

Uredili Darja Zaviršek in Sara Pistotnik
SOCIALNODELOVNE SKUPNOSTI
V SLOVENIJI 1955–2025:
IZBRANE TEMATIKE

**SOCIALNODELOVNE
SKUPNOSTI V SLOVENIJI
1955–2025:
izbrane tematike**

Uredili Darja Zaviršek in Sara Pistotnik

FSD

UNIVERZA V LJUBLJANI
Fakulteta za socialno delo

Socialnodelovne skupnosti v Sloveniji 1955–2025: izbrane tematike

Uredili: Darja Zaviršek in Sara Pistotnik

Avtorice: Darja Zaviršek, Sara Pistotnik, Jelka Zorn, Irena Šumi

Izbor fotografij: Darja Zaviršek in Hana Turšič

Recenzentki: Renata Salecl, Duška Knežević Hočevar

Jezikovni pregled: Lučka Majcenovič, Božislava Čož

Oblikovanje in prelom: Aleš Cimprič

Fotografija na naslovnici: Študentke in študentje Višje šole za socialne delavce so se po navadi fotografirali ob kipu narodnega heroja Toneta Tomšiča pred šolo na Šaranovičevi 5 v Ljubljani. Nastanek fotografije: okoli 1960. Last: Rezka Rešek

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, 2025

Za izdajatelja: Mojca Urek, dekanja Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani

Finančna podpora: Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije

Tiskarna: Camera, d. o. o., Ljubljana

Naklada: 200 izvodov, prva izdaja

Cena: publikacija je brezplačna

Ljubljana, 2025

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na

<https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL>

<https://www.fsd.uni-lj.si/fakulteta/delovne-enote/zalozba/>

DOI: 10.51741/9789612975623

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID 229542147

ISBN 978-961-297-563-0

E-knjiga

COBISS.SI-ID 229339395

ISBN 978-961-297-562-3 (PDF)

Vsebina

Zahvala financerju	5
Seznam fotografij	6
Povzetki	7
O avtoricah	13
English abstracts	15
List of contributors	21
Redko preučevane tematike v socialnem delu: uvodna razmišljanja in metoda	25
<i>Darja Zaviršek</i>	
Vpliv vojne na razvoj socialnega dela v Jugoslaviji in Sloveniji: socialnodelovne študije vojne in miru v znanosti socialnega dela	39
<i>Darja Zaviršek</i>	
»Družbeno pogojeno zlo«: obravnava abortusa od nezakonite prakse prek družbene pomoči ženskam v stiski do svobodnega odločanja o rojstvih otrok	107
<i>Sara Pistotnik</i>	
Socialno delo in izbris ljudi iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije	165
<i>Jelka Zorn</i>	
Socialno delo, ta ženski poklic: od arhetipa do javne prepoznave	207
<i>Irena Šumi</i>	

Kakšno bi bilo pa moje socialno delo? K razpravam o uporabi vinjetne metode v kratkem intervjuju	241
<i>Irena Šumi</i>	
»Nikjer nismo omenjeni, če pa že, pa izključno takrat, ko je kaj narobe«: medijska podoba poklica socialnega dela v Sloveniji	259
<i>Irena Šumi</i>	
Recenziji	293
Stvarno in imensko kazalo	297

Zahvala financerju

Vsebina knjige je nastala v okviru temeljnega raziskovalnega projekta z naslovom »Socialno delo kot naprava družbene solidarnosti: izbrane problematike v zgodovinski in izkušnji optiki« (št. J5-2566; vodja prof. dr. Darja Zaviršek, 2020–2024). Urednici in avtorice poglavij so bile sodelavke temeljnega projekta, ki ga je financirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna, prav tako kot izdajo pričujočega znanstvenega zbornika.

Seznam fotografij*

Stran 71: Spomenik žrtvam posilstev v središču Prištine. Avtorica fotografije: Darja Zaviršek, 2022.

Stran 92: »No teeth...? A mustache...? Smel like shit...? Bosnian girl!« Grafti neznanega nizozemskega vojaka, Potočari, Srebrenica. Avtorica: Šejla Kamerić, 2003 (z dovoljenjem avtorice).

Stran 163: Tečajnice na Politični šoli Glavnega odbora Zveze mladine Slovenije. Ljubljana, 18. december 1946. Foto: Miloš Švabič, hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, inv. št.: FS3579/11.

Stran 205: Prihod bosanskih otrok. Kamnik, 14. december 1945. Foto: Viktor Kramar, hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, inv. št.: FS2989/25.

Stran 239: Demonstracije Za izbiro. Ljubljana, 11. december 1991. Foto: Tone Stojko, hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, inv. št.: TS910121718/68.

Stran 257: Dom za socialne delavce v Mostah. Ljubljana, junij 1962. Foto: Edi Šelhaus, hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, inv. št.: DE1161/11.

* Urednici se zahvaljujeva Hani Turšič, ki je pridobila fotografije iz fonda Muzeja novejšje zgodovine.

Povzetki

Redko preučevane tematike v socialnem delu: uvodna razmišljanja in metoda

Darja Zaviršek

V procesu zgodovinenja socialnega dela se je pomembno vprašati, kako »delamo« zgodovino, kako reflektirati vprašanja o tem, kaj je vključeno in kaj izključeno iz raziskovalnega procesa ter kako se interpretacije preteklih dogodkov spreminjajo glede na lastno pozicionalnost. Zgodovina socialnega dela je neizogibno tudi zgodovina socialnih konfliktov, saj jo pišejo različni akterji z različnih perspektiv – ne zgolj uporabniki socialnega dela, temveč tudi socialne delavke in drugi deležniki. Zato je v procesu zgodovinenja ključno postaviti v ospredje pričevalce in pričevalke, ki so bili preglasovani s strani prevladujočih glasov. Jugoslovanska zgodovina socialnega dela, katere začetki segajo v pozna štirideseta leta prejšnjega stoletja, osvetljuje številne konflikte in boje za razumevanje in definiranje same stroke. V tem obdobju so otroške obiskovalke in poverjenice opravile na tisoče neplačanih ur dela na socialnem področju, v Ljubljani pa je nastala Socialno politična šola (1946–1949), predhodnica Šole za socialne delavce (1955). V skupni državi je bila v Zagrebu ustanovljena prva Šola za socialne delavce (1952). Ta razvoj ni bil brez konfliktov in merjenja moči; kdo je definiral, kaj je socialno delo, kako je delovala cenzura in kako se je ustvaril konsenz o tem, kaj so socialnodelovni problemi in kaj so potrebe ljudi. Zgodovina socialnega dela vključuje različne raziskovalne metode – od zbiranja arhivskih dokumentov in pisnega gradiva določenega obdobja do oralnih zgodovin in vizualnega materiala. Proučuje javni spomin in njegov vpliv na individualne spomine ter zahteva spominsko delo, ki ni enozvočno, temveč večzvočno – je, kot pravi Julian Barnes, hrumenje časa, še več, hrumenje zgodovine.

Ključne besede: *zgodovinenje socialnega dela, spominjanje, javni spomin, individualni spomin, raziskovalne metode*

Vpliv vojne na razvoj socialnega dela v Jugoslaviji in Sloveniji: socialnodelovne študije vojne in miru v znanosti socialnega dela

Darja Zaviršek

Poglavje se ukvarja s študijami vojne in miru v socialnem delu, ki mora temeljiti na kritični teoriji, vključno s feminističnimi in študijami hendikepa ter postkolonialno teorijo. Vojna praviloma prinese hitre strukturne spremembe in nekatera prizadevanja ljudi za splošno blaginjo in večjo enakost iz predvojnega obdobja, se v povojnem družbenem prestrukturiranju včasih uresničijo hitreje, kot bi pričakovali. Takšen je bil primer socialnopolitičnih in socialnodelovnih procesov v povojnem razvoju socialistične Jugoslavije, utemeljenih na univerzalnih idejah enakosti, humanosti in solidarnosti. Jugoslavija je kot edina socialistična država tedanjega sveta uvedla šolanje in prakticiranje socialnega dela. Študije vojne in miru v socialnem delu se po drugi svetovni vojni niso razvijale, saj so ljudje verjeli, da vojn vsaj v zahodnem svetu ne bo več. Zato se podrobneje ukvarjamo s praznino na tem področju, vključno z odnosom zgodnjih pionirk do vojne. Tudi dokumentiranje odnosa socialnodelovnih skupnosti do aktualne vojne v Ukrajini je pomembna zato, da boljše razumemo vojne in da bi s tem dosegli mir, ki še zdaleč ni samoumevna vrednota in ga ni lahko doseči. To prikaže tudi redek primer transnacionalne solidarnosti z ukrajinsko socialnodelovno skupnostjo v času vojne.

Ključne besede: *socialnodelovne študije vojne in mirovne študije, povojni razvoj socialnega dela v Jugoslaviji, dokumentiranje izjemnih razmer v socialnem delu, transnacionalna solidarnost; globalna izjava o etiki socialnega dela*

»Družbeno pogojeno zlo«: obravnava abortusa od nezakonite prakse prek družbene pomoči ženskam v stiski do svobodnega odločanja o rojstvih otrok

Sara Pistotnik

V Sloveniji velja prepričanje, da je umetna prekinitev nosečnosti pravno in praktično urejena na način, ki omogoča širok in učinkovit dostop. Obenem velja prepričanje, da so za to zaslužni številni strokovnjaki in strokovnjakinje, ki so v času socializma delovali na različnih področjih, predvsem v zdravstvu. Oboje je vsekakor res. Vendar je treba ob poskusih, da bi obstoječo ureditev reproduktivnih pravic omejili, ki se dogajajo tudi pri nas, argumentacijo temeljiteje umestiti v družbeni in zgodovinski kontekst ter poglobiti. V poglavju obravnavam zgodovinski pregled ureditve splava pri nas, tako razvoj zakonodaje kot

ključne mejnike, ki so vplivali na vsebino ureditve. Obenem pa določene tematike obravnavam podrobneje. To so vpeljava socialne indikacije kot upravičenega razloga za abortus; vpetost jugoslovanskih politik načrtovanja družine v mednarodni kontekst ter nekateri družbeni pojavi, ki danes kljub benevolentni ureditvi ogrožajo dostop do umetne prekinitve nosečnosti. Pregled nam med drugim prikaže, da so se tudi v Sloveniji različne akterke že med obema svetovnima vojnama zavzemale za dostopen splav, ki so ga razumele kot pravico do odločanja o sebi, na drugi strani pa se je skozi zgodovinski razvoj abortus umestil na širše področje politik načrtovanja družine, ki zajemajo precej več kot le pravico do izbire.

Ključne besede: *abortus, zgodovina, socialna indikacija, načrtovanje družine, 55. člen Ustave RS*

Socialno delo in izbris ljudi iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije

Jelka Zorn

Tema ilegalizacije, nadzora nad priseljevanjem, izključevanja nedokumentiranih migrantov, zavrženih prosilcev za azil, izbrisa – s katerimkoli terminom poimenujemo ta družbena razmerja – ni osrednja tema socialnega dela, čeprav je z vidika etike in poslanstva socialnega dela ključna, saj gre za vprašanja pravičnosti, enakega dostopa do javnih storitev in dostojanstva. Izbris iz registra stalnega prebivalstva, ki se je pričel leta 1992 (in katerega posledice še niso odpravljene), je primer sistematičnega izključevanja ljudi iz politične skupnosti in s tem teptanja dostojanstva ter onemogočanja političnih, socialnih, zdravstvenih in vseh drugih pravic. Socialno delo je povezano z uresničevanjem socialnih pravic, te pa so povezane s formalno pripadnostjo politični skupnosti, tj. državljanstvom in dovoljenji za bivanje. Zato trdim, da je državno socialno delo (vezano na Zakon o socialnem varstvu in centre za socialno delo) osredotočeno na obravnavo potreb »članov in članic skupnosti« in ne »ljudi«. Pojma »človeka« in »pravice do pravic« razumem sledeč Hannah Arendt. Izpostavila bomo paradoks socialnega dela, ki ga vidim v tem, da se deklarira za profesijo človekovih pravic, vendar se na centrih za socialno delo ne ukvarjajo z osebami brez dokumentov: za tiste, ki so jim preostale zgolj človekove pravice socialne delavke nimajo vzvodov pomoči. Poleg izključenosti iz »pravice do pravic« bom izbris razložila s pojmi rasizma in strukturnega nasilja (ki sta do določene mere sinonima). Socialne delavke in delavci, ki so bili v 90-ih letih prejšnjega stoletja in kasneje zaposleni na centrih za socialno delo izbrisa niso zaznali kot sistematične kršitve človekovih pravic in se zato niso odzvali na kolektiven in

strokoven način, čeprav je bilo to obdobje »razcveta« socialnih služb in projektov ter možnosti za bolj avtonomno prakticiranje socialnega dela kot je to danes. Spregledanje izbrisa je posledica kompleksnih družbenih sprememb po osamosvojitvi Republike Slovenije, nejasnosti izbrisa (potekal je brez odločb, brez obveščanja prizadetih) in obrobnosti teme ilegalizacije priseljencev kot oblike strukturnega razizma v socialnem delu. Obdobje največje svobode in avtonomije poklica na centrih za socialno delo je bilo obenem obdobje največjih travm za izbrisane in njihove družine.

Ključne besede: *center za socialno delo, človekove pravice, ilegalizacija, strukturno nasilje, razizem, izbris, pravni statusi, kritično socialno delo*

Socialno delo, ta ženski poklic: od arhetipa do javne prepoznave

Irena Šumi

Prispevek obravnava socialno delo kot zgodovinsko poseben tip feminiziranega poklica in raziskuje njegov status, položaj v patriarhalni hierarhiji in javno podobo. Avtorica poudarja, da je patriarhalna družbena reglementacija ključni mehanizem rangiranja in pospoljenja dela in poklicev, in primerja status in zgodovino moških, ženskih, feminiziranih in maskuliniziranih poklicev in dejavnosti. Nato obrazloži ustroj in delovanje patriarhalnih družb, ki temeljita v prisilni regimentaciji moških, in patriarhat kot zgodovinsko kategorijo, ki se je vzpostavila v času t. i. neolitski revoluciji, in torej nikakor ni "naravna", kot to predstavlja patriarhalna ideologija. Nato članek privede podatke iz temeljne raziskave leta 2020 in oriše percepcije socialnega dela v javnosti v Sloveniji, kot tudi videnje problemov nizkega javnega ugleda poklica, birokratiziranosti in nepoznavanja vsebin poklica v javnosti pri socialnih delavkah samih. Avtorica predlaga strategijo premoščanja teh težav po analogiji z mehanizmi, ki moškimi poklicem zagotavljajo visok ugled in odmevnost v javnosti ter pridobitnost: načrtno promocijo socialnega dela, ciljno sodelovanje med ustanovami socialnega dela, in poseganje v javno politično sfero z reformativnimi strokovnimi intervencijami v prepoznane strukturne neenakosti in spreglede.

Ključne besede: *ženski poklic, feminiziran poklic, maskuliniziran poklic, patriarhat, pospoljeno delo*

Kakšno bi bilo pa moje socialno delo? K razpravam o uporabi vinjetne metode v kratkem intervjuju

Irena Šumi

Članek obravnava uporabo vinjetne metode v raziskavi socialnega dela v Sloveniji, pri čemer se osredotoča na izkušnje prakticirajočih socialnih delavcev v Centrih za socialno delo (CSD). Avtorica analizira zgodovinske, sociološke in kulturološke specifikke socialnega dela v Sloveniji in njegovo umeščenost v širše družbene strukture. Izpostavlja koncept srenjske družbe, ki socialno delo umešča v lokalizirane skupnosti z značilnimi družbenimi odnosi, patriarhalnimi strukturami in težnjo k ohranjanju statusa quo.

Raziskava temelji na empiričnih podatkih, pridobljenih s pilotno anketo, vabljenimi dnevniki in intervjuji. Analiza kaže, da je poklic socialnega dela v Sloveniji premalo cenjen, da prevladujejo administrativna bremena in da so odnosi v kolektivih pogosto ambivalentni. Ugotovitve razkrivajo močno frustracijo med prakticirajočimi socialnimi delavkami, ki kljub nizki družbeni prepoznavnosti ostajajo predane svojemu delu.

Avtorica predlaga možne spremembe, vključno z večjo institucionalno neodvisnostjo socialnega dela, reformo administrativnih postopkov in izboljšano strokovno usposabljanje, ki bi vključevalo razumevanje lokalnih socialnih razmerij. Vinjetna metoda je predstavljena kot orodje za analizo normativnih stališč in raziskovanje strukturnih omejitev socialnega dela.

Ključne besede: *socialno delo v Sloveniji, srenjska družba, vinjetna metoda, patriarhalne strukture, birokratizacija socialnega dela*

»Nikjer nismo omenjeni, če pa že, pa izključno takrat, ko je kaj narobe«: medijska podoba poklica socialnega dela v Sloveniji

Irena Šumi

Poglavje raziskuje medijsko podobo poklica socialnega dela v Sloveniji, pri čemer poudarja, kako se socialne delavke pojavljajo v javni sferi – največkrat v negativnem kontekstu ali v situacijah, ko je prišlo do napak. Avtorica obravnava uvede s predstavitev revijalne članka izpred 50 let in ugotavlja, da so težave in kritike ostale podobne že desetletja. Skozi analizo medijskih prispevkov medijske hiše Delo, predvsem njihovega dnevnika, avtorica ugotavlja, kako senzacionalistični in mizogini diskurzi vplivajo na javno percepcijo socialnega dela, ter kako sistemske težave dodatno otežujejo njihovo delo.

V zaključnem delu avtorica ugotavlja, da so družbene strukture, ki določajo položaj socialnega dela, še vedno prežete z javnimi predsodki in pomanjkljivimi

politikami. Kljub pogostim reformam in spremembam zakonodaje so ključni izzivi podcenjevanje socialnega dela, pomanjkanje virov in institucionalna nepovezanost ostali zadnjega pol stoletja nerazrešen izziv. Mediji še naprej oblikujejo javno mnenje z negativnimi in pogosto senzacionalističnimi prikazi, kar zmanjšuje ugled socialnih delavcev in pogloblja družbeni razkorak med institucijami in posamezniki, ki potrebujejo pomoč. Avtorica predlaga, da so predvsem potrebne dobro pripravljena medijska kampanja in druge promocijske dejavnosti osveščanja javnosti o vsebinah, postopkih in učinkih socialnega dela.

Ključne besede: *javna podoba socialnega dela, medijska reprezentacija, javni diskurz, strukturne ovire*

O avtoricah

DARJA ZAVIRŠEK, redna profesorica, dr. sociologije, je zaposlena na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Je predstojnica Katedre za socialno pravičnost in socialno vključevanje na Fakulteti za socialno delo in profesorica na mednarodnem magistrskem študiju »Socialno delo kot poklic človekovih pravic« na University of Applied Science Alice Salomon v Berlinu. Je predsednica vzhodnoevropskega podregionalnega združenja šol za socialno delo (EEsrASSW) v okviru IASSW. Njeno raziskovalno delo zajema študije hendikepa, teorije osplojenega nasilja, zgodovino socialnega dela v Jugoslaviji, študije migracije in vojn. Prejela je več nagrad, med drugim Hokenstad Lecture Award (CSWE ZDA, 2016) in Eileen Younghusband Memorial Lecture Award (IASSW, 2022).

darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si

0000-0002-5355-0933

SARA PISTOTNIK je docentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, zaposlena na Katedri za socialno pravičnost in socialno vključevanje. Njeno raziskovalno delo zajema področja zdravstva in zdravja v povezavi z družbeno neenakostjo, delovanja strukturnega nasilja skozi institucije ter v zadnjem času zgodovine socialnega dela v Sloveniji.

sara.pistotnik@fsd.uni-lj.si

0009-0001-8089-5080

JELKA ZORN je izredna profesorica na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Njeno raziskovalno delo zajema študije avtonomije migraciji, nasilnih mej, izbrisa iz registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije ter kvir socialnega dela.

jelka.zorn@fsd.uni-lj.si

0000-0001-8438-7596

IRENA ŠUMI, dr. antropologije, docentka, zaposlena na Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani na Katedri za socialno pravičnost in socialno vključevanje in Katedri za duševno zdravje. Njeno raziskovalno delo zajema področja etničnosti, nacionalizma in mejnosti, antropoloških teorij, antisemitizma in holokavsta v Sloveniji ter ideologij in praks dehumanizacije.

irena.sumi@fsd.uni-lj.si

0000-0002-4897-714X

Abstracts

Rarely studied topics in social work: introductory considerations and method

Darja Zaviršek

In the process of historicizing social work, it is important to ask how we »do« history, how we think about what is included and excluded from the research process, and how interpretations of past events change according to our positionality. The history of social work is inevitably also the history of social conflicts, as it is written by different actors from different perspectives - social work service users, social workers and other stakeholders. Therefore, in the process of historicizing, it is crucial to foreground the witnesses who have been overruled by dominant voices. The Yugoslav history of social work, whose origins date back to the late 1940s, reveals many conflicts and struggles to understand and define the profession itself. During this period, thousands of unpaid hours of social work were performed by child visitors and the Social and Political School (1946-1949), the forerunner of the School for Social Workers (1955), was established in Ljubljana. The first School for Social Workers in the joint country was founded in Zagreb (1952). This development was not without conflicts and power struggles; who defined what social work was, how censorship worked, and how consensus was reached on what social work problems and people's needs were. The history of social work involves a variety of research methods- from collecting archival documents and written materials from a particular period to oral histories and visual materials. It examines public memory and its impact on individual memory, and it requires memory work that is not mono-sounding but multi-sounding - it is, as Julian Barnes says, »the noise of time« and, moreover, the rumble of history.

Keywords: *historicizing social work, remembering, public memory, individual memory, research methods*

The impact of war on the development of social work in Yugoslavia and Slovenia: social work war and peace studies

Darja Zaviršek

Social work studies of war and peace need to be grounded in critical theory, including feminist and disability studies and postcolonial theory. War tends to bring about rapid structural change, and some of people's pre-war aspirations for general well-being and greater equality are sometimes realized more quickly than might be expected in post-war social restructuring. This was the case with the socio-political and socio-economic processes in the post-war development of socialist Yugoslavia, based on the universal ideas of equality, humanity and solidarity. Yugoslavia was the only socialist country in the world to introduce social work education and practice. War and peace studies in social work did not develop after the Second World War, as people believed that wars would cease, at least in the Western world. Therefore, we look more closely at the void in the field, including the attitudes of early pioneer women toward war. Documenting the responses of social work educators and practitioners within a larger social work academic community to the current war in Ukraine is important to better understand wars and thus to achieve peace, which is far from a given today. This is also illustrated by a rare example of transnational solidarity with the Ukrainian social work teacher community in times of war.

Keywords: *social work war and peace studies, post-war development of social work in Yugoslavia, documenting exceptional conditions in social work, transnational solidarity, global statement on social work ethics*

»A socially conditioned evil«: The treatment of abortion from an illegal practice, through social assistance for women in need, to the freedom to decide on the birth of children

Sara Pistožnik

In Slovenia, it is widely believed that abortion is legally and practically regulated in a way that enables wide and effective access. At the same time, there is a belief that this is due to many professionals who worked in various fields during the socialist era, especially in the health sector. Both are certainly true. However, when attempts are made to restrict the existing reproductive rights regime, which are also taking place in Slovenia, the argumentation needs to be more thoroughly contextualised in the social and historical context. In the chapter, I provide a historical overview of the regulation of abortion in

Slovenia, both the development of the legislation and the key milestones that have influenced the content of the regulation. At the same time, I discuss certain topics in more detail. These include the introduction of social indication as a legitimate reason for abortion; relation between Yugoslav family planning policies and the international context; and some of the social phenomena that today, despite the benevolent regulation, threaten access to abortion. The overview shows, among others, that in Slovenia, too, various actors advocated for accessible abortion, which they understood as a right to decide for oneself, as early as between the two world wars, while on the other hand, abortion has been historically integrated in the broader sphere of family planning policies, which encompass much more than just the right to choose.

Keywords: *abortion, history, social indication, family planning, Article 55 of the Constitution of the Republic of Slovenia*

Social work and the erasure of people from the register of permanent residents of the Republic of Slovenia

Jelka Zorn

The topic of illegalisation, immigration control, exclusion of undocumented migrants, rejected asylum seekers, erasure - whatever term we use to describe these social relations - is not a central theme of social work, even though it is crucial from the point of view of the ethics and values of social work, as it is about justice, equal access to public services and dignity. The erasure from the register of permanent residents, which began in 1992 (and which consequences have not yet been remedied), is an example of the systematic exclusion of people from the political community, thereby trampling on their dignity and denying them political, social, health and all other rights. Social work is about the implementation of social rights, which are linked to formal membership of a political community, i.e. citizenship and residence permits. Therefore, we argue that state social work (practiced under the Social Assistance Act in centres of social work) is focused on addressing the needs of “members of the community” rather than “people”. The concepts of “human” and “rights to have rights” are based in Hannah Arendt’s thought. The paradox of social work is, that it declares itself to be a human rights profession, but the centres for social work do not deal with the undocumented: for those who are left with only human rights, social workers have no levers of assistance. In addition to exclusion from the “right to have rights”, erasure will be explained in terms of racism and structural violence (which are to some extent synonymous). Social

workers who worked in centres for social work during the 1990s and later did not perceive erasure as a systematic violation of human rights and therefore did not react in a collective and professional manner, even though this was a period of great development in social services, setting up new projects and there was the possibility of practising social work more autonomously than is the case today. The overlooking of the erasure is a consequence of the complex social transformation that took place after the independence of the Republic of Slovenia, the ambiguity of the erasure (it took place without decisions, without informing those affected) and the marginality of the topic of the illegalisation of immigrants as a form of structural racism in social work. The period of the greatest freedom and professional autonomy in the centres for social work was at the same time the period of the greatest trauma for those who were erased and their families.

Keywords: *center for social work, human rights, illegalization, structural violence, racism, erasure, legal status, critical social work*

Social work, this women's profession: from archetype to public recognition

Irena Šumi

This chapter examines social work as a historically distinct feminized profession, analysing its status, position within the patriarchal hierarchy, and public perception. The author underscores that patriarchal social regulation serves as a fundamental mechanism for structuring, ranking, and gendering labour and professions. The study explores the historical evolution and sociopolitical status of male, female, feminized, and masculinized professions and further delves into the organisational structure and ideological underpinnings of patriarchal societies which rely on the systematic regimentation of men to uphold hierarchical power structures. Patriarchy is a historically contingent phenomenon whose emergence can be traced to the Neolithic Revolution and is, contrary to patriarchal ideological stance, all but a »natural« social order. The latter part of the chapter presents empirical findings from a 2020 research study, examining public perceptions of social work in Slovenia alongside the self-assessed challenges faced by social workers. Key issues identified include the profession's low public prestige, its increasing bureaucratisation, and the broader societal ignorance of its scope and significance. To address these challenges, the author proposes a strategic framework, drawing an analogy to the mechanisms that sustain prestige, visibility, and economic viability in male-dominated professions. The recommended strategies include: deliberate

and systematic promotion of social work; targeted institutional collaboration among social work organisations, and active engagement in the public political sphere through reform-driven professional interventions.

Keywords: *women's profession, feminized profession, masculinized profession, patriarchy, gendered labor*

What would my social work be like? Towards the use of vignette method in short interviews

Irena Šumi

The article explores the use of the vignette method in social work research in Slovenia, focusing on the experiences of practicing social workers in Centers for Social Work (CSD). The author examines the historical, sociological, and cultural specificities of social work in Slovenia and its integration into broader social structures. The concept of commonarian society is introduced, highlighting localized community structures, patriarchal social relations, and the tendency to maintain the status quo.

The research is based on empirical data collected through a pilot survey, solicited diaries, and interviews. The findings indicate that social work in Slovenia is undervalued, with heavy administrative burdens and ambivalent workplace relationships. The study reveals significant frustration among practicing social workers, who, despite low public recognition, remain committed to their profession.

The author suggests possible reforms, including greater institutional independence for social work, administrative process reforms, and improved professional training incorporating an understanding of local social relations. The vignette method is presented as a valuable tool for analyzing normative attitudes and exploring structural constraints in social work.

Keywords: *social work in Slovenia, "commoniarian society, vignette method, patriarchal structures, bureaucratisation of social work*

»We never get mentioned, but when we do, it's only when something goes wrong«: media images of social work profession in Slovenia

Irena Šumi

This chapter examines the media representation of the social work profession in Slovenia, emphasizing how social workers are portrayed in the public sphere—predominantly in a negative light or in situations where errors have occurred. The author introduces the analysis by presenting a magazine article from 50 years ago, highlighting the persistence of similar challenges and criticisms over the decades. Through an examination of media coverage by the publishing house Delo, particularly its daily newspaper, the author demonstrates how sensationalist and misogynistic discourses shape public perceptions of social work and how systemic issues further complicate the profession's ability to function effectively.

In the concluding section, the author argues that the societal structures shaping the position of social work remain permeated by public prejudice and inadequate policies. Despite frequent reforms and legislative changes, key challenges—such as the undervaluation of social work, a lack of resources, and institutional fragmentation—have remained unresolved for the past half-century. The media continue to shape public opinion through negative and often sensationalist portrayals, which diminish the professional reputation of social workers and deepen the social divide between institutions and individuals in need of support. The author suggests that a well-structured media campaign and other public awareness initiatives are crucial in educating the public about the role, procedures, and impact of social work.

Keywords: *public image of social work, media representation, public discourse, structural barriers*

List of contributors

DARJA ZAVIRŠEK works at the University of Ljubljana, Faculty of Social Work. She is the chair of the Department of Social Justice and Inclusion at the Faculty of Social Work and professor at the international MA studies 'Social Work as a Human Rights Profession' at the University of Applied Science Berlin. She serves as the president of the East European subregional Association of the Schools of Social Work, as part of the IASSW. Her research work covers disability studies, theories of gendered violence, history of social work education in East Europe, migration and war. She has received several awards, including the Hokenstad Lecture Award (CSWE USA, 2016) and the Eileen Younghusband Memorial Lecture Award (IASSW, 2022).

darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si

0000-0002-5355-0933

SARA PISTOTNIK is assistant professor at the Faculty of social work, University of Ljubljana, Department of Social justice and inclusion. Her research interests include health, healthcare and social inequality, the workings of structural violence through institutions and, more recently, the history of social work in Slovenia.

sara.pistotnik@fsd.uni-lj.si

0009-0001-8089-5080

JELKA ZORN is associate professor at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Her research interests include autonomy of migration, violent borders, erasure from the register of permanent residents of the Republic of Slovenia and queer social work studies.

jelka.zorn@fsd.uni-lj.si

0000-0001-8438-7596

IRENA ŠUMI, Ph.D. anthropologist, assistant professor, employed at Faculty of social work, University of Ljubljana, Department of Social justice and inclusion, and Department of mental health. Her research interests encompass ethnicity, nationalism, and border studies; antisemitism and the Holocaust in Slovenia; anthropological theories, and ideologies and practices of dehumanization.

irena.sumi@fsd.uni-lj.si

0000-0002-4897-714X

**SOCIALNODELOVNE
SKUPNOSTI V SLOVENIJI
1955–2025:
izbrane tematike**

Redko preučevane tematike v socialnem delu: uvodna razmišljanja in metoda

Darja ZAVIRŠEK

Uvod

Pričujoči znanstveni zbornik z naslovom *Socialnodelovne skupnosti v Sloveniji 1955–2025: izbrane tematike* v družboslovno znanstveno skupnost prinašajo vsebine, ki so iz premisleka o socialnem delu praviloma izločene in za katere se zdi, da še ni prišel čas, da bi jih že smeli »misliti«. To velja tako za socialnodelovne študije vojne in miru, razprave o vlogi socialnih delavk na področju reproduktivnega zdravja, vprašanju socialnodelovnega pogleda na izbris ljudi iz registra stalno naseljenega prebivalstva v Republiki Sloveniji, za tematike ospoljenosti v socialnem delu in ospoljenosti, ki jih socialno delo proizvaja in reproducira, in ne nazadnje za refleksijo njegovih medijskih podob. Večkrat se namreč zdi, da socialno delo v Sloveniji obsega zgolj zaščito otrok, razdeljevanje socialnih transferjev in občasno nudenje različnih pomoči družinam ob razvezah, delitvi otrok in drugih življenjskih tegobah. V socialnem delu, tradicionalno ukleščenen v petdesetih letih prejšnjega stoletja, ni prostora za ospoljene, antirasistične in postkolonialne teorije, pa tudi ne za politično socialno delo, ki dejavno konstruira svojo javno podobo in se angažira ob aktualnih družbenih dogodkih. Znanstveni zbornik zapolnjuje praznino in razširja predstavo o tematikah socialnega dela.

Zgodovinenje socialnega dela

Osrednji metodološki in metodični pristop, ki ga uporabljajo avtorice v znanstvenem zborniku je zgodovinska metoda, oprta na tehnike,

kot so analize arhivskega gradiva, dokumentov, knjig in raziskav v letih 1945–1991, oralna zgodovina in vinjetna metoda. Zgodovinjence socialnega dela nas ne zanima zato, ker bi želeli utemeljiti in utrditi disciplino, kot je to veljalo nekdanj – češ da potrebujemo zgodovino socialnega dela za utemeljitev njegove »identitete« in za zavedanje »dolge zgodovine« njegovega obstoja; ta bo imela v Sloveniji prav v letu izdaje znanstvene publikacije že 70 let. Tovrstna pisanja zgodovine so namreč pogosto ustvarila monolitno, kronološko stopničasto linearno in herojsko zgodovino, brez ambivalenc in negotovosti, pretežno zaprto za nove interpretacije.

Fisher and Dybicz (1999) sta takšno pisanje imenovala »zgodovina kot blok znanja« (*history-as-knowledge*) namesto »zgodovina kot raziskovalna metoda« (*history-as-research-method*), odprta za različne interpretacije in raznovrstne glasove (1999, str. 106). Dominantno znanje, v maniri Foucaultovega koncepta »power-knowledge«, ni vključevalo raznovrstnih pristopov in pozicij; ko je nizalo »faze« in »velike dogodke«, ni kritično reflektiralo družbenih procesov, temveč so bili dogodki opisani kot »gola dejstva«, kot »resnica, ki se je zgodila«, pri tem so bili izpuščeni razlogi za poteke, posledice, kontinuitete in zgodovinski prelomi. Avtorja sta opravila pregled zgodovinskega raziskovanja v ameriških doktorskih disertacijah iz socialnega dela in ugotovila, da je bila večina raziskav v socialnem delu opravljena od »zgoraj navzdol« (*top-down*) in da so tako krepile »institucionalno« zgodovino stroke, izognile pa so se bolj poglobljenim premislekom o ambivalencah in prelomih (Fisher in Dybicz, 1999).

Socialno delo v Jugoslaviji in Sloveniji se je oblikovalo sredi obdobja hladne vojne. A to dejstvo ni bilo nikoli reflektirano. Z današnje perspektive je treba upoštevati oboje: da so zahodne države jugoslovansko socialno delo namerno spregledale in da je slednje prezrlo zahodne tokove, ko je gradilo »socialistično socialno delo«, ki naj bi »zraslo iz socialistične tradicije«, o čemer govorijo jugoslovanski zborniki in raziskave iz obdobja 1960–1990.

Proizvod hladne vojne je bila potemtakem tudi hladnovojna metodologija (*cold war methodology*), ki je obema »blokoma« preprečevala kompleksno sliko (Zaviršek, 2006). Zgodovina socialnega dela v Jugoslaviji v zahodnem socialnem delu ni postala del javnega spomina in obratno, jugoslovansko socialno delo ni priznalo pomembnega prispevka začetnic socialnega dela na Zahodu in jih (razen izjeme, Mary Richmond), ni omenjalo. Dominantni diskurz socialnega dela

na Zahodu je konstruiral Vzhodno Evropo kot ruralno in brez gibanj za socialno pravičnost, ki bi bila avtonomna in ne vodena s strani enopartijske države. Ker so začetki socialnega dela v 19. stoletju povezani s hitro industrializacijo, revščino, stanovanjsko stisko in množičnimi migracijami, zahodna historiografija vzhodnoevropskim državam posledično ni pripisala profesionalizacije socialnega dela in je spregledala, da je imela socialno delo tudi država z enopartijskim sistemom in socialističnim programom razvoja, edina v tistem času (Zaviršek 2005, 2008). Na drugi strani je socialistična Jugoslavija v socialnem delu po Evropi in ZDA videla predatorsko kapitalistično dobrodelništvo, ki so ga obsojali, sicer pa o njem niso izgubljali besed. Posledice takšnega hladnovojnega pogleda na svet čutimo še danes, tudi v stroki: v državah jugoslovanskega postsocializma, vključno s Slovenijo, temeljna dela pionirk socialnega dela niso prevedena, začetki discipline so neznani in odpravljani v nekaj stavkih, morebiti odstavkih. Kompleksne zgodovine stroke se ne poučuje.

Šele po padcu železne zavese leta 1991, dejansko po letu 2000, se začnejo pisati raziskave o zgodovini socialnega dela po vzhodnoevropskih državah, ki jih je kot večletni projekt pod vodstvom ugledne nemške zgodovinarke Sabine Hering (Hering in Waaldijk, 2003, 2006) financiral Zahod. Med projektom so nekatere raziskovalke na primer pokazale, da je socialno delo med obema svetovnima vojnama obstajalo na Madžarskem, Poljskem in v Romuniji. Tudi v kraljevini Jugoslaviji so govorili o možnostih šolanja in jugoslovanske feministke so pisale o zahodnih pionirkah socialnega dela. Popisovanje je pomenilo začetek dekolonizacije zgodovine socialnega dela po nekaterih vzhodnoevropskih državah. Raziskovalke so začele iskati korenine stroke, lastne pionirke in dokumente o tem, kaj je socialno delo pomenilo in kako se je udejanjalo v konkretnem lokalnem kontekstu. Historiografije socialnega dela niso pisale le zahodne avtorice za zahodno publiko, temveč so se z raziskovanjem lastne zgodovine spoprijele lokalne raziskovalke, ki so s tem postavile zgodovino socialnega dela iz svojega okolja na svetovni zemljevid in ob bok državam z dolgo že evidentirano zgodovino socialnega dela. Raziskovalke so svoje raziskave utemeljile na proučevanju pisnih in ustnih virov, ki so bili dostopni zgolj v lokalnih jezikih, in ljudje z evropskega obrobja so izbirali, katere zgodbe bodo povedali in katere izpustili v postopku »uzgodovinjena« socialnega dela na evropski periferiji.

Zato se je v procesu zgodovinenja socialnega dela pomembno vprašati, kako »delamo« zgodovino; kako reflektirati vprašanja o tem, kaj je vključeno in kaj je izključeno iz procesa raziskovanja in kako so se spreminjale interpretacije preteklih dogodkov glede na lastno pozicionalnost. Susanne Maurer je predlagala, da zgodovino socialnega dela razumemo kot memoriranje družbenih konfliktov (*site of memory concerning societal conflicts*) in tudi kot »odprt arhiv ali skladišče, ki hrani zelo različne, pa tudi protislovne in dvoumne odgovore na družbena vprašanja v času in prostoru« (*open archive or storage that holds very different – not only divergent but also contradictory and ambiguous – answers to social questions across time and space* – Maurer 2023, str. 333).

Zgodovina socialnega dela je potemtakem neobhodno že tudi zgodovina socialnih konfliktov, saj jo pišejo različni akterji z različnih perspektiv in le redko uporabniki socialnega dela ali socialne delavke. Zato je v procesu zgodovinenja treba postaviti v ospredje tiste pričevalce in pričevalke, ki so jih dominirajoči glasovi preglasovali. Jugoslovanska zgodovina socialnega dela, z začetki v poznih štiridesetih letih prejšnjega stoletja, ko so otroške obiskovalke in poverjenice opravile na tisoče neplačanih ur dela na socialnem področju in je v Ljubljani nastala Socialno politična šola (1946–1949), ki je bila predhodnica Šole za socialne delavce (1955), in ko je v skupni državi nastala v Zagrebu Šola za socialne delavce (1952), razkriva konflikte in merjenje moči ob samem razumevanju socialnega dela, njegovega definiranja, o cenzuri, pa tudi vnaprej definiranje tega, kaj so socialnodelovni problemi in kaj so potrebe ljudi (Zaviršek 2005, 2022). Raziskav o tem, kako so te pritiske zaznavale socialne delavke, ki so se znašle med tnalom in nakovalom, ko so prakticirale socialno delo, ni; ta plat socialnega dela še ni bila zgodovinjena, še manj pa je znano, kako se je godilo ljudem in kakšne so bile izkušnje uporabnic in uporabnikov socialnega dela.

Zgodovinenje socialnega dela je torej vedno tudi, če parafraziram znano delo Juliana Barnes (2017), »hrumenje zgodovine« (Barnes govori o hrumenju časa, *the noise of time*), ki je sestavljeno iz različnih delcev, polifonije glasov, večzvočja in nujnih analiz vsakokratnega vprašanja moči. Takšno zgodovinenje zahteva goste opise (*thick description*) in je utemeljeno v arhivskem materialu, raznovrstnih pisnih in vizualnih dokumentih določenega obdobja, pa tudi v oralni zgodovini in je objektivno in subjektivno obenem, odprto za nove

interpretacije in resnice. Hrumenje zgodovine mora, prav tako kot hrumenje njenih glasov, preglasiti monozvočne linearne institucionalne zgodovine institucij in ljudi. Maurer nas spomni, da je pisana zgodovina vedno tudi manifestacija avtoritete, tistega, ki jo piše, in tistega, za katerega je napisana, zato se sprašuje, kako bi bilo mogoče »reprezentirati zgodovino na manj avtoritar način« (2023, str. 333). Kako reflektirati pozicije dominacije in podrejenosti, središča in obrobja?

Zgodovino torej vedno šele »delamo«, saj tisti, ki piše zgodovino, izbira, katere zgodbe bodo povedane in zapisane, kako jih bomo pripovedovali in katere pustili, zavestno ali ne, da bodo padle v pozabo. Izboru je prepuščena tudi kontekstualizacija dogodkov. Ker je socialno delo specifična socialna praksa, ki tudi sama proizvaja specifične družbene habituse in repetitije (v smislu Butlerjevega koncepta ponavljanja kot proizvajanja »resnice«), spomine in mentalitete, je treba zgodovino socialnega dela postaviti v širši družbeni kontekst. Socialno delo se ukvarja s problemi, ki niso »izjemni«, »redki« ali »nenavadni«, temveč pogosto »običajni« in »vsakdanji«, zato je treba tudi zgodovino socialnega dela umestiti v kontekst vsakdanjega življenja in reflektirati zgodovino discipline tako, da nam čim bolj približa kontekst, v katerem so se odvijali dogodki, procesi in praksa. Če je cilj socialnega dela, da človeku pomaga živeti vsakdanje življenje, je pomembno, da se vprašamo, kakšno je to socialno življenje bilo v različnih zgodovinskih obdobjih. To, kaj bomo izbrali, da bo povedano in memorirano, je selektivni in subjektivni proces, ki je pogosto odvisen od naključij, kot na primer, do katerih pričevalcev in pričevalk sploh lahko pridemo, kdo se spominja in kaj je pripravljen razkriti ter do katerega arhivskega in pisnega gradiva imamo dostop. Nekateri arhivski dokumenti so bili v Sloveniji uničeni slučajno (ob selitvah, poplavi), drugi namerno, da bi se »zabrisali« postopki in dogodki, osebna in institucionalna odgovornost (delno uničenje arhivov institucij socialnega varstva), nekateri arhivi so zaprti za raziskovalce, češ da gre za »občutljive podatke« (arhiv psihiatričnih bolnišnic). Zato pisanje zgodovine organizira spominjanje in pozabljanje na specifičen način, ki je subjektivno in objektivno (odvisno od nacionalne zakonodaje in institucionalnih praks; od moči raziskovalne sfere v državi in kako dosledno podpira raziskovanje v disciplini) kar vse »dela«, proizvaja zgodovino.

Zgodovinenje socialnega dela Jugoslavije in Slovenije (ki je med letoma 1945 in 1991 ne moremo izdvojiti iz Jugoslavije, saj so

bili zakonodaja, vsaj ključna, socialistična ideologija in enopartijski sistem, skupni vsem nekdanjim republikam) ni nevtralnno, temveč je politično dejanje. Do sedaj so bili dobro popisani razvoj zakonodaje, odnos socialističnega socialnega dela do zasebne lastnine in ekonomskih pogojev, v katerih so živeli delavci, in ukrepi na področju socialne politike, ki so ustvarjali formalnopравни okvir ter strukturo jugoslovanskega socialnega dela. Zgodovinski dokumenti beležijo nastanek in formalno preoblikovanje institucij in njihovih imen. Na drugem kongresu socialnih delavcev (ne pozabimo, da se je v socializmu in še kasneje uporabljala zgolj moška slovnična oblika »socialni delavec«, čeprav so delo opravljale večinoma ženske) leta 1976 v Dubrovniku, so udeleženske in udeleženci definirali trinajst etičnih načel, ki naj bi služili kot enotna izhodišča za pripravo Kodeksa etike: 1) Socialni delavec v skupnosti, v kateri živi in dela, prispeva k uresničevanju socialistične etike, človeške solidarnosti in k razvijanju socialističnih samoupravnih odnosov. 2) Kot strokovni in družbeno politično angažirani delavec, socialni delavec sodeluje pri izgrajevanju in razvijanju socialističnih samoupravnih odnosov. 3) Socialni delavec si prizadeva za uresničevanje politike socialno-ekonomskega razvoja družbe in za razvijanje in dopolnjevanje socialne enakosti kot enega od osnovnih ciljev socialistične družbe. 4) Kot del socialističnih sil v okviru svoje dejavnosti se socialni delavec strokovno in idejno izpopolnjuje ter aktivno sodeluje v obrambi in samozaščiti socialistične skupnosti. 5) Socialni delavec pri svojem delu upošteva mednarodne konvencije, ki jih je naša država ratificirala. 6) Vsem občanom v socialnih težavah socialni delavec nudi svoje strokovne usluge, ne glede na raso, spol, narodnost, versko prepričanje, družbeno in ekonomsko stanje ter svoj osebni odnos do stranke. 7) Socialni delavec vzpodbuja in razvija prostovoljno delo družbenih aktivistov na področju socialnih dejavnosti. 8) Socialni delavec spoštuje diskretnost, kadar se obravnavajo vprašanja, ki se nanašajo na osebno in družinsko življenje strank. 9) Od strank socialni delavec ne sprejema nikakršne nagrade ali daril. 10) Socialni delavec do strank ne uporablja prisile. 11) Pri svojem delu socialni delavec sodeluje s člani strokovnega tima in z drugimi sodelavci. 12) Socialni delavec varuje ugled profesije z dosledno uporabo principov socialnega dela, osebnim požrtvovanjem, vestnostjo in humanostjo. 13) Socialni delavec se stalno strokovno izpopolnjuje, idejno marksistično izobražuje in dviga nivo svoje splošne kulture (Milošević 1977, str. 27). Tisti, ki so

prakticirali socialno delo in socialistična ideologija, kot dokazuje gornji nabor, so morali biti tesno sprijeti.

Zato je iz opisanega zgodovinjena umanjalo vprašanje, kako je potekalo vsakdanje življenje prejemnikov socialnodelovnih storitev, kakšno je bilo življenje v institucijah, kako so poklicno etiko prakticirale socialne delavke in kako so koristile ljudem. Kritično zgodovljenje ne more mimo analize procesov moči: institucije so bile zainteresirane za dokumentiranje lastne »herojske zgodovine«, ki je vključevala tudi racionalizacijo lastnega delovanja. Dokumentov, ki bi nam približali perspektivo posameznikov, ni, saj ti v zgodovljenje socialnega dela sploh niso bili vključeni ali pa so bili vključeni v toliko, da so podčrtali vladajoči javni spomin. Tudi vizualne reprezentacije so z vedno smejočimi se obrazi ljudi na uradnih letakih, glasilih institucij in zbornikih z obletnic utrjevali vladajočo naracijo.

Zgodovinski revizionizem je po letu 1991 tudi socialno delo konstruiral kot zgolj nadaljevanje stare nomenklature; socialne delavke so bile ugledane kot zgolj »nezaželene izvajalke političnih ukazov od zgoraj« in »neučinkovite javne delavke nekdanjih časov«. To je prišlo prav neoliberalni in neofeudalni privatizaciji socialnega varstva, ki je v interesu »vitke države« socialne delavke potiskala na obrobje. Socialno delo je ostal zgolj polovično reguliran in nezaščiten poklic; formiran je tako, da ga lahko opravljajo tudi posameznice in posamezniki, ki prihajajo iz drugih strok in poklicev. Psihosocialne službe so se privatizirale (nastal je velik bazen zasebne »svetovalne dejavnosti«), revne pa so pretirano patologizirali in kriminalizirali. Ti procesi so vplivali na zgodovljenje socialnega dela in njegovo raziskovanje, o čemer govorijo nekatera poglavja pričujočega znanstvenega zbornika. Irena Šumi je v poglavjih orisala tako percepcije socialnega dela v javnosti v Sloveniji kot tudi probleme nizkega javnega ugleda poklica, birokratiziranost in nepoznavanja vsebin poklica s strani javnosti. Pokazala je, da se socialne delavke pojavljajo v javni sferi največkrat v negativnem kontekstu ali v situacijah, ko je prišlo do napak. Skozi analizo medijskih prispevkov medijske hiše Delo, predvsem njihovega dnevnika, opozarja na senzacionalistične in mizogine diskurze, ki vplivajo na javno podobo socialnega dela. Zato predlaga strategijo premoščanja teh težav po analogiji z mehanizmi, ki moškim poklicem zagotavljajo visok ugled in odmevnost v javnosti ter pridobitnost: načrtno promocijo socialnega dela, ciljno sodelovanje med ustanovami socialnega dela in poseganje v

javno politično sfero z reformativnimi strokovnimi intervencijami v prepoznane strukturne neenakosti. Ugotavlja tudi, da so družbene strukture, ki določajo položaj socialnega dela, prežete z javnimi predsodki in pomanjkljivimi politikami; kljub pogostim reformam in spremembam zakonodaje so podcenjevanje socialnega dela, pomanjkanje virov in institucionalna nepovezanost ostali nerazrešen izziv. Mediji še naprej oblikujejo javno mnenje z negativnimi in pogosto senzacionalističnimi prikazi, kar zmanjšuje ugled socialnih delavk. Ugotovitve razkrivajo frustracijo med prakticirajočimi socialnimi delavkami, ki kljub nizki družbeni prepoznavnosti ostajajo predane svojemu delu. Avtorica predlaga možne spremembe, vključno z večjo institucionalno neodvisnostjo socialnega dela, reformo administrativnih postopkov in izboljšano strokovno usposabljanje.

Za današnje zgodovinjene socialnega dela je pomembno ugotoviti, kako je preteklost vpeta v sedanost in kako je raziskovanje zgodovine nujno tudi raziskovanje sedanosti. V osebnih zgodbah socialnih delavk je mogoče najti več komentarjev na sedanjo situacijo; v obdobju lastne profesionalne zgodovine so se spominjale preteklosti, ki se je pogosto pomešala s sedanostjo. »Ti otroci bi bili danes v normalnih šolah,« so v intervjujih pogosto omenile socialne delavke, ko so se spominjale svojega dela v invalidskih komisijah za kategorizacijo otrok. Hannelore Cyrus je poudarila, da »zgodovina nujno vsebuje tudi komentar o sedanosti« (Cyrus 1997 v Maurer, 2023, str. 339), kar velja tudi za uporabnike socialnovarstvenih ustanov, ki so se spominjali svojega otroštva in mladosti ter obenem pripovedovali o posledicah, ki so jih imele nekdanje omejene možnosti za izbiro poklica v njihovih življenjih (»prej sem mislil, da bom študiral matematiko in šel na študij trobente, potem pa sem moral na vse to pozabiti; iz tega ni bilo nič«).

Preteklost se prepleta s sedanostjo tudi prek živih pričevalcev in pričevalk. Jelka Zorn je v knjigi pokazala, kako so današnje teme ilegalizacije, nadzora nad priseljevanjem, izključevanje nedokumentiranih migrantov, zavrženih prosilcev za azil ipd. zgolj kontinuiteta travmatičnega dogodka izbrisa več kot 25.000 ljudi iz registra prebivalcev Republike Slovenije. Izbris je bil hkrati dogodek in proces, poln nejasnosti (potekal je brez odločb, brez obveščanja prizadetih), ljudi je ilegaliziral in kot tak je postal eklatantni primer strukturnega rasizma, na katerega se socialno delo ni odzvalo. Tudi tu se preteklost vrašča v sedanost in kaže na specifično kontinuiteto. Leta 1992 je

prišlo zaradi izbrisa do sistematičnega izključevanja ljudi iz politične skupnosti in s tem teptanja dostojanstva ter onemogočanja političnih, socialnih, zdravstvenih in vseh drugih pravic izbrisanim. A vseeno je izbris vse do danes ostal obrobna tema socialnega dela, čeprav je z vidika etike in poslanstva poklica ključna, saj gre za vprašanja pravičnosti in enakega dostopa do javnih storitev. Socialne pravice ljudi so še vedno povezane s formalno pripadnostjo politični skupnosti, tj. državljanstvom, in dovoljenji za bivanje. Državno socialno delo na centrih za socialno delo je potemtakem osredotočeno na obravnavo potreb »članov in članic skupnosti« s formalnimi statusi in ne »ljudi« nasploh. Zato socialne delavke in delavci, ki so bili v devetdesetih letih prejšnjega stoletja zaposleni na centrih za socialno delo, izbrisa niso zaznali kot sistematične kršitve človekovih pravic in se nanj niso odzvali. Paradoks je v tem, da je šlo prav za obdobje »razcveta« socialnih služb, nevladnih organizacij in socialnovarstvenih projektov in da so bile z novim političnim sistemom ustvarjene formalne možnosti za avtonomnejše prakticiranje poklica. Tako lahko v današnjem zgodovinjenu spregleda izbrisa uvidimo, da je šlo za kompleksen družbeni fenomen takoj po nastanku nove države Republike Slovenije in da gre danes za kontinuiteto z obdobjem pred letom 1991, ki je prisotna v odnosu do prosilcev za azil.

Tako pridemo do vprašanja osebnega in javnega spomina in do topografije spominjanja socialnih delavk v Sloveniji. Teoretiki spomina so pokazali, da je spominjanje individualno in skupinsko; da nekateri spomini postanejo del javnega spomina, drugi pa so iz njega izključeni in pogosto pozabljeni (Halbwachs, 1992). Spominjanje je situacijsko in odvisno od moči cenzure, ki presoja, koliko individualnega spominjanja je dovoljeno in kako velik je nabor glasov, ki postanejo del javnega spomina. Hartmann (1994) je tudi pokazal, da je od »spominske tolerance«, ki jo imajo posamezne družbe, odvisno, kaj bo memorirano in kaj zamolčano; koliko individualnih spominov bo postalo del javnega spominjanja. Zato se je treba vprašati ne le, ali so imele socialne delavke in uporabnice ter uporabniki socialnega dela pa tudi drugi akterji možnost, da so memorirali preživeto, temveč tudi, kako so konstruirali in ustvarjali zgodbe glede na dominantni spomin in cenzure, saj na individualni spomin vpliva javni, dovoljeni spomin.

Prakse spominjanja (*practices of remembering*) so torej odvisne od konkretnega konteksta, časa, pa tudi od spraševalke ali spraševalca.

Individualni spomini socialnih delavk, ki so bile intervjuvane v zadnjih letih (2020–2024), so prinesli na površje veliko občutkov ponosa in zadovoljstva, da so opravljale socialno delo. Vneto so se spominjale izbire študija, procesa pridobivanja znanj in prvih zaposlitev v socialnem delu. Spominjale so se poklicne varnosti, samoumevne zaposlitve za »vse življenje«. Redkokdaj jih je kdo kritiziral, kaj šele javno zasmehoval, fizično napadel ali pravno preganjal. V lokalni skupnosti so bile spoštovane. Veliko jih je dejalo, »da je danes vse drugače«, in tako se je preteklost spet prelila v sedanost, s čemer so mislile na marginaliziran in demoniziran položaj socialnih delavk po letu 2000.

Najraje so na pogovor pristale tiste, ki so bile v svojem delu uspešne in so več desetletij delale v isti ustanovi, pogosto kot vodstveni kader. Tudi one so »delale zgodovino« in bile so ponosne, da so o njej lahko spregovorile, saj se je zadnja desetletja zdelo, da njihova individualna zgodovina nikogar ne zanima. Mnoge so se s ponosom spominjale, kako so bile pionirke in na samem začetku novega poklica, kako so v socialno varstvo vnašale nova znanja. Sara Pistotnik je na primeru zgodovinskega pregleda ureditve splava pokazala, kakšna je bila pri tem vloga socialnih delavk; kako se je spreminjala zakonodaja in kateri so bili ključni mejniki urejanja reproduktivnih pravic. Socialne delavke so bile pomembne pri opredeljevanju socialne indikacije kot upravičenega razloga za abortus. A ta vprašanja niso bila zgolj slovenska in notranjdržavna, temveč so bile jugoslovanske politike načrtovanja družine močno vpete v mednarodni kontekst.

V prvih desetletjih po nastanku šolanja so socialne delavke socialno delo videle kot »družbeno delo«, sintagma, ki jo najdem v vseh dokumentih, iz katerih so se učili študentke in študentje socialnega dela med letoma 1960 in 1990 (pred tem obdobjem pa knjig tako rekoč ni bilo). Niso se ukvarjale s politiko in socialnega dela niso dojemale kot političnega dela v smislu etike, vrednot, konflikta, ki ga prinaša trojni mandat v socialnem delu (Staub-Bernasconi, 2018). Julian Barnes (2017) je v rekonstrukciji življenja slavnega skladatelja Dimitrija Šostakoviča, ki se je komajda izognil izgonu v taborišče za politične zapornike, ni pa se mogel izogniti vsakdanji brutalnosti stalinistične oblasti, pronicljivo ugotovil, da »ni dovolj, da imate radi oblast, ampak mora tudi oblast imeti rada vas«. In socialne delavke je imela oblast rada. Znotraj javnega spomina so bile do devetdesetih let prejšnjega stoletja kot socialistične uslužbenke zaščitene in

spoštovane, zato so bili tudi njihovi osebni spomini prežeti večinoma z zadovoljstvom; bile so del »herojske« javne zgodovine, ki je ščitila njihov poklicni položaj.

Vprašanje, ki se je pojavilo med zgodovinenjem socialnega dela je bilo, kako močno je bilo kolektivno spominjanje in kakšna je bila njegova reprezentacija v javnem prostoru. Do približno konca devetdesetih let prejšnjega stoletja so imele socialne delavke v Sloveniji močno kolektivno identiteto, ki jo je krepila identifikacijska povezanost s šolo za socialno delo (sedanjo Fakulteto za socialno delo), stabilna zaposlitev, ugleden položaj centrov za socialno delo, vzgojnoizobraževalnih in socialnovarstvenih javnih institucij v lokalnem okolju. Zgodovina poklica in vsakdanje življenje sta si bila blizu in njihovo spominjanje je bilo del skupne deljene zgodovine (*shared history*), del kolektivnega spomina. Čeprav so se nekatere spominjale težkih pogojev, v katerih so delale (pešačenje po terenu, tvegana vožnja uporabnikov v institucije; opravljanje velikega števila prostovoljnih ur dela brez plačila itd.), se nobena ni spominjala, da bi jih politika omejevala; včasih so omenile, da v tistem času »nič drugega ni obstajalo«, da torej tudi same niso mogle ravnati drugače. Čeprav je bilo socialno delo politično, saj je uresničevalo cilje »socialistične socialne politike«, so bili njihovi spomini apolitični, saj je bilo samo tako mogoče opravljati poklic socialne delavke. Praksa socialnega dela je morala biti preslikava vladajoče predstave o novem poklicu. Ko so se spominjale pogostih kategorizacij otrok, so včasih opozorile, da bi ti »danes obiskovali običajne šole«, a tega niso omenjale z obžalovanjem ali v zadregi, temveč »nevtralno«, kot »bežno opazko«. Subjektivne trenutke spominjanja profesionalne osebne zgodovine kot obdobja uspeha in zadovoljstva v poklicu so po letu 1991 vse bolj zamenjevale topografije razočaranja; spominjanje hitrega slabšanja socialnega položaja ljudi, ki so že bili uporabniki in uporabnice socialnega dela, tistih, ki so to šele postali, ter slabšanje položaja socialnega dela in socialnih delavk nasploh.

Zgodovinenjenje socialnega dela mora tako neobhodno temeljiti na kritični teoriji, vključno s feminističnimi študijami in študijami hendikepa ter postkolonialno teorijo, da bi razumeli kompleksne procese in v disciplino vnašali aktualna nova področja, med drugim študije vojne in miru. Mednarodne pionirke socialnega dela so, kot pokažem v knjigi, vojno nedvoumno razumele kot destrukcijo in ji nasprotovale; sekundarna literatura o tistem času je za slovenski

prostor pomembna, saj ga bralstvo ne pozna. Obenem je v jugoslovanski zgodovini povojno obdobje zahtevalo, da se država odzove na vrsto potreb obubožanih in izmučenih ljudi, zato je postalo neobhodno potrebno izobraziti ljudi, predvsem ženske za delo na socialnem področju. S tem je bil ženskam, ki jih je ideologija naslavljala kot matere, ženske in delavke, zagotovljen nov poklic, blizu tradicionalni pozicioniranosti žensk kot skrbnic. Tedanji področji »socialnega skrbstva« in socialne politike sta bili utemeljeni na univerzalnih idejah enakosti, humanosti in solidarnosti in tako je Jugoslavija kot edina socialistična država tedanjega sveta uvedla šolanje za socialno delo.

Zaključne misli

Zgodovina je potemtakem nedokončan proces, ki je vedno odprt za nove interpretacije. Dosedanje zgodovinjene socialnega dela ni poznalo prelomov, zastojev, šepetanj in tišin, bilo je enoglasno in »optimistično«. Zato je rastle moja potreba po tem, da bi izpostavila spomine, ki jih še nismo obudili, a so bili konstitutivni za oblikovanje socialnega dela v Jugoslaviji in Sloveniji. Mnogi še danes zaznamujejo poučevanje in prakticiranje socialnega dela, zato naj zgodovina socialnega dela prinese ozaveščanje o vprašanih in problemih, ki se jih še ni premislilo, dokumentiralo in ki še niso postali del javnega znanja.

Viri

- Barnes, J. (2017). *Hrumenje časa*. Mladinska knjiga: Ljubljana.
- Fisher, R. in Dybicz, P. (1999). The Place of Historical Research in Social Work, *The Journal of Sociology & Social Welfare*: Vol. 26: Iss. 3, Article 7. DOI: <https://doi.org/10.15453/0191-5096.2591>; Available at: <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol26>
- Halbwachs, M. (1992 [1950]). *On Collective Memory*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hartman, G. (ur.) (1994). *Holocaust Remembrance*, Basil Blackwell: Oxford.
- Hering, S. in Waaldijk, B. (ur.) (2003). *History of Social Work in Europe (1900–1960)*, Opladen: Leske + Budrich.
- Hering, S. and Waaldijk, B. (ur.) (2006). *Guardians of the Poor – Custodians of the Public : Welfare History in Eastern Europe 1900–1960*, Opladen: Leske + Budrich.

- Maurer, S. M. (2023) Social Work as Memory of Conflicts? Reflections on a Historiographical Figure of Thought, *Critical and Radical Social Work*, 11(3): 332–46. <https://doi.org/10.1332/204986021X16699859837133>
- Milošević, V. (1977). *Uvod v socialno delo (izbor strokovnih člankov)*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Staub-Bernasconi, S. (2018). *Soziale Arbeit als Handlungswissenschaft*. Verlag Barbara Budrich: Opladen / Toronto.
- Zaviršek, D. ur. (2005). »Ti jih boš naučila nekaj, ostalo bo naredil socializem!« Zgodovina socialnega dela med leti 1945 in 1961. V: D. Zaviršek (ur.). »Z diplomo mi je bilo lažje delat!« *Znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 7–54.
- Zaviršek, D. (2008). Gender, welfare and social work education under communism in Slovenia. V: A. Buchanan (ur. d) *Social work (Major themes in health and social welfare)*, London, New York: Routledge, 143–152.
- Zaviršek, D. (2022) 'Profesionalizacija socialnega dela v Sloveniji: med entuziazmom žensk in zahtevami oblasti', *Družboslovne razprave*, XXXVIII(101): 49–72.

Vpliv vojne na razvoj socialnega dela v Jugoslaviji in Sloveniji: socialnodelovne študije vojne in miru v znanosti socialnega dela

Darja ZAVIRŠEK

Vojne so brez meja in zunaj zakona.

– ACHILLE MBEMBE (2019, STR. 26)

Izboljšanje socialnega položaja širokih ljudskih množic je ena najpomembnejših nalog Federativne ljudske republike Jugoslavije in osrednji pomen osvobodilne vojne (...) Socialna pomoč ni in ne sme biti več miloščina za tiste, ki potrebujejo socialno zaščito, ampak je najvišja dolžnost vsakega posameznika in celote.

– OKROŽNI ODBOR OSVOBODILNE FRONTE MARIBOR.
ODDELEK ZA SOCIALNO POLITIKO, 27. DECEMBRA 1945

Jasno je, da se v socialistični družbeni ureditvi ne pojavljajo tako težki socialni problemi, kakršne stalno poraja kapitalistični družbeni red. Vendar bodo ostanki starega, ne samo v ekonomiki in družbenih odnosih, temveč tudi v svesti ljudi, nezadostne materialne dobrine, pomanjkljiva izobrazba, bolezni in elementarne nezgode še vedno rodile socialne probleme, ki bodo terjali rešitev.

– SI AS 243, OBRAZLOŽITEV K PREDLOGU ZA SPREJEM, 1954

*Škornji so na tleh muzeja razporejeni
v obliki peterokrake zvezde, simbola Rdeče armade,
ki je v Ukrajini postal enako zlovešč kot svastika.*

– MASHA GESSEN, 2023

Uvod¹

Čeprav je vojna prisotna v življenju večine ljudi, bodisi kot doživeti dogodek bodisi kot prenos »spominskih blokov« (Halbwachs, 1992), se socialno delo s temo vojn ni veliko ukvarjalo. Mednarodna literatura o izobraževanju in raziskovanju na področju socialnega dela obravnava nekatere njene posledice, predvsem migracije in razseljenost ljudi ter travme, vendar se teorije socialnega dela niso dotikale študij vojne, saj se je po drugi svetovni vojni predpostavljalo, da je mir, vsaj v Evropi, dosežen za zmeraj. Večina literature o socialnem delu je nastala v zahodnih državah, od koder so bile vojne večinoma eksternalizirane in jih nekateri imenujejo »nezakonite vojne« (Ganser, 2018).

Ustanovna listina Združenih narodov iz leta 1945 in Splošna deklaracija človekovih pravic iz leta 1948 sta neposredni naslednici druge svetovne vojne. Njuna temeljna načela so podobna načelom v Globalni opredelitvi socialnega dela (IASSW, b. d.), ki obravnava človekove pravice, dostojanstvo in vrednost človeka, enake pravice, pravičnost in spoštovanje, socialni razvoj, boljše življenje in svobodo. V preambuli Ustanovne listine ZN je zapisano:

Mi, narodi Združenih narodov, smo se odločili, da rešimo naslednje generacije pred nadlogo vojne, ki je dvakrat v našem življenju prinesla človeštvu nepopisno žalost, in da ponovno potrdimo zaupanje v temeljne človekove pravice, v dostojanstvo in vrednost človeške osebe, v enake pravice moških in žensk ter velikih in malih narodov, ter da vzpostavimo pogoje, v katerih je mogoče ohraniti pravičnost in spoštovanje obveznosti, ki izhajajo iz pogodb in drugih virov mednarodnega prava, ter spodbujamo družbeni napredek in boljše življenjske standarde v večji svobodi [...] (Združeni narodi, 1945).

Ob pogledu na sodobne vojne postane jasneje, da ne prizadenejo le ene države, temveč so njihove posledice globalne. Mednarodne migracije vplivajo najbolj na države sosede (zlasti v Afriki in Aziji, pa

1 Nekateri koncepte o antimilitarizmu in globalni etiki v socialnem delu, ki se zavzema za mir, je avtorica predstavila v svojem govoru kot nagrajenka Eileen Youngusband, ki ga je imela v Seulu na svetovni konferenci o izobraževanju za socialno delo in socialni razvoj (IASSW in ICSW, 26.–28. oktobra 2022). Naslov predavanja v angleščini: *Imagining Life Beyond the Patches of War and Peace*. Povezava do konference: <https://www.youtube.com/watch?v=WJTzHP4FIIw>.

tudi v Evropi); nekatera območja, kjer so pred vojno živeli ljudje, se praznijo (deli nekdanje socialistične Jugoslavije, Gruzija, Ukrajina), bodisi zaradi revščine, podnebnih kriz, povezanih z vojnami, etničnih in verskih konfliktov ali nevarnosti za nove nasilne konflikte. Ko je 24. februarja 2022 vlada Ruske federacije izvedla vojaško invazijo na dele Ukrajine in začela imperialno vojno proti suvereni državi, sta se militarizem in nasilje znova zažrla v Evropo.

Vojne navsezadnje vključujejo vse, čemur socialno delo nasprotuje in proti čemur se bori že od samega nastanka: neenakosti, nepravičnosti in človeškemu trpljenju; transgeneracijskemu uničenju in travmam, ki jih ena skupina povzroča drugi in ki jih občutijo ljudje na strani agresorja in na strani žrtve. Vojna uničuje enakost med spoli in etničnimi skupinami, dobro življenje, osvoboditev posameznika in vsa druga načela, ki jih slavi mednarodna opredelitev socialnega dela (Zaviršek, 2024b). Na novo opredeljuje človečnost, v kateri nekatera življenja postanejo pomembnejša za reševanje kot druga; nekatere smrti se opeva, druge zaničuje; nekateri ljudje so spremenjeni v neljudi, animalizirani in objektivizirani so kot telesa brez pomena. Vojaška industrija in vojne so največji onesnaževalci in uničevalci zemeljskega ekosistema.

»Vojna zožuje prostor za vsa vprašanja človekovih pravic,« je zapisala Lepa Mladjenović (2001), priznana mirovna aktivistka in članica beograjske organizacije Ženske v črnem (*Žene u crnom Srbija*). Gre za institucionalizirano sovraštvo in uničevanje, ki legitimira željo po eliminaciji drugega in ima različne oblike, vključno z zlorabami otrok, njihovimi ugrabitvami (Boy et al., 2023; Current Time, 2023) ali ubijanjem (Save the Children, 2024), da bi se dokončno razširila groza in obup. Marija Lvova-Belova, predsedniška pooblaščenka za pravice otrok v Ruski federaciji, je februarja 2023 poročala predsedniku države: »Vladimir Vladimirovič, upoštevali smo vaš predlog in ukaz. Ukradli smo ukrajinske otroke.« (Soban, 2023) Še en nedavni primer takšne zožitve zavesti, zaradi katere so ljudje pripravljene zagrešiti vojne zločine, je izrazil izraelski obrambni minister Joav Galant, ki je po okrutnem terorističnem napadu skupine Hamas, ki je delovala na območju Gaze, označil Palestince za »človeške živali« (*human animals*) in napovedal njihovo iztrebljenje (*»no electricity, no food, no water, no fuel,«* Al Jazeera, 2023; Karanth, 2023; Hamadeh et al., 2024).

Po vojni življenje ni več enako prejšnjemu; obdobje, ki ga običajno označujemo kot obdobje miru, je danes pogosto nadaljevanje

vojne z drugimi sredstvi ali *interbelum*, čas med dvema vojnama. Ker je vojna tako totalen dogodek, morajo socialnodelovne študije vojne in miru vključevati raziskave kontekstov in zgodovine ter prispevati k temu, da bo socialno delo postalo nepogrešljiva disciplina za ljudi, ki potrebujejo pomoč med vojno in po njej. Študije vojne in miru so tudi redko del kurikula socialnega dela, kljub sprejetemu soglasju, da je socialno delo pomembno v času oboroženih spopadov in v tako imenovanem postkonfliktnem obdobju (Ramon, 2008; Duffy et al., 2021).

Prav tako redke so razprave o tem, ali lahko izobraževanje in praksa socialnega dela vplivata na odnos ljudi, da vojne ne bi več dojemali kot del človeške normalnosti. V dobi posredniških, asimetričnih in »neskončnih« vojn, bodisi v Afganistanu, Siriji, Bosni in Hercegovini, Ukrajini ali Gazi, ko vojska cilja civiliste, otroke, bolnišnice in novinarje, je eden od izzivov za socialno delo premisliti vse večjo normalnost militarizacije vsakdanjega življenja. Socialno delo ni pomembno le zaradi svoje humanitarne in reševalne komponente, temveč lahko njegovo raziskovanje prispeva k razvoju mirovniških študij in okrepi transnacionalne prakse solidarnosti za mir. Kritično teorijo, vključno s feminističnimi študijami in študijami hendikepa ter postkolonialnimi pristopi, je mogoče uporabiti za učinkovito odzivanje na potrebe ljudi, ki doživljajo genocid, domicid, ekocid in sholasticid, ter zavzemanje za človekovo dostojanstvo ne glede na državno in etnično pripadnost posameznikov in skupnosti.

Zgodnja tradicija socialnega dela: zagovorništvo za mir

Zgodovina socialnega dela kaže, da so se njegove pionirke in mednarodno priznane osebnosti izrecno zavzemale in borile proti prvi in drugi svetovni vojni. Njihovo zavzemanje za mir je bilo pogosto nezaželeno, tako kot danes, ko so ljudje, ki pozivajo k prenehanju vojniških dejavnosti in k mirovnim pogajanjem, obtoženi, da so »tujji agenti«, »varnostna grožnja« in kriminalizirani. Ideja o miru je postala nevarnejša kot kdaj koli prej.

Ameriška pionirka socialnega dela Jane Addams, znana po svojem delu s priseljenci v revnem predelu Chicaga, kar danes poznamo pod imenom »delavsko naselje The Hull House« (*The Hull House settlement* 1889–1910), se je dejavno borila proti prvi svetovni vojni. Njena prijateljica in evropska pionirka socialnega dela Alice Salomon, ki je leta 1908 v Berlinu odprla socialno šolo za ženske (*Soziale Frauenschule*),

se je borila proti drugi svetovni vojni. Misel iz članka, ki ga je Alice Salomon napisala desetletje pred tem, ko so ji nacisti prepovedali šolo za socialno delo, ki jo je ustanovila, sežgali njene knjige in jo izgnali iz države, zveni kot slutnja in opozorilo, kako daleč sta vojna in militarizacija od vrednot socialnega dela: »To je razlog, zakaj bi morali biti socialni delavci prvi, ki bi omogočali in ohranjali mednarodne odnose, ki ustvarjajo mir.« (Wieler, 1989, str. 19)

Leta 1915 se je več kot tisoč žensk zbralo na mednarodnem kongresu žensk v Haagu (Addams et al., 1916), da bi protestirale proti vojni, kar se je leta 1919 razvilo v Mednarodno žensko ligo za mir in svobodo (Women's International League for Peace and Freedom, WILPF). Njena predsednica je postala Jane Addams (Addams, 2002). Alice Masaryk, ki je ustanovila prvo šolo za socialno skrbstvo v Pragi (1918) in bila priznana voditeljica češkoslovaškega Rdečega križa (1919–1938), je govorila na kongresu WILPF na Dunaju leta 1921. Leto pozneje je Alice Salomon sprejela povabilo Jane Addams, da spregovori na kongresu v Haagu (Hegar, 2008, str. 725). V medvojnem obdobju (Jane Addams je umrla leta 1935) so se pionirke med seboj podpirale prek etničnih in državnih meja.

Medtem je njihova kolegica v Avstriji Ilse Arlt, ki je leta 1912 na Dunaju odprla prvo šolo za socialno delo (*Vereinigten Fachkurse für Volkspflege*), že leta 1919 razvila predmet »socialno varstvo v vojni« (*Kriegsfürsorge*) (Maiss, 2014). Prva svetovna vojna je neposredno vplivala na učni načrt njene šole, ki mu je dodala predmet o izrednih razmerah za dojenčke (*Säuglingsnot*) in zagotovila usposabljanje prostovoljcev »domovinske fronte« (*Heimatfront*) (Maiss, 2014). Ker je izhajala iz judovske družine, je bila njena šola, tako kot šola Alice Salomon, po nacističnem prevzemu oblasti leta 1938 zaprta in so jo odprli šele leta 1946. Za slovensko zgodovino je pomembno, da je bila nova direktorica dunajske šole dr. Erna Sailer, rojena na območju kraljevine Jugoslavije (Bihač, BIH) tista, ki je imela v letih 1952 in 1953 tesne stike z nastajajočo šolo za socialno delo v Zagrebu (več o tem glej Zaviršek, 2022). Njeno poučevanje metode *casework*, nekateri jo danes prevajajo kot »socialno delo s posameznikom«, kar je Erna Sailer označila kot neustrezno in ozkogledno, zato so zahodne države vedno uporabljale zgolj ameriški pojem »casework«, ki ga danes ne slovenimo več, je postala za več desetletij jedro izobraževanja v socialnem delu po zahodnih državah (Sailer, 1950). Casework se je zdel jugoslovanskim in slovenskim načrtovalcem socialnega dela

preveč »zahoden« in premalo osredotočen na socialistične vrednote, za katere je bil posameznik podrejeni delec nove družbe (več o tem glej Zaviršek 2005, 2006, 2008a, 2012).

Jane Addams je potrebovala ogromno poguma, da je odkrito nasprotovala vstopu ZDA v vojno. Michael Reisch in Janice Andrews (2001) sta pokazala, da so Addams in nekateri drugi pionirji in pionirke ameriškega socialnega dela, Florence Kelley, Lilian Wald, Ellen Gates Starr in Robert Hunter, ki so nasprotovali ameriškemu posredovanju v prvi svetovni vojni, v javnosti, ki je bila vojni večino-ma naklonjena, veljali za izdajalce. Nasilje in jeza sta bili usmerjeni ne proti vojnim hujskačem, temveč proti njim. »Ni bil čudak tisti, ki je rekel, da bi morali Jane Addams obesiti na najbližji drog ...« je zapisal nekdo (Reisch in Andrews, str. 13). Preiskovali so jih zakonodajni odbori, politični, civilni in korporativni voditelji so jih obsojali kot subverzivne, preganjal pa jih je tudi tisk (Reisch in Andrews, str. 8). Organizacije, ki so jim pripadali, so napadli na sodiščih in v medijih. Jane Addams in druge protivojne aktiviste so pogosto izpostavljali in jih obtoževali, da so nedomoljubni ali da simpatizirajo z »boljševiki« (Reisch in Andrews, str. 7). Posledica takšnega vzdušja je bila, da Jane Addams ni bila le osovražena, ampak tudi delno odstranjena iz javnega življenja, preden je leta 1931 prejela Nobelovo nagrado za mir. A takrat je bilo za veliko mirovniških pobud že prepozno in Evropa je drvela v novo svetovno vojno.²

Čeprav načela socialnega dela govorijo o miru, je protivojna drža ne le izziv temveč grožnja tistim posameznikom, posameznicam in skupnostim, ki nasprotujejo politiki militarizacije. Danes je več tisoč Rusov aretiranih zgolj zato, ker zagovarjajo mir (Reuters, 2022; Misija ZDA v Italiji, 2022; Vernon, 2022). O dejavni protivojni držii socialnih delavk in delavcev in njihovih organizacijah pa ni sledu.

Kako drugačno je to obdobje od obdobja po drugi svetovni vojni, ko je o vojni in miru pisala druga priznana predavateljica in raziskovalka na področju socialnega dela, Dama Eileen Youngusband³?

2 Ni zanemarljivo omeniti, da tudi jugoslovansko in slovensko poučevanje socialnega dela ni vključilo Jane Addams med imena pionirk vse do poznih devetdesetih let 20. stoletja. Le Angela Vode je leta 1930 o njej pisala z občudovanjem, kot omenjam v nadaljevanju. A to vprašanje zahteva posebno razpravo.

3 Naziv Dama, ki izhaja iz naziva Dame Commander of the Order of the British Empire (DBE), je čast, ki jo podeljuje britanska monarhija. Eileen Youngusband je ta častni naziv prejela za izjemne zasluge na področju razvijanja javnih storitev in razvoja socialnega dela.

Vojno je razumela kot prelom, prekinitev nekega časa v življenju ljudi in v samem socialnem delu (Youngusband, 1964). Zavedala se je, kako močno je vojna vplivala na vsa področja življenja, zato je pisala o revščini kot posledici vojne, ljudeh z ovirami, sirotah in preživelih vojakih. Ugotavljala je, kako slabo so bile razvite socialne storitve in kako sta se njihovo število in kakovost povečala šele v povojnem obdobju. V številnih evropskih državah se je izobraževanje za socialno delo začelo razvijati šele po vojni, v nekaterih, na primer v socialistični Jugoslaviji, pa so prve šole odprli v petdesetih letih prejšnjega stoletja, pri čemer so se številne najzgodnejše generacije učiteljic, učiteljev, študentk in študentov med osvobodilno vojno borile proti nacizmu (Zaviršek, 2005, 2008a, 2012, 2022). Eileen Youngusband je z velikim upanjem, da bo razvoj hiter, potegnila jasno ločnico med »pred« in »po« in pogosto ponavljala »do konca druge svetovne vojne«, »pred vojno«, »po vojni«. Zapisala je tudi: »Zdaj je konec stagnacije, spet gremo navzgor!« [Orig.: *Now the stagnation is ended, and we are once more on the move.*] (Eileen Youngusband, 1964, str. 21). Ne le v Evropi, temveč tudi drugod po svetu je vladala trdna odločenost, da se nepopisne grozote druge svetovne vojne ne bodo nikoli več ponovile.

Historizacija povojnega nastajanja socialnega varstva in šolanja za socialno delo v socialistični Jugoslaviji: entuziazem, delo in napredek

Na razvalinah druge svetovne vojne so bili ljudje v nastajajoči socialistični Jugoslaviji (najprej imenovani Federativna ljudska republika Jugoslavija, pozneje Socialistična federativna republika Jugoslavija, SFRJ) izčrpani, njihove potrebe pa neizmerne. Tako je bilo tudi drugod po svetu, kjer se je razvoj socialnega dela razvijal z velikimi koraki. Socialno varstvo, ki je v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslaviji temeljilo predvsem na zasebni pobudi različnih dobrodelnih združenj in posameznikov, je zdaj prevzela država (Jeraj, 2022). Komunistična oblast je »čez noč« zamenjala sistem socialnega skrbstva (vendar ne v celoti) in ni bilo časa kot v večini zahodnih držav, da bi krščansko dobrodelnost počasi preoblikovali v sekularni, profesionalni sistem socialnega varstva (prim. Gal idr., 2021). Naravnost do cerkvenih ustanov je bila jasna; ker je uradna cerkev

kolaborirala z nacističnim okupatorjem in želela ohraniti pretekli politični in družbeni sistem, je bilo razumljivo, da jo je nova oblast poskušala izločiti tudi iz skrbstvenega dela, ki so ga dobrodelne organizacije opravljale pred vojno. Duhovniki se niso imeli več pravice vpletati v politične odločitve, pa tudi ne v zasebne; pravica do civilne poroke je bila uzakonjena. Z nacionalizacijo premoženja so velika cerkvena posestva, zemlja in gozdovi postali državna last, ki je bila razdeljena med posamezne kmete (»Mi ne moremo trpeti, da bi cerkev zadržala mnoga ogromna posestva in da bi kmetje gladovali.« Titov govor, *Naša žena*, 1945, str. 253). Socialistične vrednote so v veliko pogledih nasprotovale cerkvenim dogmam, posebno na področjih družine in enakosti med spoloma, pravic žensk in omejevanja zasebne lastnine. Za nadomestitev nekdanjih redovnic in drugega cerkvenega plačanega in neplačanega osebja so bile potrebne ženske, ki so prihajale iz t. i. množičnih organizacij. Brez njih ne bi bilo mogoče zapolniti praznine, ki je nastala s tem, da je vladajoča oblast iz socialnega varstva »odslovila« cerkvene organizacije.

Največja organizacija je bila Antifašistična fronta žensk Jugoslavije (AFŽJ), ki jo je leta 1942 (v Sloveniji leta 1943) ustanovila Komunistična partija Jugoslavije, da bi mobilizirala pomoč partizanskemu protifašističnemu osvobodilnemu boju in zagotovila podporo žensk, zlasti kmečkih, za socialistični prevzem oblasti (Jancar-Webster, 1990). Antifašistična fronta žensk (AFŽ) je z impresivnima dvema milijonoma članic po vsej Jugoslaviji združevala feministke, izobraženke, kmetice in delavke, med katerimi so številne postale dejavne na družbenem področju v vseh republikah skupne države (Milić, 1993; Sklevicky, 1996). Omeniti velja, da je več izmed njih, imenovala so se terenske obiskovalke, pa tudi poverjenice ali obiskovalke otrok, pozneje študiralo socialno delo (značilnost, ki je ni najti le v Sloveniji, ampak po vsej Jugoslaviji). Številne so bile dejavne v partizanskem boju.

Jugoslovanskim komunistom je bila prevzgoja žensk pomembna. Po eni strani so socialistične ideje zagovarjale enakost med spoloma, predvsem v marksističnem pogledu ekonomske enakosti in plačanih zaposlitev zanje, po drugi strani pa je nova oblast potrebovala ženske za delo v procesih družbene modernizacije, za širjenje socialističnih idej in za človeško reprodukcijo. Kot je opazila Ashwin (1996) v Sovjetski zvezi (jugoslovanski voditelji so najmanj do razhoda s Stalinom, v času Informbiroja, kopirali sovjetski sistem), so se komunistični

voditelji obračali na ženske v esencialističnem smislu (»naše žene«), medtem ko takšnega govora v odnosu do moških ni bilo. Na moške se je partijska oblast obračala kot na delavce, voditelje, komuniste in ne esencialistično kot na »moške«. Podobno je bilo v Jugoslaviji, kjer so posebej odmevali govori maršala Tita, ki je že na prvem povojnem shodu Antifašistične fronte žensk Jugoslavije poudaril, da so najpomembnejše naloge narodne oblasti in žensk vzgoja otrok, »našega mladega naraščaja, naših bodočih rodov, okrepitev bratstva in enotnosti ter zgraditev države« (*Naša žena*, 1945, str. 44). Mišljeni so bili tako biološki otroci, s čimer je bila jasno začrtana populacijska politika jugoslovanskega socializma, kot tudi nebiološki otroci, na primer vojne sirote. Socialno skrbstvo, so pisali komunistični voditelji v ženskih revijah po Jugoslaviji, naj bi bil »tisti del obnove naše porušene domovine, ki je najbolj pri srcu našim ženam,« zato »maršal Tito veruje, da bo antifašistična fronta žena to nalogo častno izvršila« (*Naša žena*, 1945, str. 23). Tako je že takoj po vojni socialno skrbstvo postalo »žensko delo«, kar je bila kontinuiteta v diskontinuiteti, esencializacija žensk za skrbstveno delo, a temelječa na novi socialistični ideologiji. Ženske so imele plačano zaposlitev, oblast pa je poskrbela, da je z različnimi bonitetami spodbujala materinstvo, tako da so poleg dela zunaj doma ženske opravljale, tako kot v predvojnem obdobju, tudi dobršen del skrbstvenega in gospodinjskega dela. Jugoslovanske ženske so same sebe videle kot »delavke, matere, gospodinje« (Vodopivec 1999). V zameno za plačano delo so dobile določeno mero ekonomske neodvisnosti, socialno stanovanje, otroški dodatek in druge bonitete, povezane z biološko reprodukcijo; država je vzpostavila mrežo vrtcev in omogočila svobodno poroko in ločitev. Država je s tem ženske delno zaščitila. Kljub temu so moški dobili višje položaje na vseh področjih plačane zaposlitve, tudi v skrbstvenih poklicih, in obvladovali položaje v politiki. Celotno socialistično obdobje se je socialne delavke poimenovalo v moški slovnični obliki (*socialni delavec* v slovenščini; *socialni radnik* v srbohrvaščini).

Socialistična ideja o enakosti »med spoloma« je omogočila hitro mobilizacijo žensk na socialnem področju, da bi pomagale tistim, ki so bili ogroženi in najbolj potrebni pomoči. Politični govori jugoslovanskih voditeljev in ženske revije so spodbujali ženske, da so se vključile v izobraževanje, da bi se zmanjšala nepismenost (zlasti po manj razvitih delih Jugoslavije) in da bi postale politično dejavne v različnih ljudskih organizacijah in odborih. Ženske so tako med

letoma 1945 in 1950, največ pod okriljem AFŽ, opravile na stotisoče neplačanih ur prostovoljnega dela, predvsem na področju skrbi za otroke, vojnih sirot, ustanavljanja ljudskih kuhinj, dežurale so v bolnišnicah, zbirale hrano in material za nekdanje borce, ranjence, internirance in druge žrtve vojne; urejale so grobove partizanov in talcev, pripravljale šolske prostore, bile so krvodajalke, ustanovljale so jasli in vrtce za otroke delavk, urejale čitalnice, poučevale v šolah, zbirale knjige in organizirale knjižnice, izdajale so stenske časopise, bile dejavne v organizaciji Rdeči križ, nudile pomoč repatriacijskim odborom, organizirale ženske delovne čete, popravljale so ceste, zasipavale strelske jarke, odstranjevale ruševine, delale v tovarnah, tiskarnah in tako naprej. O tem, kako sistematična in razvejana je bila množična organizacija, govori podatek, da je bilo v Sloveniji do leta 1948 že 2.556 osnovnih odborov organizacije AFŽ; od teh naj bi jih bilo 1.007 »delovnih«, 870 odborom pa je bilo treba »stalno nuditi pomoč«, v 898 krajih po Sloveniji še ni bilo organizacije AFŽ (*Nasha žena*, 1948, str. 331). Odbori naj bi med drugim pripravljali ženske za vstop v partijo. Tudi pionirki socialnega dela v Sloveniji, Nika Arko in Marija Jančar, sta bili dejavni članici AFŽ (Zaviršek, 2005, 2022; Zorn, 2006).

Zanimivo je, da je jugoslovanska oblast z neplačanim delom žensk zbrala bogate podatke o potrebah ljudi. V državi je 534.000 otrok ostalo brez staršev, brez preskrbe; število vseh socialno ogroženih otrok in mladine po Jugoslaviji pa naj bi znašalo 1.200.000 (Tomšič, 1945, str. 95). Za otroke, ki so po vojni ostali brez staršev, je nova oblast ustanovila otroške domove po vsej državi; zaradi pomanjkanja domov za otroke je Jugoslavija takoj po vojni v Bolgarijo poslala več kot 12.000 otrok (Tomšič, 1945, str. 97). Vida Tomšič, narodna herojinja in dolgo najvplivnejša ženska v politiki, tedanjem socialnem skrbstvu in na področju pravic žensk je poudarjala, da otroške institucije niso pomembne le za sirote, temveč tudi za otroke delavk, ki naj bi živeli v dnevnikih zavetiščih za dojenčke in otroke in ki so jih začeli graditi, da bi z njimi matere delavke razbremenili strahov o varnosti otrok, ki so bili v predvojni državi prepuščeni samim sebi:

Pred očmi take matere so ostajale strašne slike, kako se njen otrok duši s plinom, kako pada čez okno, kako se poliva z vrelo vodo itd. To niso bile namišljene skrbi. Saj je o takih nesrečah bilo mogoče čitati vsak dan. Takega stanja ne sme biti več! (Tomšič, 1945, str. 97)

V istem govoru je Tomšič v skupih besedah povežala populacijsko politiko s politiko skrbstvenega dela, ki naj ga opravijo ženske:

Žene smo poklicane k vsemu delu v novi Jugoslaviji. Ni ga več dela, za katero bi se reklo, da ga žene ne smejo ali ne morejo vršiti. Vendar pa lahko rečemo, da je mnogo nalog, ki jih bomo vršile predvsem žene. To je namreč skrb za rešitev prav teh nešteti vprašanj, ki spadajo v delokrog socialne politike. Če je maršal Tito postavil pred nas predvsem naloge na polju skrbstva za otroke, za invalide, za vse pomoči potrebne, je hotel s tem poudariti, kakšen je lik nove enakopravne žene. Žena nove Jugoslavije, zrasla iz naše borbe, je žena, ki ni pozabila, da je mati in sestra in ki se svojega materinstva zaveda v toliki meri, da je za obrambo pravic svojih otrok pripravljena zagrabit za puško, boriti se in žrtvovati tudi svoje življenje. [...] Na našem kongresu je neka žena izjavila: Borile smo se za srečo naših otrok in če bi jaz izgubila vse svoje otroke, ostane še vedno sto tisoče otrok, katerim bomo nudile vso našo ljubezen. (Tomšič, 1945, str. 95)

Njen govor je začrtal ne samo delo žensk, ki so bile del AFŽ, temveč tudi poznejše socialno skrbstvo in profesionalizacijo socialnega dela. V istem besedilu je Vida Tomšič tudi poudarila, da je bilo v času vojne iz Jugoslavije prisilno preseljenih več kot 300.000 ljudi, ki se počasi vračajo nazaj in tako kot drugi ljudje potrebujejo urejene bivanjske pogoje (ibid.). Posebej je omenjala delovne razmere delavcev in delavk in predvidevala, da bodo AFŽ-jevke dejavno sodelovale pri pripravljanju zakonodaje na področju socialnega skrbstva. Od vsega začetka je bilo jasno, da je materinstvo za jugoslovansko oblast izrednega pomena.

Poleg dela z otroki so se v *Naši ženi* v rubriki z naslovom »Kaj pa naše žene delajo?« pojavili številni opisi, ki dokazujejo, da so ponekod ženske z zbranim denarjem vzdrževale prve socialne ustanove, recimo, »žene iz Murske Sobote vzdržujejo otroški vrtec« iz sredstev, ki so jih nabrale same (*Naša žena*, 1945, str. 170). Kot je bilo že omenjeno, je bilo socialno področje konstruirano kot »žensko poslanstvo«. »Narodna oblast«, so poudarjali, se mora nasloniti na ženske, ki so »že pokazale zavednost, požrtvovalnost in pripravljenost, da pomagajo kjer koli,« obenem pa so ženske revije v povojnih letih konstruirale in reproducirale mitski in napol religiozni odnos žensk do Tita (»Maršal Tito, ta zemlja je Tvoja, ker so naši sinovi kri prelivali za Tebe!«,

Naša žena, 1945, str. 67; »Niti starost, niti bolezen nista mogli zadržati naših žena, da ne bi volile Tita.«, *Naša žena*, 1945, str. 260).

Poleg skrbstvenega dela, biološke reprodukcije in vzgoje otrok je bilo tudi področje izobraževanja tesno povezano z ženskami. Ker so bile razlike v izobrazbi in pismenosti med jugoslovanskimi republikami zelo velike, je bilo treba te razlike zmanjšati in zvišati raven izobrazbe vseh ljudi in še zlasti žensk, ki so bile najslabše izobražene. Ne smemo pozabiti, da je bila Jugoslavija pred hitro industrializacijo večinsko ruralna država. Ob prvem popisu prebivalstva leta 1948 je bilo v Sloveniji, ki je veljala za najrazvitejši del Jugoslavije, 49 odstotkov kmečkega prebivalstva (Rendla, 2018, str. 23). V celotni državi Jugoslaviji je bilo ob prvem popisu prebivalstva leta 1948 kar 25,4 odstotka nepismenega prebivalstva med prebivalci, starimi 10 let in več (Rendla, 2018, str. 25). Obstajale so ogromne regijske razlike. V Sloveniji je bilo nepismenega 1,1 odstotka prebivalstva, na Kosovu pa skoraj 57 odstotkov (Bogdan 2020, str. 58). Zato so potekale kampanje, da bi se ženske naučile brati in pisati; v teh kampanjah je letno sodelovalo vsaj 40.000 žensk in leta 1948 je tako imenovane analfabetske tečaje obiskovalo 114.000 žensk (*Naša žena*, 1948, str. 331).

Nova ideologija o odnosih med spoloma s poudarkom na novi konstrukciji ženskosti se je prepletala s sprejetimi koncepti o univerzalni socialni zaščiti ljudi in o socialnem delu. Ideje, ki so se razvijale na socialnem področju, so močno vplivale na položaj žensk. Žensko plačano delo ni bilo mogoče brez razvoja otroškega varstva; izobraževanje »kadrov«, ki bodo usposobljeni za delo v nastajajočih socialnovarstvenih ustanovah, je zahtevalo nov študij, katerega slušateljice so bile po letu 1960 predvsem ženske (»Ustanovitev šole za socialne delavce je nujna,« je dejala Nika Arko, prim. Zaviršek, 2022); vsesplošna modernizacija družbe pa naj bi spodbudila žensko emancipacijo (nastanek socialnovarstvenih ustanov naj bi razbremenil ženske pri opravljanju skrbstvenega dela, prim. Zaviršek, 2018). Ženska emancipacija ni bila več pretežno zahteva žensk, temveč moških, ki so številne zahteve predvojnih feministk vzeli za svoje, pa čeprav so z njimi zasledovali svoje oblastne cilje, kot lahko razberemo iz tega, da o avtonomnih ženskih organizacijah in feminizmu ni bilo mogoče razmišljati vse do osemdesetih let.

Tudi izobraževanje za socialno delo, ki se je začelo v petdesetih letih prejšnjega stoletja (v Zagrebu leta 1952, Ljubljani leta 1955, Beogradu, Sarajevu in Skopju leta 1958), lahko razumemo kot enega

od vidikov, ki naj spodbudi in uresniči nov diskurz o spolih (Zaviršek, 2012, 2023, 2024c). Feminiziran poklic je zagotovil obljubo po izboljšanju izobrazbe žensk, nastajati so začela nova delovna mesta zanje, to naj bi pospešilo modernizacijo družbe in odnosov med spoloma in emancipacijo žensk predvsem v ruralnih okoljih. Osvojitve žensk izpod patriarhalnih družinskih vzorcev pa je bila, kot pokaže Sarah Ashwin (2000, str. 5), v resnici pomembna za »osvoboditev« tako moških kot žensk, da bi bolje služili socialističnim ciljem. Ženske, ki so delovale v AFŽ, so pridobile veliko izkušenj za delo na terenu in med ljudmi in obenem opravile že omenjene brezštevne ure neplačanega dela, zaradi katerega je oblast lahko držala svojo obljubo o humani skrbi za ljudi in solidarnosti. Lahko pa je vršila tudi »mehki nadzor«.

Ob masovni organiziranosti žensk na socialnem področju je nova oblast že leta 1945 začela izobraževanje za delo žensk na socialnem področju v *Socialni politični šoli*, ki je bila predhodnica izobraževanja za socialno delo. *Naša žena* je poročala, da naj naj bi članice AFŽ iz svojih vrst predlagale najsposobnejše, ki bodo organizirale nove domove in se posvetile mladinski zaščiti (*Naša žena*, 1945, str. 125). Šolo je odprlo Ministrstvo za socialno politiko (delovala je v Tivolskem gradu v središču Ljubljane). Udeleženkam šolanja naj bi posredovala »politične in strokovne smernice«: »Iz te šole naj izidejo kadri, ki bodo kos velikim in obsežnim nalogam mladinske in splošne socialne zaščite.« (*Naša žena*, 1945, str. 125)

Šola, ki je delovala do leta 1949, je bila organizirana v obliki tečajev z naslovi: »Pridobitve narodnoosvobodilne borbe in zakonodaja«, »Osnovni pojmi o panogah socialnega skrbstva«, »Organizacija in naloge mladinskega skrbstva«, »Bosanske sirote«, »Skrbnišтво«, »Osnove higijene, prehrane in pedagogike«, »Naloge obiskovalke in njena povezava z oblastnimi organi«, »Zdravstvena zaščita otrok« (Jeraj, 2022). Naslovi tečajev so bili podobni prvim vsebinam na področju izobraževanja za socialno delo v Sloveniji leta 1955.

Naša žena je že leta 1945 opisovala, da je tečaj za socialno politiko opravilo približno 110 udeleženk (*Naša žena*, 1945, str. 10). Mlade ženske, nekatere so bile partizanke, naj bi prišle iz vse Slovenije, največ je bilo nekdanjih tovarniških delavk, gospodinjskih pomočnic, trgovskih pomočnic, pa tudi kmečkih deklet. Omenjeni so bili tudi moški, »deset moških partizanov«, ki naj bi bili »lažji invalidi« (ibid.). Moški z ovirami, ki so se zdeli nezmožni za drugo delo, a obenem

»zaslužni«, da delo dobijo, saj so se borili v Osvobodilni fronti, so se zdeli primerni za socialnovarstveni poklic. Hendikep jih je simbolno feminiziral, saj kot moški z ovirami niso ustrezali ideologiji maskuline dominantne moškosti.

Vsaka udeleženka tečaja je morala na koncu narediti izpit, na katerem je morala pokazati, »koliko se je kdo naučil in koliko je sposoben opravljati delo po različnih ustanovah socialne politike« (*Naša žena*, 1945, str. 10). Obenem se je v poročilu o socialno politični šoli že kazala usmerjenost za naprej, ki je nakazovala bolj sistematično izobraževanje za delo v socialnih službah: »Ko bo zadoščeno najnujnejšim potrebam, tedaj se bo tečaj spremenil v dvoletno šolo socialne politike. In ta nam bo dala zares sposobne ljudi, veliko število dobrih upraviteljic dečjih domov in zavetišč.« (*Naša žena*, 1945, str. 10)

Kmalu so prve terenske obiskovalke, članice AFŽ v Sloveniji, postale kritizirane kot nezadostno izobražene, kar je sovpadalo tudi s pripravami na izobraževanje za socialno delo, ki je potekalo po letu 1950 v Zagrebu. Zapisniki političnih sestankov so poudarjali, da je »kader«, ki je zaposlen v socialnih službah, premalo usposobljen in zato potrebujemo sistematično izobraževanje, ki naj bi bilo enako, kot ga je imela tedanja sosednja republika Hrvaška (Zaviršek, 2022). Že v začetku petdesetih let so Nika Arko (pomočnica sekretarja Sveta za zdravstvo in socialno politiko Ljudske republike Slovenije in poverjenica Izvršnega sveta Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije),⁴ Mira Svetina⁵ in Ela Zupančič,⁶ ki so imele pozneje

4 Po letu 1953 je bil najpomembnejši organ socialne politike Svet za zdravstvo in socialno politiko LRS. Nika Arko (1914–2015) je bila kot pomočnica sekretarja sveta v naslednjih letih ključna pri vzpostavljanju in razvoju poklicnega izobraževanja za socialno delo v Sloveniji in zato ena od pionirk. Svet za zdravstvo in socialno politiko LRS je nasledilo nekdanje Ministrstvo za socialno politiko vlade Republike Slovenije. Podobne spremembe so se zgodile tudi v drugih republikah nekdanje Jugoslavije.

5 Mira Svetina (1915–2007), narodna herojka, od leta 1939 članica Komunistične partije Slovenije, je po vojni opravljala številne politične funkcije, povezane z zdravstvom in socialnim varstvom; bila je predsednica odbora za zdravstvo in socialno politiko Ljudske skupščine LRS, predsednica Rdečega križa za Slovenijo in članica ustavnega sodišča SRS (Slovenski biografski leksikon, Svetina, Mira (1915–2007) – Slovenska biografija (slovenska-biografija.si), dostop 4. avgusta 2024). V času ustanavljanja šole za socialno delo je bila med drugim predsednica Komisije za varstvo matere in otroka.

6 Ela Zupančič je bila prva direktorica Centra za socialno delo Ljubljana Center. Znana je bila predvsem po svojem delu na področju posvojitvev.

pomembno vlogo pri razvoju socialnega varstva in šolanja za socialno delo, začele opozarjati na »slabo izobraženost« terenskih obiskovalk. Leta 1953 je postalo kar uradno stališče najvišjih socialnovarstvenih organov, da so ljudje, ki so bili zaposleni na socialnem področju, slabo usposobljeni; to je postal glavni razlog za ustanovitev izobraževanja za socialno delo. Mira Svetina je menila, da je »tip naših dosedanjih obiskovalk, radi njihovega premajhnega znanja, že zastarel« (SI AS 243, 2. decembra 1953).⁷ V mislih je imela terenske obiskovalke, ki so bile praviloma rekrutirane iz AFŽ. Ker pa ni bilo drugega kadra, so jih zaposlovali, da bi, kot je dejala Svetina, zmanjšali »težnjo po oddaji otrok v domove, ki se je že zelo razpasla« (ibid.). Tudi dr. Katja Vodopivec,⁸ ena od pionirk izobraževanja za socialno delo, se je spominjala »afežejev«, ki so »mislile, da pomagajo ljudem že s tem, ko so veliko govorile« (Zaviršek, 2005, str. 26).

Nastanek šol za socialno delo po jugoslovanskih republikah lahko beremo v kontekstu razmeroma zelo libertarnega socializma, ki na normativni družbeni red vendarle ni gledal kot na hipno odpravo vseh socialnih problematik, temveč kot na postopen proces. Ob informbirojevskem razhodu jugoslovanskega komunističnega vrha s Stalinom leta 1948 se je Jugoslavija naslonila na pomoč mednarodnih organizacij (zlasti na Organizacijo združenih narodov, katere soustanoviteljica je bila). Podrobna rekonstrukcija zgodovine šolanja je pomembna zato, ker je bila socialistična Jugoslavija edina država nekdanjega »socialističnega bloka«, ki je uvedla šolanje za socialno

7 Vsi navedki v članku so napisani, kot jih najdemo v izvirnih dokumentih; slovnično in pravopisno niso popravljeni oz. posodobljeni.

8 Katja Vodopivec (1917–2012), doktorica prava, je izhajala iz meščanske družine. Promovirala je z disertacijo *Statistična metoda v kriminalni etiologiji* (1944). Po letu 1945 je bila pomočnica načelnika za socialno skrbstvo pri MOL in leta 1946 nekaj mesecev načelnica oddelka za statistiko pri ministrstvu za delo FLRJ v Beogradu. Po vrnitvi v Ljubljano je opravljala več vodilnih funkcij, povezanih s statistiko, med drugim je bila pomočnica direktorja na Statističnem uradu in od leta 1954 načelnica oddelka za družbeno statistiko. Bila je štipendistka OZN, v letih 1952 in 1953 se je izpopolnjevala v ZDA in Veliki Britaniji iz socialnoskrbstvene analize in statistike (Slovenski biografski leksikon, Vodopivec, Katja (1917–2012) – Slovenska biografija (slovenska-biografija.si), dostop 4. avgusta 2024). Leta 1960 je postala direktorica Inštituta za kriminologijo (do leta 1972) in profesorica na Pravni fakulteti. Po biografskem leksikonu naj bi metodiko socialnega dela predavala med letoma 1956 in 1961, čeprav je sama v intervjuju dejala, da je to delo opravljala le do leta 1959. S šolo je ostala povezana predvsem prek svojega raziskovalnega dela ter predavanj s področja mladinske kriminalitete in raziskovanja.

delo po državi. Razumevanje tega dejstva je mogoče le, če ga povežemo s političnimi, ekonomskimi in socialnimi pogoji, ki so bili značilni za jugoslovanski socializem v tistem obdobju, s poudarkom na treh pionirkah: Niki Arko, Katji Vodopivec in Mariji Jančar, za katere sem že v svoji raziskavi leta 2005 menila, da so bile ključne za opisani razvoj. Povojno nastajanje nove socialistične države je bilo na socialnem področju predstavljeno kot prelom z vsem starim (prim. Arko, 1956, 1958). V gradivih, ki so služila izobraževanju in poučevanju za socialno delo, je bilo na primer izpuščeno, da je že pred vojno obstajal dobro zasnovan sistem rejništva (Brecelj, 1936) in da se je azilarno zapiranje kot oblika skrbi za ljudi z ovirami po vojni le še okrepilo. Za povojne akterje in poznejše predavatelje socialnega dela, denimo Niko Arko in Antona Kržišnika, je bila prostorska segregacija hendikepiranih ne le sprejemljiva, temveč nujna, razen v primeru, ko je bil človek sposoben delati. Delo je imelo prednost pred zapiranjem. Tako je Kržišnik kot tedanji minister na socialnem področju leta 1948 podpisal odločbo o odprtju zavoda za »defektne« v gradu Hrastovec (Odločba 1948), ustanovi, ki deluje še danes (Zaviršek, 2018).

Prelom s preteklostjo se je pokazal z zamiranjem mednarodne strokovne izmenjave iz predvojnega obdobja in znanja o socialnem delu, ki so ga razvile zahodne pionirke, med njimi Jane Addams in Alice Salomon, o katerih je v tridesetih letih v reviji *Ženski svet* že pisala Angela Vode (1930, 1932), ni pa ga bilo v študijskem gradivu iz katerega so se učile študentke in študentje. Ideološko potrebo po »prelomu« je Katja Vodopivec ubesedila takole: »Morali smo pisati tako, kot da so naši [komunisti, op. DZ] to že vse prej rekli!« (Zaviršek, 2005, str. 40). Nova oblast je sicer poslala v tujino nekaj »kadra«; Nika Arko in Marjan Pavčič (inšpektor Sveta za prosveto in kulturo LRS) sta bila na Švedskem, Katjo Vodopivec so poslali v ZDA in Veliko Britanijo. A za večino strokovnih delavk in delavcev je bilo mednarodno povezovanje za nekaj desetletij prekinjeno. V primerjalni analizi evropskega socialnega dela je Hering (2017, str. 802) poudarila, da je bilo v prvem obdobju razvoja socialnega dela med obema svetovni- ma vojnoma značilno precej intenzivno mednarodno sodelovanje na kongresih, svetovnih razstavah in drugih mednarodnih dogodkih (na prvem mednarodnem srečanju šol za socialno delo, ki ga je organizirala svetovna zveza šol za socialno delo, ki deluje še danes,⁹ so bili tudi

9 International Association of the Schools of Social Work (IASSW).

predstavniki Kraljevine SHS/Jugoslavije). V obdobju, ki je sledilo drugi svetovni vojni, je železna zavesa v socialističnih državah, razen v Jugoslaviji, povsem prekinila komunikacijo med Zahodom in Vzhodom. Jugoslovanske oblasti so v tujino za »posebne naloge« pošiljale »preverjen kader« in v obdobju vzpostavljanja socialnega dela v petdesetih letih 20. stoletja je predvsem v Zagrebu potekala živa mednarodna izmenjava. Manj je bilo v Ljubljani, kjer je mednarodno sodelovanje oživel šele v drugi polovici osemdesetih let.

Socialistično prepričanje, da je delo človekova univerzalna pravica in dolžnost, pa tudi vsesplošna rešitev za vse vrste človeških težav, je bilo pomembno tudi v novonastajajočem poklicu. Že leta 1945 je nova oblast izrazila zaskrbljenost, da bi socialna denarna pomoč lahko »demoralizirala upravičence« (SI ZAL, LJU 479, Mestni odbor OF 1945). V dokumentu o socialni zaščiti so poudarjali predvsem potrebo po delu: »Naša doba je doba dela in šele v drugi vrsti doba podpor« (SI ZAL, LJU 479, Mestni odbor OF 1945). To misel je leta 1955 skorajda dobesedno ponovila Nika Arko, tedaj že predavateljica na novi šoli, ko je v članku, ki je izšel v reviji *Naša žena*, napisala, da naj bi socialno varstvo nudilo »prizadetim osebam pomoč s tem, da jih usposablja za primerno delo, ne pa da jim daje samo podpore« (A. N., 1955). Tudi Marjan Dular, načelnik Sveta za zdravstvo in socialno politiko LRS, je leta 1954 ob načrtovanju predmetnika šole dejal, da je delo oziroma zaposlitev treba »smatrati za osnovo blagostanja«, saj se z njima »rešujejo številni socialni problemi« (SI AS 243, 2063/3-54). Ideja o delu kot »preventivi«, ki preprečuje izbruh socialnih problemov, je prevečala vse tedanje dokumente o socialnem varstvu.

Študij vojne in miru - razumevanje nasilja v perspektivi kritičnih teorij socialnega dela

Ker se socialno delo, kot sem opozorila na začetku, z vprašanjem študij vojne in miru v zahodnih državah ni ukvarjalo, smo k temu spodbujeni ob vnovični vojni v Evropi. Poglejmo si temeljne koncepte.

Vojna je arhaična in atavistična oblika kolektivnega medskupinskega nasilja, ki vključuje krajo zemlje, getoizacijo ljudi, množične poboje, uporabo otrok v oboroženih silah ali kot vojnih trofejev, spolno nasilje, prisilno preseljevanje skupnosti, naseljevanje prišlekov na osvojen ozemlja in uničevanje zgodovinskih krajev in obeležij, da bi

izbrisali preteklost in kolektivni spomin ljudi (Zaviršek, 2024b). Vojna zahteva množično propagando, vztrajno in kontinuirano ideologijo stigmatizacije, dehumanizacijo, diskriminacijo, iztrebljanje in animalizacijo Drugega. Študije iz druge svetovne vojne, večinoma povezane s holokavstom (*šoa* v hebrejščini), in *Porajmos* (v romskem jeziku) kažejo, da je dehumanizacija vedno predpogoj za množične poboje (Landry idr., 2022).

Vojna potrebuje vojni sistem, ki vključuje obsežne miselne vzorce, kot so pravica do prevlade, kolonializem in postkolonializem, nasilni nacionalizem, utemeljen na krvi in zemlji (*blood-soil*) ter primordializem, pa tudi verski fundamentalizem in maščevanje. Vojni sistem vključuje vojaško industrijo, spodbujanje militarizma in vojaške izdatke. Ti so leta 2023 dosegli rekordno vrednost 2.443 milijard ameriških dolarjev (Stockholmski mednarodni inštitut za mirovne raziskave, 2024). Vojna, kot kaže Lazzarato (2022), zahteva gospodarsko, politično in družbeno mobilizacijo in vodi v »proizvodnjo vsega«, ne za rast in blaginjo, temveč za uničevanje ljudi in celotnega ekosistema, »pravico do ubijanja« (Erakat, 2024). Takšno vrsto »proizvodnje za uničenje«, »totalno vojno«, Lazzarato (2022) v svoji materialistični teoriji povezuje z notranjo naravo državnega/kapitalskega stroja: »Že površinska analiza kapitalizma in njegove zgodovine je dovolj, da razumemo, da sta kapitalizmu po zelo kratkem obdobju evforije (*belle époque* na prelomu stoletja ter kasneje v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja), v katerem se je zdelo, da je zmagal nad vsemi protislovji, ostala le še vojna in fašizem, s katerima lahko premaga svoje zagate.« A razlogi za vojno so kompleksni in med seboj prepleteni.

Danes se v zvezi z vojno uporabljajo različni izrazi: oboroženi spopadi (ker se nasilni spopadi pogosto začnejo brez vojne napovedi, nimajo jasnega začetka in konca), asimetrična vojna (ko je vpletenih več strani in ni preglednosti, kdo se bojuje proti komu), posredniška vojna (ki poteka na daljavo in brez prisotnosti na ozemlju strani, ki je v vojni). Današnje posredniške vojne (*proxy war*) so večinoma usmerjene proti civilistom, bodisi v Afganistanu, Siriji, Ukrajini ali Izraelu. Oboroženi spopadi krepijo militarizacijo javnega prostora, družbenega imaginarija in vsakdanjega življenja. V številnih državah globalnega juga in vzhoda okoljske katastrofe vodijo v osiromašenje in nasilje, nasprotno pa vojne povzročajo nadaljnje okoljske katastrofe in družbene nemire. V Etiopiji z dolgo zgodovino političnih

konfliktov in kršitev človekovih pravic sta suša in skrajna revščina medsebojno povezani (Oliphant, 2019). Genocid, domicid, ekocid in sholasticid (v Gazi so uničene vse šole in univerze) so del in posledica vojnih taktik.

Vojna ima veliko pridevnikov: sveta vojna (*holy war*), pravična (*just war*), državljanska, razredna vojna, etnična ali nacionalistična vojna, vojna zaradi drog in včasih tudi terorizem. Pridevniki lahko prikrivajo glavne vzroke mednarodnih oboroženih spopadov: imperializem, prevlado, kolonialne interese in včasih osvoboditev izpod zatiranja. Na imperialne vojne se pogosto prezirljivo gleda kot na »etnične ali verske vojne«, kot je bilo v primeru Bosne in Hercegovine, čeprav je šlo v resnici za imperialni interes kraje ozemlja. Gospodarske in družbene neenakosti, ki vodijo v oborožene spopade ali celo genocid, so včasih napačno označene kot »etnični spopadi«, da bi se prikrila razredna prevlada, kar se je dobro pokazalo v primeru genocida v Ruandi: »Ljudje, katerih otroci so morali v šolo hoditi bos, so ubili ljudi, ki so svojim otrokom lahko kupili čevlje« (Kabeera in Sewpaul, 2008, str. 334).

Kritične socialne delavke in delavci so zato občutljivi na predin povojne strukturne krivice in jih upoštevajo pri odzivanju na posameznike in posameznice, skupine, kolektive in strukture. Njihove intervencije segajo od tega, da zadostijo osnovnim potrebam ljudi, ki bežijo z vojnih območij (hrana, voda, začasne nastanitve, obleka), do tega, da usklajujejo pomoč mednarodnih humanitarnih organizacij, podpirajo delovanje in samoorganizacijo ljudi ter krepijo različne skupnostne oblike preživetja. Nekatere socialne delavke in delavci imajo pomembno vlogo pri dokumentiranju vojnih zločinov in podpirajo potrebo ljudi po običajnem življenju v času neokolonialne in neoliberalne nekropolitike (Mbembe, 2019).

V vojni industriji so otroci militarizirani in poslani v vojno, prav tako pripadniki diskriminiranih in prikrajšanih etničnih manjšin. V Rusiji so bili moški iz oddaljenih delov Rusije (Burjatija, Tuva, Jakutija, Dagestan, Kalmikija) nesorazmerno mobilizirani v vojaške sile, ko se je začela invazija na Ukrajino (Ivanova idr., 2022). Zlasti revno prebivalstvo se še predobro zaveda nevarnosti, da bo rekrutirano kot »topovska hrana«. Hierarhije se ohranjajo med mobilizacijo in pri razdeljevanju omejenih virov. Ko je konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja izbruhnila vojna med Somalijo in Etiopijo, je vlada somaljsko etnično skupino Bantu (potomci sužnjevi iz jugovzhodne Afrike,

predvsem Tanzanije, Malavija in Mozambika) prisilno rekrutirala za borce. Za razumevanje tega sta pomembna kontekst in zgodovina. V 18. in 19. stoletju so arabski trgovci s sužnji prodajali pripadnike skupine Bantu na trgu sužnjev v Zanzibarju, od 25.000 do 50.000 pa so jih poslali na ozemlje današnje Somalije za delo na plantažah. V 20. stoletju so se pripadniki skupine Bantu osvobodili suženjstva, vendar so v somalski družbi še naprej veljali za drugorazredne državljane (Gallagher Vongkhamphra, Davis in Nejib, 2011).

Vojna se nikoli ne konča s koncem oboroženega spopada in še dolgo po njem vpliva na življenja ljudi. Etnična, razredna in verska neenakost iz predvojnega obdobja se med konfliktom in po njem še poveča. Včasih se večetnična družba spremeni v monoetnične države in entitete, obremenjene z nacionalizmom ter etničnim in verskim sektaštvom, kar se odraža v državnih institucijah, vključno s socialnimi službami (Bašić, 2024). Prag za nasilje različnih vrst se zviša. Ženska, ki se je med drugo svetovno vojno borila na fronti, se je spominjala: »Po vojni ... človeško življenje ni bilo vredno nič« (Aleksijević, 2021, str. 42). Povojne razmere povečujejo nasilje v zasebnem prostoru (Zaviršek, 2008b) ali, kot je opazil Mbembe: »Svojega doma ni mogoče 'posvetiti' s podpihovanjem kaosa in smrti daleč stran, v domovih drugih. Prej ali slej bo človek doma požel, kar je sejal v tujini« (Mbembe, 2019, str. 40). Kabeera in Sewpaul (2008) opisujeta, kako so ruandske begunke in begunci, ki so leta preživel v begunskih taboriščih, razvili veliko upanje na vrnitev domov, kar je številnim pomagalo preživeti. Nekateri so verjeli, da bodo neenakosti izginile in da se bodo ljudje učili iz svojih izkušenj; številni so bili grenko razočarani. Med povojna razočaranja, na katera naletijo socialne delavke in delavci in bi morali nanje tudi odgovoriti (opolnomočenje ljudi, ta izpraznjena floskula, v prvi vrsti pomeni, da ljudje razumejo strukture, dinamike zatiranja), spada tudi razočaranje nad tem, da se po oboroženem političnem konfliktu neenakosti, korupcija in nepotizem še poglobijo. Institucionalizirane ideologije razčlovečenja potrebujejo čas, da jih ljudje razumejo, se do njih razumsko opredelijo (jih zavrnejo), prepoznajo vzorce dehumanizacije drugega pri sebi in jih šele tako spremenijo, da se ti končajo.

Na globalnem jugu in vzhodu je prevladujoča značilnost povojne obnove koncept (neo)liberalnega miru, ki vključuje institucionalizacijo neoliberalne politične ekonomije (Seifert, 2021). Običajno ga vsiljuje »mednarodna skupnost« z mednarodno opredelitvijo, da gre

za »korake k demokraciji«. Družbeni in socialni vidiki vzpostavljanja miru, restorativne pravičnosti (glej Krasniqi, 2024) in obnove skupnosti se obravnavajo kot manj pomembni od neoliberalne gospodarske preobrazbe, lokalne organizacije pa so pogosto marginalizirane s strani večjih mednarodnih »igralcev« (Stubbs, 2018). Sven Hessle je v svojem protikolonialističnem in participativnem slogu iskreno priznal:

Kmalu po koncu vojne je bil vzpostavljen obsežen UNICEF-ov projekt, katerega namen je bil poiskati rejniške domove za otroke, ki so med vojno izgubili starše. [...] UNICEF je našo švedsko skupino že zgodaj med božičem leta 1995 zaposlil za strokovno sodelovanje pri nujnih prizadevanjih za dobrobit in zaščito otrok. Ko smo v začetku leta 1996 prispeli v Sarajevo, je bilo na tem območju na stotine nevladnih organizacij, ki so prihajale z različnih koncev sveta, da bi rešile izredne razmere. Vendar pa smo našli zelo malo otrok, ki so potrebovali družine, saj so večino osirotelih otrok že sprejele njihove razširjene družine, večinoma stari starši. Svoje poslanstvo smo razširili na podporo obnovi socialnega dela v povojnih razmerah. [...] Pričakovanja, ki smo jih prinesli s seboj s Švedske, in razlogi, zaradi katerih nas je UNICEF zaposlil, se v naših opazovanjih in pogovorih pogosto niso potrdili. [...] V tistih letih so bili osiroteli otroci v zelo redkih primerih nameščeni v institucionalno varstvo ali v rejništvo. To opažanje in druge neposredne izkušnje med našim bivanjem v nekdanji Jugoslaviji so vplivale, da smo pozneje naše delo revidirali. (Hessle 2020, str. 192–193).

Tako odkritosrčni spomini na razhajanja med vsakdanjo realnostjo preživelcev in pričakovanji zahodnih donatorskih organizacij, so redki. Doucet in Denov (2012, str. 623) sta ugotovila, da imajo v nekaterih državah lokalne socialne delavke in delavci ključno vlogo v procesih povojne obnove, na primer v Sierr Leone, kjer so bili veliko pomembnejši za okrevanje in krepitev duševnega zdravja ljudi, prizadetih v vojni, kot mednarodni delavci, ki so delovali v pokonfliktnih okoljih.

Občutljivost za povečevanje neenakosti v času kriz, povzročenih z vojno

Pristopi socialnega dela v času vojne in po njej so raznoliki in večplastni ter vključujejo razumevanje socioloških kategorij, kot so

ospoljenost, oviranost, starost, pa tudi že omenjene teoretske koncepte, kot so dekolonialnost, protirasistične perspektive socialnega dela, delo na področju travme in mobilizacijo skupnosti (Zaviršek, 2024b). Za kritično poučevanje in ustrezno prakticiranje socialnega dela je pomembno upoštevati, kako se predvojne etnične, verske in razredne neenakosti povečujejo med vojno in po njej in kako imajo ljudje, ki so večkratno prikrajšani, kot so tisti z ovirami, starejši, pripadniki etničnih manjšin, priseljenci, revnejši, manj možnosti kot preostali ljudje, da se izognejo nasilnim napadom, prejmejo zaščito in pomoč ter so da so prav oni ob pomanjkanju sredstev največkrat pozabljeni. Profesorica socialnega dela iz Kijeva je dejala: »Prednostna naloga vlade je podpirati družine z majhnimi otroki in ne starih ljudi.« (Srečanje skupine za solidarnost in podporo, Zoom, 21. septembra 2022)

Ljudje z oviranostmi, tisti, ki so postali ovirani zaradi vojne (ameriška terminologija jih imenuje »vojni veterani«) in starejši so še posebej ranljivi, če nimajo dovolj informacij, imajo majhno socialno mrežo, malo finančnih sredstev in so manj mobilni kot neovirani ljudje (Zaviršek in Cox, 2024). Nekateri živijo v ustanovah za dolgotrajno oskrbo, so zaprti na zaprtih oddelkih ali celo v izolacijskih sobah ali pa so v času napada omejeni pri gibanju (vezanje ljudi z jermeni v psihiatričnih bolnišnicah). Osebe lahko nanje pozabi, ko se boji za lastno življenje. Zaklonišča običajno niso dostopna ljudem na vozičkih. Med bombnimi alarmi v Ukrajini ogromno ljudi z ovirami zaradi pomanjkanja osebja v bolnišnicah in socialnovarstvenih ustanovah sploh ni bilo mogoče evakuirati in so ostali kar na oddelkih, v svojih posteljah ali so stali med nosilnimi stenami (pravilo »dveh sten«, *the rule of two walls*) (Zaviršek in Cox, 2024).

Med vojno se praviloma zaprejo dnevni centri in druge sicer delujoče socialne službe; lahko so uničene ali je dostop do njih prenevaren, zato samevajo, starši z otroki in odraslimi s posebnimi potrebami pa so prepuščeni sami sebi (pomislimo samo na slovenske razmere v času pandemije kovida v letih 2020 in 2021; več o tem Zaviršek, 2024). Socialne delavke in delavci se zato morajo usposobiti za organizacijo mreže podpore za otroke in odrasle, ki naj nadomesti odsotnost storitev. Posebej koristno je socialnodelovno ozaveščanje medijev in vladnih uradnikov o tem, kako izredne razmere ljudi z ovirami še bolj onespособijo in o duševnih stiskah, s katerimi se soočajo nekateri ljudje. Zaposlene lahko organizirajo formalno in neformalno podporo za ljudi z ovirami, ki živijo sami, in se osredotočijo na

potrebe, ki jih zaznajo aktivisti na področju hendikepa in sami ljudje z oviranostmi.

Čeprav lahko socialni delavci in delavke uporabljajo številne splošne spretnosti za pomoč in podporo ljudem v vojni, jim pogosto primanjkuje posebnih spretnosti pri delu z ljudmi, ki so doživeli hudo izgubo in travmo. Naj omenim samo posttravmatsko stresno motnjo, ki jo doživljajo nekdanji vojaki, ženske, moški in otroci zaradi vojnega nasilja, ter travmo ljudi, ki so izgubili družinske člane ali postali begunci. Posebej travmatizirani so otroci, ki so v svoji domovini ostali brez primarnih skrbnikov in so postali »otroci brez spremstva«. Vsi ti potrebujejo podporo socialnega dela, za katero pa socialni delavci in delavke pri nas pa tudi drugod po svetu, večinoma niso dovolj usposobljeni.

Staro pravilo v socialnem delu je, da morajo socialne delavke in delavci sprejemati in spoštovati odločitve, ki jih naredijo ljudje. Nekateri morda ne želijo zapustiti svojega doma in hočejo ostati v kraju, ki ga najbolje poznajo (zlasti če so senzorno ovirani in se v odprtem prostoru težko znajdejo), čeprav so soočeni s smrtno nevarnostjo. Nekateri odrasli, skrbnice in včasih skrbniki starejših svojcev, se težko odločijo zapustiti državo, če doma ostanejo njihovi bližnji. »Ne morem oditi, moja mama je stara 90 let in ne želi zapustiti svojega doma,« je dejala profesorica socialnega dela iz Kijeva (maj 2022). V takšnih razmerah ljudje potrebujejo podporo pri obvladovanju nasprotujočih si potreb, ki vsebujejo tudi nujnost, da imajo ljudje z ovirami pravico do samoodločanja vključno do odločanja o pomembnih vidikih svojega življenja. To pravico morajo seveda imeti tudi njihovi bližnji. Individualno in kolektivno samoodločanje lahko v okoliščinah vojn postaneta precej omejena ali celo odsotna, če ju ljudje nimajo v času miru.

Socialne delavke in delavci vedo, da imajo ljudje z ovirami in njihovi skrbniki veliko praktične modrosti in sami dobro vedo, kaj potrebujejo (strokovnjaki iz izkušenj). Wehbi (2012) opisuje, kako so libanonske organizacije ljudi z ovirami v obdobju vojne z Izraelom leta 2006 zapolnile vrzel, ko druge socialne službe niso vedele, kako zagotoviti podporo, ali pa se niso zavedale potreb ljudi z ovirami.

Ko socialne delavke in delavci podpirajo ljudi s težavami v duševnem zdravju, morajo pogosto organizirati formalno in neformalno podporo za tiste, ki živijo sami in uporabljajo tako socialnodelovni pristop, osredotočen na travmo, in pristop, ki temelji na pravicah.

Ljudje, ki so travmatizirani, so hkrati tudi ponosni na to, da so preživeli, zavedajo se svojih prednosti, ki so jih prinesle travmatične izkušnje in vedo, da so odporni. To je še posebej pomembno, kadar socialne delavke in delavci delajo z razseljenimi osebami v državah izvora in državah gostiteljicah in ko so zagovorniki ljudi, ki se selijo in so prisiljeni pridobiti različne formalne statuse v državah gostiteljicah. Nekateri poudarjajo, da potrebujemo, ne nacionalni, temveč »globalni sistem zaščite«, ki bi se osredotočil na individualne potrebe posameznic in posameznikov in ne zgolj na formalne statuse ljudi (Palattiyil idr., 2022). Formalni statusi (prosilec za azil, begunec, oseba z delno zaščito, čakajoč na deportacijo, človek brez papirjev) vodijo predvsem v »razdrobljenost socialnega polja« (Balibar, 2004). Mbembe govori o »neenakopravni prerazporeditvi možnosti za mobilnost«, čeprav je edina možnost za preživetje »premikanje in nenehno premikanje«: »Meje niso več kraji, ki jih je treba prečkati, ampak črte, ki ločujejo« (Mbembe, 2019, str. 3).

Socialni delavci in delavke podpirajo ljudi v krajih in prostorih, kjer jih migracijski režimi prisilno zadržujejo. To so lahko centri za pridržanje ali azilni domovi, ki so v resnici prostori nadzora (sekurizacije) in izolacije in nekatere socialne delavke po svetu včasih upravičeno zavračajo delo v takšnih pogojih (Zaviršek, 2017; Zaviršek in Rajgelj, 2019). Nekateri delajo v begunskih in kriznih centrih ter s skupnostmi, kjer pomagajo pri vzpostavljanju kolektivov, socialne kohezije in medsebojnega razumevanja. Pri tem se pogosto soočajo ne le s humanitarnimi krizami, temveč tudi s krizo humanosti (Zaviršek, 2017). Socialne delavke in delavci lahko sodelujejo z družinami gostiteljicami, da jih pripravijo na goste in jih ob konfliktnih podprejo. Pomembno je ozaveščati, kako težko mora biti razseljenim osebam, ko se znajdejo v popolnoma neznani družini s specifično družinsko dinamiko, tudi če so družinski člani sočutni in razseljene posameznice in posameznike podpirajo. Nekateri ljudje so preživeli politični zapor, mučenje in nasilje bodisi v državi izvora bodisi na poti v državo gostiteljico, kar vpliva na njihov odnos do drugih ljudi, na življenje samo in na temeljne občutke varnosti in humanosti.

Protirasistični pristopi, ki socialnim delavcem in delavkam pomagajo pri delu z razseljenimi ljudmi, so pomembni tudi pri delu s pripadniki različnih etničnih skupin ali držav, ki so v vojni; kako preseči ideologijo »ena država – en narod« in delitev ljudi na različne državne pripadnosti (»sovražim vse ruse,« je dejala profesorica

socialnega dela in poudarila, da se od začetka vojne beseda Rus piše z malo začetnico, da bi se opozorilo na zavračanje agresorja in prezir do njega)? Kako združiti ljudi z različnih strani, da se pogovarjajo, poslušajo in gradijo zaveznitva ne glede na vlade, ki razpihujejo vojno, in geostrateške interese držav, v katerih živijo?

Pomembno je prepoznati preveč individualizirane in patologizirane pristope k socialnemu delu, ki se osredotočajo predvsem na diagnostične oznake, namesto da bi kontekstualizirali socialno trpljenje in občudovali načine, kako se ljudje poskušajo spoprijeti z ekstremnimi okoliščinami. Bolj kot patologizacija ljudem pomagajo socialne delavke in delavci, ki podpirajo kolektive in kolektivno delovanje, zlasti tam, kjer na enem mestu živi veliko število ljudi (npr. v ogromnih begunskih taboriščih z več tisoč ljudmi) in primanjkuje storitev (Maglajlič, 2018). Palattiyil in drugi (2022, str. 1117) razpravljajo o »ranljivosti zaradi razselitve«, konceptu, ki obravnava težave pri nastanitvi ljudi z različnimi potrebami, pravicami, značilnostmi in pripadnostjo, bodisi politično, etnično, jezikovno ali versko. Namesto enoumja ali celo rasističnega zavračanja, je samoumevna podpora tu ključnega pomena. Ob tem se spomnimo, da so socialne delavke v drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja pripovedovale, da je bilo »nenapisano pravilo« v času vojn ob razpadu Jugoslavije, da je treba z begunci v Sloveniji ravnati tako, da bodo čim prej odšli naprej na Zahod (Zaviršek, 2018). V 21 letih oboroženega spopada v Ugandi (1985–2006) je bilo razseljenih približno 1,8 milijona ljudi iz severnih ugandskih regij Gulu in Nwoya (80 odstotkov prebivalstva). Leta 1996 je ugandska vlada ustanovila taborišča za njihovo vnovično naselitev kot notranje razseljenih oseb. Raziskovalci in raziskovalke, ki so delali na tem območju, so poročali o težkih razmerah v taboriščih, vključno s prenatrpanostjo, omejeno oskrbo z vodo, neustrezno hrano, slabimi sanitarijami, omejenimi zdravstvenimi storitvami in pomanjkanjem dostopa do kmetijskih površin (Corbin in Hall, 2019, str. 919). O praksi socialnih delavk ni veliko poročil.

Nekatere države dejavno podpirajo in spodbujajo svoje državljanke in državljane, da se po oboroženem spopadu vrnejo domov, na primer vlada Ruande, kjer se je med letoma 1996 in 1997 vrnilo več kot 1.350.000 beguncev, kar je bilo eno največjih prostovoljnih vračanj v afriški zgodovini (Kabeera in Sewpaul, 2008, str. 325). Omenjeno je bilo že njihovo razočaranje, ker niso bili deležni pričakovanega sprejema, zlasti glede dostopa do socialne pomoči in

plačane zaposlitve. V nekaterih drugih državah se begunci bojijo nadaljnega nasilja ali ekonomske diskriminacije in se ne želijo vrniti domov, zato jih včasih preselijo v druge države (npr. somalijska skupina Bantu, katere pripadniki so se leta 2003 v večjem številu odselili v ZDA). Med državljansko vojno leta 1991 so pripadniki somalske etnične skupnosti Bantu zbežali v Kenijo in se naselili v begunskem taborišču Dadaab (eno največjih begunskih taborišč na svetu). Večina (približno 10.000 ljudi) se ni želela vrniti, saj se je bala, da bodo znova deležni nasilja in diskriminacije. Njihove domove so zasedli Somalci in nasilje je bilo neizogibno (Gallagher Vongkhamphra, Davis in Nejib, 2011, str. 247).

Ti primeri kažejo, kako vojne na novo ustvarjajo, razpihujejo nacionalizem in ideologije razčlovečenja; oboje se lahko institucionalizira. Vojne v nekdanji Jugoslaviji v devetdesetih letih prejšnjega stoletja so ustvarile monoetnične države, tako imenovane »nove postsocialistične države« (Iveković, 2022), kjer so zgodovinsko večetnična mesta tri desetletja po vojni naseljena bodisi z eno etnično skupino bodisi z ljudmi različnih etničnosti, ki se med seboj ne pogovarjajo več in svoje otroke učijo, naj se ne pogovarjajo med seboj. Celo osnovne šole in ustanove za socialno delo v Bosni in Hercegovini ostajajo etnično razdeljene, medtem ko v mestih, ki so bila stoletja večetnična, prevladuje načelo monoetničnosti. V šolah, ki se pretvarjajo, da živijo v dvonacionalnem sožitju, kot v mestu Vukovar na Hrvaškem, srbski otroci začnejo pouk ob 8.00, hrvaški pa ob 8.30, da se ne bi »mešali«; srbski učitelji učijo srbske učence, hrvaški učitelji pa hrvaške (osebni pogovori; glej tudi Bašić, 2022). V pokonfliktnih okoljih, kjer je nacionalizem uradno prepovedan, stare delitve ostajajo, na primer v Ruandi, kjer je zakonsko prepovedano razlikovati med Hutujci in Tutsijci ter govoriti o njih, hkrati pa so poroke med Hutujci in Tutsijci nesprejemljive (Kabeera in Sewpaul, 2008, str. 327).

V tem kontekstu se od socialnih delavk in delavcev pričakuje, da bodo imeli veliko znanja in informacij, da bodo lahko posameznice, posameznike in skupnosti povezali z lokalnimi in mednarodnimi nevladnimi organizacijami, da bi dobili podporo. Lahko opravljajo tudi raziskave, pri katerih morajo uporabljati pristop od spodaj navzgor (Dominelli, 2015), da bodo posameznike spodbujali k medsebojni pomoči ter da bodo organizirali podporne mreže sosedov in prijateljev.

Otroci kot žrtve in kot storilci

Socialne delavke in delavci morajo prepoznati zaščitne dejavnike in dejavnike tveganja pri otrocih in odraslih med vojno in v povojnem času. Med zaščitnimi dejavniki raziskovalci omenjajo dobro zdravje, družinsko podporo, prijateljsko mrežo, čustveno pomoč, ki jo ljudje dobijo od svojcev in različnih skupnosti (pogosto predvsem religioznih), in podporo lokalnih in mednarodnih organizacij (Corbin & Hall, 2019). Dejavniki tveganja vključujejo izgubo ljubljenih družinskih članov, zaporne kazni za svojce, telesne poškodbe in oviranost, vsakdanje življenjske težave in pomanjkanje varnosti, posilstvo in druge oblike nasilja na podlagi spola, ne vključenost moških v družinske obveznosti, omejeno podporo skupnosti in neobstoj skupnostnega življenja, odsotnost pravne pomoči ob zemljiških sporih, pomanjkanje zdravstvenih storitev ter drugih virov in storitev, ki naj bi jih zagotovile lokalne in nacionalne oblasti (ibid.).

Vojne razmere otrokom običajno preprečijo obiskovanje šole, prekinejo rutino in jih ločijo od vrstnikov. V številnih državah učinkovite storitve socialnega dela za otroke ne obstajajo ali pa so zaradi oboroženih spopadov prekinjene. Pristop socialnih delavk in delavcev k otrokom v vojni se osredotoča na otroke kot žrtve (ugrabitve otrok in ubijanje so bili že omenjeni) in na otroke, ki so hkrati storilci, največkrat t. i. »otroci vojaki« (*children soldiers*). Denov je pokazala, da so bili v Sierri Leone otroci rekrutirani za delo, oborožene spopade in spolno izkoriščanje (Denov, 2010). V več državah po svetu otroke redno rekrutirajo kot vojake ali pomočnike v vojaških enotah, jih fizično in spolno zlorablja in prisilno oamljajo z dovoljenimi (tablete) in prepovedanimi drogami. Ko se oboroženi spopad konča, so njihove možnosti, da bi jih družina in skupnost sprejela nazaj v šole in druge dejavnosti, majhne, saj se jih ljudje bojijo in se jih izogibajo kot storilcev. V takšnih okoliščinah morajo socialne delavke in delavci obravnavati tako potrebe otrok, ki se vračajo kot žrtve in kot storilci, kot tudi potrebe skupnosti in družin, ki se otrok bojijo in jih zavračajo zaradi hudodelstev, ki so jih zagrešili, in zaradi možnosti, da spet postanejo nasilni (Denov, 2010). Rimski statut Mednarodnega kazenskega sodišča (1998) opredeljuje novačenje otrok v bojne enote kot vojni zločin in zločin proti človečnosti.

Otroci so pogosto uporabljeni kot močno vojno orožje tudi v drugih kontekstih. Barad (2012), ki je opravil raziskavo med otroki v konfliktu z zakonom v Kašmirju, ki je pod nadzorom Indije, je pokazal, kako varnostne enote uporabljajo otroke, da zlomijo odpor širšega prebivalstva ter sejejo strah in grozo. Mučenje in pridržanje otrok je bilo politično orožje, ki so ga varnostne enote uporabljale za ustvarjanje ozračja strahu in terorja ter oslabitev osvobodilnega gibanja kašmirskega ljudstva. V intervjujih, ki jih je opravil, so spregovorili otroci, ki so bili pridržani in mučeni, potem ko so bili obtoženi, da so bili vpleteni v »vojaške« ali »protinacionalne« dejavnosti (Barad, 2012, str. 630).

Pristop socialne delavke in delavca k otrokom mora potemtakem temeljiti na vztrajnem delu, ki naj zagotovi, da so otroci čim bolj varni, tudi kadar se soočajo s stresnimi okoliščinami, tesnobo in negotovostjo. Dobro se je spomniti, da so otroci pogosto odpornejši (*resilient*), kot pričakujemo. Ob tem ne smemo pozabiti, da je tudi odporne otroke treba podpirati, saj odpornosti ni brez podpore. Včasih je težko prepoznati, da so otroci prav tako travmatizirani kot odrasli. Izziv je razumeti njihove psihološke simptome ter medgeneracijski in transgeneracijski prenos človeškega trpljenja (Caruth, 1996), ne da bi jih ob tem preveč patologizirali.

V različnih prej omenjenih okoliščinah, se otroci soočajo s stresom, strahom in negotovostjo ter so izpostavljeni tveganju za depresijo, tesnobo, posttravmatsko stresno motnjo in imajo dolgotrajne težave v duševnem zdravju. Nuttman-Shwartz (2023) je pokazala, na kakšen način so otroci v oboroženih političnih spopadih izpostavljeni travmam svojih staršev in kako te izkušnje verjetno vplivajo na socialne in družinske sisteme znotraj generacij in med njimi. Pokazala je, da travmatizirani starši svojim otrokom ne morejo zagotoviti podpore, ki jo potrebujejo za uravnavanje svoje tesnobe, zato lahko poslabšajo otrokovo sposobnost obvladovanja strahov in uspešnega spopadanja z neugodnimi razmerami (Nuttman-Shwartz, 2023, str. 1387). Otroci, ki so sami preživeli travmatični stres ali so ga nekoč doživeli s strani svojih staršev, so v stresnih situacijah bolj dovzetni za ekstremne odzive, ki imajo lahko epigenetske posledice. V Ukrajini je dostop otrok in družin do osnovnih storitev zelo omejen. Če storitev ni, ker so bile uničene, ali pa jih ni zaradi revščine, socialni delavci in delavke ne morejo učinkovito delovati.

Razumevanje ospoljenosti v študijah vojne in miru v socialnem delu

Spolno ozaveščeno socialno delo razume, da zaradi spolno pogojenih življenj in socialnih pričakovanj, ženske, moški in nebinarne osebe različno doživljajo vojno in povojno obdobje. Nekatere raziskovalke poudarjajo, da v vojnah sicer umre več moških, vendar vojne niso manj nevarne za ženske, ki so na splošno manj ekonomsko preskrbljene, nekatere pa so popolnoma odvisne od svojih mož ali drugih družinskih članov in sploh niso priznane kot politični subjekti (Mertus, 2000). V današnjih vojnah so ženske in otroci prav tako tarče napadov kot moški in nimajo zaščite, ko so prisiljene zapustiti svoje domove in se zateči v zasilna zatočišča v šolah, bolnišnicah in centrih za razseljene osebe. Hkrati se od žensk pričakuje, da skrbijo za otroke in druge družinske člane, nekatere pa se pridružijo tudi oboroženim silam. Številne ženske so manj mobilne kot moški, saj morajo nenehno skrbeti za starejše in ostarele, ki ne morejo ali nočejo zapustiti države, ali ker imajo otroke, ki jim onemogočajo mobilnost (ker so majhni, ovirani ali ker imajo večje število otrok).

Med vojno in po njej so ženske in moški razdeljeni po tradicionalnih spolno specifičnih vzorcih, moški so vojaki, ženske skrbnice. Nekaterim transseksualnim ljudem so kršene osnovne pravice (Tondo, 2022), nekateri homoseksualci pa imajo izredne težave pri pridobivanju zdravil, ki jih potrebujejo (Zdravniki brez meja, 2023). Medtem ko vojna »sortira« ženske, moške in nebinarne ljudi po tradicionalnih spolnih linijah, sprejmejo nekatere posameznice in posamezniki osebne odločitve ne glede na normativna spolna pričakovanja (Lorentzen in Turpin, 1998; Mertus, 2000; Petó, 2017). Nekatere ženske se prostovoljno pridružijo oboroženim silam in se borijo skupaj z moškimi, nekateri moški pa ne želijo biti prisilno mobilizirani. Od ruske okupacije Krima leta 2014 so se ukrajinskim oboroženim silam pridružile številne ženske in od februarja 2022 se je število žensk v vojski povečalo za 2,5-krat (Mathers in Kvit, 2023). Leta 2023 je bilo v ukrajinskih oboroženih silah več kot 60.000 žensk (25 odstotkov vseh ljudi v oboroženih silah), od teh je bilo približno 40.000 bork in približno 8.000 častnic (ibid.).

Če se v ekstremnih časih spolni red pogosto krši in prihaja do transgresij (ženske postanejo vojakinje in delajo v težki industriji ali

gradbeništvu), se v mirnodobnem obdobju znova vzpostavijo tradicionalna spolna pričakovanja. Pričevanja žensk, ki so med drugo svetovno vojno služile v vojski Rdeče armade v Sovjetski zvezi, so pokazala, kako se je tradicionalna spolna dinamika po vojni ohranila, čeprav so si borke in borci delili podobne skrajne izkušnje nasilja v času vojne. Po vojni so morale številne ženske skrivati, da so bile na fronti, da ne bi veljale za »neženske«, celo prostitutke ali »slabe žene in matere« v primerjavi z moškimi vojaki, ki so jih v družbi hvalili kot junake in osvoboditelje ter jim postavljali spomenike. »Moški z nami niso delili zmage,« se je konca druge svetovne vojne spominjala ena od žensk v nekdanji Sovjetski zvezi (Aleksijevič, 2021, str. 165). Spolno pogojena pričakovanja vse do današnjih dni obvladujejo podobe moškega junaštva in nevidnost junakinj. Ženske borke iz leta 2014 v Ukrajini poročajo o predsodkih, ki so jih doživele, ko so se vrnilo iz vojske, o pomanjkanju smiselnih in učinkovitih zdravstvenih programov za tiste z ovirami ali težavami v duševnem zdravju ter o skromnem priznavanju njihovih dosežkov v primerjavi z dosežki moških (Mathers in Kvit, 2023). Hkrati pa so v obeh vojskujočih se državah, Rusiji in Ukrajini, danes kriminalizirani polnoletni moški, ki poskušajo pobegniti ali se skrivajo, da bi se izognili vpoklicu v vojsko.

Deklice in ženske med vojnami doživljajo številne oblike spolnega nasilja, vključno s skupinskimi posilstvi, trgovino z ljudmi in prisilno prostitucijo. Spolna viktimizacija je prepletena z ekonomsko odvisnostjo žensk ter njihovimi materinskimi in družbeno pripisanimi dolžnostmi (Petó, 2017). Nekatere tradicionalne družine ženskam, ki so jih posilili vojaki, ne dovolijo več živeti v družini, taki primeri so bili v Bosni in Hercegovini (Zaviršek, 2008b). Jezidskim ženskam, ki so bile posiljene in so rodile otroke ter jih niso hotele zapustiti, je bilo do nedavnega v Iraku prepovedano, da bi se vrnilo k svojim družinam (Chulov in Rasool, 2019).¹⁰

Podpora materam, ki so po posilstvih vojakov zanosile in rodile otroke, in njihovim otrokom je posebno vprašanje, ki je v socialnem

10 Nadia Murad (Kojo, severni Irak), pripadnica jazidske manjšine, je leta 2018 prejela Nobelovo nagrado za mir za svoja prizadevanja »za prenehanje uporabe spolnega nasilja kot orožja v vojni in oboroženih spopadih«. Nagrado si deli z Denisom Mukwegejem (Demokratska republika Kongo), ki je ustanovil bolnišnico Panzi za ženske, ki okrevajo po množičnih posilstvih v času vojne. Glej Nadia Murad – Dejstva – 2018. NobelPrize.org. <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2018/murad/facts/>.

delu pogosto spregledano. Tradicionalne heteronormativne podo-
be starševskega dimorfizma (češ, da otroka spočneta mati in oče, v
idealnem primeru zakonca) včasih vidijo v posiljevalcu kar »oče-
ta«. Imenovanje vojnega posiljevalca za »očeta« je enako škodljivo,
kot če kaznivega dejanja posilstva sploh ne bi obravnavali. Zame-
ša resničnost tako za otroka, bodočega odraslega, kot za žensko,
ki je posilstvo preživela. Čeprav odrasli otroci, rojeni po posilstvu
v etnoimperialistični vojni v Bosni in Hercegovini (1991–1995),
posiljevalca ne imenujejo »oče« (osebni pogovor, Sarajevo, 2023),
so to storile nekatere socialne delavke in raziskovalke v socialnem
delu: »[...] po eni strani želijo imeti pozitiven odnos z očetom, po
drugi strani pa je bil njihov oče storilec, ki je prizadel njihove ma-
tere. Kako naj najdejo ravnovesje med sovraštvom in ljubeznijo?«
(Ghaderi, 2021, str. 135). In še naprej: »Skupnost, ki ima genocidne
izkušnje in je bila tradicionalno 'zaprta', se sooča z izzivom in pri-
čakovanjem, da se odpre ranjenim ženskam in njihovim otrokom,
katerih očetje so 'sovražniki'« (Ghaderi, 2021, str. 139). Takšno
razmišljanje prezre izkušnje ranjenih žensk in otrok ter jih potiska
v matrico patriarhalnih pričakovanj. Ta predpostavljajo, da so vsi
starši povezani z otrokom prek bioloških in genetskih vezi, torej
tudi posiljevalec. S tem se spregleda koncept starševstva kot odnosa
podpore, spoštovanja, negovanja in naklonjenosti med odraslima
in odraslih do otrok in se namesto družinske raznolikosti glorifi-
cira namišljena »družina« (Zaviršek, 2018). Človeka, ki stori vojni
zločin posilstva in se obenem zaveda svojega zločina, s katerim naj
se ponižajo posameznica, drugi moški in celotna skupnost, in za-
vestno pogosto silijo ženske, da rodijo otroka proti svoji volji, ne
moremo in ne smemo imenovati »oče«.

Namesto da socialne delavke in delavci včasih iščejo idealizi-
ranega »očeta«, posiljevalca pa celo ne poimenujejo s pravim ime-
nom in tako minimalizirajo nasilna dejanja in jih normalizirajo, bi
moralo omogočiti preživelkam, da svojim otrokom razkrijejo bole-
čo resnico o posilstvu in jih razbremeniti teže ohranjanja »družin-
ske skrivnosti«, bremena neizrečenega in tabuiziranega. Otrokom,
ki so bili rojeni po posilstvu pa bi morale socialne delavke poma-
gati, da na posiljevalca naslovijo jezo in ga ne konstruirajo kot
»očeta«. Socialni delavci in delavke imajo znanje, s katerim lahko
podpirajo ženske pri izražanju jeze in sovraštva do posiljevalca,
namesto da postane tarča jeze in ambivalenc otrok sam (glej znani

film *Grbavica* Jasmine Žbanič; prim. Zaviršek, 2008b). Skupnosti in posameznike lahko izobražujejo o prepoznavanju posilstev v času vojne, podpri travmatiziranim in jih spodbujajo, da se o tem pogovarjajo z namenom detabuizacije zločinskega dejanja in razkritja »družinske skrivnosti« na otrokom prijazen in kontekstualiziran način.

Socialno delo, ki upošteva zgodovinska dejstva in je občutljivo na ospoljene izkušnje, razume, da sta vojna in patriarhat neločljivo prepletena (Iveković, 2022). Spolno nasilje nad ženskami v vojni je nacionalistični in patriarhalni odziv, katerega cilj je vzpostaviti nadzor nad ženskimi telesi, ponižati oboje, ženske in moške, ter uničiti skupnosti in človeške vezi. Gre za nadaljevanje ospoljenega nasilja v mirnodobnem času. Vojni zločini pustijo neizbrisen pečat na ženskah in dekletih, ki doživljajo spolno nasilje s strani vojakov; včasih so žrtve tudi moški, predvsem v zaporih, kakršen je primer domnevnega spolnega nasilja v vojaški bazi Sde Teiman v Izraelu (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2024). Socialne delavke podpirajo preživele žrtve posilstev, da premagajo grozo, sram in krivdo, ter ozaveščajo skupnosti in družbe o njihovih takojšnjih in dolgoročnih potrebah, vključno s pravico do povračila škode (prim. Krasniqi, 2024). Na Kosovu je vlada postavila redek spomenik v spomin na več kot 20.000 žensk, ki so med srbsko agresijo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja utrpeli spolno nasilje s strani vojakov. Spomenik, narejen iz 20.000 majhnih koščkov, ki simbolizirajo ženske glave, se imenuje »Junakinja« (*Heroinat*, fotografija 1). Vendar je le nekaj več kot tisoč žensk zahtevalo odškodnino, ostale so zaradi stigme in sramu molčale (Krasniqi, 2024).

Spolno nasilje se ne konča z vojno in v povojnih družbah je prag za nasilje nad ženskami in otroki še posebej visok. Zato je bilo izjemno pomembno, da je ukrajinsko ministrstvo za socialno zaščito v prvih mesecih vojne zagotovilo podporo dekletom in ženskam, ki so preživele spolno nasilje. Več kot 500 zaposlenim socialnim delavkam je omogočilo tudi udeležbo na dvodnevni delavnici o podpori ženskam, preživelkam posilstva v vojni, ki sta jo maja 2022 na platformi Zoom pripravili avtorica tega poglavja in Oksana Bojko, vodja oddelka za socialno delo v Kijevu (National University of Kyiv-Mohyla Academy).

Fotografija 1:

Spomenik žrtvam posilstev v središču Prištine.

Avtorica fotografije: Darja Zaviršek, 2022

Dokumentiranje v socialnem delu kot pomemben del študij vojne in miru: študija primera

Ustna zgodovina (*oral history*), temeljna metoda kritičnega raziskovanja in prakticiranja v socialnem delu, ki spodbuja epistemološko reflektivnost in fleksibilnost, saj gre za razumevanje izkušenj drugega oz. drugih, se je začela z zbiranjem vojnih zgodb. Grški zgodovinar Herodot je pri zbiranju zgodb o perzijskih vojnah v 5. stoletju pred našim štetjem uporabljal prvoosebne intervjuje, prav tako Tukidid, ki je intervjuval svoje priče o peloponeški vojni (Ritchie, 2011). Ustna zgodovina je postala del arhivske prakse, ki je služila kot podlaga za

zgodovinske raziskave. Tudi disciplina socialnega dela že dolgo gradi svoje znanje in kritično teorijo na osebnih in kolektivnih zgodovinah ljudi ter pogosto na spominih in pričevanjih marginaliziranih posameznic in posameznikov (Urek, 2005). Pričevanja in pisni viri so tudi v socialnodelovnih študijah vojne in miru izjemnega pomena, saj z njimi dokumentiramo že omenjene arhaične in atavistične oblike kolektivnega, medskupinskega nasilja.

V nadaljevanju s pomočjo tematske analize predstavljam študijo primera o doživljanju prvih dni tako imenovane »vojne v Evropi« (z začetkom 24. februarja 2022)¹¹, kot so se ga spominjali predavateljice in predavatelji socialnega dela in nekatere socialne delavke iz Ukrajine in drugih delov sveta. Socialnodelovni študij vojne in miru mora temeljiti na dokumentiranju in retrospektivnem razmišljanju o določeni vojni z individualnega vidika socialnih delavk in delavcev in predavateljev socialnega dela, kar prinese nove uvide v področje, ki je v socialnem delu premalo raziskano (Zaviršek, 2024).

Predavateljice in praktiki socialnega dela, ki so med vojno živeli v Ukrajini, imajo utelešeno izkušnjo nedavnih dogodkov, a spomini na začetek vojne v Ukrajini odmevajo tudi pri tistih, ki živijo zunaj vojnega območja. Dokumentiranje vojne z vidika ljudi, ki so dejavni v socialnem delu, je pomembno za prihodnje raziskave in intervencije. Lahko se uporabi za prihodnje »interpretativno delo« (Graeber, 2012), ki obravnava ambivalentnost in večplastnost človeškega bivanja in ravnanja in za reflektiranje »sive cone« (Levi, 1986), razumevanje vsakdanje življenje »od spodaj«. Morda bo ljudi spodbudila k opravljanju »spominskega dela« (Hartman, 1994; Zaviršek, 2008b) v času »ne-vojne-ne-miru«, če uporabimo znani izraz Leva Trockega. V številnih družinah je govorjenje o preteklih vojnah, ki so jih ljudje doživeli, preveč travmatično, da bi se ga spominjali, preživeli vojno pa včasih želijo svoje družinske člane »zavarovati« pred spomini na grozljive dogodke, ki so jih preživeli sami. V nekaterih družinah ni nikogar, ki bi poslušal in pričal, a ljudje, ki so preživeli, imajo potrebo po pripovedovanju. Pedagogi in strokovnjaki za socialno delo iz Ukrajine so izrazili šok in bolečino, pa tudi žalost zaradi »izgube ljudi«, ki so bili nekoč sodržavljeni in sosedje, zdaj pa so sovražniki, ki ubijajo, posiljujejo in mučijo, da bi izpolnili ukaze, pridobili denar

11 Čeprav so nekateri vojno v Ukrajini videli kot prvi primer vojne v Evropi po koncu »velike vojne«, ne smemo pozabiti, da je Evropa po letu 1991 preživela številne vojne: na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, na Kosovu, v Čečeniji, Gruziji.

ali sledili svojim imperialnim in vojaškim prepričanjem. Osebnе izkušnje in spomini praktikov socialnega dela in tistih, ki poučujejo socialno delo, je pomembno, saj so redko dokumentirani, dnevniki posameznic in posameznikov pa le redko postanejo del javnega znanja. V tem primeru je raziskovalno poizvedovanje uporabljeno za zajemanje delov njihovih biografij, »izgubljeni čas« vojne (Aleksijević, 2021) postane dokumentiran in podvržen »interpretativnemu delu«.

Metoda

V okviru projekta, ki je potekal pod okriljem IASSW International Small Project Grant (vodila sta ga Shula Ramon in Darja Zaviršek), smo oblikovali osem vprašanj odprtega tipa in prosili članice Mreže za solidarnost in podporo (*Solidarity and Support Network with Social Work Educators, Students and Social Workers*), da pišejo o svojih občutkih in izkušnjah, ki so jih spremljali v prvih dneh in mesecih vojne v Ukrajini (in drugih vojnah, ki so jim bili priča) ter o praksah socialnega dela in »sivih področjih«. Prejeli smo 27 anonimiziranih odgovorov (novembra 2022), od teh so jih 11 podale profesorice socialne pedagogike in socialnega dela ter socialne delavke iz Ukrajine (vse ženske, stare od 18 do 72 let) in 16 predavateljice, praktiki in študenti, ki niso iz Ukrajine (iz Združenega kraljestva, Izraela, Kosova, Gruzije, Rusije, Slovenije in Poljske, starih od 24 do 84 let, večinoma so odgovarjale ženske). Opravili smo tematsko analizo odgovorov in primerjali ukrajinske in neukrajinske odgovore.

Spodaj je strnjen povzetek splošnih odgovorov, povezanih s spomini na prve dni vojne. Vprašanje je bilo zastavljeno takole: »Kako ste se počutili ob začetku vojne; če so se ti občutki spremenili, nam prosim povejte o tej spremembi«. S tematsko analizo, s pomočjo katere sem pričevanja sistematično organizirala v tematike, vzorce in vsebine, ki so se pojavljale, sem združevala in izluščila naslednje ključne teme, ki so bil del odgovorov ukrajinskih udeleženk in udeležencev: a) začetek vojne kot travmatičen dogodek (z močnimi čustvenimi odzivi nejevere, strahu, šoka, presenečenja, nemoči, zanikanja, jeze); b) konec dolgoletnih medosebnih in političnih odnosov (s čustvi izdaje, razočaranja, sovraštva); c) prilagajanje na vojne preizkušnje (pridobivanje sposobnosti); d) nezaupanje do lokalnih političnih elit in pomanjkanje institucionalne podpore (biti prepuščen samemu sebi kot državljan in kot predavateljica na področju socialnega dela). Odgovori

ljudi, ki živijo v Evropi in Izraelu, so izpostavili še nekaj novih tem, to so: a) retravmatizacija; b) doživljanje invazije kot igranega filma in kot življenja v vzporedni resničnosti; c) skrb glede militarizacije Evrope in sveta; d) soočanje z nepričakovanim in ogromnim številom beguncev na mejah in v lastni državi. V nadaljevanju so izbrani nekateri odlomki odgovorov o omenjenih temah.

Dokumentiranje kot vir kritičnega znanja na področju socialnega dela

Ukrajinske socialne delavke in predavateljice so se zelo podrobno spominjale dneva invazije, spomnile so se ure in trenutka, ko so ugotovile, da se je vojna »zares« začela (»Za vojno sem izvedela zjutraj ob približno 6. ali 7. uri na poti v službo«; »Zbudila sem se zaradi eksplozij ob petih zjutraj«; »24. februarja sem se ob približno petih zjutraj zbudila zaradi eksplozije, avtomobilskih alarmov na ulici, vibriranja vrat in oken.«).

Strah, šok in tesnoba so bili najpogostejši občutki, ki so jih izrazile udeleženske raziskave, ki živijo v Ukrajini (»Večer 23. februarja je bil zame poseben – neverjetna tesnoba in zaskrbljenost zaradi celotne situacije z Rusijo.«). V dneh in mesecih, ki so sledili, so se ljudje bali za sorodnike, prijatelje in vojake, poslani na fronto. Neka oseba je govorila o ponosu na takojšnji odpor ljudi. Delovne obveznosti so nekaterim pomagale nadaljevati vsakdanje življenje: »Klic sodelavca me je spravil iz stanja šoka in vrnila sem se k svojim dolžnostim.« Nekatero udeleženko so izrazile presenečenje in nejevero: »Na spletu sem preverila, kaj se je zgodilo, in prebrala grozno novico. Težko je bilo verjeti.« Nekatero so se spominjale, kako so dogodek invazije omalovaževale, saj so verjele, da bo kmalu minila. »Prvih znakov vojne nisem jemala resno; mislila sem, da gre za majhen konflikt, s katerim Rusi kažejo svojo moč,« je povedala profesorica socialne pedagogike sredi petdesetih let.

Presenečenje kot prevladujoč odziv je bilo povezano s potrebo po razumevanju »zakaj?« Caruth (1996) trdi, da so travmatični dogodki pogosto dojeti kot nekaj ne povsem resničnega in jih je mogoče v celoti razumeti šele s časovnim zamikom. Aleksijevič (2021) opisuje, da je vojna izkušnja, ki presega človeško razumevanje, kar je razvidno iz spodnjega odlomka odgovora ene od udeleženk:

Ob začetku vojne je v meni prevladovalo presenečenje. [...] V mojih občutkih je bilo začudenje in osuplost, saj v ravnanju Rusije ne vidim nobene logike: zakaj si velika država upa napasti sosednjo državo, če se geografski položaj ne bo nikoli spremenil in se ne boš izognil sramoti in kesanju, ki bosta neizogibno prišla. Še vedno ne morem razumeti logike te vojne (strokovnjakinja na področju hendikepa, 62 let).

Ljudje so govorili o osuplosti, omamljenosti in nemoči. Omenjeni so bili telesni izrazi travmatičnega dogodka, kot so utrujenost, razočaranje in depresija. Profesorica pedagogike je strah in željo, da bi se skrila pred bombami, primerjala z »živalsko grozo«, ki je bila bolj »nagon kot čustva«:

Ko so nas ruska vojaška letala začela vse pogosteje bombardirati, je moj strah tako narasel, da sta skrivanje in preživetje postala edina želja, kot živalska groza, nagon in ne čustvo. Imela sem srečo, da sem po 25 dneh bivanja v kleti pobegnila iz Mariupola, vendar imam še zdaj, ko sem na varnem, grozljive nočne more in napade panike, ko se spomnim tistih dni.

Mlajša socialna delavka, ki je izgubila dom in postala begunka, se je z mešanimi občutki spominjala svojega zanikanja vojne in razočaranja zaradi pomanjkanja opozoril in priprav s strani lokalnih oblasti: »Župan mesta je v medijih in na družbenih omrežjih zagotavljal, da bo vse v redu, pozneje pa se je izkazalo, da njega in njegove ekipe poslancev že dolgo ni bilo v mestu Mariupol, kar naprej so zagotavljali in prepričevali ter zaprli vse meje mesta za odhod prebivalcev.« Izrazila je tudi žalost in nezaupanje do oblasti, ki bi lahko preprečile smrt toliko ljudi:

Zato imamo zdaj vsaj 30.000 do 40.000 mrtvih, vključno z velikim številom otrok. Župan mesta je ostal na oblasti, mi, prebivalci Mariupola, pa smo tisti, ki nam je uspelo preživeti – z zlomljenimi dušami, goli in bosimi, saj je v Mariupolu zgorelo vse, kar smo imeli, hiše, stanovanja, stvari, oblačila, albumi fotografij. [...] Z mojem sva pred letom dni kupila hišo, opravila popravila in marca 2022 naj bi se vselila. Naša hiša je pogorela, z družino nisva v novi hiši preživela niti dneva. Zdaj nimamo ničesar svojega, niti vilic niti spominkov.

Medtem ko so mlajše socialne delavke menile, da je invazija bolj verjetna (»Že pred začetkom vojne je bilo veliko različnih 'znakov',

da bi se lahko začela vojna v polnem obsegu»), so starejše udeleženske, ki so živele še v času obstoja Sovjetske zveze, bolj zaupale odnosom s sosednjo državo. Njihova sovjetska izobrazba je bila prežeta s prepričanjem, kot je to nekoč menila Dame Eileen Younghusband, da se grozote druge svetovne vojne ne bodo nikoli več ponovile (»Ves ta čas so me učili varovati mir.«).

Zdi se, da se je od profesorice socialnega dela pričakovalo, da se bodo spoprijele z lastnimi občutki tesnobe in šoka ter podprle študente in študentke brez posebnih smernic ali navodil (»Od nadrejenih nisem dobila nobenih navodil.«). Včasih jim je razmišljanje o drugih pomagalo pozabiti na strahove. Nekatere so se spominjale, kako so se »prilagodile vojni«, se naučile z njo živeti in celo pridobile nove spretnosti in navade: »Delam, celo načrtujem, ne samo za teden dni, ampak za več mesecev. Prilagodila sem se vojni. Oblikovala sem nove spretnosti in navade, zdaj je to del mojega življenja.« Podobno izkušnjo je pozneje, marca 2023, na enem od srečanj solidarnosti in podpore izrazila še ena profesorica socialnega dela: »Navadili smo se živeti z opozorili. Sestanke našega oddelka, ki so trajali 45 minut, smo kljub sirenam nadaljevali. To je normalno, saj je minilo že več kot leto dni.«

Izjemne vojne razmere so nekatere spodbudile, da so postale zelo dejavne in »polne energije«, hkrati pa so privedle do velike izčrpanosti, boleznin in duševnih stisk. Predavateljice so se vključile v različne dejavnosti: »Začela sem pisati pozive mednarodnim strokovnim skupnostim s prošnjami, naj izključijo Ruse iz svojega članstva.« Številne so poročale, da so zelo utrujene in izčrpane, ker jih ponoči večkrat zbudijo alarmi in morajo bežati v zaklonišča (»Sčasoma se je začela poznati telesna utrujenost, postali smo brezbrizni do svoje varnosti in še naprej spali.«). Nekatere socialne delavke in predavateljice so izgubile svoje domove in so bile prisiljene živeti z več ljudmi na enem mestu, nekatere pa so morale zapustiti državo. Pogosto so potrebovale več dni ali tednov, da so prišle na cilj, čeprav so prihajale iz Evrope.

Dejstvo, da je vojaški napad izvedla sosednja država, s katero so nekoč živeli v eni državi, je bilo samo po sebi travmatično in se je pogosto pojavljalo v razmišljanjih udeleženk. Ena od ukrajinskih profesorice socialnega dela je opisovala svoje razočaranje nad tem, kako so se na vojno odzvali njeni ruski prijatelji in znanci: »Poskušala sem komunicirati z nekaterimi ruskimi prijatelji in sorodniki, vendar

sem ugotovila, da so vsi zombiji. Vsi so podpirali vojno.« Podobno je menila tudi druga: »Razumem logiko zlobnih voditeljev našega sovražnika s patološkimi ambicijami, ne razumem pa logike navadnih ljudi, ki niso prisiljeni podpirati te ali druge vojne, ampak to počnejo prostovoljno.« Ljudje so se počutili razočarane in izdane, pripovedovali so o svoji »naivnosti«: »Šele zdaj se zavedam, da sem bila žrtev ruske propagande.« Vojna je pripovedovalki odvzela preteklost in jo oropala prepričanj, ki jih je gojila vse življenje:

Sem človek sovjetske vzgoje. Bila sem učenka sovjetske šole in študentka sovjetske univerze. Moj univerzitetni študij je vključeval tudi vojaško usposabljanje, tako da sem pridobila dodatno kvalifikacijo častnika sovjetske vojske. Ves ta čas so me usposabljali, da varujem mir. [...] Nisem si mogla predstavljati, da bi Rusi lahko kadar koli škodovali komur koli nedolžnemu, kljub dejstvom, znanim iz afganistanske vojne in praških izkušenj. Rusi so bili zame tesni prijatelji, med njimi so celo sorodniki. Ta vojna v mojem pojmovanju ostaja nekaj, kar je v nasprotju z naravo človeškega bitja in vsemi mojimi prejšnjimi izkušnjami. Toda, resnici na ljubo, do tistega jutra, ko so mi povedali, da se je vojna začela, nisem nikoli globoko in resno razmišljala o medsebojnih odnosih ukrajinskega in ruskega naroda ter o imperialnih idejah in njihovih praktičnih posledicah.

Medtem ko je socialna delavka poudarila, da bo ta vojna ostala »prevladujoča dediščina za številne naslednje generacije Rusov, ki bodo obsojeni na sovraštvo in zavračanje ne le s strani sosedov, ampak tudi številnih ljudi daleč stran,« so nekateri izražali predvsem jezo in sovraštvo: »V nekaj tednih je tako kot pri večini prebivalcev države tudi pri meni bes do Rusov postala glavno čustvo. Imela sem občutek, da sem, če jih srečam, pripravljena uporabiti fizično silo ali jih celo ubiti.«

Ljudje so vojno občutili kot čas, ki jim je bil ukraden, prav tako kot vsakdanja predvidljivost, relativna varnost in upanje v prihodnost. Socialna delavka je namerno napisala ime »Rusija« in »Rusi« z malimi črkami (podobna praksa je bila uporabljena proti Srbiji v času vojne v Bosni in Hercegovini in na Kosovu): »Zdaj sovražim vse ruse, vse ruske izdelke in rusko zgodovino. Prej sem imela rada Sankt Peterburg, ruske muzeje in filme.«

Predavateljice, socialne delavke in študentje socialnega dela iz drugih držav Evrope so izrazili podobna čustva kot ukrajinske

kolegice. Bili so šokirani, zgroženi, prestrašeni (»apokaliptični občutki in strah«) in se počutili kot v nočni mori (»Zdelo se je kot nočna mora, ki vrača tisto, za kar smo mislili, da je izginilo v zgodovini.«). Nekateri so se počutili depresivno in niso zares verjeli, da se je začela vojna, kot je to izrazil poljski profesor socialnega dela: »Nisem verjel, da bo Putin tako hitro napadel Ukrajino. Na začetku sem se bal, da bo vojna zajela tudi Poljsko.« Tisti, ki živijo na Kosovu, v Izraelu in Gruziji, so izpostavili podobnosti med preteklimi in sedanjimi vojnami. Posebej prizadeti so bili tisti, ki so imeli nedavno izkušnjo vojne: »Imela sem spomine na vojno na Kosovu in mislila sem si, ne, ne več, želim, da se to konča« (mlada kosovska socialna delavka). Podobno je zapisala tudi profesorica socialnega dela iz Gruzije: »Občutki vojne iz leta 2008 in strah so se pojavili, zlasti ker je 20 odstotkov Gruzije ostalo okupiranih.« Nekateri so se spomnili lastnih izkušenj begunstva, kot profesorica iz Oddelka za socialno delo sarajevske univerze: »Kot oseba, ki je na lastni koži izkusila vojno, sem lahko takoj delila velikansko žalost zaradi ukrajinskih beguncev, saj sem bila tudi sama nekoč begunka.« Profesorica socialnega dela s Kosova je opozorila na vojaško propagando, ki je večinoma enaka, poznana v vseh vojnah: »Na začetku vojne na Kosovu sem opazila podobne vzorce. Miti, lažne novice in propaganda so imeli v obeh spopadih ključno vlogo.«

Kljub nekaterim podobnostim so akademiki in praktiki socialnega dela, ki so živeli zunaj vojnih območij, z »varne« razdalje doživljali vojno in vprašati se je treba, ali je mogoče v celoti razumeti drugega ter dojeti njegove resnice in občutke, ko doživlja grozote vojne. Nekateri neukrajinski profesorji in profesorice so razmišljali o tem, kako globoko je v Evropi zakoreninjena izkušnja, da begunci prihajajo iz neevropskih držav, in da je zato še posebej težko ljudi iz Ukrajine sploh imenovati »begunci« (»'oni', ne 'mi', so begunci«). Eden od sodelujočih je pisal o tem, kako ljudje živijo v vzporednih resničnostih, v eni, kjer ljudje preživljajo poboje, poškodbe in izgubo domov, in drugi, kjer življenje teče v običajnem ritmu: »V Sankt Peterburgu me je presenetilo, da življenje okoli mene teče naprej, kot da se ni nič zgodilo.« Resničnost, ki je ne delimo, krepí občutek tujosti in preprečuje ustvarjanje skupnosti. To še posebej velja za kraje, kjer avtoritarna ideologija oblikuje prepričanja, v katera je večina ljudi pripravljena in sposobna verjeti.

Lekcija za kritično socialno delo

Kaj smo sploh vedeli o ljudeh, ki so se zbudili na dan začetka vojne, in še posebej o izkušnjah socialnih delavk in delavcev? Socialnode-lovne študije vojne morajo obravnavati *cezuro*, razkol in ponižanje, ki jo je povzročila vojna (Frevert, 2020). Ljudje živijo v smrtno nevarnih okoliščinah in imajo obenem željo in potrebo po nadaljevanju običajnega življenja. Ne morejo načrtovati naslednjega dne, tedna ali meseca, kljub temu se morajo odločiti, ali bodo pobegnili, poslali svoje otroke v tujino, se preselili na varnejši kraj. Prav tako morajo hoditi v službo; v Ukrajini so predavateljice socialnega dela med vojno poučevale ves čas in večinoma prek spletne aplikacije Zoom, včasih pa tudi v živo, v času bombnih alarmov; ocenjevale so naloge in sodelovale pri diplomskih slovesnostih. Najstarejši oddelek za socialno delo v državi na Nacionalni univerzi Kijev-Mohila je v prvem letu vojne celo opravil postopek akreditacije.¹²

Od socialnih delavcev in delavk se pričakuje, da bodo zaščitili in pomagali sebi, svojim družinskim članom in prijateljem ter uporabnikom storitev, čeprav so redko deležni čustvene ali institucionalne podpore, zlasti v državah, kjer socialno delo ne velja za pomemben, kaj šele nujen poklic.¹³ Zato je pomembno dokumentirati vojne čase in zbirati pripovedi socialnih delavk, da bi razumeli, kaj preživljajo in kakšne so njihove potrebe. Mediji večinoma poročajo o vojnih zmagah in porazih, o denarju za pomoč pri oboroževanju in o tehnologiji oboroževanja, zgodbe socialnih delavk pa le redko postanejo del javnega znanja.

Socialnode-lovne študije vojne temeljijo na dokumentiranih življenjskih izkušnjah socialnih delavk in pokažejo, kako vojna spremeni življenje v osebno in kolektivno katastrofo. Vojna ne uniči le domov, bolnišnic in kulturnih spomenikov, temveč konča tudi skupno

12 Avtorica je bila ena od mednarodnih ocenjevalcev.

13 Leta 2010 je Lucas zapisala, da je socialno delo v Ukrajini »na seznamu poklicev, vendar je njegov pomen bolj v smislu oskrbe na domu kot v smislu mednarodne definicije socialnega dela« (2010, str. 20). In dalje: »Ukrajinska zakonodaja 'O socialnem delu z otroki in mladimi' vsebuje naslednjo opredelitev: Socialno delo 'je dejavnost, katere cilj je ustvarjanje socialnih pogojev za življenjsko pomembne dejavnosti, skladen vsestranski razvoj otrok in mladine, varstvo njihovih ustavnih pravic, svoboščin in zakonitih interesov, zadovoljevanje njihovih kulturnih in duhovnih potreb'. V Ukrajini ni vzporedne opredelitve za delo z odraslimi, saj to še ni ustrezno priznано kot poklicna dejavnost.« (ibid., str. 24).

preteklost. Za večino socialnih delavk in pedagoginj iz Ukrajine so bili Rusi prijatelji (včasih sorodniki), nekdanji sohranilci in soborci v veliki domovinski vojni proti nacizmu. Dolgotrajni spomini ter doživete in skupne izkušnje so bili uničeni.¹⁴ Nekateri posamezni spomini so potlačeni in izbrisani iz javnega spomina, kot da nikoli niso obstajali. Čas vojne ne dopušča vmesnih prostorov. Ljudje so razdeljeni na »storilce« in »žrtve« in skupna preteklost ne more več obstajati.

Pomen transnacionalne solidarnosti v socialnem delu

Transnacionalizem idej in intelektualna izmenjava sta v socialnem delu znana že od njegovih začetkov. Že omenjena nemška pionirka izobraževanja na področju socialnega dela Alice Salomon je že leta 1913 poskrbela za prevode del Jane Addams in Mary Richmond v nemščino. In obratno: Jane Addams je pomagala Alice Salomon, da je v dvajsetih letih 20. stoletja prišla kot predavateljica v ZDA. Preden je Alice Masaryk ustanovila prvo šolo za socialno skrbstvo, ki je bila že omenjena, jo je Jane Addams gostila v Chicagu. Podpora je potekala tudi v obratni smeri, Jane Addams je prišla obiskat šolo nemške pionirke in imela v Berlinu javno predavanje o začetkih socialnega dela in javnega šolstva v delavskem naselju Hull House (Hegar, 2008).

Transnacionalna solidarnost je potemtakem obstajala že med mednarodnimi pionirkami socialnega dela. Zgodovinska perspektiva pa razkriva tudi njihov odnos do vojne in miru. Omenila sem že, da je Jane Addams leta 1915 predsedovala mednarodnemu kongresu žensk v Haagu in da sta bili leta 1921 obe z Alice Masaryk govorki na kongresu omenjene mednarodne organizacije WILPF na Dunaju. Alice Salomon pa je sprejela vabilo Jane Addams, da spregovori na kongresu v Haagu leta 1922 (Hegar, 2008, str. 725). Pionirke socialnega dela so se med seboj podpirale prek etničnih in državnih meja. Še več, transnacionalna solidarnost je vključevala socialno delo in aktivizem za človekove pravice. Potem ko so leta 1915 na Dunaju aretirali in zaprli Alice Masaryk, obtoženo političnih zločinov, povezanih s češkim nacionalizmom njenega očeta (ki je leta 1918 postal prvi predsednik Češkoslovaške), so ameriške voditeljice v socialnem

14 Leta 2023 je Ukrajina prestavila praznovanje božiča na 25. december, da bi se oddaljila od ruske pravoslavne cerkve.

delu, med njimi Addams in Mary McDowell, sprožile javno kampanjo proti kriminalizaciji njenega početja. Na Dunaj je bilo z različnih koncev zahodnega sveta poslanih 40.000 pisem in telegramov v podporo Alice Masaryk (Hegar 2008, str. 720). To je bilo tudi po današnjih merilih impresivno število. Ob vsem tem ne gre pozabiti tudi senčneje zgodovine socialnega dela in soudeležbe njenih akterk in akterjev pri kršenju človekovih pravic, podpiranju avtoritarnih in naci-fašističnih režimov, tematika, ki je v zadnjem času v središču znanstvene pozornosti (Ioakimidis in Wyllie, 2023).

Že omenjena mednarodna srečanja solidarnosti in podpore z uporabo spletne tehnologije, so se začela nekaj dni po ruski invaziji in bila namenjena zagotavljanju podpore in opolnomočenju predavateljic socialnega dela, študentk in študentov in prakticirajočih socialnih delavk, torej ukrajinski socialnodelovni skupnosti. Prvo srečanje je bilo organizirano že 27. februarja 2022, udeležili pa so se ga ukrajinski akademiki in praktiki, nekateri člani Vzhodnoevropskega podregionalnega združenja šol za socialno delo (EEsrASSW¹⁵), Mednarodnega združenja šol za socialno delo (IASSW) in Evropskega združenja šol za socialno delo (EASSW) ter nekatere posameznice, predavateljice socialnega dela (Zaviršek, 2024a, 2024b). Treba je omeniti, da je ukrajinska socialnodelovna skupnost od sredine devetdesetih let preteklega stoletja dobro mednarodno povezana in da je obstajalo med nekaterimi članicami spletnih srečanj solidarnosti in podpore dolgoletno sodelovanje. To se je začelo po letu 1992, v času zametkov prvega programa socialnega dela financiranega iz projekta EU TEMPUS.¹⁶ V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je nekaj članic solidarnostnih srečanj sodelovalo pri nastajanju prve šole za socialno delo, ki se je odprla leta 1994 na Nacionalni univerzi Kijev-Mohila (Boiko in Kabachenko, 2016). Do leta 2010 je bilo v državi že 20 programov socialnega dela. Na solidarnostnih in podpornih srečanjih so se nam pridružile šole socialnega dela iz različnih mest, od Lviva do Žitomira. Pridružili sta se tudi Oksana Bojko, vodja prve šole iz Kijeva, in Nadja Kabačenko, ki jo je vodila nekdam (1997–2018). Za Vzhodnoevropsko regionalno združenje šol

15 25. februarja 2022 je EEsrASSW pripravila izjavo proti vojni v Ukrajini (<https://eesrassw.fsd.uni-lj.si/blog/2022/02/25/statement-on-ukraine-by-eesrassw/>).

16 Shula Ramon je bila direktorica projekta EU TEMPUS. Avtorica poglavja sem bila ena od predavateljic v programu in kasneje občasno sodelovala kot sodelavka na oddelku do leta 2013.

za socialno delo (EEsrASSW), ki je nastalo let 2009 s spodbudo IASSW in v njenem okviru, je bila to nujna akcija.

Transnacionalna solidarnost zgodovinsko temelji na zahtevi po mednarodnem ukrepanju proti strukturnim neenakostim globalnih institucij in procesov in je del globalnega opolnomočenja z uporabo situacijske etike za razumevanje strukturnih neenakosti (prim. Midgley, 2001; O'Donnell, 2010; Negi in Furman, 2010). Vrednote transnacionalne solidarnosti so protizatiralska praksa, protikolonializem, protivojna (in protijedrsko) drža, trajnostni razvoj, odrast (*degrowth*) in feministični aktivizem, kar naj bi vse krepilo pravice utišanih in marginaliziranih (prim. Saleem in Li, 2022; Yuval-Davis, 1997). Najbolj znani primeri dosedanje transnacionalne solidarnosti v socialnem delu najpogosteje omenjajo pravice staroselcev in žensk, etničnih manjšin; govorijo o ljudeh, ki bežijo pred vojnami, revščino, ekološkim razdejanjem in doživljajo razdrobljene, arbitrarno opredeljene statuse. Transnacionalna solidarnost vključuje izmenjavo informacij, zbiranje sredstev, politično izobraževanje, medsebojno pomoč pri pisanju predlogov za donacije, organizacijo konferenc in postavljanje marginaliziranih ljudi v središče mednarodnega zanimanja. V zadnjem času so transnacionalno solidarnost v zvezi z vojno v Gazi izražali študenti in študentke elitnih ameriških univerz in sploh študenti in študentke po številnih delih sveta (Cozzarelli, 2024; Alhelou et al., 2024).

Srečanja solidarnosti in podpore v času vojne v Ukrajini so dosedaj vključevala različne prvine transnacionalizma: delo prek nacionalnih meja, globalno sodelovanje akademske skupnosti socialnega dela in obravnavanje kompleksnih mednarodnih vprašanj v obliki predavanj in razprav. Postopoma so postala platforma, na kateri smo obravnavali vprašanja s področja socialnega dela, vojne, miru in povojne obnove. Članice in člani so imeli zelo različne poglede na vojno, saj so nekateri zavzemali protivojno stališče, drugi pa so zagovarjali pravico države, da se brani pred invazijo.

Internet je omogočil srečanje ljudi z različnih prostorskih in političnih lokacij; tistih, ki so zapustili državo, in tistih, ki so ostali (v Kijevu, Lvivu, Žitomiru), nekaterih, ki so preživeli pretekle vojne (v Bosni in Hercegovini, na Kosovu) ali preživeli rusko priključitev gruzijskih regij ali živijo v trenutnem političnem konfliktu (Izrael). Nekateri članice in člani srečanj solidarnostni in podporne so pripovedovali, kako zelo so zaradi vojne v Ukrajini znova postali travmatizirani. Še predobro so vedeli, da tako imenovana »povojna obnova« pogosto

povzroči obdobje »vojne z drugimi sredstvi« in tako imenovane disfunkcionalne pojave »propadlih držav« (*failed state*). Na naših srečanjih smo enoglasno ugotovili, da se v Evropi o dolgoročnih učinkih vojne na izobraževanje socialnega dela redko poglobljeno razpravlja. Ta vprašanja se raje obravnavajo v okviru diskurzov »neoliberalnega miru« in v postsocialističnih državah kot »demokracija po enopartijskem sistemu«, kar so številni kritizirali, med njimi Seifert (2021) in Bašić (2022), ugledni profesorici socialnega dela.

Na spletnih srečanjih je bilo pomembno, da se slišimo in vidimo. Včasih je ena od profesorice socialnega dela povedala, da je povezava slaba in da zaradi pomanjkanja elektrike uporablja hčerkin generator. Druga je morala srečanje prekiniti zaradi alarma, nekateri pa so morali oditi zaradi policijske ure. Čeprav smo bili daleč, so ti trenutki ustvarili bližino in srečanja prek Zooma so postala lekcije o vsakdanji izkušnji vojne (»Zdaj zadaj slišim bombe, morda moram izključiti Zoom«). Bili smo priča totalizirajoči sili vojne, ki je podredila vse druge »manj pomembne zadeve« (na primer procese deinstitucionalizacije, ki naj bi se pospešeno začeli že leta 2017; več o tem Zaviršek in Cox, 2024). Kontekst vojne je postal bližji, čeprav oddaljen, in vojna je postala skupinska izkušnja.

Srečanja solidarnosti in podpore, do zdaj jih je bilo 48 (do marca 2025, srečanja pa se nadaljujejo), so postala prostor, kjer smo govorili o neposrednih potrebah, posredovali in izmenjevali informacije (od begunskih poti do možnosti štipendiranja) ter zbirali donacije. Izvajamo delavnice o posebnih temah socialnega dela, povezanih z vojno (od podpore notranje razseljenim osebam do soočanja s travmo prisilstva in obnove skupnosti). Nekatero profesorice socialnega dela so zagotovile priročnike za učenje iz izkušenj iz drugih vojn, preteklih in sedanjih (Shula Ramon, Orit Nuttman Shwartz, James Cox, Martha Bragin, Sanela Bašić, Natia Partskhaladze, Mariusz Granošik, Lena Dominelli, Lepa Mladjenović in drugi). Srečanja so postala kraj, kjer smo bili priča trpljenju na terenu in hkrati poslušali osebne zgodbe kolegic in kolegov, ki živijo v Ukrajini, in tistih, ki bežijo pred vojno in so bili razseljeni po vsem svetu. Na začetku srečanja smo pogosto vprašali: »Kaj se dogaja na vaši strani?« Postali smo kolektivni mednarodni glas ljudi, ki živijo sredi vojaškega spopada.

Ko smo poslušali vojne zgodbe ljudi na terenu, smo začeli uporabljati besedišče žrtev in ne agresorjev: »vojna« namesto »konflikt«; »invazija« namesto »posebna vojaška operacija«. Spomnili smo se,

kako pomembne so besede. Del normalizacije vojne je, da o njej govorimo na splošno. Posplošeno govorjenje o vojni je žaljivo za tiste, ki jo doživljajo, prav tako kot je Shaw (2022) trdil, da je posplošeno govorjenje o kolonializmu žaljivo za preživle in njihove potomce. Ukrajinske profesorice socialnega dela so zavrnilo homogeniziran, posplošen diskurz o vojni in pozvale k temeljitemu razumevanju konkretne, specifične vojne, ki jo doživljajo: vdor v suvereno državo, ne »teroristično dejanje« ali »vojna proti nacistom« (Plokhly, 2017; Snyder, 2016). Raziskovalci trdijo, da »ahistorični pristop k preteklosti odraža in spodbuja apolitični pristop k sedanjosti« (Cooper, str. 234–242, v Shaw, 2022, str. 652). Zato je zgodovinsko znanje pomembno za socialno delo.

Transnacionalna solidarnostna pobuda na področju socialnega dela ni postala le prostor vzajemnega učenja, temveč tudi prostor, kjer sta se izražala sočutje in skrb, tako pomembna sredi brutalnosti vojne. »Od začetka vojne sem bila kot zaledenela, solidarnostna srečanja so mi pomagala, da sem se odtajala,« se je spominjala ukrajinska profesorica socialnega dela (marec 2022). Prisluhnilo smo osebnim zgodbam in bili priče vsakdanjiku, dilemam in strahovom, zatiranju in uničevanju (»Bojim se, da se študenti ne bodo vrnili na študij; številni so zapustili državo in se vpisali na študij v drugih državah.« »Študenti ostajajo v kletih, ne moremo zagotoviti prakse!«, junij 2022). Ukrajinske profesorice in prakticirajoče socialne delavke so govorile tudi o čustvenih potrebah, preizkušnjah in strategijah preživetja:

V prvem obdobju invazije so ljudje mislili, da ne potrebujejo čustvene pomoči, zdaj razumejo, da jo potrebujejo. Učenci se počutijo izgubljeni in v bolečini. Nekateri se samopoškodujejo, počutijo se krive, občutek odgovornosti je velik. Nekateri doživljajo spolno nadlegovanje. (julij 2022)

Tudi v tretjem letu vojne so se študijski programi socialnega dela nadaljevali. Nekatero univerze, kot je Šola za socialno delo v Lvivu, so ustanovile centre za pomoč ljudem pri razdeljevanju hrane, zagotavljanju socialnih stikov, informacij in zatočišč: »V univerzitetni avli smo postavili zasilna ležišča, da so se ljudje lahko spočili. S finančno podporo prijateljev iz tujine smo organizirali dnevne obroke« (maj 2022). Dlje ko traja vojna, večja je utrujenost ljudi: »Fizično smo izčrpani. Čez dan delamo z begunci, predavamo študentom, delamo z njimi, noči pa preživimo v kleti zaradi bombnih alarmov« (pomlad 2023).

Na srečanjih solidarnosti in podpore smo razpravljali o podcenjenosti socialnega dela v Ukrajini: »Raziskovanje socialnega dela je premalo zastopano ali sploh ni zastopano in ni financirano« (julij 2022). Pogosto smo govorili o načrtih za izboljšanje nekaterih področij sistema socialnega varstva. Eden od skupnih interesov, ki smo si jih delili od devetdesetih let prejšnjega stoletja, je nujnost deinstitutionalizacije v socialnem varstvu, saj je na tisoče ljudi z ovirami še vedno zaprtih v velikih ustanovah in psihiatričnih bolnišnicah. »Preprečiti moramo gradnjo novih psihonevroloških internatov«¹⁷ (julij 2022). Ko so minevali tedni in meseci, smo želeli ustvariti prostor, v katerem bi bila nacionalna identiteta manj pomembna od drugih identitet in nismo želeli, da bi vojna izolirala naše kolege akademike in praktike iz nekaterih držav (iz Rusije, Izraela in Palestine).

Osebni in kolektivni spomini ter pripovedovanje zgodb veljajo za ključne prvine socialnega dela, tako kot v etnografiji in historiografiji, vendar iz razlogov, ki niso toliko povezani z ustanavljanjem arhiva kot z možnostjo zagotavljanja pomoči in podpore. Znano je, da stroka socialnega dela ceni zgodbe ljudi, ki so bile zamolčane in utišane. Srečanja solidarnosti in podpore so profesorice in študentke socialnega dela iz Ukrajine približala mednarodni skupnosti, okrepila njihova prizadevanja po običajni rutini vsakdana in jim pomagala, da so v ponižujočem kontekstu vojne znova pridobile nekaj osebne moči (»Zame so most, ki me povezuje z mednarodno skupnostjo.« »Lahko se pritožujemo in tarnamo nad razmerami, v katerih smo, in to je dober občutek.«). In obratno, za neukrajinske članice in člane solidarnostne mreže so bila srečanja prav posebna izkušnja intelektualnega in čustvenega učenja. »Vaš pogum in odpornost spodbujata tudi mene,« je dejal učitelj socialnega dela s Škotske. Transnacionalna solidarnost je bila in ostaja dragocena za vse, a na različne načine.

Napetosti

Sčasoma, ko smo se bolje spoznali, se je »čustvena kohezivnost« (prim. Saleem in Li, 2022, str. 382) prepletala z napetostmi. Pojavljati so se začela nesoglasja o tem, ali se profesorice in profesorji socialnega dela

17 Veljaven izraz, ki v Ukrajini pomeni velike institucije, v katerih živi več sto ljudi z različnimi ovirami (od dolgotrajnih težav v duševnem zdravju do telesnih oviranosti).

iz Rusije, ki se ne identificirajo z državno agresijo, smejo udeleževati srečanj ali ne. Ta čustveno težka vprašanja so ostala nerazrešena. Protirasistične teorije socialnega dela poudarjajo, da reduciranje ljudi na njihove etnične in državne »singularne identitete« (Amin, 2009) ponavlja primordialistično ideologijo »krvi in zemlje« (*blood and soil*), ki je del vsake vojaške mašinerije, militarizma in nacionalizma. Zlasti v današnjih posredniških in neskončnih vojnah se socialne delavke in uporabniki socialnih storitev lahko strinjajo, ali pa tudi ne, s politiko svojih vlad, ki spodbuja vojno. Zato se je treba vprašati, ali sta bojkot in prepoved ruskih znanstvenikov in umetnikov, strategija, ki jo uporabljajo številne univerze¹⁸ in kulturne ustanove po Evropi, pravi način za zaustavitev agresije. Ali ni to le staromoden način reduciranja posameznikov na eno samo državo in etnično pripadnost ter brisanje kompleksnih identitetnih pozicij? Nekateri smo bili trdno prepričani, da bojkot in prepoved udeležbe ljudem, ki nasprotujejo vojni, tudi na srečanjih solidarnosti in podpore nista koristna. Tako je tudi naša transnacionalna solidarnost le deloma ustvarila zavezništvo za mir. Kam naj se usmerijo posamezniki, če jih njihove vlade obravnavajo kot »varnostne grožnje«, širša mednarodna skupnost pa jih bojkotira? Ob pregledu literature je mogoče ugotoviti, da se transnacionalna solidarnost pogosto idealizira, predstavljene so predvsem zgodbe o »uspehu« (O'Donnell, 2010; Negi in Furman, 2010; Chowdhury in Philipose, 2016). To je prispevalo k pričakovanju, da bo tudi naš primer transnacionalne mreže, ki se je ustvarila skozi čas, predstavljal nasprotno zgodbo, kot je prevladujoči nacionalistični diskurz.

Nadaljevanje razprave o tej sporni temi bi naša srečanja ogrozilo. »Čustveno povezanost« je nadomestila »pragmatična solidarnost« (prim. Farmer, 1994), težnja po obravnavi tem socialnega dela, povezanih z vojno, je ostala v središču rednih srečanj. Opraviti je treba še veliko dela za izboljšanje socialnega in simbolnega statusa socialnega dela v Ukrajini, izvesti deinstitucionalizacijo ljudi z ovirami, ki ostaja velika naloga socialnega dela v državi (prim. Zaviršek in Cox, 2024). Pri našem delu je ostalo izjemno pomembno tudi to, da se socialnodelovna skupnost v Ukrajini izogne dvojni marginalizaciji in izolaciji, prvič, ker živi na globalnem Vzhodu, in drugič, ker živi na vojnem območju.

18 Leta 2024 je bila boleča prepoved, da bi na evropski konferenci o raziskovanju v socialnem delu ECSWRA v Litvi sodelovali ruski učitelji in učiteljice socialnega dela. Prav takšna prepoved je zanje veljala v Krakovu na mednarodni konferenci »Disability Studies in East Europe« (maj 2024, Poljska).

Nekateri prej omenjeni primeri transnacionalne solidarnosti in zavezništva za mir so uspeli preseči etnične in nacionalne meje. Med oboroženimi spopadi v Bosni in Hercegovini ter na Hrvaškem (1991–1995), pa tudi na Kosovu (v devetdesetih letih in na začetku leta 2000), so Ženske v črnem iz Srbije vztrajno nasprotovale vladnemu nasilju. Njihovo delovanje so v Srbiji številni razumeli kot »proti-državno dejavnost«, mednarodno pa je njihovo delo postalo svetovno znani izraz feminističnega antimilitarizma in antinacionalizma. Ženske v črnem iz Srbije so bile poleg vojakov edine, ki so nenehno prečkale meje, se srečevale z ženskami, ki so preživele spolne napade, in ustvarjale zavezništva za mir. Ženske v črnem so zahtevale, da se vojni zločini nad prebivalkami in prebivalci Bosne in Hercegovine, Kosova in Hrvaške poimenujejo in da se storilci preganjajo. Hkrati so organizirale tudi praktično podporo tistim, ki so preživele spolno nasilje vojakov predvsem v Bosni in Hercegovini ter na Kosovu.¹⁹

Ženske v črnem Srbije so pogosto razpravljale o prepletенosti vojne in nacionalizma in ob tem je znana beograjska sociologinja Marina Blagojević zapisala: »Vse se je začelo s 'sladkimi' zgodbami o nacionalnih državah, nacionalnih pravicah, življenju znotraj etničnih meja« (Hughes et al., 1995, str. 511). Razmišljale so o tem, kako je vojni stroj mobiliziral »dolgi spomin« in kako je srbski tisk začel pripovedovati zgodbe o hrvaških vojnih zločinih nad Srbi med drugo svetovno vojno. Pokazale so, kako so »celodnevni medijski programi« prodrli na vsa področja življenja in vstopili v izobraževanje:

Učbeniki so bili preoblikovani tako, da so vključevali nacionalistični pogled na zgodovino. Od jeseni 1991 so morali učbeniki za osnovne šole v Republiki Srbiji vključevati »podroben opis vojn, iztrebljanj, mučenj, uničevanja ljudi« (Hughes et al., 1995, str. 512).

19 Lepa Mladjenović, ena od ustanoviteljic organizacije Ženske v črnem v Srbiji, je sodelovala tudi pri solidarnostnih dejavnostih povezanih z Ukrajino; med drugim smo skupaj pripravili usposabljanje za socialne delavke, kako pomagati ženskam, ki so jih posilili vojaki. Ukrajinsko ministrstvo za socialno politiko je podprlo naše dejavnosti, zato smo lahko organizirali dvodnevno delavnico prek Zooma za približno 500 socialnih delavk iz vse Ukrajine (26. in 27. aprila 2022). Večina jih ni govorila angleško, zato je Oksana Boyko tolmačila. Druge govorke so bile: dr. Vjollca Krasniqi, Lena Dominelli in Darja Zaviršek (organizatorica delavnice). Na naša srečanja smo med drugim povabili tudi ustanoviteljico organizacije Medica Mondiale, zdravnico in znano aktivistko Moniko Hauser, da je govorila o spolnem nasilju v času vojne (15. junija 2022, organizatorica Ruth Seifert).

Zato je za izobraževanje na področju socialnega dela ključnega pomena uporaba kritičnega znanja, da bi razumeli, da sta reprodukcija nacionalizma in dehumanizacija neločljivo povezani z orkestriranim sistemom vojne (Zaviršek, 2017, 2024a, 2024b; Zaviršek & Rajgelj, 2019). Vojna konstruira sovraštvo in ustvarja binarni spolni in etnični red.

Izobraževanje in etika na področju socialnega dela za mir

Nekatere avtorice in avtorji so opazili, da so socialne delavke in delavci premalo vključeni v mednarodne politične razprave, povezane s političnim nasiljem, in malo na področje političnega aktivizma, ter da so te teme redko zastopane v učnih načrtih za socialno delo (Davis et al., 2007; Denov, 2010; Kabeera & Sewpaul, 2008; Ramon, 2008; Ramon & Zaviršek, 2012). Davis in drugi (2007) so govorili celo o sodobni »politični apatiji« v primerjavi z večjim političnim aktivizmom med vojno v Vietnamu (1955-1975).²⁰ V njihovi raziskavi, ki je vključevala 542 dodiplomskih učiteljic in učiteljev socialnega dela iz ZDA, Avstralije in Velike Britanije, so anketirance spraševali o napadu ZDA na Irak leta 2003. Večina anketirancev je menila, da so predavateljice in predavatelji socialnega dela odgovorni za izobraževanje študentov o vojni z Irakom (70 odstotkov v ZDA, 69 odstotkov v Avstraliji, 50 odstotkov v Združenem kraljestvu), vendar je veliko več anketirancev v Avstraliji (60 odstotkov) kot v ZDA (36 odstotkov) ali Združenem kraljestvu (37 odstotkov) menilo, da je izobraževalni program za socialno delo odgovoren, da se opredeli v zvezi z vojno v Iraku, torej da jo zagovarja ali obsodi (Davis et al., 2007, str. 189). Lahko vidimo, da obstajajo različne tradicije izobraževanja za socialno delo v različnih državah in da niso neodvisne od politične usmerjenosti in geostrateškega položaja države ter da ima socialno delo o sebi pogosto idealizirano podobo. Pričakuje se, da izobraževanje za socialno delo samoumevno prispeva k miru in obnovi skupnosti in da so socialne delavke dejavne na področju iskanja resnice in sprave (*Truth and reconciliation committees*, Južna

20 Aktivizem študentov za prekinitev ognja v Gazi v letih 2023 in 2024 je pokazal obraten proces, kot so ga avtorji izpostavili konec leta 2000 (prim. Alhelou et al., 2024).

Afrika, 1995–2000). Še več, mnogi naivno verjamejo, da akterke in akterji v socialnem delu vedno razumejo vprašanje kršitev človekovih pravic, da se dejavno angažirajo proti kršitvam s poslušanjem, pričevanjem in pritrjevanjem izkušenj zatiranih, spodbujajo spominsko delo (Zaviršek, 2008b) in so dejavno udeleženi v projektih večetnične pravičnosti. V resnici nedavne vojne dokazujejo, da imajo številni posamezniki, ki delujejo v socialnem delu, težave z odločnim nastopom proti nacionalistom in državnemu nasilju in da so nemalokdaj celo sami oboževalci avtoritarnih osebnosti in sodelujejo pri kršitvah človekovih pravic.

Dodatni zaplet je, da izobraževanje na področju socialnega dela večinoma poteka v različnih etničnih in verskih okoljih, v katerih lahko študentke in študentje ter predavatelji in predavateljice pripadajo skupinam storilcev in žrtev; ljudje lahko verjamejo v različne »resnice«, povezane s preteklimi političnimi dogodki in spomini. Duffy (2012) je v študiji o političnih konfliktih na Severnem Irskem pokazal, da so med študenti in študentkami socialnega dela žrtve in preživeli političnih konfliktov in da je zato predavateljicam in predavateljem težko, ko se politično izpostavijo, zavzamejo jasna stališča in niso »benigno distancirani« (Duffy, 2012, str. 723). Podobno je Nehami Baum (2012) pokazala, kako je politični konflikt vplival na supervizijski proces, v katerega so bili vključeni v Izraelu živeči judovski in palestinski študentje. Že dolgo pred trenutnim oboroženim političnim konfliktom (z začetkom 7. oktobra 2023) je bil supervizijski proces pogosto prežet z nezaupanjem in občutki krivde med supervizorjem in supervizanti, pri čemer je supervizorja skrbelo, da bo prizadel supervizanta ali da bi bil označen za rasista.

Ti primeri kažejo, kako pomembno je zgodovinsko, kritično, primerjalno učenje v socialnem delu, ki pokaže večdimenzionalne vidike problema, ambivalence, in ki je pomembno za uvajanje želenih vrednot v poučevanje, raziskovanje in prakso socialnega dela. V ta namen se lahko socialne delavke in delavci učijo iz različnih mednarodnih pobud, ki imajo dolgo zgodovino zagovorništva proti oboroženim političnim konfliktom in kjer so ljudje dejavno gradili zaveznitva za mir; socialne delavke in študenti lahko postanejo del teh organizacij in kolektivov. Znanе pobude vključujejo gibanje Ženske v črnem (*Women in Black*), v katerem se judovske in palestinske ženske v Londonu in Izraelu že od konca osemdesetih let prejšnjega stoletja zavzemajo za mirno sobivanje dveh etničnih skupin in

nasprotujejo militarizmu. Ženske v črnem iz Srbije, kot sem omenila, so se v devetdesetih letih prejšnjega stoletja uprle vladni agresiji na Bosno in Hercegovino ter Kosovo, eden izmed njihovih sloganov je bil »Bosanke, Hrvatice, Albanke, so naše sestre«. Številne mirovne organizacije v različnih državah, vključno z ukrajinskim mirovnim gibanjem, se borijo za ugovor vesti pri služenju vojaškega roka. Materne za mir v latinskoameriških državah so nasprotovale militarizmu. V času jedrske razorožitve so socialni delavci za mir poudarjali, da je že sama grožnja jedrske vojne za nekatere otroke in odrasle vir duševnih stisk. Spletno transnacionalno solidarnost in podporo za predavateljice in predavatelje ter prakticirajoče socialne delavke iz Ukrajine smo v socialnodelovni svetovni akademski skupnosti, kot sem opisala prej, sprožili takoj po začetku vojne. Pričevanja o vojni, izražanje podpore in sočutja, ustvarjanje prostora za vzajemno učenje in krepitev skupnega mednarodnega glasu za ljudi, ki živijo sredi vojne, so ustvarili edinstven občutek kolektiva in zgradili skupnost (Zaviršek, 2024a, 2024b). Transnacionalna solidarnost je zavestno zavračala redukcijo ljudi na »žrtve vojne« ali »begunce«; krepila je predvsem individualne identitete profesorice, praktikov in študentov. Čeprav imajo različne članice in člani transnacionalne mreže različna stališča do posameznih vojn, je razprava o lastni pozicionalnosti (*positionality*), torej o posameznikovih identitetnih položajih, vrednotah, preživetih izkušnjah in predsodkih, pomembna in neizogibna.

Poleg osebnih stališč je pomembna tudi praktična zavezanost ljudem v stiski, ki vključuje tudi zavzemanje za to, da vlade ne zmanjšajo sredstev za socialne storitve, da bi povečale vojaško porabo, in zavzemanje za ljudi, na katere se v vojni pogosto pozabi. Takšna svetovnonazorskost – *Weltanschauung* – navsezadnje izhaja iz Globalne izjave o etičnih načelih v socialnem delu (Global Social Work Statement of Ethical Principles, IASSW),²¹ ki navaja, da socialne delavke in delavci podpirajo mir in nenasilje ter si prizadevajo za izgradnjo in obnovo miru. Načelo 9.3 navaja:

Socialne delavke in delavci se zavzemajo za mir in nenasilje. Lahko sodelujejo z vojaškim osebjem v humanitarne namene in si prizadevajo za mir in obnovo. Socialne delavke in delavci, ki delujejo v

21 Slovenski prevod Globalne izjave o etičnih načelih v socialnem delu: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2019/09/GLOBAL-SW-STATEMENT-SLOVENE-TRANSLATION.pdf>.

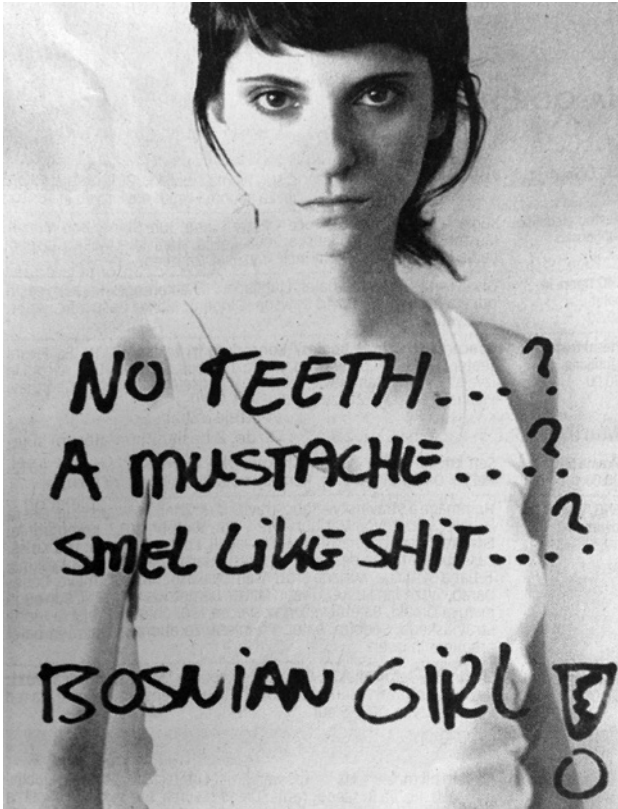
vojaškem ali mirovniškem okviru, morajo kot svojo temeljno usmeritev vedno spodbujati dostojanstvo ljudi in njihovo sposobnost za delovanje. Socialne delavke in delavci ne smejo dovoliti, da se njihovo znanje in spretnosti uporabljajo za nehumane namene, kot so mučenje, vojaški nadzor, terorizem ali zdravljenje homoseksualnosti, in v svojih poklicnih in zasebnih situacijah ne smejo uporabljati orožja proti ljudem.

Vendar načelo ni dovolj natančno. Ramon (2008, 2009) na primer poudarja, da morajo socialne delavke in delavci v oboroženih spopadih zagotavljati podporo vsem ljudem, tudi sovražnim vojakom, kot zdravniki, ki imajo univerzalno »dolžnost zdravljenja«, ne glede na to, kdo je oseba, ki potrebuje oskrbo. V omenjenem dokumentu ni ničesar rečenega o podpori socialnih delavk posameznikom, ki izrazijo ugovor vesti in nočejo uporabljati orožja, in tudi nič o tistih, ki sploh nočejo postati del vojaškega sistema. Prav tako ostaja nejasno, v kolikšni meri bi morali socialne delavke in delavci »sodelovati z vojaškim osebjem«, na primer s tistimi organizacijami, ki izrecno spodbujajo militarizem in vojaško posredovanje ter jih sestavljajo ljudje, ki so se prostovoljno odločili za boj in ubijanje, tudi če so na primer pripadniki NATA ali mirovni sil. Rasizem neidentificiranega vojaka modrih čelad (*Dutchbat III*), mirovne vojaške misije Združenih narodov (UNPROFOR), ki je bil pripadnik enot nizozemske kraljeve vojske, je v Potočarih v Srebrenici pustil neizbrisni pečat rasizma in patriarhalnega nasilja, ki ga je dokumentirala znana umetnica Šejla Kamerić. Ta je uporabila izvirne grafite, najdene v vojaškem objektu, v katerem so bili vojaki modrih čelad, in z njimi ustvarila pomemben kritični umetniški projekt in dokument časa. V vojašnico, na stenah katere so našli grafit, se je leta 1995 zateklo na tisoče ljudi, le nekaj ur pred tem, ko so bili številni med njimi ubiti v genocidu v Srebrenici.

Iz zgodovine restorativne pravičnosti smo se naučili, da lahko socialne delavke in delavci v procesih resnice in sprave s prošnjo za odpuščanje, razumevanjem zatiralca, priznavanjem prestopkov in kršitev človekovih pravic ter poslušanjem, pričevanjem in potrjevanjem izkušenj zatiranih pomagajo pri kolektivnem okrevanju (Mertus, 2000; Zaviršek, 2008b; Bašić, 2015; Staub-Bernasconi, 2019; Palatijil et al., 2022; Seifert, 2021; Saleem in Li, 2022). Kot že omenjeno, lahko socialne delavke spodbujajo tudi projekte spominskega dela in večetnične pravičnosti.

Fotografija 2:

»No teeth...? A mustache...? Smel like shit...? Bosnian girl!« Grafiti neznanega nizozemskega vojaka, Potočari, Srebrenica

Plakat Šejle Kamerić iz leta 2003, ki je nastal po grafitu neznanega nizozemskega vojaka na zidu v Srebrenici.

Avtorica: Šejla Kamerić, 2003 (z dovoljenjem avtorice)

Manj dokumentirano pa je, kako socialne delavke in delavci sodelujejo s kolegi in organizacijami, ki prihajajo iz države agresorice. Dosežki Žensk v črnem iz Srbije lahko služijo tudi socialnemu delu kot model praktične modrosti. Da bi se izognili binarnim opozicijam patriarhalnih in neopatriarhalnih etničnih in nacionalnih delitev, se lahko obrnemo h konceptu situacijske etike (prim. Simons in Usher, 2000). Ta ne upošteva le dogovorjenih splošnih etičnih načel, temveč tudi utelešeno izkušnjo, ki temelji na osebni vključenosti posameznice in posameznika in skupni empatiji. Tudi načelo 9.3. Globalne izjave o etičnih načelih socialnega dela zahteva delovanje po načelu

situacijske etike, saj so vsakdanji konteksti bolj zapleteni, kot jih opisuje samo načelo, ki težko upošteva vse vidike surovosti sodobnega časa. Da bi razmislili o paradoksih in ambivalencah, nam načelo lahko služi predvsem kot poziv k razpravam, ki jih vodi situacijska etika.

Vzemimo enega od težkih primerov. Na vprašanje, kaj pomeni mir v času vojne, je odvetnica in aktivistka za človekove pravice Oleksandra Matvijčuk v intervjuju septembra 2022, nekaj dni preden so ji podelili Nobelovo nagrado za mir za leto 2022, v kijivskemu Centru za državljanske svoboščine, ki ga vodi, dejala: »Zdaj pa k vprašanju: Kako lahko pomagate Ukrajini? Odgovor: Prosim, dobavite Ukrajini orožje.« Leto pozneje je ponovila: »Ko me kdo vpraša, kako naj podpremo Ukrajino, mu odgovorim, da z orožjem: Zagotovite Ukrajini orožje!« (Matvijčuk, 2023).

Kako si lahko socialne delavke in delavci prizadevajo za mir v razmerah, ko Nobelovi nagrajenci za mir pozivajo k nadaljevanju vojne, k uporabi orožja, k militarizaciji? In kakšne strategije nenasilja naj sprejmejo socialnodelovne skupnosti, da bi bile skladne z načeli stroke in pravico ljudi do samoodločbe in pravice da se branijo? Ljudje v Rusiji, ki so leta 2022 protestirali proti invaziji na Ukrajino, so bili drakonsko kaznovani. Tako zasebni upravljavci družbenih medijev kot državni aparat preganjajo ljudi, ki se zavzemajo za mir. V kakšnem svetu živimo, ko poziv k prekinitvi ognja ljudi spremeni v »sovražnike« in zahteva policijsko posredovanje? Kdaj je ideja o svetovnem miru postala tako nevarna? Ogroženi so tudi moški v Rusiji in Ukrajini, ki poskušajo pobegniti ali se skrivajo, da bi se izognili vpoklicu v vojsko in uveljavljajo ugovor vesti, kot je bilo že omenjeno. V Ukrajini takšne »ubežnike« zaprejo za tri leta ali več (War Resisters' International, 2023). Pojavlja se tudi paradoks, da so bili osvobojeni zaporniki, ki so jih vpoklicali na fronto, tisti moški, ki se nočejo boriti, pa končajo v zaporu (od januarja 2024 jih je vsak mesec zaprtih več deset) (Ngendakumana, 2024). Morda je že čas, da sklenemo, da treba izpodbijati verodostojnost militaristov in ne verodostojnosti mirovnikov, če mislimo resno z etičnimi zahtevami poklica socialnega dela. Kot socialne delavke in delavci, ki »podpirajo mir in nenasilje«, bi moral poklic nedvoumno potrditi ugovor vesti v skladu z Evropsko konvencijo o človekovih pravicah (člen 9) in Mednarodnim paktom o državljanskih in političnih pravicah (člen 18), ki obravnavata pravico osebe do »svobode misli, vesti in vere«, ter zagovarjati pravico tistih, ki se nenasilno upirajo agresiji. V kontekstu

Globalne izjave o etičnih načelih socialnega dela smo lahko kritični tudi do tistega dela, ki poudarja pomen »socialnih delavk in delavcev, ki delajo skupaj z vojaškim osebjem v humanitarne namene«. To načelo je mogoče razumeti široko in prinaša nevarnost sodelovanja socialnih delavcev z vojaškim osebjem, ki lahko uporablja nasilje (nad tistimi, ki se zavzemajo za mir), vojaški nadzor (na državnih mejah), zasliševanje, mučenje in deportacijo (migrantov v matično državo ali tretjo »varno« državo). Vojaške operacije, vključno z vojnam, so, kot pravi Mbembe, »organizacija smrti« (2019, str. 7), nekropolitika, o kateri je treba razpravljati in jo upoštevati v teoriji, praksi in raziskavah socialnega dela.

Sklepi

Socialno delo ima široko paleto poklicnih identitet in vrednostnih sistemov, od tega, da je predvsem poklic, ki pomaga ljudem v stiski in je usmerjen v humanitarna vprašanja, do tega, da je poklic na področju človekovih pravic, se dejavno zavzema za mir, pravičnost in se bori proti militarizmu (Staub-Bernasconi, 2019). Vrednostni sistem socialnega dela je bil močno zaznamovan s trpljenjem ljudi v drugi svetovni vojni, kot sem pokazala na primeru Slovenije in Jugoslavije. Hiter razvoj izobraževanja za socialno delo in razvoj socialnih služb ne le po svetu temveč tudi pri nas, sta bila tesno povezana z izkušnjami vojne. Danes se odnos socialnodelovne skupnosti do vojn razlikuje bolj kot po drugi svetovni vojni; nekateri vidijo potrebo po pravičnih vojnah (*jus ad bellum*) in osvobodilnih vojnah, ki temeljijo na samoodločbi ljudi, medtem se ko drugi zavzemajo protivojno stališče.

Za vse te težke razprave in tragične vsakdanje izkušnje ljudi živčih v vojni, socialno delo potrebuje zgodovinsko, primerjalno in kritično razumevanje temeljnih vzrokov in razvoja različnih oboroženih spopadov. Medtem ko so se nekatere mednarodno priznane pionirke socialnega dela izrecno zavzemale proti prvi in drugi svetovni vojni, trenutno obstaja le nekaj primerov transnacionalne solidarnosti, povezane z aktualnimi vojnam, zato nekateri znanstveniki poudarjajo, da moramo svoje akademsko stališče pojasniti in izraziti zelo pregledno (de Zayas, 2023). Dokumentiranje vojne z vidika socialnega dela in vključevanje v transnacionalno solidarnost, kot kažejo zgornji primeri, pomagata razumeti kompleksnost vojne in potrebo po situacijski etiki.

V skladu z Globalno izjavo o etičnih načelih socialnega dela se od socialnih delavk in delavcev ter raziskovalcev socialnega dela pričakuje, da bodo v javnem diskurzu, izobraževalnih ustanovah in drugih družbenih strukturah nasprotovali normalizaciji militarizacije vsakdanjega življenja. Medtem ko Goldstein trdi, da vojna potrebuje sistem vojne, »medsebojno povezane načine, na katere se družbe organizirajo za sodelovanje v potencialnih in dejanskih vojnah« (2001, str. 3), socialno delo kot poklic človekovih pravic potrebuje sistem miru, ki pomeni, da socialno delo organizira svoje znanje in prakso, da bi vojne preprečevalo in ljudem pomagalo preživeti vojno in povojna obdobja. Zato bi moral biti eden od ciljev socialnodelovnih študij vojne in miru razvoj kontekstualiziranih protivojnih stališč, ki obenem zavračajo tudi binarno ospoljenost in hierarhizacijo med etničnimi skupinami, ki se utrjuje prav z militarizacijo vsakdanjega življenja.

V zadnjih desetletjih so bili socialni delavci in delavke kritični do ponižujočih sekuritizacijskih intervencij na področju ljudi, ki so migrirali zaradi oboroženih spopadov. Socialne delavke so se po svetu in nekoliko tudi pri nas zavzemale za pravice razseljenih oseb, tistih, ki bežijo, in tistih, ki so izgnani, podpirale so ljudi na poti ter posameznike in družine, ki najdejo začasno zatočišče (Briskman in Dean, 2016; Zaviršek, 2017, 2019; Palattiyil et al., 2022; Zayas, 2023). Vprašanje je, ali se lahko študije vojne in miru osredotočajo le na *post festum* posledice oboroženih spopadov ali pa so lahko kritične do militariziranega diskurza in očaranosti nad vojno, ki povečujeta pripravljenost ljudi, da se vključijo v nove vojne.

Izkušnje transnacionalnih solidarnostnih srečanj so pokazale njihovo moč, pa tudi omejitve. Nekateri člani in članice socialnodelovnih skupnosti se lahko s prevladujočimi geopolitičnimi in državnimi strategijami (vključno z državnimi vojaškimi operacijami) strinjajo, lahko pa jih zavrnejo. Nekateri se lahko dosledno zavzemajo za antimilitarizem in mir, ne glede na svojo etnično ali državno pripadnost, za druge pa ima bojevanje »za državo«, tudi če gre za nepravilno vojno, največjo vrednost.

Mir ima za ljudi v različnih okoljih veliko različnih pomenov in čeprav je vsaka vojna od daleč videti podobna, ima za vsakega človeka, ki jo doživi, zelo intimen pomen, kot je prikazano v prvi študiji primera. Transnacionalna solidarnost kot model za oblikovanje zavezništev in podpore v težkih vojnih časih je primer delovanja socialnega dela za mir in dokumentirane izkušnje lahko prispevajo k

oblikovanju skupne empatije do ljudi z različnih strani in k preseganju konstruiranih binarnih opozicijskih delitev.

Etično načelo miru prinaša več vprašanj kot odgovorov. Globalno opredelitev socialnega dela, ki govori o socialni koheziji in pravičnosti, človekovih pravicah, spoštovanju raznovrstnosti, blaginji, opolnomočenju in osvoboditvi ljudi, živali in planeta, je mogoče uresničevati le v miru. To pomeni, da z vidika socialnega dela mir ne bi smel biti razumljen le kot odsotnost vojne ali ohranjanje *statusa quo* ekonomske asimetrije, temveč kot globalni pogoj globalne razorožitve, sočutja in spoštovanja človeškega življenja, ki bi zagotovil dejansko izvajanje globalnih načel socialnega dela. V časih posredniških vojn se je treba vprašati celo o smiselnosti junaštev in požrtvovalnosti, pogosto povečevanih vrlinah vojne. Zato morajo socialne delavke in delavci ob tem, da potrebujejo posebne spretnosti in znanja za podporo tistim, ki so izpostavljeni vojnemu nasilju in posledicam vojne, tudi dosledno zagovarjati antimilitarizem in mir.

Globalna izjava o etiki v socialnem delu (9.3) je uporabljena za prikaz zapletenosti in ambivalentnosti nevarnega miru ter potrebe po situacijski etiki in stališčih, povezanih z vojno in mirom. Študije vojne in miru upoštevajo različne in večplastne perspektive, vključno z ospoljenostjo, hendikepom, starostjo, dekolonialnostjo, protirasističnimi teorijami in teorijo travme ter mobilizacijo skupnosti. To je pomembno, če vemo, da humanitarne katastrofe, gospodarsko opustošenje in neizrekljivo človeško trpljenje, ki se odraža v divjanju razčlovečenih ideologij, nepremostljivih neenakostih in medgeneracijskih travmah, v vojni in povojnem obdobju doživljajo vsi, predvsem pa ljudje, ki so že živeli v ranljivih okoliščinah; ljudje z ovirami, starejši, ki živijo sami, ljudje v socialnovarstvenih ustanovah, otroci in tisti, ki so izgubili svoje bližnje in domove. Raziskovanje kontekstov in zgodovinjene oboroženih spopadov sta ključna, če naj bo disciplina socialnega dela koristna ljudem.

Viri

- Addams, J. (2002). *Democracy and social ethics*. Urbana: University of Illinois Press.
- Addams, J., Balch, E. G. in Hamilton, A. (1916). *Women at the Hague: The International Congress of Women and Its Results* (Public domain ed.). New York: Macmillan.

- Al Jazeera. (9. oktober 2023). Israeli defence minister orders »complete siege« on Gaza. *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/program/newsfeed/2023/10/9/israeli-defence-minister-orders-complete-siege-on-gaza>.
- Aleksijevič, S. (2021). *Vojna nima ženskega obraza*. Goga.
- Alhelou, T., Khadder, K., Salman, A. in Saifi, Z. (2024). Students and children in Gaza thank pro-Palestinian protesters at US college campuses. CNN, 28. april. Pridobljeno 18. junija 2024 z naslova: <https://edition.cnn.com/2024/04/28/middleeast/gaza-students-thank-columbia-protests-intl-latam/index.html>.
- Amin, S. (2009). Eurocentrism: Modernity, Religion, and Democracy A Critique of Eurocentrism and Culturalism. Monthly Review Press. *Anthropology of East Europe Review* 28(1), str. 184–214.
- A. N. (1955). Ustanovljena je šola za socialne delavce, *Naša žena*, XIV(7–8), str. 195–196.
- Arko, N. (1956). Sveti na področju socialnega varstva – njihov pomen in naloge, *Medicinska sestra na terenu*, 3(2), str. 49–54.
- Arko, N. (1958). Organizacija socialnih služb, V: Društvo socialnih delavcev Slovenije: Socialne službe v Sloveniji, *Gradivo I. občnega zbora Društva socialnih delavcev Slovenije dne 17. in 18. maja 1957 v Ljubljani*. Ljubljana: Društvo socialnih delavcev Slovenije, str. 85–102.
- Ashwin, S. (2000). Introduction: gender, state and society in Soviet and Post-Soviet Russia, V: S. Ashwin (ur.) *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*, London, New York: Routledge, str. 1–29.
- Balibar, É. (2004). *We, The People of Europe?: Reflection on Transnational Citizenship*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Barad, B. (2012). An analysis of self-accounts of children-in-conflict-with-law in Kashmir concerning the impact of torture and detention on their lives. *International Social Work*, 55(5), str. 629–644. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872812447640>.
- Bašić, S. (2015). Educating for Peace in the Aftermath of Genocide: Lessons (not) learnt from Bosnia. *Social Dialogue*, 10, str. 22–25.
- Bašić, S. (2022). Pathways to a Rights-Based Paradigm in Social Work: The Case of Bosnia and Herzegovina. V: Krasniqi, V., McPherson, J. (ur.) *Human Rights in this Age of Uncertainty. European Social Work Education and Practice*. Springer. Str. 61–88.
- Bašić, S. (2022). *Socialni rad u BiH: društveni uvjeti i profesionalne perspektive*. [Social Work in BiH: Societal Conditions and Professional Perspectives]. Sarajevo: Fakulteta političkih nauka Univerziteta.
- Baum, N. (2012). Field supervision in countries ridden by armed conflict. *International Social Work*, 55(5), str. 704–719. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872812447635>.

- Bogdan, B. (2020). *Reproductive regulation in socialist Yugoslavia: a social and cultural history*. Doktorsko delo. School of Philosophical, Historical & International Studies.
- Boiko, O. in Kabachenko, N. (2016). Social Work Formation in Ukraine. *International Journal for Transformative Social Policies and Practice*, 1 (junij), str. 35–40.
- Boy, A., Petrov, F. in Sarovic, A. (17. april 2023). The Abducted Children of Ukraine. *Spiegel International*. Dostopno na: <https://www.spiegel.de/international/world/kidnapping-as-a-weapon-of-war-the-abducted-children-of-ukraine-a-e8fa29a4-837e-4311-ac09-4943a158ddc4>.
- Brecelj, A. (1936). *Mladinsko skrbstvo in zdravstvo v Sloveniji*. Kraljevska banska uprava Dravske banovine. Ljubljana: Merkur, d. d.
- Briskman, L. In Dean, Y. (2016). Social Workers Without Borders. Voices for Justice. *Ethics and Social Welfare*, 10 (2), str. 185–187.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore: The John Hopkins University.
- Chowdhury, E. H. in Philipose, L. (ur.) (2016). *Dissident Friendships. Feminism, Imperialism and Transnational Solidarity*. Univ. of Illinois Press.
- Chulov, M. in Rasool, M. (27. april 2019). Yazidi leaders to allow Isis rape survivors to return with children. *The Guardian*. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/world/2019/apr/27/yazidi-leaders-to-allow-isis-survivors-to-return-with-children>.
- Corbin, J. N. in Hall, J. C. (2019). Resettlement post conflict: Risk and protective factors and resilience among women in northern Uganda. *International Social Work*, 62(2), str. 918–932. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872818755863>.
- Cozzarelli, T. (2024). CUNY joins Universities Around the Country, Sets Up Gaza Solidarity Encampment. 25. april. Pridobljeno 18. junija 2024 z naslova: <https://www.leftvoice.org/cuny-joins-universities-around-the-country-sets-up-gaza-solidarity-encampment/>.
- Current Time. (21. julij 2023). More Than 700,000 Ukrainian Children Taken To Russia Since Full-Scale War Started, Official Says. *Radio Free Europe*. Dostopno na: <https://www.rferl.org/a/russia-children-taken-ukraine/32527298.html>.
- Davis, C., Cummings, S., MacMaster, S. in Thompkins, A. (2007). Responding to the war with Iraq among social work faculty in the USA, UK and Australia. *International Social Work*, 50(2), str. 185–195. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872807073966>.
- Denov, M. (2010). Coping with the trauma of war: Former child soldiers in post-conflict Sierra Leone. *International Social Work*, 53(6), str. 791–806. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872809358400>.

- Doctors without borders (2023). *War in Ukraine*. Pridobljeno 29. avgusta 2023 z naslova: <https://www.doctorswithoutborders.ca/war-in-ukraine/>.
- Dominelli, L. (2015). The opportunities and challenges of social work interventions in disaster situations. *International Social Work*, 58(5), str. 659–672. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872815598353>.
- Doucet, D. in Denov, M. (2012). The power of sweet words: Local forms of intervention with war-affected women in rural Sierra Leone. *International Social Work*, 55(5), str. 612–628. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872812447639>.
- Duffy, J. (2012). Service user involvement in teaching about conflict – an exploration of the issues. *International Social Work*, 55(5), str. 720–739. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872812447971>.
- Duffy, J., Campbell, J. in Tosone, C. (2021). *International Perspectives on Social Work and Political Conflict*. Routledge.
- Erakat, N. (25. julij 2024). During Netanyahu Speech, U.S. Lawmakers Cheered »What Is Essentially a War on Children«. *Democracy Now*. Dostopno na: https://www.democracynow.org/2024/7/25/noura_erakat_netanyahu_speech_congress.
- Farmer, P. (1994). *Pathologies of Power: Health, Human Rights, and the New War on the Poor*. University of California Press.
- FP Explainers (2024). How Ukraine's conscription squads are forcing men to fight in the war. Firstpost, 18. junij. Pridobljeno 18. junija 2024 z naslova: <https://www.firstpost.com/explainers/how-ukraine-conscription-squads-are-forcing-men-to-fight-in-the-war-russia-zelenskyy-putin-13783619.html>.
- Frevert, U. (2020). *The Politics of Humiliation*. Oxford University Press.
- Gal, J., Koengeter, S. in Vicary, S. (2020). *The Settlement House Movement Revisited. A Transnational History*, Bristol: Policy Press, Bristol University Press.
- Gallagher Vongkhamphra, E., Davis, C. in Adem, N. (2011). The resettling process: A case study of a Bantu refugee's journey to the USA. *International Social Work*, 54(2), str. 246–257. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872809358397>.
- Ganser, D. (2018). *Illegale Kriege*. Zürich: Orell Füssli Verlag.
- Gessen, M. (2023). In the Shadow of the Holocaust. *The New Yorker*. 6. december. Pridobljeno 5. maja 2024 z naslova: <https://www.newyorker.com/news/the-weekend-essay/in-the-shadow-of-the-holocaust>.
- Ghaderi, C. (2021). Children Born of Wartime Rapes – an Analysis from a Gender-Sensitive and Psychosocial Perspective. V Sonnenberg, K. in Ghaderi, C. (ur.), *Social Work in Post-War and Political Conflict Areas*, str. 125–141. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.

- Global Social Work Statement of Ethical Principles (2018). IASSW, 27. april. Dostopno na: <https://www.iassw-aiets.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles-iassw/>.
- Goldstein, J. S. (2001). *War and Gender. How Gender Shapes the war system and Vice Versa*. Cambridge University Press.
- Graeber, D. (2012). Dead Zones of the imagination. On violence, bureaucracy, and interpretive labor. *HAAU: Journal of Ethnographic Theory*, 2(2), str. 105–28.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hamadeh, A., El-Shamy, F., Billings, J. in Alyafei, A. (2024). The Experiences of People From Arab Countries in Coping with Trauma Resulting From War and Conflict in the Middle East: A Systematic Review and Meta-synthesis of Qualitative Studies. *Trauma, Violence & Abuse*, 25(2), str. 1278–1295. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/15248380231176061>.
- Hartman, G. (ur.) (1994). *Holocaust Remembrance. The Shapes of Memory*. Basil Blackwell.
- Hegar, R. L. (2008). Transatlantic Transfers in Social Work: Contributions of Three Pioneers. *The British Journal of Social Work*, 38(4), str. 716–733.
- Hering, S. (2017). Comparing East and West – a flashback on the history of comparative research in social work, *European Journal of Social Work*, 20(6), str. 801–810.
- Hughes, D. M., Mladjenović, L. in Mršević, Z. (1995). Feminist Resistance in Serbia. *The European Journal of Women's Studies*, 2, str. 509–532.
- IASSW. (b. d.). *Global Definition of Social Work*. Pridobljeno 24. julija 2024 z naslova: <https://www.iassw-aiets.org/global-definition-of-social-work-review-of-the-global-definition/>.
- Ioakimidis, V. in Wyllie, A. (2023). *Social Work's Histories of Complicity and Resistance*. Policy Press, Bristol University Press.
- Ivanova, P., Seddon, M. In Hall, B. (4. oktober 2022). »We're minor losses«: Russia's mobilization targets ethnic minorities. *Financial Times*. Dostopno na: <https://www.ft.com/content/ae06c532-e1ff-488a-b77c-cb93422d3dd7>.
- Iveković, R. (2022). Post-Socialist Wars and the Masculinist Backlash. *DEP*, 49, str. 43–58.
- Jancar-Webster, B. (1990). *Women and Revolution in Yugoslavia 1941–1945*. Denver, Colorado: Arden Press.
- Jeraj, M. (2022). Socialna politika in socialne dejavnosti v Sloveniji v prvih letih po drugi svetovni vojni, *Družboslovne razprave*, XXXVIII(101), str. 73–94.

- Kabeera, B. in Sewpaul, V. (2008). Genocide and its aftermath: The case of Rwanda. *International Social Work*, 51(3), str. 324–336. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872807088079>.
- Karant, S. (9. oktober 2023). Israeli Defense Minister Announces Siege On Gaza To Fight »Human Animals«. *HuffPost*. Dostopno na: https://www.huffpost.com/entry/israel-defense-minister-human-animals-gaza-pal-estine_n_6524220ae4b09f4b8d412e0a.
- Krasniqi, V. (2024). Gender and Transitional Justice: Recognition and Reparations of Wartime Sexual Violence in Kosovo. *Journal of Human Rights and Social Work*, 7. oktober. Dostopno na: <https://doi.org/10.1007/s41134-024-00318-y>.
- Landry, A. P., Orr, R. I. in Mere, K. (2022). Dehumanization and mass violence: A study of mental state language in Nazi propaganda (1927–1945). *PLOS ONE*, 17(11), e0274957. Dostopno na: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0274957>.
- Lazzarato, M. (4. april 2022). War, Capitalism, Ecology: Why can't Bruno Latour understand anything about them? *Ill Will*. Dostopno na: <https://illwill.com/war-capitalism-ecology>.
- Levi, P. (1986). *The drowned and the saved*. Abacus.
- Lorentzen, L. A. in Turpin, J. (ur.) (1998). *The Women and War Reader*. New York: New York University Press.
- Lucas, J. (2010). The »Aces« Programme: Supporting the Continued Development of Social Work Education. *Social Policy and Social Work in Transition*, 1 (1), str. 16–31.
- Maglajlic, R. A. (2018). Organisation and delivery of social services in extreme events: Lessons from social work research on natural disasters. *International Social Work*, str. 1–13. DOI:10.1177/0020872818768387.
- Maiss, M. (2014). Alltagsbewältigungsforschung – Mangelwirtschaft – (Kriegs-)Fürsorge: Erinnerungen der Sozialarbeitspionierin Ilse Arlt an den ersten Kriegstag 1914 in Wien und an die folgenden Herausforderungen im Bereich der Kriegs- und Nachkriegsfürsorge. *Zeitschrift für Sozialpädagogik*, 12(3), str. 268–276.
- Mathers, J. in Kvit, A. (1. februar 2023). Ukraine war: attitudes changing to women soldiers. *Social Europe*. Dostopno na: <https://www.socialeurope.eu/ukraine-war-attitudes-changing-to-women-soldiers>.
- Matvijčuk, O. (oktober 2023). The Ordinary People Doing Extraordinary Things in Ukraine. TED Lecture. Pridobljeno 8. januarja 2024 z naslova: <https://www.youtube.com/watch?v=lpCPRE3oSTE&t=72s>.
- Mbembe, A. (2019). *Necropolitics*. Durham and London: Duke University Press.
- Mertus, J. A. (2000). *War's Offensive on Women. The Humanitarian Challenge in Bosnia, Kosovo and Afghanistan*. Kumarian Press.

- Midgley, J. (2001). Issues in international social work: Resolving critical debates in the profession. *Journal of Social Work*, 1(1), str. 21–35.
- Milić, A. (1993). Women and Nationalism in Former Yugoslavia. V: Funk, N. in Mueller, M. (ur.): *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the former Soviet Union*, New York, London: Routledge. Str. 109–22.
- Mladjenović, L. (2001). Notes of a Feminist Lesbian during Wartime. *European Journal of Women's Studies*, 8(3), str. 381–391. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/135050680100800314>.
- Negi, N. J. in Furman, R. (ur.) (2010). *Transnational Social Work Practice*. Columbia Univ. Press.
- Ngendakumana, P. E. (2024). Ukraine's Zelensky signs law allowing some convicts to serve the army. *Politico*, 17. maj. Pridobljeno 18. junija 2024 z naslova: <https://www.politico.eu/article/ukraine-volodymyr-zelensky-law-convicts-serve-army/>.
- Nuttman-Shwartz, O. (2023). The Long-Term Effects of Living in a Shared and Continuous Traumatic Reality: The Case of Israeli Families on the Border With Gaza. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(3), str. 1387–1404. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/15248380211063467>.
- O' Donnell, K. (2010). *Weaving Transnational Solidarity*. Brill, Leiden.
- Oliphant, S. M. (2019). Voices of Ethiopian immigrant women. *International Social Work*, 62(2), str. 581–594. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872817742700>.
- Palattiyil, G., Sidhva, D., Seraphia Derr, A. in Macgowan, M. (2022). Global trends in forced migration: Policy, practice and research imperatives for social work. *International Social Work*, 65(6), str. 1111–1129. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/00208728211022791>.
- Petó, A. (ur.) (2017). *Gender: War*. Farmington Hills: Macmillan.
- Plokhly, S. (2017). *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. Fox Chapel.
- Ramon, S. (2009). The health impacts of political conflict: new engagements for social work? V Bywaters, P. in Dyer, L. (ur.): *Social Work and Global Health Inequalities: Practice and Policy Developments*, str. 63–74. Bristol: The Policy Press.
- Ramon, S. (ur.) (2008). *Social Work in the Context of Political Conflict*. Birmingham: Venture Press.
- Ramon, S. in Zaviršek, D. (2012). Editorial. *International Social Work*, 55(5), str. 609–611. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872812448297>.
- Reisch, M. in Andrews, J. (2001). *The Road not Taken: A History of Radical Social Work in the United States*. Brunner: Routledge.
- Rendla, M. (2018) »Kam ploveš standard?«: življenjska raven in socializem. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

- Reuters (27. februar 2022). Anti-war protests held in cities across Russia, 2.000 people arrested. *Reuters*. Dostopno na: <https://www.reuters.com/world/europe/police-detain-more-than-900-people-anti-war-protests-across-russia-monitoring-2022-02-27/>.
- Ritchie, D. A. (ur.) (2011). *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford University Press.
- Rome Statute of the International Criminal Court (1998). Dostopno na: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>.
- Sailer, E. (1950) Was versteht man unter Social Casework? Die Öffentliche Fürsorge in Einzeldarstellung, *Heft*, 3, str. 15–24.
- Saleem, R. in Li, P. (2022). Bearing witness to structural violence against migrants and envisioning transnational solidarity. *American Journal of Community Psychology*. 69 (3–4), str. 380–390. DOI: 10.1002/ajcp.12592.
- Save the Children. (2024). Over 2% of Gaza's Child Population killed or injured in six months of war. *Save the Children*. Dostopno na: <https://www.savethechildren.net/news/over-2-gaza-s-child-population-killed-or-injured-six-months-war>.
- Seifert, R. (2021). Social Work, Armed Conflict and Post-War reconstruction. V: Sonnenberg, K. in Ghaderi, C. (ur.): *Social Work in Post-War and Political Conflict Areas. Examples from Iraqi-Kurdistan and beyond*. SpringerVS, Fachmedien Wiesbaden GmbH, str. 25–44.
- Shaw, I. (2022). Approaching the Colonial. *British Journal of Social Work*, 53 (4), str. 637–655.
- Simons, H. in Usher, R. (2000). *Situated Ethics in Educational Research*. Routledge.
- Snyder, T. (2016). *Black Earth. The Holocaust as History and Warning*. Vintage.
- Soban, B. (18. marec 2023). Izpolnili smo vaš ukaz. Ukradli smo otroke ... *Siol.net*. Dostopno na: <https://siol.net/mnenja/kolumne/branko-soban-izpolnili-smo-vas-ukaz-ukradli-smo-otroke-602024>.
- Sklevicky, L. (1996) *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Sonnenberg, K. in Ghaderi, C. (ur.) (2021). *Social Work in Post-War and Political Conflict Areas*. Str. 25–43. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Staub-Bernasconi, S. (2019). *Menschenwürde-Menschenrechte-Soziale Arbeit. Die Menschenrechte vom Kopf auf die Füße stellen*. Barbara Budrich.
- Stockholm International Peace Research Institute. (22. april 2024). Global military spending surges amid war, rising tensions and insecurity. *Stockholm International Peace Research Institute*. Dostopno na: <https://www.sipri.org/media/press-release/2024/global-military-spending-surges-amid-war-rising-tensions-and-insecurity>.
- Stubbs, P. (2018). Ambivalent reflections on violence and peacebuilding: Activist research in Croatia and the wider post-Yugoslav space. V: Rivas, A.

- in Brendan, B. C. (ur.): *Experiences in Researching Conflict and Violence: Fieldwork Interrupted*, str. 55–73. Bristol: Policy Press.
- Tondo, L. (2022). »I will not be held prisoner«: the trans women turned back at Ukraine's borders. *The Guardian*, 22. marec. Pridobljeno 18. junija 2024 z naslova: <https://www.theguardian.com/global-development/2022/mar/22/i-will-not-be-held-prisoner-the-trans-women-turned-back-at-ukraines-borders>.
- U. S. Mission Italy. (13. marec 2022). Russians risk arrest for protesting Putin war of aggression in Ukraine. *U.S. Embassy & Consulates in Italy*. Dostopno na: <https://it.usembassy.gov/russians-risk-arrest-for-protesting-putins-war-of-aggression-in-ukraine/>.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (2024). Israel's escalating use of torture against Palestinians in custody a preventable crime against humanity. United Nations. 5. avgust. Dostopno na: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/08/israels-escalating-use-torture-against-palestinians-custody-preventable>.
- United Nations (1945). *Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*. Pridobljeno 24. julija 2024 z naslova: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.
- Urek, M. (2005). *Zgodbe na delu: pripovedovanje, zapisovanje in poročanje v socialnem delu*. Založba I*cf.
- Vernon, W. (22. september 2022). Ukraine war: The Russians risking freedom to protest against Putin's invasion. *BBC*. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/world-europe-62969778>.
- Vodopivec, N. (2001). Sem delavka, mati in gospodinja. *Etnolog*, 11:1, str. 69–90.
- War Resisters's International (17. avgust 2023). Ukraine: release peace activist Yuri Sheliashenko and drop all charges against him. Pridobljeno 8. januarja 2024 z naslova: Ukraine: Release peace activist Yuri Sheliashenko and drop all charges against him | War Resisters' International (wri-irg.org).
- Wehbi, S. (2012). Advancing a disability rights agenda in a context of war: Challenges and opportunities. *International Social Work*, 55(4), str. 522–537. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0020872811418996>.
- Wieler, J. (1989). The Impact of Alice Salomon on Social Work Education. V: Damm, S. (ur.) (1989): *60 Years of the International Association of Schools of Social Work*, str. 15–26. Berlin: Fachhochschule fuer Sozialarbeit und Sozialpaedagogik.
- Younghusband, E. (1964). *Social Work and Social Change*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and nation*. Thousand Oaks.
- Zaviršek, D. (2005). »You will teach them some, socialism will do the rest!« The history of social work education 1945-1960. V: Schilde, K. in

- Schulte, D. (ur.), *Need and Care: Glimpses into the Beginnings of Eastern Europe's Professional Welfare*, str. 237–274. Opladen: Barbara Budrich.
- Zaviršek, D. in Leskošek, V. (ur.) (2006). *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zaviršek, D. (2008a). Engendering Social Work Education under State Socialism in Yugoslavia. *British Journal of Social Work*, 38(4), str. 734–750. Dostopno na: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcn022>.
- Zaviršek, D. (2008b). Social work as memory work in times of political conflict. V: Ramon, S. (ur.), *Social work in the context of political conflict*, str. 147–167. Birmingham: Venture Press.
- Zaviršek, D. (2012). Women and social work in central and eastern Europe. V: Regulska, J. in Smith, B. G. (ur.), *Women and Gender in Postwar Europe: from Cold War to European Union*, str. 52–70. London, New York: Routledge.
- Zaviršek, D. (2017). The humanitarian crisis of migration versus the crisis of humanitarianism: current dimensions and challenges for social work practice, *Social Work Education*, 36 (3), str. 231–244. DOI: 10.1080/02615479.2017.1303043. [World Social Work Day Article 2017].
- Zaviršek, D. (2018). *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: Cf*.
- Zaviršek, D. in Rajgelj, B. (2019). Anti-Refugee Sentiment without Refugees: Human Rights Violations and Social Work in Post-Socialist Countries of Southeastern Europe in their Social Contexts. *Journal of Human Rights and Social Work*, 4(1), str. 5–16. Dostopno na: <https://doi.org/10.1007/s41134-018-0083-2>.
- Zaviršek, D. (2021). Ljudje z ovirami in starejši v socialnovarstvenih institucijah: pomen transdisciplinarnosti za etično odločanje v izrednih razmerah. V: Salecl, R. (ur.). *Koga reševati v času pandemije?: etični, medicinski in kazenskopравни vidiki triaže*. V Ljubljani: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, str. 195–227.
- Zaviršek, D. (2022a). Izkušnjska zgodovina socialnega dela. *Družboslovne razprave*, 38: 101, str. 43–46. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-S8AFDJ7K>.
- Zaviršek, D. (2022b). Profesionalizacija socialnega dela v Sloveniji: med entuziazmom žensk in zahtevami oblasti. *Družboslovne razprave*, 38: 101, str. 49–72. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-6NW75IVP>, DOI: 10.51936/dr.38.101.49-72.
- Zaviršek, D. (2023). Professional oral histories from socialism and post-socialist period in the memory of Slovenian social workers. V: *12th European Conference for Social Work Research: ECSWR 2023: Università Cattolica del Sacro Cuore, Milano, Italija, 12–14 aprila 2023*. European Social

- Work Research Association. Dostopno na: <https://virtual.oxfordabstracts.com/event/3268/submission/779>.
- Zaviršek, D. (2024a). Social work in times of war and transnational solidarity with Ukraine. V: Karagkounis, V., Katsama, I. in Tsergas, N. (ur.), *Social Work And Social Deprivation*, str. 105–118. Atene: Topos.
- Zaviršek, D. (2024b). Transnational Solidarity in Rough Times: Documenting and Engaging for Peace. *Journal of Human Rights and Social Work*, 9:3, str. 348–359. Dostopno na: <https://doi.org/10.1007/s41134-024-00338-8>.
- Zaviršek, D. (2024c). Navdušenje in nelagodje: pionirski začetki socialnega dela v socializmu in njegova marginalizacija v postsocializmu. V: *Komu je mar za ljudi: od socializma do postsocializma*, 28. maja 2024 v dvorani SAZU na Novem trgu v Ljubljani. Ljubljana. Str. 2. Dostopno na: <https://www.sazu.si/uploads/files/pdfupload/SIMPOZIJ%2028.%205.%202024.pdf>.
- Zaviršek, D. in Cox, J. (2024). Navigating minefields: social work with people with disabilities in the context of war. *Journal of human rights and social work*, 9:3, str. 441–452. DOI: 10.1007/s41134-024-00329-9.
- Zorn, J. (2006). Socialno skrbstvo po drugi svetovni vojni: nova ideologija in stare vrednote, V: Zaviršek, D. in Leskošek, V. (ur.), *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Arhivski materiali in revije

- Revija *Naša žena*, letniki 1945 do 1949.
- SI AS 243, Svet za zdravstvo in socialno politiko LR Slovenije, t.e. 75, 2. december 1953. Zapisnik seje komisije za varstvo matere in otroka pri Svetu za zdravstvo in socialno politiko LRS.
- SI ZAL, LJU 479, a.e. 34, 1945. Mestni ljudski odbor Ljubljana, Poročilo Mestnega odbora OF Ministrstvu za socialno politiko.
- SI ZAL, LJU 479, a.e. 216, t.e. 3. Okrožni odbor Osvobodilne fronte Maribor. Oddelek za socialno politiko, 27. december 1945.
- Odločba o ustanovitvi Doma za duševno defektne v Hrastovcu pri Mariboru. S-zak. 609, Ljubljana, 22. oktober 1948. Dostopno na: <https://www.hrastovec.org/index.php/o-nas/zavod-skozi-cas> (pridobljeno 6. januarja 2025).
- Vode, A. (1930). Jane Addams. *Ženski svet*, VIII(11), str. 321–324.
- Vode, A. (1932). Alica Salomon. *Ženski svet*, X, 11. november, str. 309–312.
- Tomšič, V. (1945a). Iz referata tovarišice Vide Tomšičeve o nalogah bodočnosti, *Naša žena*, str. 57–59.
- Tomšič, V. (1945b). Socialno skrbstvo kot najvažnejša naloga AFŽ pri obnovi dežele, *Naša žena*, 4(4–5), str. 95–97.

»Družbeno pogojeno zlo«: obravnava abortusa od nezakonite prakse prek družbene pomoči ženskam v stiski do svobodnega odločanja o rojstvih otrok

Sara PISTOTNIK

»Slovenski zdravstveni strokovnjaki menijo, da liberalizacija abortusa vodi k zmanjšanju obolevnosti zaradi splava in k zmanjšanju števila posledičnih neplodnosti. Prepoved uporabe metod za preprečevanje nosečnosti in inkriminacija abortusa bi po njihovem mnenju povzročili, da bi ženske prekinjale nosečnost nezakonito. Nezakonite abortuse pa običajno opravljajo ljudje, ki niso strokovno usposobljeni, in to v postopkih, v katerih ni v zadostni meri poskrbljeno za zdravstveno varnost ženske. S tem bi se seveda povečalo število maternalnih smrti in število posledičnih neplodnosti«

– KONČINA 1991: 150

V Sloveniji velja prepričanje, da je abortus¹ pravno in praktično urejen na način, ki omogoča širok in učinkovit dostop. Obenem velja prepričanje, da so za to zaslužni številni strokovnjaki in strokovnjakinje, ki so v času socializma delovali na različnih področjih, predvsem v zdravstvu. Oboje je vsekakor res. Vendar ob napadih na to pravico, ki se tudi v Sloveniji vsake toliko zgostijo in nas opominjo, da ni povsem samoumevna, ni dovolj, da ostanemo le pri teh trditvah. Še več, zaradi nenatančnega poznavanja razvoja področja pri nas, se v argumentacijo za ohranitev ali okrnitev te pravice prepogosto prikradejo

1 V besedilu uporabljam izraze abortus, splav, umetna prekinitev nosečnosti ali UPN kot izmenljive pojme. Čeprav lahko v sebi nosijo različne konotacije (npr. medicinsko pri izrazu umetna prekinitev nosečnosti), menim, da v tem primeru ni relevantno.

trditve, ki izhajajo iz drugih zgodovinskih in geografskih kontekstov, predvsem anglosaškega. Te so lahko pri političnem boju za to pravico tudi škodljive.

Da bi prihodnje generacije lažje ohranile dostop do strokovnega in varnega splava na zahtevo, je zato dobro podrobneje razdelati nekatere vidike razvoja tega področja pri nas. Na mestu je poznavanje zgodovine področja, ne le po drugi svetovni vojni. Številni akterji – med njimi so ključna organizirana ženska društva – so namreč že pred socializmom razvijali še danes aktualne argumentacije. Podobno velja za obdobje po osamosvojitvi, ki je prineslo restavracijo kapitalizma in patriarhalnih konceptualizacij, ki ga poganjajo. Ena od posledic je bila tudi širitev neoliberalnih politik v zdravstvo, pri čemer so morali zagovorniki in zagovornice trenutne ureditve umetne prekinitev nosečnosti odgovoriti na nove načine organiziranja sil, ki jim nasprotujejo. To nas vodi k potrebi po artikulaciji nekaterih poudarkov, ki so bili ob tem pomembni v različnih zgodovinskih obdobjih. Ti so spreminjali svojo osredotočenost od nuje po zmanjševanju nezakonitega, za življenje nevarnega splava k omejevanju dovoljenega splava na specifične okoliščine, ki so v tedanjih družbenih kontekstih veljale za legitimne, k širšim politikam načrtovanja družine in leta 1977 do zakona, ki omogoča UPN na zahtevo ženske do 10. tedna nosečnosti. Umeščeni so bili v razprave o osebnih in družbenih okoliščinah, ki ženske silijo v splav, o razvoju drugih pristopov k uravnavanju rojstev in ustvarjanju družbenih pogojev za svobodno odločanje o rojstvih otrok ter o tem, na kakšen način naj bo abortus del širših zdravstvenih, socialnih, izobraževalnih in drugih politik, pa tudi v izmenjavo s premiki v mednarodnem kontekstu. Ta je med drugim vplival na to, da smo včasih več govorili o načrtovanju družine, danes pa o reproduktivnih pravicah kot posebnem področju človekovih pravic.

Ti poudarki so pomembni za zagovor pravice do abortusa, kot je v Sloveniji urejena danes, a tudi za dejansko zagotavljanje pogojev, ki omogočajo njeno uresničevanje. V času nenehnih trenj v zdravstvu in socialni, v katerih se kažejo tendence po ožjenju dostopa do storitev zaradi različnih neoliberalnih interesov, je nujno razumeti, da ideološki napadi ogrožajo to pravico, a niso edina nevarnost za ohranjanje abortusa na zahtevo. Ta je tudi v dilemi, kako v položaju, v katerem je država porok dostopa do široko dostopnih zdravstvenih storitev, misliti na posledice, če izstopi iz skrbi za zdravje, natančneje reproduktivno zdravje in socialno varnost prebivalstva, kot sta zaenkrat še urejeni.

V prispevku bom predstavila zgodovinski razvoj ureditve umetne prekinitve nosečnosti pri nas. Ker gre za dolgotrajen družbeni proces, v katerem se je zvrstilo več dogodkov, se bom ob pregledu podrobneje ustavila pri tistih, za katere menim, da so pomembni za poznavanje področja. Tako bom podrobneje predstavila razvoj socialne indikacije, ki je bila v zakonodajo vpeljana leta 1960, odzvanjanje mednarodnega dogajanja v jugoslovanskem kontekstu in določene procese, ki danes ogrožajo udejanjanje pravice do umetne prekinitve nosečnosti.

Ureditev pred drugo svetovno vojno

O zakonski ureditvi splava na ozemlju Slovenije in o razpravah, ki so obravnavale nadzor nad rojevanjem pred drugo svetovno vojno, je pisalo več avtoric (Rožman 2009; Cergol Paradiž 2013, 2015, 2022; Ratej 2015, 2020, 2023; Leskošek 2002, 2021 itn.), zato bom na tem mestu povzela le nekaj poudarkov, ki so vplivali na nadaljnje urejanje področja. Nujno je poudariti, da so v tem obdobju vprašanje umetne prekinitve nosečnosti urejali izključno kazenski zakoniki, kar pomeni, da je bilo kljub svoji družbeni vseprisotnosti v celoti stisnjeno na polje (ne)zakonitosti. Ana Cergol Paradiž (2013) je tako zapisala, da je bila v habsburški monarhiji leta 1787 s kazenskim zakonikom Jožefa II. ukinjena smrtna kazen za splav, novi kazenski zakonik leta 1803 pa je splav umestil med hudodelstva, kot so uboj, umor in detomor. Mati je bila opredeljena kot storilka dejanja (za katero je bil zagrožen zapor od enega do pet let in od šest do dvanajst mesecev za neuspeli poskus), druge osebe, vpletene v splav, pa kot sotorilci dejanja. V primerih, ko so ti povzročili splav brez vednosti ali privoljenja matere, je bila ta skupaj z zarodkom obravnavana kot žrtev. Zakonik je poskrbel tudi za nadzor oblasti nad rojstvi, saj je morala neporočna ženska pri porodu poklicati pomoč in rojstvo mrtvega otroka naznaniti oblastem, obenem pa so bili zdravniki, ranocelniki, lekarnarji, babice in mrliški ogledniki dolžni prijaviti sumljive poškodbe, rojstva in smrti. Ta določila so se ohranila tudi v členih kazenskega zakonika iz leta 1852, ki je veljal do leta 1929, ko je bil sprejet Jugoslovanski kazenski zakonik (Cergol Paradiž 2013: 233–235).

Jugoslovanski kazenski zakonik iz leta 1929 je prinesel določene olajšave: splav je postal prestop, zato so bile kazni zanj milješe. Ženska je bila lahko obsojena na največ tri leta zapore, vendar

je smelo sodišče nezakonsko mater, če je sama odpravila plod, tudi oprostiti kazni (Leskošek 2002: 79; Rožman 2009: 303). Ob tem so raziskovalke ugotovile, da je sodna praksa začela upoštevati nekatere okoliščine, v katerih je potekala umetna prekinitve nosečnosti, predvsem socialne in medicinske razloge. Strožje kaznovane so bile osebe, ki so pomagale opraviti splav, saj so bile za to dejanje zagrožene zaporne kazni, ki so, glede na okoliščine, dosegale do pet let zapor, kar je veljalo tudi v primeru splava proti volji ženske. Najstrožje je zakonik obravnaval sodelovanje zdravnikov, babic in lekarnarjev pri splavu, ne glede na plačilo, in pa opustitev prijave splava, ki ga je začel drugi (Cergol Paradiž 2013: 236; Rožman 2009: 303).

Pomembna novost zakonika je bila formalna uvedba medicinske indikacije. Ta zakonska sprememba je tudi prvič pri nas institucionalizirala zdravniške komisije kot del postopka za zakonit, strokovno izveden splav (Leskošek 2021: 111). Uvedba medicinske indikacije je zdravnikom ob predhodni najavi oblasti in s privolitvijo zdravniške komisije omogočila zakonito prekinitve nosečnosti, ki je ženski rešila življenje ali odvrnila hudo nevarnost za njeno zdravje. Mnenje komisije so oblasti uvedle z namenom, da bi preprečile zlorabe, ko bi zdravniki za plačilo opravili abortus premožnejšim nosečnicam, izjema pa je bila mogoča le v primerih, ko bi čakanje na odobritev komisije dodatno ogrozila življenje ženske (Rožman 2009: 302; Cergol Paradiž 2013: 236).

Vendar je Ana Cergol Paradiž (2022) v svoji analizi 104 sodnih spisov večinoma celjskega pa tudi mariborskega in ljubljanskega okrožnega sodišča iz obdobja od 1919 do 1938 ugotovila dve pomembni dejstvi. Najprej, da je v dejanski praksi na sodiščih končalo malo primerov, večinoma tisti, pri katerih je šlo kaj narobe. Na to lahko sklepamo tudi iz zapisov Mateje Ratej o kazenskih spisih okrožnega sodišča v Mariboru, ki so med svetovnjima vojnama obravnavali kaznivo dejanje abortusa. Iz njih je med drugim razvidno, da so bile prijave zaradi nedovoljenega abortusa pogosto sredstvo za obračunavanje med znanci, intimnimi partnerji ali bližnjimi sorodniki (Ratej 2020: 43). In drugo, sodni spisi nam v primerjavi z zakonodajo bolje približajo profil obtoženih, motive za splav in potek postopka, a ker je tak diskurz posredovan prek institucionaliziranih okvirov, čemur se prilagodijo tudi obtoženci in priče, ne pomenijo »resnice« o dogodkih. Vseeno so obravnavani spisi potrdili, da so se na sodiščih pogosteje znašle revnejše ženske, ki so se k abortusu zatekle zaradi

materialne stiske. Obenem so razkrili, da so kljub strogi zakonodaji sodišča v teh primerih prisojala presenetljivo nizke kazni, hkrati pa celo upoštevala medicinsko indikacijo, preden je bila ta uzakonjena (Cergol Paradiž 2022; Ratej 2020: 43). Tako »spremembe, ki jih je uvedel novi jugoslovanski zakonik, vendarle niso bile tako revolucionarne, kakor so se zdele na prvi pogled« (Cergol Paradiž 2013: 237). Uvedba komisije naj bi celo otežila dostop do medicinsko indiciranih splavov, saj je bil postopek zapleten in dolgotrajen.

Kljub temu je postopna omilitev kriminalizacije abortusa pomembna, saj je ta predstavljal resno nevarnost za življenje žensk. Sara Rožman (2009) v študiji geneze pravice do umetne prekinitve nosečnosti v tedanji Jugoslaviji navaja podatke o razširjenosti splava. Med drugim omeni zapis Alojza Zalokarja, medvojnega direktorja Ginekološke klinike v Ljubljani, ki je sicer opozoril, »da ni mogoče dobiti točnih podatkov, ker se splav kot najintimnejša zadeva seksualnih družinskih in družbenih odnosov odteguje vsaki eksaktni ugotovitvi«, vseeno pa navedel, da je bilo od leta 1920 do 1926 zaradi splava v žensko bolnišnico sprejetih 25,2 odstotka žensk, od teh jih je umrlo 1,3 odstotka; leta 1930 je bilo zaradi splava sprejetih 26,6 odstotka žensk, od teh jih je umrlo 2,6 odstotka, število pa je ves čas naraščalo, saj naj bi se kar 32,5 odstotka nosečnosti takrat končalo z umetno prekinitvijo nosečnosti (Takač 2007: 36; prim. Rožman 2009: 303).

Izkazalo se je tudi, da dopuščanje medicinske indikacije ni dovolj, saj je bil nedovoljeni splav še naprej žgoč družbeni problem. »Zaradi naraščanja števila 'tajnih splavov' so v tridesetih letih nekateri slovenski pravniki in zdravniki po zgledu podobnih pobud v drugih državah, npr. v Avstriji in Nemčiji, začeli razmišljati o delnem rahljanju stroge zakonodaje glede abortusa. Z uvedbo etične indikacije so tako nameravali dopustiti ženski splav, če bi bila žrtev posilstva, z uvedbo evgenične indikacije, če bi bil njen plod 'dedno poškodovan', in z uvedbo socialne indikacije v primeru, da bi živela v socialni stiski« (Cergol Paradiž 2013: 238). V istem obdobju je zaradi prepoznavanja nujnosti prilagoditve stroge zakonodaje legalizacijo splava podprlo celo jugoslovansko zdravniško društvo (Ratej 2020: 42).

Pri tem niso bili edini. Za dostopnejši abortus se je v desetletjih pred drugo svetovno vojno dejavno zavzemal tudi del organiziranega ženskega gibanja. V *Ženskem listu* so avtorice že od leta 1925 objavljale prispevke, v katerih so se zavzemale za spremembo kazenskega zakonika, ki je prepovedoval splav. To so že tedaj argumentirale s

pravico do lastne presoje o rojstvih, torej o tem, »koliko otrok bodo lahko prehranile in vzgojile« (Leskošek 2002: 84). Obenem so izpostavljale nepravilnost, da imajo premožnejše ženske lažji dostop do strokovnega abortusa ter se zavzemale za zdravstveno, evgenično in socialnoekonomsko indikacijo, v letu 1927 pa začele organizirati javne shode po vsej Sloveniji (ibid.: 85–86). Tri ženska društva (Zveza delavskih žen in deklet, Ženski pokret in Zveza akademsko izobraženih žena) so leta 1933 organizirala veliko zborovanje za delno legalizacijo splava na podlagi etične, evgenične in socialne indikacije, vendar njihove zahteve niso bile sprejete (Cergol Paradiž 2015: 141–143; Rožman 2009: 303–304; Leskošek 2021: 112).

Pri tem je zanimiva sprememba diskurza, na katero je opozorila Vesna Leskošek. Sčasoma je namreč govor o splavu postajal vse bolj medicinski, poudarjene so bile zdravstvene posledice prekinitve nosečnosti ter zahteva, da jo mora, ko ni druge možnosti, nekaznovano opraviti zdravnik po presoji komisije. Obenem pa so vztrajale, da gre za osebno svobodo ženske in njeno pravico do odločanja o sebi (Leskošek 2002: 89–90). Avtorica je zapisala, da je medicina v razprave o abortusu »vse bolj posegala in v tridesetih letih 20. stoletja je vzela odločanje docela v svoje roke. Poleg medicine se je v razprave vključilo tudi pravo. Ženske so začele izgubljati nadzor nad pridobivanjem pravic in nad razpravo samo« (ibid.: 91). Za varneje opravljen abortus je bil potreben medicinski poseg, zato so zdravniki uveljavljali svoje vidike, ob tem so jim bile najbližje evgenične in pravne indikacije (ibid.: 97).

Obdobje med obema svetovnima vojnoma tako zaznamuje postopno rahljanje zakonodaje, vezane na abortus. »Pravo se je deloma prilagodilo spremembam, ki so se tako ali tako že ustalile v družbenem tkivu, sodna (in medicinska) praksa pa je pogosto celo prehitevala zakonodajo (npr. predhodno upoštevanje medicinske indikacije)« (Cergol Paradiž 2013: 244). Vendar ne moremo enostavno govoriti o liberalizaciji abortusa. Avtorica je zapisala, da je kaznovanje sicer postajalo manj strogo, ampak tudi bolj univerzalno in učinkovito ter obenem odvisno od olajševalnih okoliščin, ki so zrcalile tedaj pričakovane vloge žensk, denimo posebne olajšave za nezakonske matere (ibid.: 245). Obenem je to obdobje zaznamovala pronatalistična panika zaradi splošnega padca rodnosti, ki so jo kot »belo kugo« promovirali predvsem konservativnejši krogi in ki je spodbujala kriminalizacijo abortusa in kontracepcije (Dobaja 2015;

Cergol Paradiž 2022; Ratej 2015, 2023). S tem so se ohranjale tudi nevarnosti nedovoljenih splavov za zdravje in življenje žensk, ki so se k njemu zatekale. To pravno stanje je veljalo do sprejema novega kazenskega zakonika leta 1951, ki je določal kazensko odgovornost le za osebo, ki je nedovoljeni splav opravila in ne več za nosečnico (Maček 2004: 29–30). Ženske, ki so se zatele k nedovoljenemu splavu, tako za svoje dejanje niso več kazensko odgovarjale, kar je pomembno prispevalo k zmanjšanju umrljivosti žensk zaradi nestrokovno opravljenih posegov, obenem pa je pomenilo začetek urejanja abortusa na drugačnih, ne zgolj kaznovalnih družbenih predpostavkah.

Temeljiti premiki v času socializma

V socialistični Jugoslaviji lahko sledimo postopni nadgradnji na področju politik t. i. varstva žensk in družine na splošno. Ti premiki so bili del trenda liberalizacije dostopa do umetne prekinitev nosečnosti, ki je zajel socialistične države v petdesetih letih 20. stoletja in ki je za več kot desetletje prehitel številne države na Zahodu. Vendar v mnogih državah obenem ni bilo poskrbljeno za uspešno širjenje nabora kontracepcijskih sredstev, zato je bolj dostopen abortus pogosto pomenil glavno metodo kontracepcije (Rožman 2009: 301–302). V Sloveniji pa so različne strokovnjakinje in strokovnjaki ter posledično oblast umetno prekinitev nosečnosti od samega začetka umeščali na širše polje politik, povezanih z reprodukcijo in zdravjem. Na začetku zelo omejen dostop do zakonite in s tem zdravstveno nadzorovane umetne prekinitev nosečnosti so razumeli kot nujen korak za zmanjševanje nedovoljenih, nevarnih splavov, h katerim so se še naprej množično zatekale ženske, hkrati pa so pri strategijah načrtovanja družine velik poudarek namenjali razvoju kontracepcije in spolni vzgoji. Daša Bole (1976) je zapisala, da je bil abortus ocenjen kot »družbeno pogojeno zlo, ki ga spričo njegovih ekonomskih, kulturnih in drugih socialnih korenin ni mogoče odpraviti čez noč. Skrbno opredeljena sprostitev zakonodaje naj bi v prvi vrsti zmanjšala število nedovoljenih splavov, ki so bili tedaj zaradi nestrokovnosti in nehigienskih okoliščin osnovno leglo postabortivne obolevnosti in smrtnosti« (1976: 291; prim. Leskošek 2021: 15). Obenem je obstajalo zavedanje, »da je liberalizacija splava dvorezen meč, le zasilna pomoč družbe ženski, ko je neželena nosečnost že tu« (ibid.;

prim. Rožman 2009: 305), zaradi česar je bila cilj uveljavitev zdravju primernejših načinov načrtovanja rojstev.

Družbene zahteve, povezane s splavom, in uvedba medicinske indikacije v zakonodajo so kot omenjeno že pred drugo svetovno vojno sprožale burne javne razprave, vključno z zahtevami za uvedbo etične, evgenične in socialne indikacije ter celo legalizacije, kar je vplivalo tudi na kontekstualizacijo reproduktivnih pravic po letu 1945. Vendar zaradi različnih sistemskih razlogov (majhnega števila ginekologov, slabo razvitih zdravstvenih ustanov, slabih življenjskih razmer ipd.) ter ideoloških sporov glede splava v pravniških, medicinskih in partijskih krogih takoj po vojni na tem področju ni bilo bistvenih sprememb (Dobrivojević v Leskošek 2021: 114–115). Leta 1951 se je zgodil pomemben preobrat. Kot omenjeno, je novi Kazenski zakonik Federativne ljudske republike Jugoslavije določil, da je odgovoren le izvršilec abortusa, medtem ko žensk, ki so ga opravile, za dejanje niso več kazensko preganjali. Sprejem tega določila ni potekal brez zapletov. »Od leta 1948 do 1951 je bilo organiziranih več zdravstvenih posvetov o abortusu, na katerih se je izkazalo, da je to vprašanje v medicini enako kontroverzno v času začetka socializma, kot je bilo pred drugo svetovno vojno« (Leskošek 2021: 115). A je predlog poslanca dr. Pavla Lunačka »brez zadržkov iz povsem praktičnih razlogov podprla medicinska stroka. Menili so, da bodo ženske v primeru zapletov, ki bi nastopili zaradi ilegalnega splava, prej poiskale zdravniško pomoč, kot bi jo, če bi jim zaradi tega grozila kazen« (Rožman 2009: 305). Kot glavni argument je torej nastopalo varovanje zdravja žensk, ki so se kljub predvidenemu postopku v primeru medicinske indikacije zaradi različnih drugih razlogov, predvsem socialnih stisk, še naprej množično zatekale k nedovoljenim abortusom.

Na podlagi novega zakona je bila leta 1952 izdana zvezna Uredba o postopku za dovoljeno odpravo plodu, ki je omogočila splav iz medicinskih (če bi nosečnost ogrozila življenje ženske ali hudo prizadela njeno zdravje), evgeničnih (če je utemeljeno pričakovanje, da se bo otrok rodil s težjimi prirojenimi ovirami), pravnih (če je nosečnost posledica kaznivega dejanja, npr. posilstva) in zdravstveno-socialnih (če se bodo z rojstvom tako poslabšali življenjski pogoji matere, da bi to ogrozilo njeno zdravje) indikacij (Rožman 2009: 306; Maček 2004: 30; Zupančič 1991: 131). Pogoj je bila odobritev dvostopenjske komisije, abortusi pa so potekali praviloma v prvih treh mesecih

nosečnosti v bolnišnici ali na ginekološki kliniki. Čeprav se je dostop do varnejše umetne prekinitve nosečnosti z uredbo razširil, naj bi odločanje komisije za številne še naprej predstavljalo zapleten postopek, zato se je število nedovoljenih splavov v petdesetih letih celo povečevalo (Rožman 2009: 306–307).

Istočasno je naraščalo tudi nasprotovanje legalizaciji splava med zdravstveno stroko. Leta 1953 so na kongresu celo sprejeli resolucijo s predlogom, naj se socialno-medicinske indikacije izključijo iz kazenskega zakonika (Leskošek 2021: 116). Ker se kljub razširitvi dostopa do zakonitega splava število nedovoljenih splavov ni zniževalo, je del stroke začel dejavno razvijati strategijo za dostop do kontracepcije kot varnejše metode reguliranja rojstev. Zavzel je stališče, da je umetno prekinitev nosečnosti treba regulirati zaradi velike obolevnosti in umrljivosti žensk zaradi nedovoljenih splavov, obenem pa obsojal abortus kot strategijo uravnavanja rojstev. Srž je povzela Cita Bole: »Nedavna polemika o sredstvih in metodah borbe proti kriminalnemu splavu je sprožila dvoje nasprotujočih si stališč. Prvo stališče, ideja legalizacije ... splava, se je pod težo močnejših dokazov morala umakniti drugemu stališču, in sicer ideji kontracepcije. Uzakonitev kakor tudi preširoka dopustitev ... splava pa seveda zavira razvoj kontracepcijske službe ali mu celo nasprotuje, saj se tistim, ki ne upoštevajo posledic splava, dozdeva konec koncev enostavnejši način za omejevanje rojstev« (1958: 102–103). Tako se je uveljavilo stališče, da popolna legalizacija splava ni sprejemljiva, saj je bil to, tudi kadar je bil izvršen strokovno, nevaren operativni poseg z mogočimi zdravstvenimi posledicami, poleg tega naj bi legalizacija splava žensko postavljala v neenakopraven položaj, ker moškimi ne bi bilo treba prevzeti odgovornosti za neželene nosečnosti. Menili so, da »je za borbo proti splavu kot socialnomedicinskemu zlu rešitev edinole v dobro organizirani službi za preprečevanje nezaželenega spočetja ter v pravilni spolni vzgoji kot sestavnem delu splošne vzgoje, ki mora temeljiti na spoštovanju človekove osebnosti« (Bole 1958: 103).

Obravnavano tematiko pa so hitro umestili tudi v širše polje politik, ki niso povezane le z reprodukcijo in zdravjem. Vse pogosteje se je pojavljala argumentacija, ki je visoko število (dovoljenih in nedovoljenih) splavov povezovala z drugimi vidiki nekončane socialistične izgradnje družbe in pospešene industrializacije. Ženske naj bi omejevale število otrok tudi zaradi nove miselnosti, predvsem pa stanovanjske stiske, ki jo je povzročal dotok ljudi v urbana središča,

in zaposlitev zunaj doma ob pomanjkanju otroškega varstva. Ko je Uredba leta 1952 uvedla možnost socialno-medicinske indikacije, je bilo iz prošelj mogoče razbrati, da številne ženske, ki želijo splaviti, živijo v težkih socialnih razmerah, a so prošnje le redko rešili pozitivno. Šele po letu 1956 so komisije prošnje za splav začele obravnavati tudi z upoštevanjem socialnih indikacij. Sprememba naj bi se zgodila zato, ker je »stopnja razvoja socialistične družbe prav v tem obdobju porajala največ težav«, ob čemer kontracepcijska služba še ni bila razvita, komisije so pri odločitvah uporabljale različne kriterije, postopek pa je bil za prosilke nehuman, saj je zahteval zbiranje najrazličnejših potrdil (Kuralt 1966: 4–5, Mička 1963a: 7).

Leta 1958 je bilo v Beogradu organizirano posvetovanje ginekologov in predstavnikov družbenih organizacij o spremembah Uredbe iz leta 1952, na katerem je bilo sprejetih več odlokov. Sprejeto pa je bilo tudi stališče, da abortus »ni le zdravstven, temveč je družben problem, zato ga je potrebno naslavljati z več ukrepi, med drugim tudi z razvojem kontracepcije in uvajanjem spolne vzgoje v izobraževanje« (Šegedin v Leskošek 2021: 118), kar je vodilo v sprejetje socialnih indikacij kot samostojnih razlogov za odobritev splava ter vključitev socialnega delavca v komisije (Kuralt 1966: 5). V skladu s tem so se začeli spreminjati tudi predpisi. Že leta 1958 sta Svet za socialno varstvo in Svet za zdravstvo LRS vsem okrajnim svetom za socialno varstvo in zdravstvo dala priporočila o spremembah nekaterih določil uredbe o komisijah za odpravo plodu (Pečaver 1960a: 13–14). Predvidela sta takojšnjo vključitev socialne delavke v postopek odločanja, ki so jo začasno imenovali okrajni sveti za zdravstvo sporazumno s sveti za socialno varstvo. Ob pomanjkanju usposobljenih socialnih delavk – izobraževanje za socialno delo se je začelo šele leta 1955 – je bila ta članica komisije lahko »patronažna medicinska sestra ali tudi kaka druga socialnomedicinsko sicer nekvalificirana, toda ugledna in zaupna oseba« (Bole 1958: 105).

Leta 1960 je bila sprejeta nova Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava, ki je formalizirala v prakso že uvedene spremembe. Tako je določila, da se splav sme dovoliti iz medicinskih, evgeničnih, pravnih in socialnih indikacij, če od spočetja niso pretekli več kot trije meseci ali če prekinitev nosečnosti ni nevarna za življenje noseče ženske (Uredba 1960: 2. člen). Vendar je kmalu zatem izdani dopolnilni predpis, Navodila za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava, pojasnil, da splav kljub sprostivni dostopa ni pravica ženske,

ampak družbena pomoč. Uredba ima tako »namen varovati zdravje in življenje žene in njeno družinsko srečo, zlasti pa pomagati ženi, ki je spričo nosečnosti prišla v tako težke osebne, družinske in gmotne razmere, da jih ni mogoče odstraniti drugače kot z dovolitvijo splava. Ne gre torej za 'legalizacijo' splava niti za planiranje rojstev ...; zato odprava plodu tudi ni in ne more biti pravica žene« (Navodila 1960: I.). S to Uredbo je bil abortus tako prepoznan tudi kot socialni, ne več zgolj medicinski »problem«, kljub temu razumevanju pa ni bil razumljen kot pravica ženske.

Nadalje so Navodila pojasnila, da Uredba ne more predpisati, katere so tiste »hude osebne, družinske in gmotne razmere«, ki narekujejo dovolitev splava, temveč je presojo okoliščin naložila komisiji. »Naloga te komisije je, da individualno pretrese na podlagi prej zbranih podatkov in dokazil in neposrednega razgovora z ženo prav vse okoliščine, ki govore za dovolitev splava ali proti njej. Šele na osnovi teh podatkov naj komisija po načelu proste ocene dokazov odloči, ali naj se splav dovoli ali ne. Pri presoji razlogov za dovolitev splava naj komisija upošteva zlasti takele tehtne osebne okoliščine: ali bo žena sposobna skrbeti za otroka, ali in zakaj se utegnejo zaradi poroda zmanjšati njene fizične oziroma psihične sile in podobno« (Navodila 1960: II.). Prav iz tega razloga je nova uredba formalizirala sestavo komisije, v kateri je prošnje ob dveh zdravnikih presojala tudi socialna delavka (Uredba 1960: 6. člen). Ta je postala (vsaj na papirju) enakopravna članica komisije, ki je imela nekatere posebne naloge, kot so zbiranje podatkov o življenjskih okoliščinah prosilke, posredovanje za odpravo teh okoliščin in dajanje mnenj o obstoju nemedicinskih razlogov, ki so vplivale na odločitev komisije (Navodila 1960: IV.). V tem smislu je imela socialna delavka veliko vlogo, saj so nemedicinski razlogi zajemali širok nabor okoliščin, ki jih je bilo treba pred odločanjem natančno popisati. Za prošnje na podlagi socialne indikacije je bilo namreč ključno tako imenovano socialno poročilo, ki ga je komisiji predložila za to pooblaščen zaupna oseba (npr. socialni delavec, medicinska sestra v patronažni službi, babica) (ibid.: IX.), nato pa je komisija o svoji odločitvi glasovala, jo sporočila ženski in ob pozitivni odločitvi takoj dala nalog za izvršitev splava (Uredba 1960: 8. člen). Ob tem je imela komisija tudi vzgojno vlogo. Poleg tega, da je morala žensko opomniti, da splav ni njena pravica, temveč pomoč ženski v stiski (Navodila 1960: II.), jo je morala opozoriti tudi na škodljivost splava za njeno zdravje in jo poučiti o

kontracpciji (Uredba 1960: 14. člen), tako imenovanim povratnicam (ženskam, ki so večkrat prosile za splav) pa razložiti, da so vnovični splavi iz istih razlogov dovoljeni le izjemoma; ob tem so morale posebno pozornost namenjati ženskam, ki so bile prvič noseče, saj so bili njihovi splavi bolj tvegani.² Uredba in navodila so tako po dolgotrajnih pozivih različnih družbenih akterjev, ki so socialne stiske žensk razumeli kot glavni razlog za (tudi nedovoljeni) splav, pomenili prvi premik k formalizirani obravnavi širših družbenih okoliščin, s katerimi so se soočale ženske ter začetek pozivov k njihovi obravnavi z različnimi socialnimi politikami tudi po izvršenem splavu, torej onkraj medicinskega postopka splava.

Toda tudi nova Uredba ni nemudoma znižala števila nedovoljenih splavov (Drnovšek 1960: 136; Resolucija 1964: 101), zato so zdravstveni delavci še naprej stavili na omejevanje splava ob hkratnem širjenju dostopa do kontracepcijskih sredstev. Kodeks etike zdravstvenih delavcev SFRJ iz leta 1963 je bil sprejet s predpostavko, da je splav biološko-medicinsko, psihološko in socialno škodljiv, zato je narekoval, naj si zdravstveni delavec »zavestno« prizadeva, »da bodi resnična humanistična pravica do materinstva nad pravico do splava. Prizadeva si za take razmere v družbi, da bo postal splav zaradi načrtnega ustvarjanja družine nepotreben« (Takač 2007: 77). Skladno s tem je tudi 2. kongres slovenskih zdravnikov leta 1968 v Ljubljani v svoji resoluciji zapisal, da splav »ni ustrezna pot za načrtovanje družine, ker je v vseh pogledih zlo« (ibid.).

Je pa Uredba sprožila pomemben premik pri obravnavi vzrokov za splav. Sočasno se je namreč pod vplivom različnih mednarodnih organizacij, predvsem Svetovne zdravstvene organizacije in Organizacije združenih narodov, tudi v Jugoslaviji vse bolj uveljavljal koncept načrtovanja družine, ki je preprečevanje neželene nosečnosti povezal s širšimi družbenimi pogoji za svobodno odločanje o rojstvu otrok. »Politika načrtovanja družine pomeni s sodobnimi kontracepcijskimi sredstvi preprečiti splave z njihovimi težkimi posledicami za žensko, družino in družbo in ustvariti tako objektivne kot subjektivne pogoje za družino« (Problemi splava ... 1965: 1). Zmanjšanje števila splavov in reproduktivno zdravje prebivalstva je bilo skozi to prizmo mogoče umestiti med številne druge zdravstvene in socialne politike, ki so imele za cilj zviševanje življenjskega standarda. Splav so s tem s polja

2 Za več o delu socialnih delavk v komisijah za dovolitev splava glej Pistotnik 2022.

medicine in vprašanj, koliko pravice se lahko dodeli, premestili v širši okvir ustreznih pogojev za ustvarjanje družine, torej na kompleksno področje, ki je poleg zdravstvenega varstva vključevalo tudi odpravo revščine, regulacijo trga dela, socialno politiko, stanovanjsko politiko, ustanavljanje vrtcev, podaljšano bivanje in spolno vzgojo v šolah itd. (Leskošek 2021: 125).

EKSKURZ 1: Uveljavljanje socialne indikacije

Zgoraj omenjeni konceptualni premik k upoštevanju socialnih okoliščin kot legitimnih razlogov za umetno prekinitev nosečnosti v sebi nosi razširjeno polje razumevanja, zakaj so se ženske zatekale k splavu. V zgodovinskem pregledu lahko sledimo razvoju od popolne nezakovitosti k vse širšim izjemam, ki so tlakovale pot v družbeno sprejemljivost abortusa. Kot prvi so se tako uveljavili medicinski razlogi, torej tisti, pri katerih je nosečnost ogrožala življenje tako ženske kot zarodka oziroma otroka. V obdobju med obema vojnama so se tem pridružili pozivi za priznanje evgeničnih razlogov, kar ni presenetljivo glede na tedanji razvoj evgeničnih argumentov v širšem znanstvenem in laičnem diskurzu, ter razlogi, ki se nanašajo na nosečnost kot rezultat različnih oblik nasilja. Vsi ti razlogi so bili po spremembi družbenega sistema tudi pravno prepoznani kot upravičeni in umeščeni v zakonske akte. Ves ta čas pa so največ dilem sprožali socialni razlogi, ki predstavljajo najbolj neulovljivo polje za dokazovanje družbene sprejemljivosti in s tem upravičenosti, obenem pa so brez dvoma skozi zgodovino pomenili najpogostejši preplet raznolikih okoliščin, zaradi katerih so se ženske zatekale k splavu ne glede na njegovo dostopnost. Ker socialni razlogi segajo od osebnih do družbenih in so pogosto lahko interpretirani na različne načine, bom v tem razdelku podrobneje predstavila, kako so bili razumljeni v kontekstu tedanje ureditve ter nato organizirani kot legitimni in s tem legalni razlogi za umetno prekinitev nosečnosti.

Najprej je treba omeniti, da je splav, čeprav se je dostop do njega v šestdesetih letih 20. stoletja postopoma širil, zaradi visokega števila dovoljenih in nedovoljenih splavov še naprej veljal za žgoč »družbeni problem«. V poročilu, ki sta ga leta 1965 pripravila Republiški sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo in Oddelek za prevencijo splava, so zapisali celo, da je splav »epidemijski pojav«, in sicer zaradi treh razlogov: a) ker je bil tako množičen, da je prizadel veliko število

žensk v rodnem obdobju; b) ker je povzročal obolevnost in smrtnost žensk; in c) ker je imel za posledico velike materialne izdatke (Problemi splava ... 1965: 2). Te argumente obravnavam v nadaljevanju.

Množičnost splava

Ko govorimo o pogostosti splava, je treba opozoriti na nekaj dejstev. Prvič, pogostost splava lahko zanesljivo merimo le, če je opravljen v zdravstvenih ustanovah kot zakonit poseg s predpisanimi smernicami. Nezakoniti splavi praviloma postanejo del statistik le ob zapletih, ki zahtevajo zdravstveno oskrbo, ali v primeru smrti. Drugič, na ravni odločanja za abortus ima njegova zakonitost bistveno vlogo, ne pa edine. Pomembne so tudi dostopnost in uporaba kontracepcije ter kakovost spolne vzgoje, saj je zabeležena splavnost največja tam, kjer je umetna prekinitev nosečnosti uzakonjena, raba kontracepcije pa majhna. Obenem razlike v posameznih državah kažejo, da na odločitvah za splav poleg dostopnosti kontracepcije vplivajo še drugi družbeni dejavniki, kot so socialni in ekonomski pritiski na velikost družine, omejevanje oziroma odlaganje rojstva ter pravno, kulturno in politično gledanje na splav (Andolšek-Jeras in Obersnel-Kveder 1991: 175, 182). In tretjič, na ravni zdravstvenih posledic za ženske ključna razlika ni med zakonitim in nezakonitim splavom, ampak med varnim in nevarnim splavom: »Legalen splav je najpogosteje tudi varen, čeprav to ni pravilo. V nekaterih državah, kjer je splav legalen, vsi postopki prekinitev nosečnosti niso varni ... Zato je SZO opredelila nevaren splav kot 'postopek prekinitve neželene nosečnosti, ki ga izvede oseba brez potrebnih veščin ali če je opravljen v okoliščinah, ki ne dosegajo minimalnih zdravstvenih standardov, ali oboje' (SZO 2003). Najvarnejša umetna prekinitev nosečnosti je tista, ki jo zgodaj v nosečnosti naredi dobro usposobljen praktik s kirurško ali medikamentno metodo, v higienskih pogojih, v legalnih ustanovah in z ustrezno legalno zaščito« (Pinter 2004: 15). To je tudi edino, kar lahko zagotovi nizko tveganje za umrljivost žensk zaradi UPN.

Če vseeno povzamemo dostopne statistike, lahko zapišemo, da je bilo v začetku šestdesetih let v Sloveniji 14 komisij I. stopnje in 6 komisij II. stopnje, ki so o upravičenosti splavov odločale v krajih z ginekološko hospitalno službo. V istem viru je podatek, da je bilo na komisije v letih 1962, 1963, 1964 vloženi 33.919 prošnji, od teh jih je bilo odobrenih 30.547 (88,5 odstotka) in zavrnjenih

3.672 (11,5 odstotka). Komisije so se srečevale najmanj enkrat tedensko, obravnavale pa so različno število prošelj, kar je vplivalo tudi na možnosti dela socialnih delavk s prosilkami. Najbolj obremenjene so bile v večjih mestih, v Ljubljani (kjer so imele približno 70 prošelj na zasedanje), Mariboru in Celju (Problemi splava ... 1965: 14–15). Število vseh splavov, tudi dovoljenih, je od sprostitve dostopa z Uredbo leta 1952 do leta 1961 hitro naraščalo, nato pa se je upočasnilo. Leto 1966 predstavlja prelomnico na področju uravnavanja rojstev s pomočjo umetne prekinitev nosečnosti, saj je po prvi sprostitvi zakonodaje med letoma 1955, ko je bila uvedena republiška statistika, in 1965 število vseh splavov močno naraslo (leta 1955 jih je bilo 5.451, leta 1962 15.069 in leta 1966 14.886), po tem letu pa je kljub blažjim kriterijem za prekinitev nosečnosti začelo upadati (leta 1972 jih je bilo 12.602). A še več pozornosti je zbujalo razmerje med dovoljenimi in »ostalimi« splavi, ki so bili »v večini primerov ilegalno začeti in v bolnišnicah končani splavi ter manjše število bolezenskih splavov« (Problemi splava ... 1965: 3). Tako je bilo leta 1955 med vsemi splavi le 8 odstotkov dovoljenih in 92 odstotkov ostalih (tj. nedovoljenih in spontanih), leta 1972 pa je bilo 72 odstotkov splavov dovoljenih in le še 28 odstotkov ostalih (Bole 1976: 296). Podobno izhaja iz statistike, ki za leto 1958 med 10.641 splavi navaja 4.670 komisijsko dovoljenih in leta 1961 med 14.856 splavi 9.291 komisijsko dovoljenih UPN (Tomšič, 1971 v Rožman 2009: 307). Za to obdobje tako lahko rečemo, da je bil glavni uspeh na tem področju

Slika 1:

Kljub naraščanju števila dovoljenih splavov se število nedovoljenih splavov ne znižuje.

vsi splavi skupaj		indeks +)	komis. dovolj. splavi	indeks	ostali splavi	indeks	X komis. dovolj. splavov	X ostalih splavov	splošna natalit.
1955	5.451	40	441	5	5.010	91	8	92	21.0
1956	5.386	39	785	10	4.601	83	15	85	20.4
1957	7.741	56	2.155	26	5.578	101	28	72	19.4
1958	10.642	77	4.670	57	5.972	108	44	56	18.1
1959	11.671	85	6.448	78	5.223	94	55	45	18.1
1960	13.762	100	8.229	100	5.533	100	60	40	17.6
1961	14.851	108	9.286	113	5.565	101	63	37	18.2
1962	15.069	109	9.501	115	5.568	101	63	37	18.1
1963	15.468	112	9.412	114	6.056	109	61	39	18.3
1964	15.385	112	9.392	114	5.993	108	61	39	17.7

Problemi splava ..., 1965

postopno zmanjševanje odstotka nedovoljenih abortusov, vendar se je to razmerje na začetku uveljavilo le zaradi zvišanja števila dovoljenih splavov, saj se absolutno število »ostalih« splavov kljub uvedbi socialne indikacije ni zmanjševalo in je ostalo od pet do šest tisoč letno (prim. Kralj 1964: 94).

Poglobljena analiza o razlogih, zakaj se število nedovoljenih splavov ni spreminjalo, v tistem času ni bila opravljena. Nekaj jih zagotovo lahko pripišemo zavrnitvam prošenj na komisijah. Tako je Berta Mička v raziskavi ugotovila, »da se je 57 odstotkov prosilk, katerim je bil dovoljeni splav odklonjen, odločilo za splav. Splav so v večini primerov začele same in jim je bil potem končan na ginekološki kliniki. Za nedovoljeni splav pa so se ženske obračale tudi k zdravnikom strokovnjakom. Za take splave so bili stroški precej visoki« (1963b: 54). Vesna Leskošek pa je poseganje po nedovoljenih splavih pripisala vlogi komisij, ki naj bi zaradi zapletenosti postopkov in načina obravnave, ko so morale ženske dokazovati upravičenost prošenj, delovale kot preprečevalke abortusa in ne kot pomoč pri urejanju okoliščin, zaradi katerih so se odločale za zanj (2021: 126). Bržkone sta ženske v nedovoljeni splav silila oba navedena razloga, pa tudi druge kulturne, družbene in institucionalne okoliščine.

Obolevnost in umrljivost zaradi splava

Umetna prekinitvev nosečnosti je dokazano varnejša, če je opravljena pod strokovnim nadzorom. Ena izmed statistik iz obravnavanega zgodovinskega obdobja kaže, da so bili za splav v 7,3 odstotka primerih značilni zgodnji zapleti, pri čemer jih je bilo največ (38,4 odstotka) po nezakonitem splavu (Kralj 1964: 94). Vendar je še dolgo po drugi svetovni vojni veljalo, da je abortus nevaren tudi, če ga izvrši strokovnjak. Ginekolog Franc Novak je denimo zapisal, da je večina vnetij rodil posledica abortusov. »Mnogo komplikacij v nosečnosti, med porodom in po porodu je posledica abortusa. Posebno nevarna je prekinitvev prve nosečnosti. Tudi če ni vnetja, je žena vendarle potem dostikrat sterilna« (1955: 115). Kljub temu pa o obolevnosti žensk zaradi splava niso sistematično zbirali podatkov – še več, zaradi pomanjkljive diagnostike so marsikatero zdravstveno stanje označili za posledico splava, zato so nam na voljo le nekatere tedanje ocene in mnenja, ki danes ne veljajo več v celoti: »Domnevamo, da ima vsaj

30 odstotkov žensk, katerim je narejen splav, večje ali manjše posledice, ki terjajo dodatno zdravljenje in s tem tudi družbena sredstva« (Problemi splava ... 1965: 4). Bogdan Tekavčič je podal podobno oceno: »Vsak dan neprestano zasledujemo pri naših pacientkah težave, ki so v jasno dokazani zvezi s splavom, kot n. pr. bolečine pri menstruaciji, skrajno neredne menstruacije, pretirano obilne krvavitve ob menstruaciji (do 10 dni), bolečine v križu, bolečine pri spolnem občevanju, bolečine v spodnjem predelu trebuha, zlasti pri hoji ali ob naporu, izjemne in kontaktne krvavitve, povečano belo perilo, ki peče ali srbi, pritisk navzdol, 'kot bi hotelo nekaj izpasti', splošno slabo počutje, slabokrvnost, frigidnost. Zaradi vnetja jajcevodov se ti dokončno zlepijo in žena je sterilna. Po naših in zunanjih statistikah je zaradi infekcije pri splavu sterilnih 30–40 odstotkov žena« (1961: 116). Ginekologinja Lidija Andolšek-Jeras pa je kot pogoste posledice navedla adneksitise, sterilnost, različne psihonevroze in zmanjšano delovno sposobnost (Andolšek-Jeras 1960: 86; prim. Pentek 1958, Tekavčič 1966).

Temu je vsekakor treba dodati umrljivost žensk zaradi splavov, ki je bila tedaj še vedno prisotna. Natančneje, čeprav je bila leta 1951 že sprejeta prva zakonodaja, ki je vodila k večji dostopnosti abortusa, je med letoma 1953 in 1955 v Sloveniji zaradi splava umrlo enajst žensk letno (Andolšek, Kožuh Novak in Obersnel-Kveder 1991: 191–192). Trend se je nadaljeval v naslednjem desetletju, a se je začel počasi umirjati. Za to obdobje lahko najdemo podatke, da je v letih 1961 do 1964 povprečno še vedno umrlo devet žensk letno, kar je predstavljalo kar od 35 do 53 odstotkov celotnega števila umrlih zaradi materinstva (Problemi splava ... 1965: 4) oziroma da je bilo leta 1961 zabeleženih deset smrtnih primerov zaradi splava, leta 1965 pa šest (Rožman 2009: 311) oziroma da je še v obdobju od leta 1961 do 1966 za posledicami splava umrlo od osem do deset žensk letno, že leta 1967 ena in leta 1969 tri (Bole 1976: 296). Za Maribor je Iztok Takač zapisal, da je med letoma 1928 in 1954 število splavov ves čas naraščalo, in sicer od 200 na 950, prisotna pa je bila tudi velika smrtnost, saj je od leta 1941 do 1952 zaradi splavov umrlo 35 žensk. V tem obdobju je bilo izvršenih tudi 135 umetnih splavov zaradi medicinskih indikacij, pri katerih ni umrla nobena ženska (Takač 2007: 118).

To nam lahko služi kot ponazoritev, zakaj je bilo glede legalizacije abortusa toliko dilem in zakaj se je strategija preprečevanja

splavov usmerila v razvoj kontracepcijskih sredstev in spolno vzgojo. Šele z uvedbo varnejših metod splava (predvsem vakuumske aspiracije) so se odprle možnosti za zakonito opravljeno prekinitve nosečnosti, ki ji niso pripisovali tolikšne nevarnosti za zdravje žensk.

Družbena in ekonomska škoda zaradi splava

Posledice splavov niso bile zgolj zdravstvene, temveč so avtorji iz tega obdobja poudarjali tudi njihovo družbeno škodo. Del težav naj bi predstavljali skrhani družinski odnosi, ker ženska po splavu ne more imeti spolnih odnosov: »Žena je zaradi krvavitev, nasilnih hormonalnih sprememb in infekcij še dolgo oslabela in izčrpana. Začne se krhanje odnosov med možem in ženo, kajti sigurno se žena boji ponovnih nosečnosti, postane frigidna in nervozna, če ima vnetje pa zaradi bolečin odklanja koitus in mož kar naenkrat odkrije: midva se pa ne ujema in mu je to v opravičilo, da začne podirati sam družinsko skupnost. ... Vsaka razrvana družina pomeni družbeno zlo« (Pentek 1958: 77).

Tudi Franc Novak je ob ugotavljanju, da so »reaktivne depresije« pogoste spremljevalke abortusov, zaznaval škodljive posledice splava za vzgojo otrok: »Psihopatične, močno nevrotične, psihoitične žene niso dobre vzgojiteljice svojih potomcev« (1955: 115). Posledice naj bi ženska po splavu občutila tudi na delovnem mestu: »Kot proizvajalka bo zaostajala za svojimi sodelavkami, s tem bo prikrajšana pri nagrajevanju, to pa bo tudi imelo dalekosežnejše posledice v njeni duševnosti, predvsem občutek manjvrednosti« (Mička 1963a: 48).

Delovna nezmožnost in vpliv splava na družinske odnose sta bili najpogosteje omenjeni posledici, ki naj bi vplivali na celotno družbo. Prav zato je bil vse večji poudarek na odstranjevanju družbenih vzrokov za splav, kar pa v razvijajoči se socialistični družbi ni bilo enostavno. Tako so v tem obdobju splav razglasili za »zdravstveno socialni problem, ki sodi glede na obsežnost in posledice med akutna vprašanja ne le zdravstvene, ampak tudi socialne službe« (Priporočila glede problematike ... 1962: 27). Kot tak naj bi zahteval koordinacijo več služb z različnih področij.

Odločanje o socialni indikaciji

Z razumevanjem splava kot kompleksnega družbenega fenomena sčasoma ni bilo več mogoče prezreti socialnih razlogov, zaradi katerih so se ženske odločale za splav. Po legalizaciji socialnih indikacij kot samostojne kategorije se je to potrdilo tudi v praksi, saj je začelo število prošelj, ki so se nanje sklicevale, takoj naglo naraščati. Analiza indikacij iz leta 1965 je pokazala, da so se te že nekaj let gibale v približno enakem razmerju: 90 odstotkov socialnih indikacij, 9,7 odstotka medicinskih in socialno-medicinskih ter 0,3 odstotka ostalih indikacij, kot so pravne, profilaktične idr. (Problemi splava ... 1965: 5). Drugi vir navaja, da je bilo pri vseh komisijah v Sloveniji v sredini šestdesetih let 92,4 odstotka prošelj za prekinitev nosečnosti utemeljenih s socialnimi razlogi, a ob tem izpostavi neenotnost kriterijev pri odločanju o socialni indikaciji, ki je zajemala številne okoliščine (Andolšek 1966: 47). Prav to je pri odločitvah komisij povzročalo precej nejasnosti in uporabo različnih meril: »Razlogov, ki ženo privedejo pred komisijo zaradi težkih gmotnih, osebnih ali družinskih razmer, ne moremo spraviti v kakšen že vnaprej določeni ali celo predpisani okvir. Problemi žena so zelo različni in za vsak primer po svoje značilni. Razlogi se zelo razlikujejo že po sami vsebini, so pa različni tudi po tem, ker imamo lahko z istim razlogom opraviti v različnih razmerah in različnem okolju« (Pečaver 1960b: 84).

Ob tem je bil včasih splav upravičen zaradi obstoječe socialne ogroženosti, včasih pa bi rojstvo otroka šele povzročilo poslabšanje življenjskih razmer ženske oziroma družine. Hedvika Plešej je dodala, da se je pogosto prepletalo več indikacij, »kot na primer stanovanjski in ekonomski problem, ekonomski problem in alkoholizem, stanovanjski problem in neurejeno življenje itd.« (1964: 95), pri čemer je med njimi lahko šlo za vzročno zvezo. V teh primerih je bila opredelitev mogoča le s presojo »vodilnih« razlogov, ki so povzročili druge. Ker je bila to naloga socialnega delavca, je Albina Pečaver v napotkih za delo zapisala: »Ko določamo, v katero skupino spada posamezni problem, ugotovimo najodločilnejši in najtehtnejši razlog, nato pa primer uvrstimo v ustrezno skupino« (1960b: 84).

Zaradi navedenih razlogov so namreč kmalu po uvedbi socialne indikacije to razvrstili v več skupin, ki so označevale »vodilne« razloge za upravičenost splava, kar je za potrebe svojega dela izdelala

komisija I. stopnje za odobritev splava v Ljubljani. Ne glede na zakonsko opredelitev so najprej našteali štiri glavne skupine indikacij: medicinske, socialno-medicinske, socialne in ostale posamezne indikacije, od teh pa je zaradi pogostosti ista komisija podrobneje razčlenila le skupino socialnih indikacij (Kuralt 1966: 10–11). Ta je bila tako nadalje razdeljena na: 1) stanovanjske razmere; 2) socialno-ekonomske težave; 3) neurejene družinske in osebne zadeve; 4) bolezen v družini; 5) razdor v družini; 6) alkoholizem v družini; 7) osebne razloge in 8) ostalo (Andolšek 1966: 47–48). Glede pogostosti posameznih razlogov lahko v virih sicer najdemo nekoliko različne statistike, a pri vseh kot najpogostejše zasledimo socialno-ekonomske težave, neurejene stanovanjske razmere ter neurejene družinske in osebne zadeve, ki so zajemale približno 75 odstotkov vseh prošelj (Problemi splava ... 1965: 26). Tudi primerjava Lidije Andolšek nam prikaže gibanje različnih socialnih razlogov za splav med letoma 1959 in 1966, kjer lahko zasledimo strm porast prošelj zaradi neurejenih družinskih in osebnih razmer.

Slika 2:

Splavi zaradi socialne indikacije med letoma 1959 in 1966.

Na komisiji I. st. za odpravo plodu v Ljubljani je bilo obravnavanih prošelj za splav v:

tromes.	leto	odobrenih	odklonjenih	%	skupaj
IV.	1959	563	102	15	665
I.	1963	623	213	25	936
I.	1966	697	185	20	882

Razčlenitev socialnih indikacij po danih skupinah:

	IV. trom 1959	I. trom 1963	I. trom 1966
stanovanjske razmere	44 %	29,5 %	24,7 %
socialno-ekonomske težave	25 %	27,6 %	18,8 %
neurejene družinske in osebne zadeve	5,5 %	24,7 %	25,3 %
bolezen v družini	6,4 %	2,6 %	2,2 %
razdor v družini	5,7 %	2,8 %	2,2 %
alkoholizem v družini	7,7 %	4 %	2,2 %
osebni razlogi	5,7 %	8 %	24,2 %

Andolšek 1966: 48

Slika 3:

Najpogostejši razlogi: socialno-ekonomske težave, neurejene stanovanjske razmere ter neurejene družinske in osebne zadeve so zajemale približno 75 odstotkov vseh prošelj

Razlogi prosilk pri dovoljenih splavih v letu 1964 Tabela VIII

Razlogi prosilk	Komisije I. stopnje	Komisije II. stopnje
Stanovanjske razmere	2.149 28.06	360 28.39
Socialno ekonomske težave	2.275 29.71	340 26.81
Neurejene družinske in oseb. zadeve	1.311 17.12	234 18.45
Osebni razlogi	635 8.29	92 7.26
Bolezen v družini	434 6.32	74 5.84
Alkoholizem	359 4.69	61 4.81
Razdor v družini	318 4.15	83 6.55
Ostalo	127 1.66	24 1.89
Socialni razlogi skupaj	7.658 90.82	1.268 89.23
Medicinski	391 4.64	75 5.28
Socialno medicinski	359 4.26	72 5.07
Ostali	24 0.28	6 0.42
SKUPAJ	8.432 100	1.421 100

Problemi splava ... 1965: 26

Vsebina socialne indikacije

V nadaljevanju bom podrobneje pisala o razlogih, ki so sestavljali socialno indikacijo, pri čemer bom črpala iz razpoložljivih raziskav, predvsem Hedvike Plešej in Hilde Kuralt. Glede na to, da viri ne omogočajo sistematičnega pregleda v izbranem obdobju, navedki niso pregled najpogostejših vzrokov za splav iz socialne indikacije,

temveč prej ponazoritev, katere okoliščine so veljale kot upravičene za njegovo odobritev.

1. Socialno ekonomske težave

Hedvika Plešej je na Kliniki za porodništvo in ženske bolezni v Ljubljani pregledala 300 zapisnikov o ženskah, ki jim je bil splav odobren iz socialnih razlogov na komisiji I. stopnje, obenem pa je opazovala delo socialne delavke na obravnavah. Njena raziskava je pokazala, da je tedaj 50 žensk kot razlog navedlo hude socialno ekonomske pogoje: »Dohodki so nizki, ali pa žive te žene zaradi posebnih pogojev v stiski. Žene navajajo predvsem, da so možje nekvalificirani delavci in edini hranitelji družine, ali pa da je mož študent ali bolan ali pa brezposeln. Mnogo je tudi takih primerov, kjer je mož invalidski ali starostni upokojenec in je pokojnina edini vir dohodkov za veččlansko družino. ... Drug problem: družini je dodeljeno novo stanovanje, ki ga je potrebno opremiti. Družina si je zato najela posojilo, kar je družino za nekaj časa spravilo v materialne težave« (Plešej 1964: 56).

Hilda Kuralt (1966) je prišla do podobnih ugotovitev, ko je v Zdravstvenem domu dr. Mihe Kamina v Mostah v Ljubljani raziskovala dvojnike socialnih izvidov, ki so jih leta 1965 spisale patronažne sestre. Od 435 žensk, ki so vložile prošnjo za splav, jih je 20 navedlo, da je mož edini hranitelj družine in ima nizke dohodeke, ker je nekvalificiran ali polkvalificiran delavec, obenem pa je bilo v družini veliko otrok, zato se ženska ni mogla zaposliti oziroma je bila starejša in zato težje zaposljiva. V 13 primerih je družino vzdrževala prosilka, in sicer, ker je bil mož v vojski, brezposeln, študent, invalidski upokojenec ali pa ker je bila vdova oziroma razvezana. V sedmih primerih sta zakonca odplačevala dolg zaradi nakupa ali opremljanja stanovanja, dve prosilki pa sta gradili hiši. Pet žensk je bilo samskih ali poročenih študentk, ki so se preživljale zgolj s štipendijo, tri so bile brezposelne, tri pa nekvalificirane delavke z nizkimi dohodki in več otroki (Kuralt 1966: 34–35).

Tudi v gradivu Republiškega sekretariata za zdravstvo in socialno varstvo ter Oddelka za preprečitev splava najdemo podobno obrazložitev, a so dodali, da se število članov v takšnih družinah giblje od štiri do osem, najpogosteje pa se nahajajo v Kopru, Trbovljah, Novem mestu in Slovenj Gradcu (Problemi splava ... 1965: 6). Lidija Andolšek je navedla, da so bile socialno ekonomske težave v upadanju,

med njimi pa so z 21,2 odstotka izstopale prosilke, ki jim štiri-, pet- ali šestčlansko družino vzdržuje samo mož, v 20,4 odstotka so imele prosilke skupaj z možem nizke dohodke, v 16,5 odstotka so prosilke zašle v ekonomske težave zaradi gradnje hiše, 14,1 odstotka pa je predstavljala tedaj naraščajoča kategorija brezposelnih »žena samohranilk« (Andolšek 1966: 48). Čeprav v teh raziskavah ni neposredno naveden, se poleg pomanjkanja stanovanj kot pomemben razlog v virih pojavlja nedostopnost otroškega varstva (Problemi splava ... 1965: 8; Pungerčar 1967: 7–8, 12–13).

2. Neurejene stanovanjske razmere

Glede stanovanjskih stisk, ki so predstavljale najpogosteje naveden razlog za splav, je Hedvika Plešej zapisala: »Od teh 300 žena je bilo 130 takih, ki živijo v slabih stanovanjskih razmerah ali pa so brez lastnega stanovanja. Največkrat so to mladoporočenci, ki še nimajo lastnega stanovanja in po poroki ostanejo pri starših ali pa ostanejo v svojem prejšnjem stanovanju. Veliko je tudi takih žena, ki živijo kot podnajemnice. Tudi njihovi možje živijo nekje drugje kot podnajemniki. Ker otrok ne morejo imeti pri sebi, jih imajo pri starših na deželi ali v reji. ... Mnogo je tudi samskih deklet, ki so brez lastnega stanovanja in ki živijo kot podnajemnice z drugimi osebami v istem prostoru (včasih celo v kuhinji ali v shrambi). ... Premalo prostora družino močno ovira v njenem notranjem družinskem življenju. Člani družine beže od doma; posebno mož se rad začne vdajati alkoholu. Otroci pa pohajkujejo po cestah. ... V več primerih žene navajajo poleg hudih stanovanjskih razmer še druge težave, ki so posledica neurejenih stanovanjskih razmer« (Plešej 1964: 55).

Podobno je navedla Hilda Kuralt, ki je zaradi specifik lokacije svoje raziskave stanovanjske razloge naštel v kar 55 odstotkih obravnavanih primerov. V Moste se je namreč tedaj priseljevalo veliko ljudi iz drugih jugoslovanskih republik, a za njihovo nastanitev ni bilo primerno poskrbljeno: »Tu dobe delo, stanovanje pa dobijo hkrati z zaposlitvijo le redki med njimi, pa še ti pretežno v barakah. Tisti pa, ki nimajo možnosti bivanja niti v barakah, si poiščejo možnost bivanja kjerkoli« (Kuralt 1966: 43). Pomemben kriterij pri obravnavi neurejenih stanovanjskih razmer je bil, »da živijo prosilke in člani njene družine že dalj časa v težkih stanovanjskih pogojih in nimajo izgledov, da bi svoj položaj lahko izboljšali« (ibid.: 27), v raziskavi pa je med

240 primeri stanovanjskega problema našela 129 prosilk, ki nimajo stanovanja, in 111 prosilk, ki žive v neprimernem stanovanju.

Slika 4:

Stanovanjske razmere, 55 odstotkov primerov med 435 prosilkami, 129 takšnih, ki so brez stanovanja.

Prikaz stanovanjskega problema prosilk, ki so brez stanovanja

Število prosilk	Prostor, kjer prosilka stanuje
129	Skupaj
60	V eni sobi skupaj z več tujimi sostanovaleci
18	V baraki
18	Stanujejo skupaj s starši
9	V podstrešni sobi skupaj z več tujimi sostanovaleci
8	V veži oziroma v prehodni sobi
2	V hlevu
3	V shrambi za orodje
2	V prostoru, ki je služil za delavnice oz. livarno
1	V shrambi za ozimnico
1	V senu nad hlevom
1	V svinjski kuhinji
1	Na podstrešju, kamor se pride po lestvi
1	V zapuščenih razpadajoči železniški čuvajnici
1	Na hodniku tovarne "Saturnus"
1	V kuhinji, ki jo uporablja aktivno TBC lastnik
1	V skladišču, kjer je zaposlen mež prosilke
1	V kleti iz kamna brez oken.

Kuralt 1966: 31–32

Stanovanjske razmere so bile v šestdesetih letih 20. stoletja žgoča težava, ki se je pojavljala po vsej Sloveniji, predvsem pa v Brežicah, Mariboru in na Ptuju (Problemi splava ... 1965: 6). Hilda Kuralt je zapisala, da stanovanjske razmere niso bile urejene zlasti za mlade ljudi, tudi tiste, ki šele stopajo v zakon, in za osebe z nizkimi dohodki, saj so številne ženske, ki jih je obravnavala, želele roditi, a so neuspešno iskale pomoč v različnih ustanovah (1966: 28). Medtem je Lidija Andolšek trdila, da se stanovanjski problemi zmanjšujejo, razen za osebe, ki so se selile v mesta (1966: 48).

3. Neurejene družinske in osebne razmere

Pri ugotavljanju razlogov, ki opisujejo neurejene družinske in osebne razmere, so si viri enotni. Hedvika Plešej je v to skupino uvrstila 15 žensk, »ki so zaradi svoje neurejenosti, nezrelosti, naivnosti, nepoučenosti in podcenjevanja zašle v težave zaradi nezaželene nosečnosti. ... Prav tako se velikokrat zrušijo medsebojni odnosi med partnerjema, kar pomeni še hujšo duševno prizadetost za dekle. ... V to skupino spada tudi nekaj študentk. Njihovi fantje so predvsem študentje. Ob nosečnosti spoznajo, da niso za skupno življenje in da se absolutno ne ujemajo« (Plešej 1964: 56). Podobne značilnosti prosilk je navedla Hilda Kuralt, ki je našela 28 takšnih primerov. Večinoma je šlo za samske ženske, sedem jih je želelo splaviti, ker so zanosile v »neresnem in kratkotrajnem razmerju s poročenimi partnerji«, štiri zaradi neresnosti in neodgovornosti partnerja, štiri so bile samska mladoletna dekleta, vajenke ali dijakinje, tri so imele razmerje s svojim nekdanjim možem, ostale pa druga neresna razmerja s priložnostnimi partnerji (Kuralt 1966: 36–37).

Tudi Lidija Andolšek je v teh primerih kot razlog za neželjeno nosečnost navedla »neurejenost, nezrelost, nepoučenost in naivnost« ter poudarila, da je v tej skupini največ (42,1 odstotka) žensk, ki nimajo urejenih niti najosnovnejših življenjskih pogojev. »Navadno so to dekleta iz podeželja ali oddaljenih krajev, ki živijo kot podnajemnice v najtežjih življenjskih pogojih. Mnoge med njimi tudi pomagajo v gospodinjstvih, kjer živijo, kljub temu, da so že redno zaposlene« (Andolšek 1966: 49). Drugo najštevilčnejšo skupino (18,7 odstotka) so sestavljale ženske, ki so zanosile v »neresnem« razmerju, nadalje 13,4 odstotka prosilk, ki so imele resno razmerje, a noben od partnerjev ni imel pogojev za skupno življenje, nato enak odstotek prosilk, ki so zanosile s poročenimi partnerji, ter 12,9 odstotka žensk, ki »niti ne ve, s kom so zanosile, ker so partnerja srečale le nekajkrat ali samo enkrat« (ibid.). Med njimi je bilo največ delavk, dve sta bili mladoletni. Največkrat naj bi bili ti pojavi prisotni v večjih središčih, kot so Ljubljana, Kranj in Celje, »kamor prihajajo mladi ljudje na šolanje, v uk in v zaposlitev ter pričnejo živeti sami v novem okolju« (Problemi splava ... 1965: 7). Dejstvo, da se je med letoma 1959 in 1963 navajanje neurejenih družinskih in osebnih razmer kot razloga precej povečalo, je bilo zaskrbljujoče tudi zaradi zdravstvenih posledic: »Reševanje teh prošelj za splav je za komisijo najtežje, ker gre

večinoma za samske prosilke, ki so običajno tudi prvič noseče in so tako zaradi splava izpostavljene vsem njegovim posledicam« (Andolšek 1966: 49). Ta skupina žensk je tako predstavljala eno ciljnih skupin za obravnavo.

4. Bolezen v družini

Bolezen v družini kot socialna indikacija je zajemala predvsem zdravstvene razloge drugih družinskih članov, zaradi katerih ženske ne bi mogle ustrezno skrbeti za otroka. Hedvika Plešej je zapisala, da je bil desetim ženskam odobren splav zato, »ker je mož hudo bolan. Žena se mora posvetiti možu, mu streči in mu pripravljati razno dietetično hrano. Z rojstvom otroka ne bi zmogla takega napora. Družina je materialno in zdravstveno ogrožena prav zaradi bolezni v družini. Najpogosteje je to tuberkuloza. Nekaj je tudi takih primerov, da ima žena bolnega otroka ali pa da živi pri bolnih starših in jima mora streči« (Plešej 1964: 56). Torej, pogosto je za upravičen razlog veljala težka bolezen (npr. tuberkuloza ali rak) oseb, za katere je morala ženska skrbeti, v kombinaciji z različnimi socialnimi razlogi (Problemi splava ... 1965: 7). Hilda Kuralt pa je med socialne indikacije uvrstila tudi okoliščine, ki bi bile lahko uvrščene v medicinske oziroma socialno-medicinske indikacije. V eno skupino je tako razvrstila ženske, ki so želele prekiniti nosečnost zato, ker bi bila bolezen v primeru rojstva otroka razlog za še težje socialne razmere. Tja je poleg že navedenih bolezni (tuberkuloza) umestila hendikep in anemijo, pa tudi psihične bolezni, ki jih drugje ne zasledimo (»živčna bolezen«, »duševna depresija«) (Kuralt 1966: 38). V drugo skupino pa je avtorica umestila izključno medicinske razloge, pri katerih bi rojstvo otroka ogrozilo slabo zdravje žensk med nosečnostjo, ob porodu in po porodu ali zdravje otroka.

5. Razdor v družini

V to kategorijo so bile največkrat razvrščene ženske, ki so bile noseče s tedanjim možem, a so bile v ločitvenem postopku. Navajale so, da si rojstva ne želijo, ker bi ostale same z otrokom. Poleg tega je bil razlog tudi nasilje v družini: »Mož je v družini grob. V hiši so pogostni prepiri in celo pretepi. Mož ima morda druge žene, ali pa je pretirano ljubosumen« (Plešej 1964: 56). V raziskavi Hedvike Plešej

je bilo takšnih 12 žensk, v raziskavi Hilde Kuralt pa 25. Njeni podatki kažejo, da se je 11 prosilk že odločilo za razvezo. Obenem je pet žensk kot vzrok razdora v družini omenilo skupno bivanje s starši, kar pomeni, da razlog ni bilo nujno nesoglasje med partnerjema. Pri tem razlogu je bil očitno prisoten določen dvom, saj je Lidija Andolšek zapisala, da v tej kategoriji odstotek prosilk sicer upada, a da jo je težko objektivno oceniti: »Dogaja se namreč, da prosilke z namenom, da bi dosegle prekinitev nosečnosti, celo začno ločitveni postopek, ki ga po odobrenem splavu umaknejo« (1966: 50).

6. Alkoholizem

Alkoholizem je nastopal kot samostojen razlog, večinoma pa je šlo za alkoholizem moža, ki je vplival na celo družino. Hedvika Plešej je zapisala, da je bil 15 ženskam splav odobren, ker je bil mož kronični alkoholik. »To so največkrat možje, ki zanemarjajo družino in zapravljajo ves svoj zaslužek. Žena mora v glavnem sama vzdrževati družino. ... Problem alkoholizma se povezuje še z drugimi razlogi, ki so hujši in največkrat povod za pijančevanje« (Plešej 1964: 56–57). Tudi Hilda Kuralt je omenila, da je v 11 primerih težke razmere povzročal alkoholizem moških, ki so za alkohol zapravili velik del dohodka, obenem pa so zanemarjali družine oziroma jih »trpinčili z grobstvo in surovostjo«. »Člani družine se morajo v slučaju pijanosti pogosto skrivati pred njim in bežati od doma« (1966: 38). Le v enem primeru je navedla, da je težava zasvojenost z alkoholom obeh zakoncev.

7. Osebni razlogi

Osebni razlogi so bili široka kategorija. Hedvika Plešej je zapisala, da je 40 žensk v njeni raziskavi prosilo za splav iz teh razlogov, ker je bil mož starejši in niso želele otroka, ali ker so imele družine večje število otrok oziroma je bila starostna razlika med otroki prevelika, ali ker so imele sicer enega otroka, a v starosti le nekaj mesecev (Plešej 1964: 57). V raziskavi Hilde Kuralt pa je bilo največ (10) žensk v starosti od 40 do 44 let, ki so imele že odrasle otroke in nosečnosti niso pričakovale, obenem jih je šest kot razlog navedlo prezaposlenost ali preutrujenost, štiri, da bi morale zaradi neurejenosti varstva opustiti zaposlitev, štiri, da imajo v trenutnem zakonu več otrok, hkrati pa vsak zakonec preživlja še enega ali dva otroka zunaj zakona in tri,

da imajo v zakonu več otrok, ki so potrebni posebne nege zaradi bolezni (Kuralt 1966: 40–41).

Drugi viri v tej kategoriji navajajo drugačne razloge. Na republiškem posvetu o problemih splava so leta 1966 opozorili, da je treba primere brezposelnih prosilk in prošenj iz osebnih razlogov skrbno preučiti, saj se opaža, »da je vse večje število prošenj pri ženah, ki živijo precej nevezano življenje in utemeljujejo prošnjo za prekinitve s socialnimi motivi. V resnici gre za zanositev s poročenimi moškimi, neznanim, slučajna srečanja itn.« (Republiško posvetovanje ... 1966: 44). Tudi v gradivu Republiškega sekretariata za zdravstvo in socialno varstvo piše, da naj bi šlo pri teh prošnjah za »slučajna ali neresna razmerja, pri katerih je nosečnost nezaželena in bi se otroci rodili v skrajno slabih pogojih za njihov normalni telesni in duševni razvoj« (Problemi splava ... 1965: 7). Medtem je Lidija Andolšek v analizi večletnega obdobja sicer omenila porast prošenj iz osebnih razlogov, a je ob tem ugotavljala, da gre poleg navedenih situacij (nosečnost žensk, starih nad 40 let ali žensk z otroki, a brez varstva) za težnje po zmanjševanju števila otrok, saj je na splošno naraščalo število prošenj žensk brez otrok oziroma z enim ali dvema otrokoma. Zapisala je: »Med temi prosilkami je največ, to je 43,4 odstotka takih, ki imajo zelo urejene socialne in ekonomske pogoje, pa zaradi želje po ohranitvi standarda nočejo imeti otrok. Navadno te žene odklanjajo kontracepcijska sredstva in smatrajo splav za svojo pravico« (Andolšek 1966: 50). Iz tega izhaja, da so se v praksi že kazale težnje po svobodnejšem odločanju o rojstvih, ki pa jim je stroka le počasi sledila.

Po uvedbi socialne indikacije so, kot omenjeno, socialno-ekonomske težave, neurejene stanovanjske razmere ter neurejene družinske in osebne zadeve kmalu zajemale razloge, navedene v približno 75 odstotkih vseh prošenj. Same kategorije so indikativne za tedanji družbeni kontekst, še boljši uvid pa dobimo, ko si podrobneje ogledamo njihovo vsebino. Iz te se nam namreč jasneje zarišejo prevladujoče norme tedanje ureditve. Tako so težke ekonomske in stanovanjske razmere, starost in bolezen ženske ali svojcev, večje število otrok, slabi družinski odnosi, nasilje in alkoholizem brez dvoma veljali za upravičene razloge za splav. Medtem pa so nosečnosti, ki so bile rezultat manj obvezujočih odnosov, sprožale več dilem pri obravnavi, še posebej, kadar je šlo za mlade in/ali samske ženske. Prošnje so bile tako rangirane glede na upravičenost vsebine.

Pri socialni indikaciji je zato pomembno opaziti, da ima več ravni. O tem so odločale tudi socialne delavke ob pisanju socialnega poročila ali odločanju o njem. Albina Pečaver (1964: 45–48) je denimo povzela delitev prosilk na štiri skupine: 1) prosilke, ki živijo v resnično težkih ekonomskih in stanovanjskih razmerah, obenem pa imajo še neurejene osebne ali družinske razmere (bolezen, razdor, alkoholizem); tem naj se socialni izvid napiše takoj, obenem pa omogoči obravnavo onkraj splava; 2) prosilke, ki imajo težke življenjske razmere, ki jih same ne morejo rešiti, a si želijo roditi; tem je treba v sodelovanju z drugimi službami omogočiti rojstvo; 3) prosilke, »ki nimajo zadostnih socialnih razlogov za dovolitev splava, pač pa pri njih prevladuje osebna želja za prekinitev nosečnosti« (1964: 47); pri delu z njimi je treba biti pozoren, saj je težko ugotoviti objektivno resnico oziroma ali prosijo za splav le zato, »ker menijo, da bi z rojstvom otroka bilo prizadeto njihovo osebno življenje« (ibid.); in 4) samske prosilke in mladoletnice, še posebej tiste, ki so noseče prvič; pri teh je treba ukreniti vse, da ne splavijo, še posebej, če živijo v urejenih razmerah. Uveljavitev socialne indikacije tako pomeni velik premik pri obravnavi abortusa, saj je v razmisleke glede upravičenosti uvedla vprašanje družbenih in s tem razrednih odnosov. To je razklenilo njegovo umeščenost le na področje zdravja in s tem medicine. Obenem pa ta premik ni odpravil prevladujočih družbenih norm in kategoriziranja žensk v skladu s starejšimi predstavami o spodobnosti.

Revolucionarne jugoslovanske politike

Sara Rožman je zapisala, da so bile leta 1969 zaradi zmanjšanja števila primerov nezakonitega splava naposled ustvarjene razmere za kompleksnejše uravnavanje rojstev, kar je nasloвила istega leta sprejeta zvezna Resolucija o načrtovanju družine (2009: 312). Ta pomeni pomemben mejnik v zvezi z liberalizacijo abortusa, saj izhaja iz načela o svobodnem odločanju o rojstvu otrok kot eni temeljnih človekovih pravic, s posebnim poudarkom na preprečevanju nezaželenega spočetja z uporabo kontracepcije in na oceni UPN kot najmanj primeren načinu uravnavanja rojstev (Maček 2004: 30; Rožman 2009: 312; Zupančič 1991: 131; Takač 2007: 49). Resolucija navaja zagotavljanje pogojev, da bodo lahko posamezniki in posameznice uresničevali pravico do načrtovanja družine kot dolžnost celotne družbe. S tem je

predstavljala prvi primer v svetu, ko so oblasti »same prevzele odgovornost za ustvarjanje potrebnih družbenih in ekonomskih razmer, v katerih bo svečano razglašeno človeško pravico do svobodnega odločanja o rojstvih mogoče tudi docela uresničevati« (Bole 1976: 292).

Hkrati z Resolucijo o načrtovanju družine je zvezna vlada sprejela Splošni zakon o prekinitvi nosečnosti, ki ureja pogoje za opravljanje umetne prekinitve nosečnosti. Ker sloni na Uredbi o pogojih in postopku za dovolitev splava iz leta 1960, je dalje dovoljeval abortus le v primeru zdravstvenih, evgeničnih, pravnih ali socialnih indikacij (Rožman 2009: 313). A so se dejanski pogoji za prekinitve nosečnosti še naprej širili kot v primeru blažjih kriterijev za presojanje socialne indikacije, s čimer je predpis sledil »vse manj strogi praksi komisij, ki so jo sproti narekovale življenjske razmere same« (Bole 1976: 291). Odklonitev prošenj je bilo tako sčasoma vse manj in leta 1972 je bilo odobrenih 95 odstotkov vseh prošenj (Simoneti Krajnc idr.: 1976).³ Ne podlagi zvezne Resolucije o načrtovanju družine in Splošnega zakona o prekinitvi nosečnosti naj bi posamezne republike sprejele svoje zakone. V Sloveniji je bil predlog v obravnavi leta 1973, a nazadnje ni bil sprejet (Leskošek 2021: 119–120).

Načelo o pravici do svobodnega odločanja o rojstvu otrok kot o človekovi pravici, ki ga je promovirala Resolucija o načrtovanju družine, je bilo leta 1974 umeščeno v zvezno ustavo SFRJ,⁴ kar je pomenilo izjemen korak na svetovni ravni. Obenem je predpis poudaril, da je to pravico mogoče omejiti zgolj iz zdravstvenih razlogov. To pomeni, da so se oblasti zavzele za politiko, ki razen v izjemnih primerih omogoča, da ima oseba otroka, ko si ga želi, torej, da »država ne sme zahtevati iz demografskih razlogov ..., naj človek rojeva oziroma naj se odpove rojevanju. Z nameni prebivalstvene politike usklajeno odločanje o rojevanju mora biti prostovoljno, rezultat spoznanja ljudi, da je politika zanje dobra, sprejemljiva« (Zupančič 1991: 133). V skladu s tedanjim razmerjem med zvezno oblastjo in republikami je bil predpis bolj ali manj dosledno prenesen v posamezne

3 Praksa pa je vseeno pokazala, da kljub omejeni sprostitev UPN določen delež žensk še naprej posega po nedovoljenem splavu. Čeprav je šlo za obdobje intenzivnih raziskav ter izboljšav v tehniki UPN in zniževanja števila žensk z visokimi dovoljenimi splavi, so leta 1970 umrle štiri ženske, med letoma 1971 in 1977 pa še pet žensk (Andolšek, Kožuh Novak in Obersnel-Kveder 1991: 192).

4 191. člen: Pravica človeka je, da svobodno odloča o rojstvih otrok. Ta pravica se lahko omeji samo iz zdravstvenih razlogov.

republiške ustave. Ustava Socialistične republike Slovenije je predpis nadgradila, saj je zavezala »družbeno skupnost« k zagotavljanju okoliščin za izvajanje te pravice, torej k zagotavljanju potrebne izobrazbe, socialnega varstva in zdravstvene pomoči, ki omogočajo pogoje za svobodno odločanje o rojstvih.⁵ Bojana Pintar je izjavila, da smo bili »prva država na svetu, ki je svojim prebivalcem dala z ustavo zagotovljeno pravico do svobodnega odločanja o rojstvu otrok« in ob tem izpostavila pomembno vlogo Vide Tomšič: »Po zaslugi njene usmerjene politike, ki je sledila uveljavljanju pravic žensk, je bila že v takratno jugoslovansko resolucijo o načrtovanju družine vključena obveza države, da poskrbi tudi za pogoje za uresničevanje te pravice« (Zgonik 2023).

Umestitev pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok v ustavo je spodbudila sprejetje dodatnih predpisov na zdravstvenem, socialnem in izobraževalnem področju. V Sloveniji sta bila v sedemdesetih letih 20. stoletja sprejeta dva pomembna dokumenta. Prvi je Resolucija o načrtovanju družine in družbenih prizadevanjih za njen nastanek in varnost, sprejeta leta 1974, ki je pozvala različne družbene akterje h koordinirani akciji za uresničevanje razmer za nastanek in varnost družine na podlagi socialističnih družbenomoralnih načel v odnosih med spoloma ter odgovornosti do otroka, da se rodi zaželen. V obrazložitvi predloga resolucije leto prej je tako Zora Tomič zapisala, da z načrtovanjem družine mislijo »svobodno in odgovorno odločanje staršev o rojstvu otrok, o njihovem številu in presledkih med rojstvi – pravico človeka, kot tudi otroka, da se rodi zaželen, to se pravi, v kar se da optimalne, ne le socialno-ekonomske, temveč tudi psihološko-čustvene razmere, v katerih bo resnično zagotovljen njegov razvoj« (Tomič idr. 1973: 191). Nato je omenila, da je upravičenost te usmeritve potrdila tudi mednarodna konferenca o vlogi služb za varstvo matere in otroka, ki je v Sloveniji potekala v organizaciji evropskega urada Svetovne zdravstvene organizacije.

Drugi predpis pa je Zakon o zdravstvenih ukrepih pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok, sprejet leta 1977, ki je pomenil izpolnitev ustavne pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok (Rožman 2009: 315–317). S tem je odločitev

5 233. člen: Pravica človeka je, da svobodno odloča o rojstvih otrok. Ta pravica se lahko omeji samo iz zdravstvenih razlogov. V zvezi z uresničevanjem te pravice zagotavlja družbena skupnost potrebno izobrazbo ter ustrezno socialno varstvo in zdravstveno pomoč v skladu z zakonom.

za abortus v Sloveniji postala »z ustavo zagotovljena pravica noseče ženske, ki ne želi (noče) roditi. Zakon ji daje to pravico, čeprav je umetna prekinitvev nosečnosti zdravstveno in socialno neželen ukrep za uravnavanje rojstev: izhod v sili. ... Vendar je treba šteti tudi umetno prekinitvev nosečnosti za sredstvo reguliranja rojstev, kajti gre za edino sredstvo za preprečevanje rojstva po spočetju« (Zupančič 191: 134). Ob tem je treba poudariti, da zakon ne ureja le umetne prekinitvev nosečnosti kot medicinskega postopka, ampak tudi druge ukrepe v zvezi z rodnostjo, kot so ukrepi za preprečevanje zanositve in za zdravljenje zmanjšane plodnosti. Sprejeti zakon je bil tedaj najliberalnejši predpis na področju reproduktivnih politik v evropskem prostoru, njegov sprejem pa rezultat ugodne politične klime, pravici do splava bolj naklonjene javnosti (predvsem žensk) ter osebne angažiranosti več strokovnjakov in strokovnjakinj (Maček 2004: 30; Rožman 2009: 319–320). Novi zakon je omogočil abortus na zahtevo. To pomeni, da ženskam do 10. tedna nosečnosti ni bilo treba več navajati razlogov za svojo odločitev in prepričevati komisije, da je umetna prekinitvev nosečnosti v njihovem primeru upravičena. Natančneje, zakon določa, da ima človek pravico svobodno odločati o rojstvu otrok in da mora imeti zato tudi dostopne možnosti v okviru zdravstvenega varstva ter dostop do informacij, na podlagi katerih se bo o tem odločal.⁶

Skupaj z bistvenimi družbenimi premiki na državni in mednarodni ravni, ki so omogočili sprostitev dostopa umetne prekinitvev nosečnosti, je nujno poudariti pomen razvoja tehnologije, ki je omogočila veliko varnejše postopke. Ko je bil splav že dovoljen iz medicinskih in socialnih razlogov, so zanj uporabljali postopek, pri katerem so bili zapleti v obliki krvavitev, okužb in poškodb dokaj pogosti. Zato so zdravniki začeli iskati nove metode, kot je bila metoda vakuumske aspiracije, ki je do Slovenije prišla iz Kitajske in prek Rusije. Franc Novak je s sodelavci na Ginekološki kliniki v Ljubljani

-
- 6 1. člen: Človek ima pravico, da svobodno odloča o rojstvu otrok. Ženski in moškemu morajo biti dostopne vse možnosti, s katerimi se jima v okviru zdravstvenega varstva pomaga uresničiti to pravico.
2. člen: Pravica do svobodnega odločanja o rojstvu otrok obsega tudi pravico do pouka, svetovanja in seznanjanja s postopkom, potekom in posledicami uporabe sodobnih načinov in sredstev za uravnavanje rojstev.
3. člen: Zdravstveni ukrepi, s katerimi se po tem zakonu uravnava rojstvo otrok, so preprečevanje zanositve (kontracepcija ali sterilizacija), umetna prekinitvev nosečnosti in ugotavljanje ter zdravljenje zmanjšane plodnosti (do leta 2000, op. a.).

na gradil in izpopolnil metodo in leta 1964 so uspešno izvedli prvo prekinitev nosečnosti s pomočjo vakuuma. Bojana Pinter je povedala, da je bila varna metoda osnova za prepričanje zdravstvenih delavcev, naj ženskam v zgodnji nosečnosti omogočijo »varen splav, kot da so se v stiski prisiljene odločati za nevarne postopke prekinitve nosečnosti. S tem argumentom se je v sedemdesetih letih liberalizacija splava zgodila v številnih državah po svetu. Tako je razvoj medicinske tehnologije povzročil spremembo v družbi in spremembo zakonodaje« (Zgonik 2023).

EKSKURZ 2: Umeščenost jugoslovanskih politik načrtovanja družine v mednarodni kontekst

»V zadnjem času je tudi svetovna zdravstvena organizacija (WHO) sprejela v svoj krog dela načrtovanje družine in sicer s programskega izhodišča, da je načrtovanje družine ena osnovnih človekovih pravic in da so zadevne dejavnosti sestavni del programa za zdravstveno varstvo matere in otroka. V vsa ta dogajanja je vključena tudi naša država«

– Dokl 1975: 7

V tem delu se bom natančneje posvetila razmerju med jugoslovanskim in mednarodnim kontekstom na področju načrtovanja družine. Glede na kompleksnost in obsežnost naloge se bom osredotočila na razvoj konteksta v okviru Svetovne zdravstvene organizacije (SZO), še zlasti kot se kaže skozi poročila o svetovni zdravstveni situaciji med letoma 1965 in 1977. Poročila so izhajala s časovnim zamikom in so v tem pogledu zastarela. Kljub temu pa lahko iz njih razberemo globalne trende in ponazorimo temeljne miselne premike, ki so se zgodili na tem področju.

Judith Seltzer je zapisala, da so v drugi polovici 20. stoletja mednarodni akterji uporabljali tri glavne sklope argumentov za promoviranje nujnosti programov načrtovanja družine. Ti so se skozi čas modificirali in pridobivali različno težo: demografija, zdravje in človekove pravice. Avtorica pravi, da je demografski argument o hitri rasti svetovnega prebivalstva in njenih negativnih posledicah za življenjski standard zaradi vpliva na ekonomski razvoj prevladoval v šestdesetih in sedemdesetih letih. Nato je v osemdesetih letih prevladal zdravstveni razlog, ki se je oblikoval okrog negativnih posledic

visoke rodnosti za maternalno in otroško smrtnost. V devetdesetih letih pa se je uveljavil argument človekovih pravic, ki se je osredotočal na pravice žensk, primarno reproduktivne pravice in reproduktivno zdravje (Seltzer 2002: 10–14). Upoštevajoč že zapisano lahko zatrdimo, da je razvoj področja v SFR Jugoslaviji bistveno prehitel globalne trende, ni pa bil iz njih popolnoma izvzet.

V skladu s prvim sklopom argumentov v prid načrtovanju družine so v četrtem poročilu Svetovne zdravstvene organizacije o svetovni zdravstveni situaciji – dokumentu, ki je spremljal premike na zdravstvenem področju na globalni ravni med letoma 1965 in 1968 – avtorji posebej poudarili vprašanje rasti prebivalstva kot zdravstvenega problema, ki zadeva predvsem t. i. države v razvoju. Izražena je bila skrb, da bi naraščajoče število otrok, ki so jih ogrožale različne otroške bolezni in socialne posledice revščine, pomenilo preveliko breme za zdravstvene službe držav, ki so stremele k boljšim standardom oskrbe (SZO 1971: 12). Zavzeli so stališče, da kombinacija teh dejavnikov povzroča visoko stopnjo smrtnosti in obolevnosti otrok do petega leta starosti ter negativno vpliva na njihov duševni in telesni razvoj, kar je pomenilo grožnjo prihodnjemu ekonomskemu in družbenemu razvoju skupnosti (ibid. 55), obenem pa oteževalo razvoj zdravstvenih storitev na ravni, primerljivi s t. i. zahodnimi državami. Odgovor na te skrbi so predstavljali programi načrtovanja družine, ki naj bi zadostili več ciljem, in sicer: omejevanju rasti prebivalstva in visoke rodnosti ter s tem izboljšanju življenjskega standarda; izboljšanju zdravja in dobrobiti žensk skozi podporo pri omejevanju neželenih nosečnosti in abortusa; ter z zagotavljanjem pravice do načrtovanja družine (Seltzer 2002: 10).⁷

Varovanje zdravja žensk se je tako hitro pojavilo kot argument za načrtovanje družine v globalni areni. Tako je SZO v skladu s svojim poslanstvom usmerila svoje dejavnosti v potrjevanje zdravstvene upravičenosti načrtovanja družine in izdala Posebno poročilo znanstvene skupine Svetovne zdravstvene organizacije o zdravstvenih vidikih načrtovanja družine. To je nastalo na podlagi zasedanja junija 1969 in je kot načrtovanje družine opredelilo uravnavanje rojstev, neplodnost, izobraževanje za starševstvo, izobraževanje o seksualnosti in

7 Ti argumenti so sprožali tudi različne intervencije svetovnih akterjev (npr. ZDA), ki so prek različnih populacijskih politik omejevali rojstva na globalnem jugu, medtem ko so omejevali dostop do sredstev za načrtovanje družine za svoje državljanke (za več glej Burcar 2022: 14–19).

druge dejavnosti (SZO 1970: 7–8). Poročilo je na podlagi raziskav ponudilo sklepe o pozitivnih izidih programov načrtovanja družine in navodila za nadaljnje raziskovanje področja. Med drugim so avtorji poudarili, da je pozitiven vpliv teh programov opaziti zlasti pri 1) izogibanju neželenim nosečnostim in spodbujanju želenih rojstev, ki se drugače morda ne bi zgodila; 2) spremembi končnega števila otrok, ki jih rodi ena mati; 3) spremembi v intervalih med nosečnostmi; 4) spremembi življenjskih obdobji staršev (primarno matere) ob rojstvih, posebej prvega in zadnjega (ibid.: 8). Obenem so zapisali, da je bilo načrtovanje družine v preteklosti pogosto izenačeno z omejevanjem neželenih nosečnosti, čeprav ga je treba dojemati v širših okvirih. Vseeno se abortus kaže kot najjasnejši indikator neželene nosečnosti iz medicinskih, osebnih ali socialnih razlogov, z vidika zdravja pa je, če ni opravljen v medicinskem okolju, ena najbolj nevarnih posledic neželene nosečnosti, zato, so poudarili, je raziskovanje razlogov in okoliščin, v katerih se ta opravlja, prednostna naloga (ibid.: 9–10). V vsakem primeru so različne resolucije, ki jih je sprejela SZO med letoma 1965 in 1969, tej podelile širok mandat za delo na z zdravjem povezanih vidikih človeške reprodukcije, načrtovanju družine in populacijski dinamiki. SZO so omogočale podporo pri razvoju različnih dejavnosti, povezanih s programi načrtovanja družine, tako na ravni primarne dejavnosti kot raziskovanja (Zahra in Strudwick 1973: 701).

Peto poročilo Svetovne zdravstvene organizacije o svetovni zdravstveni situaciji, ki je zajelo obdobje med letoma 1969 in 1972, je prvič vključilo poglavje o varovanju zdravja družin. Poudarili so, da se je od leta 1968 področje varstva zdravja mater in otrok zelo razširilo, uravnavanje rojstev pa izgubilo svoj čustveni naboj, ko je prevladalo stališče, da zdravje mater in otrok ni odvisno le od individualnih ukrepov, temveč od pristopov, ki upoštevajo družino kot celoto. Obenem so avtorji zapisali, da je ne glede na doktrino znano, da prekratka časovna obdobja med rojstvi ogrožajo zdravje žensk in otrok. Iz poročila izhaja tudi, da »so številne države pooblastile SZO in druge medvladne organizacije, da kot celoto obravnavajo probleme umrljivosti in obolevnosti mater, otrok in dojenčkov, prehrane otrok in mater, zdravstvene vzgoje in človeške reprodukcije, vse v povezavi s človekovimi pravicami« (SZO 1975: 32).

Argument človekovih pravic se na področju načrtovanja družine sočasno pojavi tudi v drugih dokumentih. Že leta 1967 je Organizacija združenih narodov (OZN) izdala deklaracijo s pozivom,

naj države prepoznajo populacijski problem kot element pri svojem načrtovanju, če želijo doseči ekonomske cilje in izpolniti prizadevanja svojih prebivalcev ter da dolgotrajen mir pogojujejo odgovori na izzive populacijske rasti. Obenem pa je v deklaraciji zapisano, da »velika večina staršev želi imeti znanje in sredstva za načrtovanje družin; da je možnost za odločanje o številu in razmaku otrok osnovna človekova pravica« in da je »cilj načrtovanja družine bogatitev človekovega življenja, ne omejevanje; da načrtovanje družine, ki zagotavlja več priložnosti za vsako osebo, osvobaja človeka, da pridobi svoje dostojanstvo in doseže polni potencial« (Berelson v Seltzer 2002: 13). Eden od ključnih zgodovinskih trenutkov na področju načrtovanja družine se je zgodil leta 1968, ko je v Teheranu potekala mednarodna konferenca OZN o človekovih pravicah, ki so se je poleg predstavnikov številnih organizacij udeležili delegati 84 držav. Namen konference je bil premisliti napredek na področju človekovih pravic 20 let po sprejemu Splošne deklaracije o človekovih pravicah ter oblikovati program za prihodnje delovanje. V sklepni listini konference so v 18. poglavju, ki obravnava človekove pravice v povezavi z rastjo prebivalstva in načrtovanjem družine, zapisali zagotovilo, ki

Slika 5:

Svobodno odločanje o številu otrok in razmaku med njimi kot človekova pravica

XVIII. Human rights aspects of family planning

(ADOPTED ON THE REPORT OF THE SECOND COMMITTEE)

The International Conference on Human Rights,

Believing that it is timely to draw attention to the connexion between population growth and human rights,

1. *Observes that the present rapid rate of population growth in some areas of the world hampers the struggle against hunger and poverty, and in particular reduces the possibilities of rapidly achieving adequate standards of living, including food, clothing, housing, medical care, social security, education and social services, thereby impairing the full realization of human rights;*

2. *Recognises that moderation of the present rate of population growth in such areas would enhance the conditions for offering greater opportunities for the enjoyment of human rights and the improvement of living conditions for each person;*

3. *Considers that couples have a basic human right to decide freely and responsibly on the number and spacing of their children and a right to adequate education and information in this respect;*

4. *Urges Member States and United Nations bodies and specialized agencies concerned to give close attention to the implications for the exercise of human rights of the present rapid rate of increase in world population.*

*25th plenary meeting
12 May 1968*

II. PROCLAMATION OF TEHERAN

16. The protection of the family and of the child remains the concern of the international community. Parents have a basic human right to determine freely and responsibly the number and the spacing of their children;

Sklepna lista OZN (1968)

ga je povzela tudi SFRJ v svojih temeljnih dokumentih, in sicer, da imajo »pari temeljno človekovo pravico svobodno in odgovorno odločati o številu otrok in razmaku med njimi ter pravico do ustrezne izobrazbe in informacij v tem oziru« (Sklepna listina OZN 1968: 15). To pravico je povzela tudi leta 1969 sprejeta Deklaracija OZN o družbenem napredku in razvoju v svojem 4. členu.

Medtem pa poročila SZO, tudi kadar so govorila o zelo podobnem, niso omenjala pravic. Bolj so se osredotočala na organizacijo širšega področja, v katerega je bilo umeščeno načrtovanje družine. V šestem poročilu SZO o svetovni zdravstveni situaciji, ki je obravnavalo obdobje med letoma 1973 in 1977, tako najdemo že zelo obsežno poglavje o varovanju zdravja družin. To predpostavlja, da zdravje mater in otrok zajema celotno oskrbo v kontekstu zdravja družin, kar pomeni nosečnosti in rojstva, promocijo dojenja in primerne prehrane, spremljanje razvoja otrok, preprečevanje infekcij in otroških bolezni ter imunizacijo, načrtovanje družine (vključno z zdravljenjem neplodnosti) in izobraževanje o zdravju (SZO 1980: 135–136). Avtorji so ob tem pojasnili, da so v preteklosti številne države poudarjale skrb za načrtovanje družine kot ločeno dejavnost, a so izkušnje pokazale, da mora biti vključena v zdravstvene in druge programe, ki odsevajo prepletenost med uravnavanjem rodnosti, zdravjem mater in otrok ter vplivom na različne storitve.

Poročilo hkrati izpostavi novo »osveščenost o pravicah, statusu in vlogi žensk, ki že pomembno vpliva na večino družb in ki ima za posledico večjo neodvisnost žensk ter njihovo večjo participacijo v vseh vidikih ekonomskega, političnega in družbenega življenja« (SZO 1980: 22). Skupaj z drugimi procesi in možnostjo načrtovanja rojstev, trdijo avtorji, se je spremenila struktura in delovanje družin, kar vpliva na zdravje njihovih članov. Na tej točki pa se vrnejo k varovanju zdravja žensk in zapišejo, kako je z večjo prepoznavo področja postalo očitno, da je visoka smrtnost žensk v srednjih letih v t. i. državah v razvoju razlog za skrb. Kljub pomanjkljivemu poročanju so bili namreč razlogi, povezani z nosečnostjo in rojstvi, med glavnimi povzročitelji smrti žensk v rodni dobi (ibid.: 125–127). Poročilo nato povzame pozitivne vplive načrtovanja družine na zdravje žensk, ki jih je oblikovalo Posebno poročilo znanstvene skupine SZO o zdravstvenih vidikih načrtovanja družine leta 1969 in izpostavi vlogo nedovoljenih splavov pri maternalnih smrtih. Konča s tem, da so ne glede na zakonitost abortusi pogosti v večini delov sveta in oceni, da je bilo sredi sedemdesetih

let razmerje med UPN in živimi rojstvi ena proti tri in da je približno polovica abortusov izvršenih tajno, številni v nehigijskih pogojih z nevarnimi tehnikami, kar predstavlja pomemben vzrok maternalnih smrti, hendikepa in neplodnosti (ibid.: 139–140).

Iz opisanega dogajanja na mednarodnem področju razberemo, da so bili jugoslovanski strokovnjaki in strokovnjakinje ne le seznanjeni z razvojem doktrine načrtovanja družine, temveč so v njej dejavno sodelovali in jo včasih tudi preHITEVALI. Že leta 1963 je bil namreč ustanovljen jugoslovanski Koordinacijski komite za načrtovanje družine, Vida Tomšič pa je bila kot predstavnica SFRJ v Komisiji za socialni razvoj OZN (leta 1963 njena predsednica) močno vpeta v mednarodne povezave na področju načrtovanja družine (Leskošek 2021: 128–129). Svojevrstna geopolitična umestitev SFR Jugoslavije je omogočila, da so znanstveniki dejavno spremljali najnovejša svetovna dognanja, se o njih redno izobraževali v tujini in sodelovali pri številnih študijah, ki so utrdile najnaprednejše pristope k načrtovanju družine. Tako so se pod okriljem ljubljanskega Inštituta za načrtovanje družine, ki je bil ustanovljen leta 1967, izvajale številne raziskave na področju umetne prekinitve nosečnosti, med njimi Ljubljanska abortus študija, pri kateri so v sodelovanju z ameriškimi strokovnjaki med letoma 1971 in 1973 primerjali varnost in učinkovitost dveh metod za splav. Leta 1972 je bil v okviru istega inštituta ustanovljen Klinično–raziskovalni center SZO za področje reprodukcije človeka, ki je raziskoval »medicinske in z njimi povezane družbene vidike načrtovanja družine, preučeval vprašanja rodnosti in neplodnosti v zakonu, prav tako pa tudi sociološka, medicinska in psihološka vprašanja splava in njegovo preprečevanje« (Takač 2007: 51), obenem pa je v Mariboru deloval raziskovalni center 023 IFRP (International Fertility Research Program) (ibid.: 38–39). Do leta 1974 so na Inštitutu za načrtovanje družine opravili več kot 50 študij, institucija pa je veljala za eno naprednejših na področju reproduktivnega zdravja žensk (Leskošek 2021: 130–131).

Obenem lahko spremljamo zanimiv razvoj v argumentaciji različnih vidikov načrtovanja družine kot človekove pravice. Če je še Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava iz leta 1960 eksplisitno poudarjala, da abortus ni pravica ženske, temveč družbena pomoč osebi v stiski, je v tem kratkem obdobju kot del mednarodnega razvoja področja svobodno odločanje o rojstvih otrok, katerega eksplicitni del je tudi umetna prekinitve nosečnosti, postalo človekova

pravica. Na kakšen način se je ta idejni premik zgodil, bo treba v prihodnje še raziskati, a dejstvo je, da je nepovrnljivo vplival na ureditev področja v Jugoslaviji, saj je bil v tej obliki vključen v zakonodajo.

Vesna Leskošek je izpostavila, da v razvoju dostopa do splava spremljamo argumente, ki se gibljejo od medikalizacije do načrtovanja družine (2021: 124). Opozorila je, da so ženska gibanja v Sloveniji že med svetovnimi vojnami zahtevala pravico žensk do odločanja o sebi in številu otrok, tudi zametki programov načrtovanja družine segajo v ta čas, ko so iste akterke zahtevale izobraževanje o preprečevanju neželene nosečnosti ter dostop do sredstev zanj in izboljšanje življenjskih pogojev mater in otrok. A so sčasoma ponotranjile medicinske argumente o indikacijah in zdravstveni stroki prepustile premoč pri urejanju področja. Koncepti načrtovanja družine so v tem pogledu resnično revolucionarni, saj so vprašanje abortusa premestili »iz tradicionalne zasidranosti v polje medicine in vprašanj, koliko pravice lahko dodeli in pod kakšnimi pogoji ... v dosti širši okvir življenjskega poteka mladih ljudi ...« (ibid.: 125). Umetna prekinitev nosečnosti je tako postala le majhen del kompleksnega področja, ki vključuje zdravstveno in socialno varstvo, odpravo revščine, regulacijo trga dela in stanovanj, ustanavljanje vrtcev in delovanje šol itn. »Te spremembe odražajo temeljni preobrat v razumevanju abortusa kot pravice, ki zagotavlja avtonomijo žensk pri odločanju o sebi, o svojem telesu in življenju,« za kar so se borile od začetka 20. stoletja (ibid.: 122).

Napadi na ureditev po osamosvojitvi in dejstva, ki spodkopavajo dostop

»Če hočemo vzeti sintagmo 'pravica ženske do izbire' zares, potem moramo poudariti vsak člen v njej: pomembno je, da ima legalno pravico ženska, da je to res pravica (država mora zagotoviti, da jo lahko uresničimo), da je to res izbira (zagotavljanje ekonomskih in socialnih pogojev, stanovanjskih razmer, otroškega varstva ipd.)«

– DOLAR BAHOVEC 1991: 14

Leto 1977 je na področju reproduktivnih pravic v Jugoslaviji in širše pomenilo prelomnico. Sprejem Zakona o zdravstvenih ukrepih pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvih otrok je namreč ureditev umetne prekinitve nosečnosti dvignil na povsem novo raven, ki je omogočila svobodno in za žensko veliko prijaznejšo

obravnavo. Le dobro desetletje pozneje pa se je vprašanje pravice do UPN znova odprlo v javnosti kot del pred- in poosamosvojitvenega dogajanja. Ob koncu osemdesetih let se je to pravico namreč začelo preizpraševati, kar so sprožili konservativnejši in/ali katoliški krogi, utemeljujoč omejitve dostopa do splava: z nujnostjo ohranitve »nacionalne substance« oziroma »preprečevanja padca natalitete« s pomočjo ukrepov za zvišanje rodnosti Slovenk; s pravico zarodka do življenja in svetostjo življenja; z novimi predlogi populacijske in družinske politike na podlagi družine kot temeljne celice družbe ter poudarjanjem novih »oblik moralne vzgoje«, ki naj bi zmanjšali število abortusov (Mencin 2005: 112; Dolar Bahovec 1991). »Na novo oblikujoča se desnica je ta čas dojemala tudi kot priložnost, da zavrti kazalce ure nazaj. Na sploh se je po vzhodni Evropi širil glas, da je socializem prisilno emancipiral ženske in da si zdaj želijo spet nazaj v gospodinjstvo. V skladu s tem sta katoliška cerkev in nastajajoča katoliška opozicija začeli kampanjo za retradicionalizacijo vloge žensk v družbi« (Jalušič 2002: 72). Argumenti nasprotnikov splava v času razpada Jugoslavije pravzaprav ne prinašajo nič novega. Ana Cergol Paradiž je zapisala, da so tudi na prehodu iz 19. v 20. stoletje ob trendu zniževanja natalitete »mnogi panično svarili pred 'izumrtjem naroda', ki naj bi ga zakrivilo 'padanje rojstev' oziroma 'bela kuga« (2013: 231; prim. Ratej 2015: 30; Dobaja 2015). Podobno Daša Bole navaja, da so v sedemdesetih letih 20. stoletja ukrepe na področju načrtovanja družine spremljali ostri očitki o tem, da se z njimi »daje potuha nemorali, neodgovornemu vedenju in materialističnemu egoizmu na račun potomstva« in da povečujejo grožnjo »izumiranja slovenskega naroda« (1976: 294).

En prvih trenutkov kampanje zoper abortus je bila zaskrbljenost zaradi upadanja rodnosti »Slovencev« v osemdesetih letih 20. stoletja, nato je bila tematika prisotna v predvolilni kampanji v času prvih večstrankarskih volitev, v razpravah o novi slovenski ustavi pa je postala osrednja politična tema. Deli nove ustave, o katerih je bilo največ nestrinjanj, so bili preambula o svetosti življenja ter člena o ugovoru vesti⁸ in svobodi odločanja o rojstvih otrok. Sprejem 55. člena (o svo-

8 Predlog o ugovoru vesti je osnutek ustave predvidel le zoper vojaško službo in ne kot temeljno človekovo pravico. Nato so predlagali, naj se ta razširi na druge poklice, kar so številne zagovornice ohranitve dostopa do UPN razumele kot poskus odpiranja vrat ugovoru vesti zdravstvenega osebja zoper abortus, zato so dosegle varovalko, da se s to pravico ne sme omejevati pravic drugih (Mencin 2021: 153-154).

bodnem odločanju o rojstvih otrok) in s tem Ustave RS je bil namreč do zadnjega negotov in če ne bi bil sprejet, ne bi bilo več jamstva za ohranitev zakonodaje, ki ženskam zagotavlja možnost UPN na zahtevo (Mencin 2005: 113). Dolgotrajna diskusija je trajala tako dolgo, da se je s sprejemom ustave mudilo, spodbudila pa je mobilizacijo civilne družbe v koaliciji *Za izbiro*, ki je med drugim organizirala množične proteste. »Demonstracija in celotna kampanja ... sta bili – tudi simbolno – zelo uspešni. Vendar je za celoto civilnodružbenih iniciativ imela tudi ta zmaga grenak priokus. ... na koncu [je] zmagala kompromisna varianta, ki jo je ponudil Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin – v člen je bila zapisana svoboda namesto pravice (dok. 91/26)« (Jalušič 2002: 80).⁹ Kljub temu je pomembno prispevala k ohranitvi ustavno zagotovljene pravice do dovoljenega splava na zahtevo do danes. Po njej so nasprotniki trenutne ureditve reproduktivnih pravic še nekajkrat ob različnih priložnostih in na različne načine skušali okrniti njen obseg. Te kritične diskurzivne trenutke, ko abortus znova postane široko diskutirana javna tematika, so podrobno popisale druge avtorice (predvsem Mencin Čeplak 2016; Mencin 2021, Renner in Kralj 2021). Metka Mencin je strnila, da diskurzi proti abortusu ostajajo znotraj ideoloških okvirjev osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja, ki jih določajo nacionalizem, patriarhat, spolni binarizem, heteronormativnost, biologizem, antisocializem in antikomunizem. Po drugi strani pa so se pomnožili, razširili svoje mreže in diverzificirali strategije ter tako dosegli širši javni prostor (Mencin Čeplak 2016: 1381–1382).

Vse prepogosto te napade razumemo zgolj na ideološki ravni – v nekem trenutku postanejo dejavnejša diskurzivna soočenja, nato se začasno umirijo. To so gotovo prakse, ki ogrožajo trenutno ureditev umetne prekinitev nosečnosti in reproduktivnih pravic nasploh ter skušajo vplivati na razumevanje topike v širši javnosti. Javna podpora abortusu na zahtevo je izjemnega pomena za ohranitev njegove dostopnosti, enako kot preprečevanje poskusov spreminjanja obstoječe zakonodaje ali sprejemanja nove v obliki, ki oži svobodo odločanja. Prav tako pa so ključne skorajda banalne podrobnosti na ravni ureditve dostopa, torej skrb za zagotavljanje možnosti, da ženske to pravico lahko dejansko udeležijo.

9 55. člen (svobodno odločanje o rojstvih otrok): Odločanje o rojstvih svojih otrok je svobodno. Država zagotavlja možnosti za uresničevanje te svoboščine in ustvarja razmere, ki omogočajo staršem, da se odločajo za rojstva svojih otrok.

Mateja Končina je zapisala, da je pravna ureditev umetne prekinitve nosečnosti odvisna predvsem od tega, ali je v določeni državi uvrščena med protipravna dejanja ali med metode za načrtovanje družine: tam, kjer je protipravno dejanje, je urejena s kazenskimi zakoni, v katerih so taksativno našteje indikacije, ki predstavljajo dovoljene izjeme (1991: 150). Podobno je menil Karel Zupančič, ki je pisal o treh uveljavljenih rešitvah pravne ureditve splava: ta je ali prepovedan; ali prepovedan, a ne kazniv ob določenih indikacijah (zdravstvena, evgenična, pravna/moralno-etična, zdravstveno-socialna, socialna); ali dovoljen na zahtevo kot sredstvo za uravnavanje rojstev. »Največ pravnih ureditev kombinira možnost, da odloča ženska o umetni prekinitvi nosečnosti sama, ne da bi navajala razloge, z dovoljevanjem umetne prekinitve nosečnosti, če so podane indikacije. V tem kombiniranem sistemu je za svobodno odločitev ženske o umetni prekinitvi nosečnosti postavljen pogoj, da je noseča krajši čas ...; če pa gre za indikacije, se lahko dovoli umetna prekinitve nosečnosti, tudi če traja dlje ...« (Zupančič 1991: 130). Za ta pristop so se odločili tudi jugoslovanski zakonodajalci. Strokovnjaki so UPN sicer uvrščali med metode za načrtovanje družine, a se je dostop do nje le postopoma širil, šele od druge polovice sedemdesetih let pa ima ženska v nosečnosti do 10. tedna pravico opraviti splav na zahtevo, ne da bi morala ob tem pojasnjevati ali dokazovati razloge za svojo odločitev. Pozneje mora začeti postopek na dvostopenjski komisiji, pri čemer prevladuje upravičenost zaradi medicinskih ali socialnih indikacij. Torej je v temu smislu pravica še vedno omejena.

Ob tem Bojana Pinter opozarja, da praviloma obstajajo omejitve tudi v primerih, ko je abortus dovoljen na prošnjo oziroma zahtevano ali iz socialno-ekonomskih razlogov. Poleg višine nosečnosti, do katere je mogoča UPN na zahtevo, se te lahko kažejo v predpisih o pooblaščenih službah, ki jo izvajajo; v predpisih o soglasju partnerja ali staršev v primerih mladoletnic; obveznostih svetovanja ali časa za premislek (čakalne dobe); ali v vprašanju, kdo je plačnik umetne prekinitve nosečnosti (2004: 16–17). To pomeni, da liberalizacija zakonodaje na področju splava še ni zagotovilo, da je ta ženskam dejansko široko dostopen. Iz izkušenj drugih držav izhaja, da možnosti niso odvisne zgolj od pravne ureditve, ampak nanje vplivajo druge okoliščine, »zlasti pristop k izvrševanju predpisov s strani pristojnih organov oziroma oblasti, odnos zdravstvenih delavcev do umetne prekinitve nosečnosti in odnos prebivalstva oziroma družbena

klima. Na izvrševanje predpisov vplivajo oblasti posebno s skrbjo (ali odsotnostjo skrbi) za mrežo zdravstvenih organizacij, ki upravljajo umetno prekinitev nosečnosti in z reguliranjem vprašanja, kdo in v kolikšni meri plača stroške za umetno prekinitev nosečnosti« (Zupančič 1991: 131).

Da je mogoče dostop do abortusa omejiti ob načeloma liberalni zakonodaji, pričajo tudi izkušnje v Sloveniji. Že ob sprejemanju Ustave RS se je Metka Mencin spominjala, da so se njeni osnutki leta 1990 in 1991 ves čas spreminjali, zato je bila potrebna velika pozornost glede morebitnih posledic novih določil. Tako je eden od osnutkov vseboval člen o varovanju zdravja otrok pred rojstvom v kontekstu, ki bi bil lahko podlaga za legalizacijo nadzora nad nosečnico; ob spreminjanju zdravstvene zakonodaje pa prvi vladni dokument ni predvidel umetne prekinitve nosečnosti kot posega v okviru obveznega zdravstvenega zavarovanja (Jalušič 2002: 210–212). Podobno se je dogajalo še v nekaj primerih. Leta 2002 so ob predlogu novega zdravstvenega zakona, ki je bil kasneje zavržen, poslanci Slovenske ljudske stranke izpustili omembo poroda, kontracepcije, sterilizacije in abortusa iz seznama zdravstvenih storitev, ki jih krije obvezno zdravstveno zavarovanje (Matos v Mencin 2021: 160; Mencin Čep-lak 2016: 1377). Leta 2006 so na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve pripravili Strategijo za dvig rodnosti v RS, ki je med ukrepi predlagala, naj ženske stroške abortusa v celoti krijejo same, razen v primeru medicinskih indikacij (ibid.). Leta 2016 pa je iniciativa z Ženskim lobijem na čelu ohranila polno financiranje različnih kontracepcijskih tabletk v okviru obveznega zdravstvenega zavarovanja, ko je ZZZS predlagal doplačila. Posebno težavo predstavlja tudi trditev, da 55. člen Ustave RS ne vključuje dostopa do splava, ki jo zagovarjajo nekateri nasprotniki obstoječe ureditve. Ob tem je treba opozoriti, da je skupaj s tem členom ustavna komisija sprejela tudi razlago njegovih določil, ki nedvoumno pojasnjuje, da je pravica do abortusa vključena v svobodno odločanje o rojstvih otrok (Cerar in Perenič 2001 v Mencin 2021: 157).

Kljub poskusom spreminjanja dostopa do umetne prekinitve nosečnosti je v Sloveniji Zakon o zdravstvenih ukrepih pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvih otrok z določenimi spremembami ostal veljaven do danes. Ta določa pravico človeka, ženske in moškega, da svobodno odloča o rojstvu otrok in da mu morajo biti dostopne vse možnosti, vključno s svetovanjem in

informiranjem, da v okviru zdravstvenega varstva uresniči to pravico. Postopek za UPN se začne na zahtevo nosečnice, ki je razsodna (ali na zahtevo staršev ali skrbnika, kadar ni razsodna). »[T]o pomeni, da mora imeti za svojo odločitev potreben razum in voljo, saj sicer ne moremo govoriti o svobodni odločitvi« (Zupančič 1991: 135). Razsodna ženska UPN zahteva sama, četudi je mladoletna. »Po slovenskem pravu torej starši ne morejo zahtevati, da naj se opravi umetna prekinitev njihovi mladoletni, a razsodni hčeri, po drugi strani pa tudi ne morejo preprečiti, da bi se ji na njeno zahtevo opravila umetna prekinitev nosečnosti« (ibid.: 136). 22. člen Zakona sicer pravi, da naj bi zdravstvena organizacija, ki opravlja UPN, praviloma o posegu obvestila starše, kar pa ne pomeni obveznosti, zato velja, da zdravstvena organizacija, v kateri poseg opravijo, lahko obvesti starše mladoletnice le v primeru, če ona v to privoli. Zakon pravi »praviloma«, kar številni razumejo dobesedno, »čeprav je v Navodilih o izvajanju zakona lepo obrazložena z 'ne obvezno' in 'ne brez predhodne privolitve mladoletne nosečnice'. Zakonodajalec je ob tem upošteval, da gre pri UPN za strogo osebno odločitev; da je UPN medicinski poseg v telo kot najbolj osebno človekovo dobrino; da bi se mladoletnica lahko zatekla k ilegalnemu splavu ... in da se končno postavlja vprašanje, ali so v takem položaju starši sposobni objektivno oceniti koristi mladoletnice« (Maček 2004: 32; prim. Rotar Pavlič in dr., 2011; Pinter, 2020). Podobno velja, da privolitev moškega ni pogoj za UPN: »Odločitev o umetni prekinitvi nosečnosti ... je individualna pravica posameznika in ne pravica para oz. zakoncev ...« (Zupančič 1991: 137). Ker je zarodek odvisen od telesa ženske, saj ni sposoben samostojnega življenja, odločitev ženske za UPN spada k razpolaganju z lastnim telesom, zato je pravica ženske, da odloča o rojstvu, močnejša od pravice moškega (ibid.: 137–138). Pomembno je tudi, da čakalna doba in socialno svetovanje ob umetni prekinitvi nosečnosti po zakonu nista obvezna. Socialno svetovanje je v nekaterih zdravstvenih ustanovah vseeno prisotno, med drugim v socialni službi ženske podajo pisno zahtevo, da želijo abortus, obenem pa je svetovanje na voljo v času hospitalizacije glede morebitnih potreb po povezovanju z drugimi službami po odpustu.

Več desetletij star zakon še danes velja za zelo naprednega, saj je uspešno naslovil družbeno in zdravstveno problematiko ne le abortusa, ampak reproduktivnih pravic nasploh. Lahko torej trdimo, da je to področje v Sloveniji izjemno dobro urejeno. Ob sprejemu Zakona

o zdravstvenih ukrepih pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok je Daša Bole zapisala, da se je v prejšnjem obdobju »kar 65 odstotkov in več odklonjenih prosilk odločalo za nedovoljeni splav – kljub temu da so zadnja 3–4 leta komisije odklonile pribl. 3 odstotke prosilk« (1976: 296). Novi zakon pa je ženskam omogočil UPN na zahtevo, torej dostop do postopka brez navajanja dejstev, katerih upravičenost presoja posebna komisija. To je pomenilo tako bistven premik, da so Lidija Andolšek, Mateja Kožuh Novak in Dunja Obersnel-Kveder zapisale: »Ta ukrep je povzročil v naslednjih letih 100-odstotno povečanje števila umetnih prekinitev, hkrati pa smo pričeli opaziti padanje števila drugih splavov, kamor spadajo tudi nedovoljeni splavi. Menimo, da smo s tem ukrepom v Sloveniji iztrebili nedovoljeni splav« (1991: 192). Leta 1982 je bilo tako zabeleženo največ dovoljenih UPN (21.185), od leta 1983 pa je število začelo upadati in leta 1989 jih je bilo že za četrtno manj (16.549), leta 1997 9.712, nato pa se je njihovo število še naprej nižalo in je leta 2007 znašalo 5.209, leta 2013 pa 4.011 (NIJZ 2013), kar nas uvršča med države Evropske unije z najnižjo stopnjo dovoljene splavnosti. Obenem pa kljub povečanju števila UPN maternalna obolevnost ni narasla. Še več, če je v sedemdesetih letih zaradi splava umrlo enajst žensk, sta v osemdesetih umrli le še dve (leta 1983 in leta 1985) (Andolšek-Jeras in Obersnel-Kveder 1991: 176, 181; Andolšek, Kožuh Novak in Obersnel-Kveder 1991: 194), po tem se je smrtnost ustavila. Povzamemo lahko, da je v Sloveniji v drugi polovici 20. stoletja prevladal pristop, ki je povsem ustavil smrtnost in obolevnost zaradi nedovoljenega splava, obenem pa je z uvajanjem drugih metod uravnavanja rojstev, predvsem dostopne kontracepcije, povzročil vztrajno nižanje števila dovoljenih abortusov.

EKSKURZ 3: Nekateri sodobni izzivi za uresničevanje pravice do abortusa¹⁰

Kljub uspehom obstoječe ureditve UPN v Sloveniji je nujno področje še naprej obravnavati in spremljati razvoj prakse. Razlog za to so zagotovo nenehni poskusi dela slovenske družbe, da bi spremenili ureditev in omejili abortus na zahtevo. Obenem pa tudi to, da v obdobju

10 Gradivo za ta del poglavja sva v preteklosti raziskovali z Leo Bombač Tavčar, za kar se ji zahvaljujem.

po osamosvojitvi različni družbeni procesi (spremembe na trgu dela, priseljevanje v Slovenijo, varčevalni ukrepi v zdravstvenih in socialnih politikah itd.) vplivajo na možnosti za dostop do raznolikih pravic, četudi so te opredeljene v pravnih aktih. In ne nazadnje zato, ker mora še naprej ostati cilj, da je kljub dostopnosti umetnih prekinitev nosečnosti čim manj in da osebe čim bolj uravnavajo rojstva na druge varne načine. Leta 2006 je bila namreč na Ginekološki kliniki UKC Ljubljana izvedena raziskava Zdravstvene in psihosocialne okoliščine odločitve za umetno prekinitev nosečnosti, ki je potrdila, da so razlogi za UPN še vedno raznoliki. Najpogostejši naveden razlog je bila trenutna odsotnost želje po otroku (48,7 odstotka), sledili so še finančno-bivanjska stiska (35,3 odstotka) in šolanje oz. kariera (29,7 odstotka), ter tudi nenačrtovana nosečnost, neugodne življenjske razmere in težave v partnerskem odnosu (Baznik in Vovk 2006). Obenem je raziskava razkrila, da imajo ženske, ki se odločijo za abortus, slabše socialno-ekonomske pogoje, so redkeje katoliške veroizpovedi in kontracepcijo uporabljajo manj učinkovito kot tiste ženske, ki se odločijo, da bodo otroka donosile. Raziskovanje potrjuje, da informiranost o kontracepciji in njena dostopnost vplivata na število dovoljenih splavov. Neuporaba kontracepcijskih metod je namreč še vedno glavni razlog za neželene nosečnosti. »Med ženskami, ki so v Sloveniji prišle leta 2002 na dovoljeni splav, jih 45 odstotkov ni nikoli uporabljalo nobene kontracepcije (KC) ... Ob zanositvi pred UPN ni nobene KC uporabljalo 55 odstotkov žensk ... 25 odstotkov [jih je zanosilo] ob prekinjenem odnosu. Glavni vzrok neželene nosečnosti je torej neuporaba kontracepcije oziroma uporaba nezanesljivih (tradicionalnih) metod« (Pinter in Pretnar-Darovec 2004: 66). Število splavov bi se tako v Sloveniji lahko še znižalo, a je treba upoštevati, da se z leti spreminjajo vzorci rabe kontracepcije, zato bi bili potrebni dodatni ukrepi, ki bi obravnavali tudi neenakosti v zdravju na tem področju (Ponikvar 2016).

V primeru neželene nosečnosti pa zakon dopušča abortus na zahtevo le zgodaj v nosečnosti. »Do 10. tedna nosečnosti je po izkušnjah zdravnikov nevarnost za življenje in zdravje nosečnice neznatna, zato zakon ne omejuje njene pravice, da se odloči in doseže umetno prekinitev nosečnosti« (Zupančič 1991: 138). Po tem roku pa je pravica ženske do UPN omejena in o njeni zahtevi odločata komisiji na prvi in drugi stopnji, ki ju še danes sestavljajo zdravniki in socialna delavka. Ti odobrita poseg, če presodita, da je nevarnost posega za

življenje in zdravje nosečnice manjša od nevarnosti, ki grozi ženski ali otroku zaradi nadaljevanja nosečnosti in poroda. Napotitev na komisijo je pravica ženske ne glede na višino nosečnosti, ta pa naj ne bi presojala na podlagi indikacij, temveč stopnje nevarnosti, ki bi jo UPN pomenila za nosečnico (Maček 2004: 31). Razlogi zaradi katerih se ženske odločijo dati prošnjo, so različni. Komisija druge stopnje je denimo leta 2018 obravnavala 42 vlog za umetno prekinitvev nosečnosti. Sedem zahtev je bilo zaradi medicinske indikacije pri plodu, osem zahtev je bilo zavrženih zaradi previsoke nosečnosti. Med njimi sta bili dve dijakinji, ena je imela 16 in druga 19 let. Preostalih 27 vlog je bilo odobrenih zaradi psihosocialne indikacije. V treh primerih je imela ženska že otroka, mlajšega od 12 mesecev, v enem primeru je šlo za spolno nasilje. Večina prosilk je bila nezaposlena, z nižjo ali poklicno izobrazbo. V povprečju je komisija v zadnjih desetih letih prejela od 35 do 59 vlog letno, od katerih jih je bilo odobrenih od 25 do 48 (Lukanović 2020: 32).

Zakon tako jasno določa potek postopka in zdravstvene organizacije, ki opravljajo umetno prekinitvev nosečnosti. Ta se kot zdravstveni poseg izvaja zgolj v bolnišnicah in na klinikah (kar pomeni, da ga v zdravstvenih domovih ni mogoče opraviti), a se postopek začne že pri izbranem ginekologu.¹¹ Ženska, ki želi opraviti abortus in je vključena v obvezno zdravstveno zavarovanje, mora pri izbranem ginekologu prejeti napotnico za umetno prekinitvev nosečnosti, s katero se naroči v zdravstveno ustanovo, kjer želi poseg opraviti. Obravnava vključuje potrditev nosečnosti pri izbranem ginekologu, posvet o kontracepciji, prvi pregled na bolnišnični ravni, hospitalizacijo, medikamentno ali klasično prekinitvev nosečnosti, zdravljenje morebitnih komplikacij po opravljenem posegu in pregled nekaj tednov po končanem postopku UPN (Bombač Tavčar idr. 2023). Ureditvev UPN v Sloveniji je zagotovo ena bolj naprednih, saj je široko dostopna in za večino žensk brezplačna. Kljub temu pa je mogoče na podlagi pregleda literature in prakse sklepati, da obstajajo okoliščine, v katerih je ta pravica (s samo ureditvijo UPN morda le posredno povezanih razlogov) lahko omejena. V povezavi s tem smo prepoznali naslednje ovire, ki so lahko prisotne pri dostopu do UPN:

11 Ob tem je pomembno opozorilo Mateje Kožuh Novak, da najverjetneje o splavnosti nimamo več pravih podatkov, ker lahko endometrijsko aspiracijo opravljajo v ambulantah, zato se sprašuje, ali te posege zasebni ginekologi vedno prijavijo (Leskošek 2021: 142).

1. Neurejeno zdravstveno zavarovanje in stroški povezani z obravnavo

Dostop do abortusa brez doplačil je pogojen z urejenim obveznim zdravstvenim zavarovanjem. Neurejeno zavarovanje predstavlja dvojno oviro, ker ni predvideno, kako naj bo oseba na umetno prekinitev nosečnosti napotena, saj nima pravice do izbire osebnega ginekologa, obenem pa bo obravnavana kot samoplačnica, kar je za nekatere lahko ovira. V to skupino spadajo tako slovenske prebivalke, ki zaradi različnih razlogov nimajo urejenega obveznega zdravstvenega zavarovanja, kot nedržavljanke, ki do tega zavarovanja nimajo pravice. Tudi nedržavljanke, ki začasno prebivajo pri nas in koristijo zdravstvene storitve z evropsko kartico zdravstvenega zavarovanja (npr. študentke na izmenjavi ali ženske, ki imajo začasno prijavo za prebivanje) oziroma nedržavljanke z drugimi tipi zavarovanj, so načeloma obravnavane kot samoplačnice, povrnitev stroškov pa urejajo v matični državi. Zaradi liberalnejše zakonodaje na področju UPN poseg v Sloveniji opravljajo tudi ženske iz drugih, predvsem sosednjih držav. Poseben primer predstavljajo nedokumentirane osebe, o katerih nimamo nobenih podatkov.

Do leta 2024 je tudi odsotnost dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja pomenila za žensko dodatne stroške obravnave, saj je umetno prekinitev nosečnosti krilo tako obvezno (v 80 odstotkih) kot dopolnilno (v 20 odstotkih) zdravstveno zavarovanje. To je lahko pomenilo oviro v dostopu do UPN, saj je bila odsotnost dopolnilnega zavarovanja običajno pogostejša pri tistih ženskah, ki si ga niso plačevale zaradi finančne stiske. V letu 2021 opravljena raziskava je razkrila, da je med 3.138 umetnimi prekinitvami nosečnosti, ki so bile tedaj zabeležene v Sloveniji, v 91,1 odstotkih poseg plačalo obvezno zdravstveno zavarovanje ali konvencija, v 232 primerih (7,3 odstotkih) pa so bile ženske samoplačnice. Med njimi je bilo 187 žensk z bivališčem v tujini, pri čemer so jih 171 obravnavali v Brežicah. Med ženskami, ki so prebivale v Sloveniji, je bilo samoplačnic 45 (1,5 odstotka). Obenem so v istem letu v UKCL med 753 primeri UPN zaradi neželene nosečnosti obravnavali 46 pacientk (6 odstotkov) brez urejenega dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja (ibid.).

Leta 2024 je bilo dopolnilno zdravstveno zavarovanje ukinjeno, strošek za obvezno zdravstveno zavarovanje pa je narasel. To bi lahko pomenilo oviro predvsem pri tistih osebah, ki si zdravstveno

zavarovanje v celoti plačujejo same, saj v primeru neplačevanja tvegajo, da jim bo ZZZS zadržal pravice do zdravstvenih storitev. O tem bi bila vsekakor potrebna dodatna raziskava. V vsakem primeru pa je odklonitev pregleda s strani ginekologa zaradi nezmožnosti plačila oziroma neurejenega zavarovanja problematična, saj ženske z neurejenim zavarovanjem običajno prihajajo iz socialno šibkejših okolij, pri čemer se zaradi stroškov obravnave za UPN lahko tudi ne odločijo.

2. Nezmožnost opredelitve pri izbranem ginekologu

Abortus se izvaja zgolj v bolnišnicah in na klinikah, pri čemer se obravnava začne že pri izbranem ginekologu. Vendar se dostopnost ginekologov v Sloveniji slabša, saj mreža na primarni ravni ne zadošča trenutnim potrebam prebivalstva. »Delež opredeljenih žensk med starejšimi starostnimi skupinami se povečuje, zato se v obstoječih ambulantah ne sprošča dovolj mest za opredeljevanje mladostnic in nasploh žensk brez izbranega ginekologa. ... Ker so obstoječe ambulante polne, najtežje najdejo ginekologa mlade ženske, ki bi jim morali nameniti še posebno skrb. Delež opredeljenih mladostnic na ginekologa je tako le okoli 23 odstotkov« (Grebenc in Meglič 2019: 34). Oviro torej lahko predstavlja dejstvo, da ženska nima predhodno izbranega ginekologa in si ga ne more izbrati v kratkem času, saj jih premalo opredeljuje nove pacientke, ob čemer so še posebno ogrožene mladostnice (Bombač Tavčar idr. 2023).

Slika 6:

V Ljubljani primanjkuje ginekologov, zato ženske ostajajo brez izbranega ginekologa.

50.000 žensk v občini Ljubljana brez izbranega ginekologa

Ljubljana, 28.11.2022, 18:51 | Posodobljeno pred 3 dnevi

AVTOR
Barbara Bašić

KOMENTARJI
17

V Ljubljani trenutno primanjkuje deset ginekologov, kar posledično pomeni, da je kar 50.000 žensk v občini Ljubljana brez izbranega ginekologa. In stanje se ne izboljšuje, pravijo ginekologi. Če bo šlo tako naprej, lahko v nekaj letih v Sloveniji brez ginekologa ostane 300.000 žensk. "To je nedopustno, kajti znanje slovenskih ginekologov je v samem svetovnem vrhu. Z zgodnjim odkrivanjem zmanjšujemo smrtnosti žensk zaradi raka materničnega vratu in jajčnikov," so jasni ginekologi.

Bašić 2022

3. Ugovor vesti izbranega ginekologa

Ugovor vesti izbranega ginekologa na obravnavo v zvezi z UPN je mogoč na podlagi 56. člena Zakona o zdravstveni dejavnosti, omogočil pa ga je 46. člen Ustave RS iz leta 1991. V tem primeru ukrepi »zahtevajo, da tisti zdravstveni delavci, ki uveljavljajo ugovor vesti, to prijavijo svojemu delodajalcu ter da morajo zdravstvene institucije zagotoviti razpoložljive usposobljene in voljne izvajalce storitev (EUNIEFR 2005)« (Požun 2020: 41). Delodajalec, ki zaposluje ginekologa z ugovorom vesti, bi tako moral poskrbeti, da nosečnico obravnava drug zdravstveni delavec, kar pa v praksi ni vedno izvedljivo. To lahko predstavlja še eno izmed ovir, saj lahko zdravnik z ugovorom vesti žensko skuša prepričati proti posegu, je ne želi napolniti na nadaljnjo obravnavo ali ji odreka dostop do kontracepcije. V Sloveniji ugovor vesti zaenkrat ne pomeni zelo pogoste ovire, saj je zdravnikov, ki ga uveljavljajo približno 170, od tega deset ginekologov in ginekologinj (Rener in Kralj 2021: 28), vendar bi se situacija v prihodnje lahko poslabšala.

In za zaključek...

Iz zapisanega izhaja, da že obstajajo šibke točke obstoječe ureditve, ki določenim ženskam omejujejo dostop do umetne prekinitve nosečnosti, situacija v prihodnje pa bo odvisna od smeri političnega razvoja. Izkušnje potrjujejo, da gre pri reproduktivnih pravicah za nikoli končano družbeno razpravo, ki se nenehno znova odpira. Ob tem je ob očitnih ideoloških napadih na pravico do abortusa in druge reproduktivne pravice treba upoštevati tudi praktične možnosti za njihovo udejanjanje. Družbeni in zgodovinski konteksti so namreč bistveni za to, kako se pravice oblikujejo in izvajajo v praksi. Lilijana Burcar je v analizi dostopa do reproduktivnih pravic zapisala, da je za zahodne kapitalistične družbenoekonomske družbe kljub na videz liberalnim ureditvam značilno njihovo omejevanje zaradi plačljivosti kontracepcije in abortusa. Medtem socialistični blok teh pravic ni obravnaval ločeno od drugih emancipacijskih pravic, temveč jih je prepoznal »kot sestavni del širšega sklopa med seboj strukturno podpornih pravic, ... enega od pogojev za uveljavljanje temeljnih socialnoekonomskih in političnih emancipacijskih pravic žensk, v prvi vrsti s pravico do polne zaposlitve za nedoločen čas, iz tega izhajajočih polnih socialnih

pravic in odcepitve hraniteljskega modela, ekonomske odvisnosti in zaklenjenosti v gospodinjstvo« (Burcar 2022: xxvii). V Sloveniji ima zaradi tega razvoja država veliko vlogo tako pri varovanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvih otrok, kot je zapisana v Ustavu, kot pri zagotavljanju možnosti za njeno uresničevanje.

Pri oblikovanju argumentov proti ideološkim napadom na pravico do abortusa je treba poznati ta razvoj. Lilijana Burcar je zapisala, da liberalni meščanski feminizem, po katerem se del družbenih akterjev zgleduje tudi pri nas, reproduktivne pravice »obrnava kot individualne, dekontekstualizirane pravice; predstavlja jih kot osebno pravico do izbire namesto kot sestavni del zahteve po socialni pravičnosti, ki predpostavlja sistemsko emancipacijo in hkrati univerzalno dostopnost reproduktivnih pravic za vse ženske ...« (ibid.: xxxi). V sodobnem globaliziranem svetu se politične argumentacije hitro širijo, kar je dobro, a le kadar ne gre za nepremišljeno prevzemanje. Argumenti za pravico do izbire ne nastajajo v družbenem vakuumu, zato je nujno poznati širši kontekst. Še posebej to velja za trditve, ki nastajajo v Združenih državah Amerike. Poleg tega, da je v ZDA diskurz o splavu pogosto zožen na za in proti trditve, obenem pa večinoma izvzet iz širokega polja reproduktivnih pravic ter ekonomskih in socialnih politik, je (bil) abortus historično umeščen v pravico do zasebnosti pri odločitvah med žensko in zdravstvenim osebjem. Zato se tamkajšnje akterke zavzemajo za nekaj drugega, ko zavračajo nadzor države. Pri nas je zagotovo enako možno misliti invazivne populacijske politike, ki bi državo lahko naredile ženskam sovražno. A se je obenem treba zavedati, da je dostop do abortusa in drugih reproduktivnih pravic v Sloveniji na kompleksen način umeščen v zdravstvene, socialne in druge politike, pri čemer je zaenkrat država na številnih ravneh eden od ključnih porokov za uresničevanje teh pravic. V kolikor bi si želeli kakorkoli spremeniti to sistemsko umestitev in zmanjšati vlogo države, je treba torej misliti drugačno ureditev, ki bi zagotavljala vsaj enak spekter možnosti za doseganje reproduktivnega zdravja. Zagotovo se je vedno treba zavzemati za vse širše polje svobode, a v tem smislu so pozivi, naj »gre država ven iz naših maternic« nedvomno lahko tudi škodljivi.

Viri

- Andolšek Jeras, L. (1960). Naši pogledi na sodobna kontracepcijska sredstva. *Medicinska sestra na terenu*, 7 (2): 86–88.
- Andolšek, L. (1966). Problemi klasifikacije in odobravanja splavov iz socialnih indikacij. *Socialni vestnik*, V(4), 45–51.
- Andolšek-Jeras, L., Kožuh-Novak, M., & Obersnel-Kveder, M. (1991). Vpliv ginekologov na razvoj načrtovanja družine v Sloveniji. V E. Dolar Bahovec (ur.), *Abortus – pravica do izbire!* (str. 191–196). Ljubljana: Skupina »Ženske za politiko«.
- Andolšek-Jeras, L. in Obersnel-Kveder, D. (1991). Splav po svetu in pri nas. V E. Dolar Bahovec (ur.), *Abortus – pravica do izbire?! Pravni, sociološki, moralni in politični vidiki* (str. 175–184).
- Bašič, B. (2022). 50.000 žensk v občini Ljubljana brez izbranega ginekologa. *24 ur*, 28. 11. Pridobljeno 4. 12. 2024 s <https://www.24ur.com/novice/svet/primanjkljaj-ginekologov-vse-vecji.html>
- Baznik, Š., & Vovko, T. (2006). *Zdravstvene In psihosocialne okoliščine odločitve za umetno prekinitev nosečnosti*. Ljubljana: Medicinska fakulteta UL.
- Bole, C. (1958). Tudi v kontracepciji je zdravstveno varstvo matere in otroka. *Medicinska sestra na terenu*, 5(2), 102–107.
- Bombač Tavčar, L., Pistotnik, S., Dreu, L., & Pinter, B., (2023). Pravica do umetne prekinitve nosečnosti in problematika neurejenega zdravstvenega zavarovanja. *Javno zdravje*, 2023(1). Pridobljeno 11. 11. 2024 s <https://revijajavnozdravje.si/01/article/id/79/>
- Bole, D. (1976). Družbena problematika načrtovanja rojstev. *Obzornik zdravstvene nege*, 291–297.
- Burcar, L. (2022). *Kapital in reproduktivne pravice: Zahodne kapitalistične države*. Ljubljana: Sophia.
- Cergol Paradiž, A. (2013). Ženske reproduktivne pravice – pravna regulacija abortusa. V M. Verginella (ur.), *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem* (str. 231–252). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL in Studia humanitatis.
- Cergol Paradiž, A. (2015). *Evgenika na Slovenskem*. Ljubljana: Sophia.
- Cergol Paradiž, A. (2022). »Bela kuga«: ilegalni abortusi in zmanjševanje rodnosti na Slovenskem v obdobju med obema vojnama. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani / Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Dobaja, D. (2015). Rojstva, smrti in strah pred »belo kugo« v dravski banovini v obdobju med obema vojnama. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 63(1), 89–100.
- Dokl, K. (1975). *Problematika splavov na območju Ptuja v letu 1973: analiza splavov, ki so bili obravnavani na komisiji 1. stopnje za odobritev prekinitve nosečnosti v Ptuj v letu 1973* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.

- Dolar Bahovec, E. (1991). *ABORTUS – pravica do izbire?! Pravni, medicinski, sociološki, moralni in politični vidiki*. Ljubljana: Skupina »Ženske za politiko«.
- Drnovšek, M. (1960). Sklepi 4. kongresa ginekologov in porodničarjev Jugoslavije. *Babiški vestnik*, XXVIII(10–12), 135–137.
- Grebenc, M., & Meglič, L. (2019). Kaj se dogaja z ginekologijo na primarni ravni? *Isis: Glasilo zdravniške zbornice Slovenije*, november 2019, 32–35.
- Jalušič, V. (2002). *Kako smo hodile v feministično gimnazijo*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Končina, M. (1991). Pravni status zarodka. V E. Dolar Bahovec (ur.), *Abortus – pravica do izbire?! Pravni, sociološki, moralni in politični vidiki* (str. 163–166).
- Kralj, B. (1964). Postabortalne anurije. *Babiški vestnik*, XXXII (7–12), 94–97.
- Krajnc-Simoneti, S. (1976). Dinamika splava v odvisnosti od širjenja sodobne kontracepcije v SR Sloveniji od 1955 do 1974, Del 1. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za zdravstveno varstvo.
- Kuralt, H. (1966). *Analiza socialnih indikacij pri odobritvi abortusa* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Leskošek, V. (2002). *Zavrnjena tradicija: ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890 do 1940*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Leskošek, V. (2021). Zgodovina boja za reproduktivne pravice v Sloveniji. V A. Kralj, T. Rener, V. Leskošek, M. Mencin, & M. Nastran Ule (ur.), *Pravica do abortusa* (str. 106–145). Ljubljana: UL, Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Lukanović, A. (2020). Etične dileme pri delu komisije II. stopnje za umetno prekinitev nosečnosti. V A. Lukanović, P. Požun, & D. Lukanović (ur.), *Etični izzivi v ginekologiji, perinatologiji in reproduktivni medicini* (str. 31–38). Ljubljana: Univerzitetni klinični center.
- Maček, M. (2004). Pravni vidiki umetne prekinitve nosečnosti v Sloveniji. V B. Pinter, & A. Pretnar Darovec (ur.), *Umetna prekinitev nosečnosti v Sloveniji: zbornik / I. Spominski sestanek prof. dr. Lidije Andolšek – Jeras* (str. 23–26). Ljubljana: Ginekološka klinika, Klinični center.
- Mencin, M. (2005). Referendum proti načelu enakosti pred zakonom. V V. Leskošek (ur.), *MI in oni: nestrpnost na Slovenskem* (str. 111–129). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Mencin Čepelak, M. (2016). Abortion, or an everlasting problem with/for women? *Teorija in praksa*, 53(6), 1369–1385.
- Mencin, M. (2021). V bojih za dostopnost varnega abortusa. V A. Kralj, T. Rener, V. Leskošek, M. Mencin, & M. Nastran Ule (ur.), *Pravica do abortusa* (str. 148–173). Ljubljana: UL, Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Mička, B. (1963a). *Kako se je končala nosečnost pri ženskah, ki jim je bil na komisiji splav odklonjen* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.

- Mička, B. (1963b). Kako se je končala nosečnost pri ženskah, ki jim je bil na komisiji splav odklonjen. *Socialni vestnik*, II(3), 28–54.
- Mihevc Ponikvar, B. (2016). Raba kontracepcije in dovoljeni splav v Sloveniji. *Pri-spevek na 6. kongresu Preventivne medicine*. Pridobljeno 14. 11. 2024 s <http://www.spm.si/wp-content/uploads/2017/03/Zbornik-prispevkov-2016.pdf>
- Navodila za organizacijo in delo komisij za dovolitev splava (1960). *Medicinska sestra na terenu*, 7(2), 121–124.
- NIJZ (2013). Zdravstveni statistični letopis (Zdravstveno stanje prebivalstva). Pridobljeno 10. 11. 2024 s http://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/publikacije/letopisi/2013/2.3_fetalne.pdf
- Novak, F. (1955). Kontracepcija. *Medicinska sestra na terenu*, 2 (2), 114–123.
- Pečaver, A. (1960a). Delo in vloga socialnega delavca v komisiji za dovoljeno odpravo plodu. *Medicinska sestra na terenu*, 7(1), 9–27.
- Pečaver, A. (1960b). Delo in vloga socialnega delavca v komisiji za dovoljeno odpravo plodu. *Medicinska sestra na terenu*, 7(2), 78–85.
- Pečaver, A. (1964). Naloge socialnega delavca in vloga patronažne službe v sistemu dela komisij za dovolitev splava. V *Prevenicija splava: gradivo seminarja za medicinske sestre v patronažni službi*, februarja 1964 (str. 40–57). Ljubljana: Zveza društev med. sester Slovenije.
- Pentek, S. (1958). Splav — zdravstveno, socialno in družbeno zlo. *Babiški vestnik*, XXVI (7–12), 74–78.
- Pinter, B. (2004). Umetna prekinitev nosečnosti v Sloveniji in Evropi. V B. Pinter, & A. Pretnar Darovec (ur.), *Umetna prekinitev nosečnosti v Sloveniji: zbornik / I. Spominski sestanek prof. dr. Lidije Andolšek – Jeras* (str. 12–16). Ljubljana: Ginekološka klinika, Klinični center.
- Pinter, B. (2020). Etika pri obravnavi spolno dejavnih mladostnic. V A. Lukanović, P. Požun, & D. Lukanović (ur.), *Etični izzivi v ginekologiji, perinatologiji in reproduktivni medicini* (str. 91–94). Ljubljana: Univerzitetni klinični center.
- Pinter, B., & Pretnar Darovec, A. (ur.) (2004). *Umetna prekinitev nosečnosti v Sloveniji: zbornik / I. Spominski sestanek prof. dr. Lidije Andolšek – Jeras*. Ljubljana: Ginekološka klinika, Klinični center.
- Pistotnik, S. (2022). »Hude osebne, družinske ali gmotne razmere«: socialni razlogi za splav in uvedba socialne indikacije v slovensko zakonodajo. *Družboslovne razprave*, 38(101), 139–161.
- Plešej, H. (1964). Splav iz socialnih razlogov. *Babiški vestnik*, XXXII (4–6), 54–59.
- Požun, P. (2020). Informacije o ugovoru vesti. V A. Lukanović, P. Požun, & D. Lukanović (ur.), *Etični izzivi v ginekologiji, perinatologiji in reproduktivni medicini* (str. 39–44). Ljubljana: Univerzitetni klinični center.
- Priporočila glede problematike splavov (1962). *Socialni vestnik*, I(5), 27–28.
- Problemi splava (1965). Problemi splava v SR Sloveniji in problematika oddelka za prevencijo splava na Kliniki za ženske bolezni in porodništvo v Ljubljani. *Socialni vestnik*, IV(4), 1–27.

- Pungerčar, M. (1967). *Prekinitev prve nosečnosti in psihosociološke posledice* (diplomsko delo). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Ratej, M. (2015). »Proklete babe, zakaj ne grejo prej zdravnika iskat«: Kazenska zadeva ginekologa Benjamina Ipvca leta 1929. *Zgodovina za vse*, XXII(1), 29–37.
- Ratej, M. (2020). Zastrta bolečina: abortus na območju Maribora med svetovnjima vojnama. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 91/56 (2–3), 40–52.
- Ratej, M. (2023). *Rožengrunt: žensko nasilje v štajerskih kočarskih družinah med svetovnjima vojnama*. Ljubljana: Beletrina.
- Rener, T. & Kralj, A. (2021). Reprodiktivne in seksualne pravice – aktivistični pogled. V A. Kralj, T. Rener, V. Leskošek, M. Mencin, & M. Nastran Ule (ur.), *Pravica do abortusa* (str. 22–104). Ljubljana: UL, Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Republiško posvetovanje (1966). Republiško posvetovanje o problemih splava v Ljubljani dne 16. 6. 1966 – povzetek razprave (1966). *Socialni vestnik*, V(4), 42–45.
- Resolucija (1964). Resolucija 5. kongresa ginekologov in porodničarjev Jugoslavije (1964). *Babiški vestnik*, XXXII (7–12), 99–103.
- Rožman, S. (2009). Geneza pravice do umetne prekinitve nosečnosti v nekdanji Jugoslaviji. *Ars & humanitas: revija za umetnost in humanistiko*, 3(1–2), 301–325.
- Rotar Pavlič, D., Platerski Rigler, D., Brinšek, B., Zwitter, M., Puharič, N., Bilban, M., Tatalović Osterman, L., & Tušek Bunc, K. (2011) Obravnava mladoletnih pacientk brez vednosti in vnaprejšnjega soglasja staršev. *Isis: Glasilo Zdravniške zbornice Slovenije*, december 2011, 14–17.
- Seltzer R., J. (2002). *The Origins and Evolution of Family Planning Programs in Developing Countries*. Santa Monica, ZDA: RAND.
- Sklepna listina OZN 1968 (Final Act of the International Conference on Human Rights). Pridobljeno 2. 12. 2024 s https://legal.un.org/avl/pdf/ha/fatchr/final_act_of_tehranconf.pdf
- SZO 1970 (Health Aspects of Family Planning: Report of a WHO Scientific Group). Pridobljeno 5. 12. 2024 s https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/38357/WHO_TRS_442.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- SZO 1971 (Fourth Report on the World Health Situation 1965-1968). Pridobljeno 5. 12. 2024 s [Official_record192_eng.pdf](https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/85887/Official_record192_eng.pdf)
- SZO 1975 (Fifth Report on the World Health Situation 1969-1972). Pridobljeno 5. 12. 2024 s https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/85887/Official_record225_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- SZO 1980 (Sixth Report on the World Health Situation 1973-1977). Pridobljeno 5. 12. 2024 s https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/44199/9241580046_part1_eng.pdf?sequence=1

- Takač, I. (2007). Pol stoletja načrtovanja družine v Mariboru. V I. Takač (ur.), *50 let načrtovanja družine v Mariboru: mednarodni znanstveni simpozij, Univerzitetni klinični center Maribor, 15. 6. 2007* (str. 31–178). Maribor: Univerzitetni klinični center.
- Tekavčič, B. (1961). Splav in njegove posledice. *Medicinska sestra na terenu*, 8 (3), 114–118.
- Tomič, Z., Lajevec, S., Brezic, D., & Cigale, M. (1973). Resolucija o načrtovanju družine. *Obzornik Zdravstvene Nege*, 7(3), 186–192. Pridobljeno 2. 1. 2025 s: <https://obzornik.zbornica-zveza.si/index.php/ObzorZdravNeg/article/view/954>
- Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960). *Medicinska sestra na terenu*, 7(1), 56–58.
- Ustava Republike Slovenije* (1991) Ur. l. RS, 33/1991.
- Ustava Socialistične Federativne Republike Jugoslavije* (1974). Ur. l. SFRJ 9/74.
- Ustava Socialistične republike Slovenije* (1974) Ur. l. SRS, 6/1974.
- Zahra, A., & Strudwick, R. (1973). The role of the World health organization in health related aspects of family planning. *International Journal of Health Services*, 1973 (3/4), 701–707.
- Zakon o zdravstvenih ukrepih pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvih otrok (ZZNPOB)* (1977). Ur. l. SRS 11/77, 42/86 in Ur. l. RS, 70/00.
- Zgonik, S. (2023). »To ni črka na papirju, ta pravica je izšla iz tragedij in trpljenja žensk«, intervju z Bojano Pintar. *N1 Slob*, 15. 10. Pridobljeno 11. 11. 2024 s »To ni črka na papirju, ta pravica je izšla iz tragedij in trpljenja žensk« - N1
- Zupančič, K. (1991). Pravica ženske do umetne prekinutve nosečnosti. V E. Dolar Bahovec (ur.), *Abortus – pravica do izbire?! Pravni, sociološki, moralni in politični vidiki* (str. 129–147).

Tečajnice na Politični šoli Glavnega odbora Zveze mladine Slovenije.
Ljubljana, 18. december 1946. Foto: Miloš Švabič, hrani: Muzej novejšje in
sodobne zgodovine Slovenije, inv. št.: FS3579/11.

Socialno delo in izbris ljudi iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije

Jelka ZORN

Uvod¹

Prijavim se na zavodu za zaposlovanje in potem z vsemi tistimi papirji odidem na socialno, dotlej nisem vedela, kaj pomeni socialna, saj sem v Sloveniji vse od leta 1975 ves čas delala. Uslužbenka mi reče: »Kaj je, čefurka, bi rada živela od države?« ... Ne vem, kaj naj si mislim. Socialne ne dobim, mogoče so me že takrat izbrisali. (Slavica Đuričić v Rožman, 2024: 237).

V tem poglavju raziskujem izbris iz registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije v povezavi s socialnim delom, predvsem me zanima odnos socialnih delavk in delavcev do izbrisanih. Slavica Đuričić je izgubila službo leta 1993 in kot izbrisana ni mogla dobiti nadomestila za brezposelnost niti denarne socialne pomoči.² Najmanj, kar bi ji socialna delavka lahko ponudila kot osebi brez pravnega statusa, je bila storitev »prve socialne pomoči« (12. člen Zakona o socialnem varstvu, 1992) ali »osebne pomoči« (13. člen istega zakona). Namesto tega pa je socialna delavka gospo Đuričić verbalno napadla in ji s tem sporočila, da v Sloveniji ni zaželena, da izkorišča sistem in ne spada v skupino »mi«. Primer pokaže, da ponižanje osebe vključuje neenaako razmerje moči (Frevert, 2020). Bistvo socialnega dela pa je ravno

-
- 1 To besedilo je temeljito predelana daljša verzija članka objavljenega v reviji *Socialno delo* (Zorn, 2023). Darji Završsek in Levu Centrihu se zahvaljujem za branje osnutkov in koristne komentarje za izboljšanje besedila.
 - 2 Slavica Đuričić je 15 let živela brez dokumentov, prihodkov, otroškega dodatka in zdravstvenega zavarovanja.

obratno, spoštovanje in empatija z osebami, ki iščejo pomoč, ali, kot je dejal socialni delavec v našem raziskovalnem pogovoru: »Če se postavimo v pozicijo, da so ljudje, s katerimi delamo, naši delodajalci, je naše delo zelo preprosto. Tako se vedi do njih, kot da so tvoji delodajalci, in v odnosu ne bo nič škripalo« (socialni delavec U., fokusna skupina, 23. 5. 2024).

To navodilo je povezano s tem, da ima socialno delo mandat uporabnikov in uporabnic in ne le pooblastila stroke in države (Staub-Bernasconi, 2011). V primeru izbrisanih je raziskovanje razpeditosti socialnega dela med različna pooblastila še zlasti zapleteno, kajti izbrisani praviloma niso postali *uporabniki* socialnovarstvenih storitev, saj je predpogoj denarne socialne pomoči ter drugih pravic določen pravni status človeka (državljanstvo, dovoljenje tujca za stalno prebivanje, status begunca). Poleg tega se mnogi izbrisani – ne glede na to, kako izključeni, revni in obupani so bili – niso zatekali po pomoč na centre za socialno delo, saj niso hoteli doživeti ponovne zavrnitve (Kogovšek in druge 2010; Lipovec Čebren in Zorn, 2011; Pistotnik, 2021; Rožman 2024). Osebe brez papirjev sicer lahko dobijo pomoč v okviru 12. in 13. člena Zakona o socialnem varstvu (prva socialna pomoč in osebna pomoč), vendar to ne spremeni dejstva, da so izbrisani redko prišli na centre za socialno delo ter da jih socialne delavke in delavci načeloma niso videli kot uporabnikov socialnih služb.

Pravni status ljudi ni odvisen od sistema socialnega varstva, ampak od ministrstva za notranje zadeve. Torej je socialnovarstveni sistem podrejen nadzoru mej socialne države oz. nadzoru priseljevanja (Balibar, 2007; Humphries 2004; Zorn 2021; 2023). Povedano z drugimi besedami: socialno delo je povezano z uresničevanjem socialnih pravic, te pa so povezane s formalno pripadnostjo politični skupnosti (tj. državljanstvom in dovoljenji za bivanje). Zato trdim, da je državno socialno delo (vezano na Zakon o socialnem varstvu³ in centre za socialno delo) osredotočeno na obravnavo potreb »članov

3 Zakon o socialnem varstvu (1992; 2007). Peti člen Zakona o socialnem varstvu, sprejetega leta 1992, je ostal isti do danes: »Upravičenci po tem zakonu so državljani Republike Slovenije, ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji ter tujci, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji.

Državljani Republike Slovenije, ki nimajo stalnega prebivališča v Sloveniji, ter tujci, ki nimajo dovoljenja za stalno prebivanje v Sloveniji, uveljavljajo pravice do posameznih storitev v primerih in pod pogoji, ki jih določa ta zakon.«

in članic skupnosti« in ne »ljudi«. Pojma »človeka« in »pravice do pravic« razumem sledeč Hannah Arendt (2003), Giorgia Agambna (2004) in Seyle Benhabib (2010). Poleg izključenosti iz »pravice do pravic« bom izbris razložila s pojmom rasizma in strukturnega nasilja (ki sta do določene mere sinonima). Tak pristop je blizu kritičnemu socialnemu delu.

Raziskave o odzivu socialnih služb na ljudi brez pravnega statusa niso pogoste in stroka nima jasnega stališča glede te problematike.⁴ Da bi zapolnila to praznino, bom poleg povzemanja ugotovitev tujih raziskav analizirala intervjuje socialnih delavk z dolgoletno prakso na slovenskih centrih za socialno delo. Na koncu predlagam, da se »pravica do pravic« loči od nacionalnega statusa oseb, tako da bi ljudje lahko postali uporabniki socialnih služb ne glede na kraj njihovega rojstva ali rojstva njihovih staršev. V bistvu predlagam ukinitvev monopola ministrstva za notranje zadeve nad določanjem članov in članic skupnosti in obenem dosledno uresničevanje poklica socialnega dela kot stroke človekovih pravic, torej pomoč posameznikom kot ljudem in ne kot formalnim članom skupnosti.

Metodologija

Analizirala sem prepise 19 narativnih intervjujev ter dveh fokusnih skupin⁵ s starejšimi socialnimi delavkami in delavci, ki so delovali tako v obdobju nekdanje Jugoslavije kot v samostojni Sloveniji. V besedilu sogovornike in sogovornice označujem z izmišljenimi imeni (pri intervjujih) in izmišljenimi začetnicami (pri fokusnih skupinah), tako da je zagotovljena anonimnost, čeprav vsi niso želeli anonimnosti, saj so ponosni na svoje delo. Za anonimnost vseh sem se odločila, ker prepisov intervjujev in fokusnih skupin ne podajam v celoti in je zato njihove izjave v besedilu mogoče prebrati drugače, kot bi jih napisali sami. Navajam zelo kratke odlomke njihovih pripovedi, ki jih analiziram le skozi perspektivo izbrisa.

4 Zelo dober prikaz socialnega dela z ženskami z začasnimi dovoljenji za bivanje ali brez njih je magistrska naloga Katje Fidler (2024).

5 V vsaki od fokusnih skupin je sodelovalo po šest socialnih delavk in delavcev. To so bile iste osebe kot v intervjujih. V fokusnih skupinah so bile teme pogovora drugače zastavljene ter poglobitev in sinteza povedanega v intervjujih.

Intervjuvanke⁶ so vse strokovnjakinje na svojih področjih, so inovatorke v socialnem varstvu, večina je bila na vodilnih položajih. Poleg predbolonjske diplome socialnega dela so opravile še druga strokovna izobraževanja. O svojem poklicu govorijo zavzeto in obenem kritično. Vse so izkazovale ponos, da so vztrajale pri socialnem delu celo svojo kariero in iskreno skrb glede prihodnosti poklica, pogojev za delo, odnosa družbe do socialnega dela ter sodelovanja z ministrstvom za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. V fokusnih skupinah so debatirale o entuziazmu in razočaranjih v večdesetletni praksi socialnega dela. Poudarjale so potrebo po večji poklicni avtonomiji v obdobju socializma v osemdesetih letih prejšnjega stoletja in nekje do leta 2000, razvoj inovacij in projektov, ki so prešli v stalne storitve in pomen skupnostnega pristopa pri uresničevanju temeljnih človeških potreb. Graditev skupnosti je za nekatere bistvo socialnega dela in dobre družbene ureditve. Za tak pristop je bilo po besedah socialnih delavk v skupinskem pogovoru v preteklosti bistveno več splošne družbene naravnosti in možnosti v okviru centrov za socialno delo.

Opravila sem tudi dva kratka intervjuja v nevladnih organizacijah Mozaik in Društvo za nenasilno komunikacijo,⁷ v katerih sem spraševala glede pomoči ljudem brez dovoljenj za bivanje ali zgolj z začasnimi dovoljenji. Za vpogled v izkušnje izbrisanih prebivalcev in prebivalk sem upoštevala intervjuje, ki so bili del drugih raziskav (Lipovec Čebren in Zorn ur., 2011; Kogovšek in druge 2010; Rožman, 2024), zbirko kratkih zgodb Tine Perić (2024) ter magistrsko delo o doživljanju otrok izbrisanih (Lukić, 2021). Izkušnje in mnenja oseb, ki so bile izbrisane iz registra stalnih prebivalcev ali je bil izbrisan njihov družinski član (npr. eden od staršev), sicer dobro poznam iz obdobja skupnega boja za pravice izbrisanih ter dvajsetletnega druženja z manjšo skupino oseb z izkušnjo izbrisa.

Perspektiva v raziskovanju: kritična teorija socialnega dela in kritične študije državljanstva

To poglavje o izbrisu in socialnem delu je utemeljeno v kritični teoriji socialnega dela. Cilj kritične teorije (ki izhaja iz frankfurtske šole iz

6 Ženski slovnični spol uporabljamo kot ženski in generični, za vse spole.

7 V Mozaiku sem intervju opravila 2. 7. 2020, v Društvo za nenasilno komunikacijo pa 3. 7. 2020.

tridesetih let prejšnjega stoletja) je razčlenitev zatiralskih družbenih odnosov ter s tem prispevati k samoosvoboditvi ljudi. Njen cilj ni le pojasnjevanje, temveč preoblikovanje okoliščin, ki omejujejo človekovo svobodo in enakopravnost (Horkheimer, 1972 v McLaughlin, 2019: 309). Ocenjujem, da so socialne delavke, s katerimi smo se pogovarjale, izhajale večinoma iz te tradicije in videle socialno delo kot tisto, ki spodbuja družbene spremembe: »Ključna beseda je sprememba. Prav to me je vedno vleklo, ta pozitivna kritika, da lahko kaj naredimo, da bo bolje,« je dejala ena od intervjuvanih socialnih delavk (socialna delavka H. intervju, 11. 5. 2021).

Kritična teorija je povezana z družbenimi gibanji iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja, kot so feministična, protirasistična, gibanja ljudi z ovirami in kvir gibanja. V osemdesetih letih so ideje kritične teorije vplivale na radikalno socialno delo. Eno od tipičnih gesel tistega časa iz Anglije je: »v državi in proti njej« [*in and against the state*] (London Edinburgh Weekend Return Group, 1980 v McLaughlin, 2019: 309). Ta slogan sem navedla zato, ker poudari še danes pereč protislovni vidik državnega socialnega dela (v našem kontekstu so to centri za socialno delo), pri čemer je država videna ambivalentno: kot pravni okvir za zagotavljanje enakosti pred zakonom in hkrati zatiralsko v smislu nadzora revnih in služenja vladajočim elitam (Feldman, 2020). V zadnjih desetletjih je prevpraševanje odnosov moči v socialnodelovnih kontekstih vodilo k izpodbijanju prevlade strokovnega znanja nad znanjem »strokovnjakinj in strokovnjakov iz izkušenj« (Videmšek, 2012; Payne in Reith-Hall, 2019).

Kritična teorija razlaga probleme ljudi v povezavi z družbeno strukturo in razčlenjuje kulturne pomene, ki jih ustvarjajo dominantne skupine (na primer, brezposelni so leni, izbrisani so sovražniki slovenskega naroda ipd.). Kritično socialno delo razume širši družbeni kontekst in družbene odnose nadvlade in podrejanja, zatiralske učinke družbenih norm itd. in zato ne obtožuje uporabnikov za njihove razmere prikrašnanosti, revščine ali brezdokumentnosti. Poleg socialnega dela s posameznico poudarja pomen graditve skupnosti in nujnost transformacije družbenih odnosov, kot so povedali tudi socialne delavke in delavci v fokusni skupini: »V našem času [osemdeseta in devetdeseta leta prejšnjega stoletja] smo bolj poudarjali pomen skupine in skupnosti. To se je izgubilo in zdaj ponovno odkrivamo« (socialna delavka M., fokusna skupina, 23. 5. 2024). Drug sogovornik je glede aktivizma in graditve skupnosti dejal:

[pomembno je] graditi celoten sistem, razvijati storitve in omogočiti nevladnemu sektorju enake pogoje, financiranje. [...] Če si že prej delal aktivistično, v pionirski mladinski organizaciji in tako naprej, ti je bilo samoumevno, da si aktiven. Bilo nam je mar za skupino, skupnost in šolo (socialni delavec U., fokusna skupina 23. 5. 2024).

Socialna delavka N. je povedala podobno:

Smo družbeni delavci ob tem, ko smo socialni delavci. Pomeni, da gradimo družbo. Ta aktivizem smo prinesli iz otroštva, še posebej, če smo živeli v majhnih okoljih, kjer so bile solidarnostne akcije na dnevnem redu. Čistili smo vas, pripravljali prireditve in tako naprej. Tam se je gradila skupnost (socialna delavka N., fokusna skupina 23. 5. 2024).

Poleg kritičnega socialnega dela izhajamo iz *kritičnih študij mej* in *kritičnih študij državljanstva* (Stierl, 2019). Omenjene študije (prepletene s *študijami avtonomije migracij*) so se odmaknile od državocentrične perspektive in metodološkega nacionalizma v raziskovanju. Kritične študije mej (Balibar, 2007; Jones 2017) obravnavajo meje ne le kot teritorialne delitve med državami, temveč kot tiste, ki prečijo javne institucije in so razpršene v notranjosti držav. Meje so »nabite z raznolikimi pomeni – nikoli istimi za različne ljudi« (Soguk, 2007 v Stierl, 2019: 23). Povezane so z različnimi izkušnjami zakonov, birokracije, policije, dostopa do socialnega in zdravstvenega varstva za različne posameznike in skupine v smislu razredne, spolne in rasizirane pripadnosti.

Kritične študije državljanstva presegajo viktimizacijo oseb brez pravnega statusa: ukvarjajo z raziskovanjem *boja* za pripadnost (Isin, 2002). To pomeni videti izbrisne kot akterje družbenega gibanja, kot tiste, ki so s svojim aktivizmom (od leta 2002 dalje) spremenili družbene odnose: s samopoimenovanjem »mi smo izbrisani« so transformirali sovražno sintagmo uradnikov »vi ste izbrisani« v razkrivanje protiustavne izključitve (Beznec, 2007). Z neštetimi pričevanji o izkušnji izbrisa, protesti, javnimi zahtevami, pravnimi tožbami itd. so postali prepoznavni v javnosti, postali so »politični subjekt« (Zdravković, 2010). V današnjem času si gibanje izbrisanih prizadeva za izobraževanja o izbrisu v šolah ter so partner pri sprejemanju zakonodaje, ki naj bi odpravila izbris (Amnesty International, 2024/25).

To perspektivo razumevanja odnosov moči in obenem preseganja viktimizacije vidim kot pomembno za razvoj protirasističnega socialnega dela, katerega naloga je po mojem mnenju premišljevanje državnih procesov ilegalizacije ljudi in razvijanje vključujočih institucionalnih praks v primeru oseb brez papirjev ali z začasnimi statusi. Na ta način se etnocentrične patriarhalne vezi med posameznico oz. posameznikom in državo počasi razgrajujejo, pri čemer z državo mislim tudi na vladne službe socialnega dela. Prav to nalogo socialnega dela (sicer ne v povezavi z izbrisom, temveč glede prakse socialnega dela na splošno) je poudarila ena od socialnih delavk v fokusni skupini: »Če si strokovni delavec na področju socialnega varstva, ne moreš biti apolitičen. To pomeni, da ne moreš biti neaktiven v smislu spreminjanja sistema in prilagajanja potrebam ljudi« (socialna delavka K., fokusna skupina 23. 5. 2024).

Rasizem in strukturno nasilje

Ministrstvo za notranje zadeve je 26. februarja 1992 izvedlo ilegalizacijo 25.671 ljudi. To se je zgodilo z vednostjo takratne vlade Republike Slovenije, medtem ko prizadeti sami o tej drastični spremembi njihovega položaja niso bili nikoli uradno obveščeni (Kogovšek in druge, 2010; Pistotnik, 2021). Odvzem pravne podlage za bivanje v Sloveniji ter iz tega izhajajoče posledice za vsakdanja življenja ljudi so posamezniki in posameznice razčlenjevali in sestavljali deset let kot velikanski »puzzle«. »Kako naj bi vedela, da so še koga tako potlačili, saj sem se o tem bala spregovoriti z živo dušo,« je povedala Mirjana Učakar, aktivistka gibanja izbranih (v Rožman, 2024: 84). Izbris je danes opredeljen kot sistematična kršitev človekovih pravic (Sodba Evropskega sodišča za človekove pravice 2012, Odločbi Ustavnega sodišča RS iz leta 1999 in 2003), kar je pravno dejstvo, v teoretskem smislu pa izbris opredeljujemo kot rasizem in strukturno nasilje. Rasizem je teoretski pojem za razčlenjevanje družbenega sistema, v jedru katerega so neenaki odnosi moči in predsodki in ki se odraža na strukturni, institucionalni in medosebni ravni (Kilomba 2010, Dominelli, 1997). Čeprav je rasizem stoletja v središču evropske politike že od obdobja suženjstva, kolonizacije in antisemitizma ter današnje trdnjave Evrope in antiislamizma, je pogosto viden zgolj kot obrobni fenomen, nekaj, kar naj bi bilo na površini družbenih odnosov, ne pa njihova determinanta (Kilomba, 2010).

Termin *rasizem* izvira iz besede *rasa*, ki je politično orožje in ne biološko ali etnično dejstvo. Izumljena je bila z namenom razdvajanja družbe, zlasti delitve delavskega razreda (Balibar in Wallerstein, 1991; Olson, 2002). Kot način kategorizacije in hierarhizacije ljudi se je pojem rase vpisal v državni aparat v času evropskega kolonializma na podlagi psevdoznanstvenih in bioloških definicij (povezanih z barvo kože) s političnim ciljem izkoriščanja pripadnikov »manjvrednih ras«, tj. sužnjev (Olson, 2002). Pistotnik in Brown (2018) ugotavljata, da se pojma rase in rasizma zaradi zgodovinske povezave z evropskim kolonializmom in belim naseljeništvom redkeje uporabljata za analizo družbenih odnosov na Balkanu oziroma področju nekdanje Jugoslavije. Vendar pa je tudi antisemitizem, enako kot izbris, model rasizma: gre za delitve ljudi znotraj iste skupnosti, ki niso povezane z barvo kože, temveč z težnjami po homogenizaciji znotraj moderne nacionalne države.

Moderna država, ne le izključuje, ampak te izključitve internalizira in normalizira v procesih naturalizacije (Goldberg, 2002: 9). Ta naturalizacija poteka skozi državljanstvo. Državljanstvo vzpostavlja meje države blaginje, kar pomeni meje socialnih pravic. V našem primeru je to opredeljeno v 5. členu Zakona o socialnem varstvu (1992; 2007): »[u]pravičenci po tem zakonu so državljani Republike Slovenije, ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji ter tujci, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji«. Pričevanja izbrisanih kažejo, kako ta formalna meja, ki kategorizira in hierarhizira prebivalstvo, učinkuje kot strukturni, institucionalni in medosebni rasizem. Spodnji odlomek osvetli trden birokratski zid, ki onemogoča pridobitev pravnega statusa nekdanj izbrisanim, danes pa delovnim migrantom in migrantkam (Fidler, 2024), poleg tega oriše tudi ponižujoč odnos uradnikov in širše družbe do izbrisanih:

Vrtijo me v krogu. Kot hrčka. Prideš na šalter, prineseš 15 dokumentov in ona ti reče, da moraš prinesiti še enega. Kje ga dobiš, ti ne pove. Drugič reče, naj grem po dokument v Sarajevo. Kako? S štirinajstimi leti in brez potnega lista. Osem let poslušam, da mi manjka neki papir, ki ne obstaja, pa da mi ona nekega papirja ne bo dala ali da naj počakam, ker pije kavo ... Kako naj se kosam z njimi? Sram me je, govorim potihom, komaj izgovorim svoj priimek ... [...] Ali pa, ko mi rečejo: »Pober se nazaj v Bosno.« Uradne osebe ali kdo na parkirišču. Neštetokrat so mi to rekli (Biljana Pilipović v Rožman, 2024: 32–3).

Razlago rasizma kot državno organizirane kategorizacije in diskriminacije tukaj lahko poglobimo z definicijo Grade Kilomba (2010). V svoji (avto)etnografski raziskavi vsakdanjega rasizma v Nemčiji ga definira v treh značilnostih; prvič, ustvarjanje razlike: nekdo je viden kot »drugačen« ali »različen« zaradi svoje barve kože, etnične in/ali religiozne pripadnosti. Tu se moramo vprašati, piše Kilomba (2010: 42), kdo je drugačen od koga. Ali je bela oseba drugačna od temnopolte osebe ali obratno? Nekdo postane različen, ker se razlikuje od skupine, ki ima moč, da sebe opredeli kot normo – in ta norma je belost ali dominantna etnična ali religiozna skupina. Te kategorije niso naravne ali inherentne, temveč so družbene, relacijske, odvisne od konteksta, kar zlasti pokaže primer izbrisa. Denimo že prej omenjena Mirjana Učakar, ena od izbrisanih oseb, ki je celo življenje živela na Ptujju, katere mama je bila s Ptujja (zaposlena na občini), je 26. februarja 1992, na dan izbrisa, postala »drugačna«. Torej nekdo ni različen ali drugačen sam po sebi, ampak to postane skozi proces diskriminacije oziroma rasizacije, v primeru izbrisa ilegalizacije (razlika se je vzpostavila zaradi odvzema pravnega statusa, priimka na -i^ć, ne pa barve kože). Kot o državnih kategorizacijah piše Goldberg (2002: 10), državna moč vključevanja in izključevanja ustvarja privid notranje homogenosti populacije. Antiteza heterogenosti je pripadnost skupnosti, ki naj bi izvirala iz državne homogenizacije (ibid.). Heterogenost je videna kot razdiralna, problematična. Tako je Republika Slovenija kmalu po osamosvojitvi ustvarila pravno heterogenost prebivalstva (izbris), ki jo je potem leta in leta z birokratskim aparatom vzdrževala in obenem s pomočjo policije preganjala.

Vrnimo se na definicijo rasizma, kot jo predlaga Grada Kilomba (2010). Prepoznavna ga v odnosih, ki so povezani s hierarhijo prej omenjenih konstruktov različnosti. Neka oseba ni le drugačna, ampak je ta razlika izražena skozi stigmo, ponižanje, nespoštovanje in manjvrednost. O tem so pripovedovali vsi izbrisani. Denimo, moški z izkušnjo izbrisa je povedal, da ga je nekdo od »zavednih Slovencev« prijavil policiji, čeprav je bil v Sloveniji, na svojem domu z veljavno vizo in ni bil v nobenem prekršku. »Namesto, da bi policaj [prijavo] preveril tam [na policijski postaji], je prišel k meni domov, da mi pokaže svoje ... Nekorektno je izvedel svojo dolžnost, ponižal me je. Sosedje so slišali voki-toki, odpirali vrata in poslušali. Zelo me je bilo sram ...« (izbrisani prebivalec v Rožman, 2024: 140).

Hierarhične vrednosti so naturalizirane skozi proces, v katerem so vsi pripadniki in pripadnice določene skupine videni enako (npr. kot kriminalni, neodgovorni, agresivni, eksotični, brez izobrazbe, leni itd.). Ustvarjanje razlike v povezavi z hierarhizacijo oblikuje predsodek. To Kilomba (2010) opredeljuje kot drugo značilnost rasističnih odnosov. In kot tretjo značilnost rasizma avtorica navaja odnos moči (moč je povezana z zgodovinsko, politično, družbeno in ekonomsko nadvlado določenih skupin). Torej kombinacija predsodkov in moči je rasizem, globalni primer je bela nadvlada, lokalni pa izbris (ibid.: 40).

V obdobju izbrisa kot tudi danes je celoten družbeni kontekst prepreden z državnim, institucionalnim in medosebnim rasizmom. Izbris vidimo kot najbrutalnejšo državno vodeno diskriminacijo in najoprijemljivejši vidik sovraštva do ljudi iz republik nekdanje Jugoslavije. Izbris iz registra stalnega prebivalstva se je začel kmalu po osamosvojitvi Slovenije, torej v obdobju, za katerega je značilno simbolno in politično ločevanje Slovenije od preostalih republik nekdanje Jugoslavije (Kuzmanić, 2000). Ti prostori in ljudje so bili videni v izrazito negativnih pojmih »Balkana« (Zaviršek in Rajgelj, 2018). Skladno s tem so bili vsi priseljeni iz republik nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci, četudi so bili rojeni v Sloveniji, vse bolj konstruirani kot nezaželeni tujci. Sovraštvo, prezir in diskriminacija so se nanašali tudi na tiste, ki so ob osamosvojitvi Slovenije pridobili slovensko državljanstvo (Zorn, 2007). Pisateljica Tina Perić, katere oče je bil izbrisan, v svojem avtobiografskem romanu opisuje doživljanje širšega družbenega konteksta izbrisa:

Ko sem pisala službene maile, sem se pri podpisu večkrat po tihem vprašala, a res ne bo ta ena črtica na črki v mojem priimku [ć] mogoče zmotila naslovnika. Kakšen vtis bo naredila namesto mene? A ji bo uspelo zamajati predstavo o mojih sposobnostih, izobrazbi, delavnosti? Bom manj zaupanja vredna? (Perić, 2024: 52).

Čeprav sem zgoraj napisala, da je bil izbris najbrutalnejša oblika diskriminacije in najoprijemljivejši vidik rasističnega sovraštva, pa je bil tako za izbrisane kot za širšo javnost sprva popolnoma netransparenten. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je nejasnost izbrisa ljudem izredno otežila reševanje situacije. Večina intervjuvanih socialnih delavk v naši raziskavi je povedala, da se o izbrisu takrat ni nič vedelo in da se z izbrisanimi niso srečevale, marsikatera oseba z izkušnjo izbrisa pa, da so jih preplavljali občutki sramu in krivde povezani

z dejstvom, da so bila dovoljenja za prebivanje odvzeta tajno, tako da prizadeti ne sebi ne drugim niso mogli pojasniti, za kakšen ukrep je pravzaprav šlo (gl. zgoraj navedena citata Biljane Pilipović in izbrisane prebivalca). Ponazorimo občutke krivde in sramu še z eno izjavo osebe, ki je preživela izbris: »Ni bilo stvari, ki je jaz ne bi takrat poskusila, da bi dobila državljanstvo. Večina ljudi ni vedela za to situacijo. Bilo me je sram, čeprav nisem bila nič kriva« (Tatjana v Zorn, 2010: 22). Tina Perić (2024: 95–6) je prikazala, kako se je zaradi vseh različnih zavračanj njen oče (izbrisan), stalno počutil krivega:

Malha krivde, ki mu jo je naprtila okolica in delno tudi sam, je mojega fotra popolnoma ohromila. Krivda, ker je bil Srb, krivda, ker je delal v JNA, krivda, ker je bil izdajnik srpskog naroda, ker se ni šel dol borit, po drugi strani krivda, ker je ostal, zaprosil za papirje, v Sloveniji, bil zavržen, ker je kriv, ker je Srb, ker je na -ić, ker je kriv, in je kriv in je kriv in je kriv.

Odvzem pravne podlage za prebivanje in delo sta vplivala na družinsko življenje, gibanje oseb, materialno preživetje, dostop do javnih ustanov, psihično počutje. Naslednji odlomek intervjuja z osebo, katere oče je bil prav tako izbrisan, ponazori kompleksnost izbrisa na več ravneh – od konstrukcije priseljenih družin kot »tujih«, kriminalizacije in izkoriščanja izbrisanih, načina ravnanja s stigmo do materialnih načinov preživetja:

Začenjam se zapirati vase. Včasih sem bila vesel otrok, potem postanem vse bolj zagrenjena. Imam občutek, da moram biti tiha in neopazna, saj se mi bo sicer zgodilo nekaj slabega. Starši mi sporočajo: »Mi smo tukaj tujci, tako da psssst. Naredi, kar ti rečejo, ne buni se, bodi tiho, bodi pridna in boš lažje prišla skozi življenje.« [...]

Fotr je bil izbrisan enajst let. Doma ga ni bilo po dva, tri tedne skupaj, ker je hodil fušat v tujino. Ko je bil tukaj so bili pa problemi. Vsake tri mesece se je moral javiti na policiji. Ni imel niti zdravstvenega zavarovanja niti stalnega prebivališča. Delal je na črno, zato so ga delodajalci izsiljevali. [...] Bil je tarča žalitev in pritiskov. Ti pritiski... To je nosil domov... (hči izbrisane prebivalca v Rožman, 2024: 53).

Brez pravne podlage, tj. dovoljenja za prebivanje, ljudje niso imeli ne socialnih, ne zdravstvenih, ne vseh drugih pravic, ki so jih do izbrisa

imeli in ki so temelj družbene kohezivnosti in pravne države. Mnogi so živeli ilegalizirano življenje več let, celo desetletji ali so podaljševali dovoljenja za začasno prebivanje, kar je uničevalo njihovo dostojanstvo, zdravje, medosebne odnose in možnosti preživetja, kot kaže tudi zgornji citat. Bili so kriminalizirani, kar vključuje tudi stalno javljanje na policiji. Dejstvo, da niso imeli pravice do dela, ne pomeni, da niso delali, kot je povedala hči izbrisane prebivalca v zgornjem odlomku, temveč, da so bili na milost in nemilost prepuščeni delodajalcem – redki so jim bili v pomoč (npr. glej zgodbo Irfana Beširovića v Rožman, 2024), večinoma pa so izbrisani opisovali ekstremno izkoriščanje.

V spodnjem odlomku pripovedi o izbrisu se Katarina Keček⁸ spominja, kako se je zanjo vse skupaj (izkoriščanje delodajalcev, izguba družinskega stanovanja in družine, ki se je leta 1991 odselila v Srbijo) izteklo v brezdomstvo:

Naredim si omaro iz kartona, jo pritrdim na kolo in se tako vozim po Ljubljani. Poleti spim zunaj, v Tivoliju. In delam. Delam vse živo. Na črno, na študentske napotnice drugih, kakorkoli in karkoli, legalno ali nelegalno, vseeno, in ko ugotovijo, da nimam zaledja, mi večkrat ne plačajo. Nikoli ne zaslužim dovolj, da bi imela streho nad glavo in bila sita. Odločiti se moram za eno ali drugo (Katarina Keček v Rožman, 2024: 232).

Enako kot Sara Pistotnik (2021; Pistotnik in Brown, 2018) tudi sama izbris opredeljujem tako s pojmi rasizma kot strukturnega nasilja. Rasizem, poleg mikroagresiji (medosebna raven) učinkuje tudi na strukturni ravni, kot smo že navedli zgoraj, torej rasizem *je* strukturno nasilje, vendar pa je slednji pojem širši, saj vključuje tudi druge vrste posrednega nasilja (povezano s spolom, seksualnostjo, oviranostjo, starostjo, družbenim slojem itd.). Galtung (1969), ki je ta pojem uvedel v sociologijo, povezuje strukturno nasilje s socialno nepravilnostjo in ga opredeli kot tisto, ki je vgrajeno v družbeno strukturo in institucije. Če je ljudem onemogočeno zadovoljevanje osnovnih potreb (denimo, da so lačni), čeprav bi se bilo temu mogoče izogniti, lahko to opredelimo s pojmom strukturnega nasilja (ibid.). Strukturno nasilje in rasizem oba učinkujeta kot neenako razmerje

8 Katarina Keček (2024) je tudi sama napisala knjigo o izbrisu z naslovom *Okupatorjeva hči*.

moči in neenake življenjske priložnosti (Galtung 1969: 171; Pistotnik 2021). »Od nekdanj smo bili delovni ljudje. Če ne bi bili izbrisani, bi imeli vsaj še dve stanovanji. Hčerki bi končali boljši šoli in imeli boljši službi. Bili sta brihtni. Starejša bi bila verjetno zdravnica« (Obrad Pilipović v Rožman, 2024: 256). Ta citat smo navedli kot ponazoritev razlike »med potencialnim in dejanskim, med tem, kar bi lahko bilo, in tem, kar je« (Pistotnik, 2021: 21). Biljana Pilipović (v Rožman, 2024: 34) je izgubljena leta in priložnosti izrazila z naslednjimi besedami: »Občutek imam, da lahko ustvarim karkoli, a sem dvajset let v zaostanku.« Večkrat se je zgodilo, da so zaradi izbrisa otroci morali delati – če ne bi bili izbrisani, se to ne bi zgodilo (gl. na primer zgodbe Sulejmana Sabljakovića, Ratka Stojiljkovića, Biljane Pilipović, Andreja Benkovića v Rožman, 2024). O tem govori tudi naslednji odlomek:

Imam štirinajst let. V nosnice mi švigne vonj po perutnini ... Piščanec pri piščancu, nešteto piščancev. Nalagamo jih v kamione. Kar osem jih napolnimo. Delamo ponoči, ker takrat živali niso živahne. Utrujena sem, a vem, da bom prišla k sebi, saj vem, za kaj delam. Dobim pet evrov na uro, zaslužim jih 40 na noč in sem vesela, saj si bom lahko kupila zvezke za šolo (Milijana Kostić Bjegović v Rožman, 2024: 46).

Strukturno nasilje se utelesi kot niz negativnih, škodljivih dogodkov, ki so povezani z neenakimi možnostmi, razočaranjem, ponižanjem (odvzem pravice do dela, socialne pomoči, nezmožnost iti na pogreb staršev, pretrgane družinske in druge medosebne vezi ipd.) (Pistotnik, 2021; Kogovšek in druge, 2010; Lipovec Čebren in Zorn, ur., 2011). Denimo Mirjana Učakar (v Rožman, 2024: 90) je izgube izbrisanih povzela z besedami:

Joj, koliko ljudi nam je že pomrlo. Rak, samomor ... In kaj vse so preživeli otroci. Izbris ti zastrupi vse dele življenja. [...] Iz našega kroga ne poznam otrok, ki bi šli normalno skozi življenje. Težave imajo v odnosih ali v šoli. Vsem se nekje zalomi.

Ilustrativno in obenem natančno je posledice izbrisa kot strukturnega nasilja – tistega, kar bi lahko bilo, pa se ni zgodilo v nasprotju s tem, kar se je dejansko zgodilo – povzel Goran Vojnović v spremni besedi k romanu Tine Perić:

Izbris ni to, kar lahko vidimo tukaj in zdaj, izbris je čas, ki je nepovratno zamujen, je preteklost, ki je ni bilo. Izbris je prav tistih minulih, zamujenih dvajset let, v katerih je bilo za to družino vse drugače, kot pa bi lahko bilo. Ali bolje rečeno, kot bi moralo biti (Vojnović, 2024: 158).

Pravica do pravic

Večina ljudi lahko gre kamorkoli in se potem vrne domov. Jaz pa ne pripadam nikamor (Angelina Kozić Zejak v Rožman, 2024: 283).

Izbrisani so doživeli preganjanje, ker so bili videni kot »Neslovenci«, »čefurji« ipd. in ker jim je bila odvzeta pravna podlaga za bivanje. Oboje je povezano s pripadnostjo oziroma izključenostjo iz skupnosti. O tem je pisala Hannah Arendt (2003) v *Izvorih totalitarizma*, kjer je uresničevanje človekovih pravic povezala s pripadnostjo skupnosti. Navajamo nekoliko daljši odlomek, ki je še vedno temelj poznejših akademskih diskusij na to temo:

Osnovni odvzem človekovih pravic se sprva in nadvse kaže v odvzemu prostora v svetu, ki naredi mnenja pomembna in dejanja učinkovita. Nekaj veliko bolj temeljnega kot svoboda in pravičnost, ki sta pravici državljanov, je ogroženo, kadar pripadnost skupnosti, v katero se rodiš, ni več dana sama po sebi in nepripadnost ni več stvar izbire, ali ko si postavljen v situacijo, kjer, razen če zagrešiš zločin, ravnanje drugih s teboj ni odvisno od tega, kaj storiš in česa ne. Ta skrajnost, in nič drugega, je situacija ljudi, ki so oropani človekovih pravic. Niso oropani pravice do svobode, temveč pravice delovanja; ne pravice misliti o vsem, kar želijo, temveč pravice mnenja. Privilegiji v nekaterih primerih, večinoma pa krivica, blagoslov in poguba se delijo naključno in brez vsake zveze s tem, kar storijo, so storili, ali bi lahko storili (Arendt, 2003: 377).

S tem citatom poskušamo povezati zgornje poglavje o strukturnem nasilju in rasizmu s pojmom »človekovih pravic« oziroma »pravice do pravic«, kar je povezano s pripadnostjo organizirani skupnosti (državi) in občutku pripadnosti nasploh. Rasizem pomeni izgubo človekovih pravic, saj, kot piše Arendt, »ravnanje drugih s teboj ni odvisno od tega, kaj storiš in česa ne«, odvisno je od tega, kdo si (npr. izbrisan, migrant, Bosanec itd.). Ko izgubimo zaščito države,

izgubimo človekove pravice, kot kaže tudi primer izbrisa (Arendt, 2003; Benhabib, 2010). Torej v »državocentričnem« mednarodnem redu je naš pravni status odvisen od tega, ali nas štiti najvišja oblast, ki nadzoruje teritorij, na katerem bivamo, in izdaja dokumente, do katerih smo upravičeni (Benhabib, 2010: 51). Seyla Benhabib (2020: 53) je misli Hannah Arendt strnila takole: »Status osebe, ki je nosilka pravic, je odvisen od pripoznanja njenega članstva.« Benhabib je nadaljevala razpravo »pravice do pravic« (Arendt) pri čemer je razčlenila in izpostavila dva pomena tega pojma. Prvi je »pripoznanje članstva v neki človeški skupini« kot moralni imperativ, da drug drugega prepoznamo in obravnavamo kot človeka. Drugi pomen pa poudari civilnopravni vidik, torej določene pravice v trojnem odnosu »med osebo, ki je upravičena do pravic, drugimi, ki s to obveznostjo dobijo dolžnost, ter varstvom te zahteve po pravicah in njenim uveljavljanjem prek nekega postavljenega pravnega organa, največkrat države in njenega aparata« (Benhabib, 2010: 53). Ta državni aparat so tudi službe socialnega dela.

Izbris je bil državni ukrep izključevanja iz skupnosti v obeh zgornjih pomenih. V pričevanjih oseb z izkušnjo izbrisa se prepletata obe naraciji, občutek izključenosti, »da ne spadajo nikamor« ter posledice odvzema pravnega statusa za različna življenjska področja (nedostopnost socialnih in zdravstvenih pravic ter delovnega dovoljenja, izpostavljenost policijski obravnavi, deportacijam, onemogočanju prehajanja državne meje itd.).

Izguba državljanskih pravic (oziroma v primeru izbrisa dovoljenja za stalno prebivanje) je, kot je poudarila Hannah Arendt (2003), za njo pa Benhabib (2010), Agamben (2004) in mnogi drugi, identična izgubi človekovih pravic. Begunec oziroma oseba brez statusa je »'človek pravic', njegova prva in edina realna pojavitev brez maske državljana, ki ga nenehno zakriva« (Agamben, 2004: 142). Torej figura begunca – v našem primeru izbrisanega – naj bi utelešala človeka pravic *par excellence*, vendar namesto tega »označuje radikalno krizo tega pojma« (ibid.: 137). Arendt je to razložila z naslednjimi besedami:

Zasnova človekovih pravic, ki temelji na domnevnem obstoju človeškega bitja kot takega, se je podrla isti trenutek, ko so se tisti, ki so izjavljali, da vanjo verjamejo, prvič soočili z ljudmi, ki so v resnici izgubili vse druge lastnosti in posebne odnose – razen tega,

da so bili še vedno ljudje. [...] Če človeško bitje izgubi svoj politični status, naj bi po implikacijah prirojenih in neodtuljivih človekovih pravic prišel v natanko takšno situacijo, kot so predvidele deklaracije takšnih splošnih pravic. Dejansko pa se zgodi ravno obratno. Zdi se, da je človek, ki ni nič drugega kot človek, izgubil točno tiste lastnosti, zaradi katerih ga lahko drugi ljudje obravnavajo kot sočloveka (Arendt, 2003: 380-1).

V tem paradoksu prepoznavam socialno delo – deklarira se za poklic človekovih pravic, vendar se na centrih za socialno delo ne ukvarjajo z osebami brez dokumentov: tistim, ki so jim preostale zgolj človekove pravice, socialne delavke ne morejo pomagati. To prikazuje spodnji odlomek intervjuja z izbrisano osebo:

Nisem se mogla zaposliti, bila sem brez zdravstvenega zavarovanja, brez vsega. Saj je socialna delavka Marija klicala vsepovsod, če bi mi lahko na kakršen koli način kje pomagali. Ampak nikjer nič. Če te pa ni. No, sicer oni vejo, da si, ampak te ni. Ne obstajaš. Živela sem v večnem strahu, kako bo jutri, če bomo imeli kaj za jesti, če bom lahko plačala položnice (Rižnar in Slavica, 2011: 104).

Nadalje je izguba pravnega statusa vselej povezana s kriminalizacijo in policijskim pregonom (Dedić in druge, 2003; Lipovec Čebren in Zorn, ur. 2011; Kogovšek in druge, 2010; Rožman 2024). Tako Arendt (2003) kot Agamben (2004) navajata, da so Jude, preden so jih zaprli v koncentracijska taborišča, najprej denacionalizirali – odvzeli so jim državljanški status. To so storili z nürenberškimi zakoni o »državljanstvu rajha« in »varstvu nemške krvi in časti«, in sicer so »nemške državljane razdelili na polnovredne državljane in državljane druge kategorije [...]« (Agamben, 2004: 143).⁹ Bistvo, ki ga tu hočem poudariti je, da zgodovinsko in strukturno gledano, izguba državljanstva oziroma dovoljenja za stalno prebivanje (enako pa je tudi v primeru iskalcev zatočišča) pomeni izpostavljenost

9 Tudi prvi slovenski Zakon o državljanstvu ob nastanku samostojne Republike Slovenije leta 1991 je predvidel dva načina pridobitve državljanstva in s tem dve kategoriji državljanov: 1) po načelu *ius sanguinis* brez vloge za državljanstvo (avtomatično nadaljevanje statusa državljana) in 2) na osnovi vloge za državljanstvo za priseljene (načelo *ius soli*). Državljanstva, pridobljenega po prvem načinu (39. člen Zakona o državljanstvu), ni (bilo) mogoče odvzeti, po drugem načinu (*ius soli*), vsebovanem v 40. členu, pa ga je bilo teoretično mogoče odvzeti oziroma vloge ne odobriti (to zadnje se je zgodilo nekaterim izbrisanim) (Zorn, 2007).

policiji in arbitrarnemu zapiranju v kamp, taborišče, center za tujce itd., kakorkoli imenujemo zapor onstran varovalk sodišč in kazenskega prava (gl. Zorn, 2006). Pri izbrisanih je to pomenilo zapiranje v center za tujce, privedbo na policijsko postajo, zastraševanje in dejanske deportacije v republike nekdanje Jugoslavije ali predajo hrvaških policistom na slovensko-hrvaški meji. Stalen strah pred policijskim pregonom ponazorimo s pričevanjem Obrada Pilipovića (v Rožman, 2024: 252): »Delal sem cele dneve. Medtem ko sem bil v službi tudi med vikendom, sem razmišljal ... Bodo hčerki in žena še v stanovanju, ko se vrnem domov? Ali pa bodo odpeljali mene in one ne bodo vedele, kje sem ...«.

Nekatere je bilo strah, da jih bodo zaprli, druge so dejansko zaprli v center za tujce, ustanovo za ilegalizirane ljudi. O tem je pripovedoval Sulejman Sabljaković, katerega cela družina je bila izbrisana (poleg njega tudi žena in hčerka):

Šel sem iz zapora [centra za tujce] v hišni zapor ... Pred odhodom sem moral stopiti ob zid, da so me fotografirali in mi povedali, da lahko grem, a da moram biti ves čas doma. Niti do trgovine in banke nisem smel iti, le do ceste sem lahko šel peš in vsakega sedmega v mesecu sem se moral javljati policiji v Domžalah (Sulejman Sabljaković v Rožman, 2024: 206).

Z vidika socialnega dela moramo na tem mestu opozoriti na različne izkušnje in videnja policije – v očeh izbrisanih policija ni pomenila in za mnoge še vedno ne pomeni zagotavljanja varnosti pred nasiljem, temveč grožnjo deportacije ali izzivanje travmatičnega spomina na policijski pregon. Kot so poudarili v gibanju *Black Lives Matter* in v akademskih raziskavah, je rasizem vedno povezan s kriminalizacijo (Phelps in drugi, 2021; Davis, ur. 2017). Izbrisani, begunci, migranti, temnopolti, muslimani itd. (zlasti osebe moškega spola) so v diskurzih in praksah varnostnizacije konstruirani kot nevarni, povezani s kriminalom ipd. Ne zaradi tega, kar so storili ali kar bi lahko storili, kot sem že napisala, ampak zaradi tega, kar nespremenljivo so (Drugi, tujci, temnopolti, nekdo, »ki ne spada zraven«). Izbrisani in druge osebe brez papirjev pa so – zaradi državnih procesov ilegalizacije – nenazadnje v administrativnem prekršku in zato prepuščeni policijski obravnavi. Republika Slovenija je ljudi potisnila v brezpraven položaj, potem pa jih je ravno zaradi te brezpravnosti preganjala.

Biljana Pilipović (Rožman, 2024: 33), ki jo je, kot mnoge izbrisane, preganjala policija, je opisala svoje videnje policije danes.

Bila sem že v situacijah, ko sem bila tarča nasilja, ampak kako naj njih [policijo] prosim za pomoč? Prišli so na vrata našega stanovanja in me, staro enajst let, spraševali, kje je moje stalno bivališče. Hoteli so me izgnati iz države, zdaj pa naj jih prosim za pomoč? Policije nimam kaj klicat!

Gibanje *Black Lives Matter* je v množičnih protestih proti policijskemu nasilju (zlasti po uboju Georga Floydja leta 2020) problematiziralo institucijo policije in zahtevalo preusmeritev sredstev od policije v pedagoške, socialne in zdravstvene poklice (Baines, 2022). Logično je, da je zahteva po prenehanju financiranja policije izšla iz gibanja *Black Lives Matter*, saj so tarča policijske represije nesorazmerno pogosto temnopolti moški. Kot je dejal aktivist in novinar Gary Younge (2020) v videu *Black Lives Matter and the Question of Violence*: »Ko pokličeš državo [policijo], pričakuj nasilje.« Belopolte osebe z evropskimi potnimi listi nimamo izkušnje policijskega rasnega profiliranja, zato zlahka svetujemo, denimo, ženskam brez dovoljenja za stalno prebivanje in drugim osebam, ki doživljajo rasizem, naj v primeru spolnega ali intimnopartnerskega nasilja pokličejo policijo. V tem smislu vidimo zgornjo izjavo izbrisane osebe »Policije nimam kaj klicat!« pomembno za razumevanje odnosa različnih skupin ljudi do omenjene institucije.

Socialno delo in pravni statusi ljudi

Kot kažejo zgornji primeri policijskega preganjanja ali strahu pred njim, policija varuje meje skupnosti ne le na meddržavni teritorialni meji, temveč tudi znotraj države. Na drugačen način meje skupnosti varujejo socialne delavke, zaposlene v državnih službah (centrih za socialno delo), in sicer zato, kot sem že večkrat navedla, ker so vezane na Zakon o socialnem varstvu, po katerem so upravičenci formalni člani skupnosti (državljeni, tujci z dovoljenjem za stalno prebivanje, osebe z begunskim statusom in statusom humanitarne zaščite). Zaradi izvajanja pooblastil države, nadzora, in ker se pogosto ukvarjajo z ljudmi, ki so revni (podobno kot policija), socialnim delavkam v Angliji slabšalno rečejo »mehki policaji« [*soft cops*] (Baines, 2022).

V nasprotju z omenjenim videnjem državnega socialnega dela kot zatiralskega in nadzorniškega pa so socialne delavke v naši raziskavi označile »zlato dobo« socialnega dela od konca osemdesetih do konca devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko »je bila družbena klima drugačna«, ko »ni bilo tako zategnjeno in ljudje so lahko svodno mislili in [na centrih za socialno delo] delali tudi ustvarjalno« (socialni delavec L., fokusna skupina 23. 5. 204). Tudi druge sogovornice so se omenjenega obdobja spominjale s pozitivnim navdihom:

Med 1990 in 2000 imam tudi jaz izkušnjo, da je bilo to obdobje valilnica dodatnih programov, ki smo jih ustvarjali na centrih za socialno delo. Potem so šli mnogi v nevladni sektor, ampak centri smo bili tisti, ki smo s temi programi začeli na podlagi potreb in znanja (socialna delavka G. fokusna skupina, 23. 5. 2024).

»Imela sem občutek, da spreminjamo svet,« je dejala ena od socialnih delavk (N., fokusna skupina, 23. 5. 2024). Podobno so glede svobode v devetdesetih letih in možnosti za spremembe povedali tudi drugi, denimo: »Kapitalizem nas je, socialne delavce, pustil pri miru še cela 90-ta leta. Takrat še ni bilo pritiskov [kot so danes]. Po mojem mnenju smo bili takrat najbolj svobodni« (socialni delavec N., fokusna skupina, 23. 5. 2024).

Ironija je, da je bilo obdobje največje svobode in avtonomije poklica na centrih za socialno delo obenem obdobje največjih travm za izbrisane in njihove družine. Kot smo napisali zgoraj, meje učinkujejo zelo različno za različne skupine ljudi – nekateri jih sploh ne opazimo, medtem ko drugim povzročijo življenjsko tragedijo. Rečeno še drugače, čeprav so socialne delavke poročale o možnostih za spreminjanje družbenih odnosov ter »razcvetu« socialnih služb in projektov v devetdesetih letih, pa niso zaznale sistematične izključenosti izbrisanih. To je posledica a) kompleksnih družbenih sprememb, o katerih bomo razpravljali v nadaljevanju; b) nejasnosti izbrisa, kot smo pojasnili zgoraj; c) nevidnosti brezdokumentnih ljudi v Evropi ter; d) s tem povezane obrobnosti te teme v socialnem delu. Rada bi poudarila, da je izbris iz registra stalnega prebivalstva sicer vezan na Slovenijo, vendar to še zdaleč ni edina situacija ilegalizacije ljudi v Evropi. Zavrtnjeni prosilci za azil in migranti, ki nimajo dovoljenja za bivanje in delo oziroma jim je to dovoljenje poteklo, se znajdejo v enaki ali podobni brezpravni situaciji. Po najnovejših ocenah *The Irregular Migrant Population in Europe* (Kierans, Vargas-Silva, 2024)

je v obdobju med letoma 2016 in 2023 v 12 evropskih državah (Avstrija, Belgija, Finska, Francija, Nemčija, Grčija, Irska, Italija, Nizozemska, Poljska, Španija in Združeno kraljestvo) živelo med 2,6 milijona do 3,2 milijona brezdokumentnih migrantov (največ v Veliki Britaniji in Nemčiji, najmanj na Finskem). Enake ocene so navedli za obdobje med 2000 in 2008. To so ocene števila priseljencev brez papirjev, ki predstavlja manj kot odstotek celotnega prebivalstva v omenjenih evropskih državah. Ta odstotek je le nekoliko manjši od odstotka izbrisanih v Sloveniji (izbrisanih je bilo nekaj več kot en odstotek prebivalstva). V nadaljevanju bo prispevek posvečen odzivu socialnih služb pri obravnavi oseb brez papirjev, in sicer bom najprej navedla tuje raziskave na to temo.

Ena od avtoric, ki se ukvarja s socialnim delom v povezavi z ilegalizacijo, je Beth Humphries (2004). Njen osrednji argument je, da socialno delo ne bi smelo sodelovati v nadzoru priseljevanja (nadzor priseljevanja razume široko v povezavi z dostopom do javnih storitev in pravic). Sodelovanje socialnih delavk pri nadzoru migrantk (tj. upoštevanje formalne pripadnosti kot kriterija pomoči) je umestila v širši družbeni kontekst *zasuka socialnega dela v avtoritarno smer* zlasti v zadnjih dveh desetletjih, kar se odraža v zahtevah po merjenju učinkov in menedžerskem upravljanju služb socialnega varstva. Sodelovanje v določenih oblikah avtoritarizma odvzema socialnemu delu njegov radikalni in transformativni potencial (ibid.). Nezadovoljstvo s takim razvojem socialnega dela so izrazile tudi socialne delavke v fokusni skupini naše raziskave:

Bojim se, da izgubljam, kar je bilo priborjeno. Jezi me, da nismo več sposobni stopiti skupaj in se skupaj boriti za pravice. Premalo je skupinskega naboja. Bo treba v partizane, je enkrat rekla Gabi [Čačinovič Vogrinčič], sicer v nekem drugem kontekstu: 'Bomo šli pa nazaj v gozdove.' To bo zgleđa potrebno, če želimo narediti konec jemanju pravic (socialna delavka K., fokusna skupina 23. 5. 2024)

Beth Humphries (2004) stroki socialnega dela očita, da se ne ukvarja s pojmom meje. Socialne delavke večinoma ne prevprašujejo niti notranjih (v državi) niti zunanjih mej (med državami) – z drugimi besedami ilegalizacija ni tema socialnega dela in tako socialne delavke pogosto niso zaveznice oseb brez dokumentov, saj jih ne prepoznajo kot uporabnike socialnih služb. To smo opazili tudi v slovenskem kontekstu: kot sem navedla zgoraj, izbrisani niso iskali

pomoči na centrih za socialno delo; in tako je bil krog nevidnosti sklenjen.

V primerjavi s teoretsko razpravo Humphries je raziskava Sophie Andreette (2019) etnografska. V svojem šestmesečnem terenskem raziskovanju v štirih centrih za socialno delo v Belgiji je spremljala odločanje socialnih delavk pri vlogah za denarno socialno pomoč osebam brez statusa. Opazila je oboje: tako omejevanje dostopa do pomoči kot pomoč brezdokumentnim migrantom (zavrženim prosilcem za azil), torej je šlo za različne interpretacije zakona. To je razložila z različnimi osebnostnimi lastnostmi socialnih delavk. Tu mi pridejo na misel različne izkušnje izbrisanih na centrih za socialno delo. Denimo Ana Mezga, ena od izbrisanih oseb, je poročala o uspešni rešitvi njene prošnje, ko je zamenjala socialno delavko:

Stvari so se zapletale tudi pri socialni delavki, kjer sem vlagala prošnje za prehrano. Nekega dne me je poklicala ter mi sporočila, da naslednjih 18 mesecev nimam pravice vlagati prošenj. Pa veste, kaj meni takšna pomoč pomeni? Biti 18 mesecev brez. Kako? Kaj sem spet naredila? [...] Čez nekaj časa sem naletela na drugo socialno delavko. [...] Gospa je videla, da pomoč nujno potrebujem, in se zatopila v računalnik. Premetala je nekaj papirjev in parkrat vzdihnila in mi nato dala navodila za občinsko pomoč. Neverjetno. Dobili smo 200 evrov pomoči. Res neverjetno! Koliko lahko ljudje naredijo zate, če le želijo. Kakšna sreča, da sem takrat naletela nanjo. Sreča. Ta je popolnoma odvisna od drugih (Simončič in Mezga, 2011: 44).

Sophie Andreette je odločanje o denarni pomoči opredelila kot *študij državnosti* [*study of statehood*], saj socialne delavke na dnevni ravni udeležajo izključenost ali pripadnost (in s tem povezan dostop do pravic) pri čemer svoje odločitve *pravno* argumentirajo. Razpete so med tri lojalnosti: delodajalca oz. državo; uporabnike; in socialno-delovne vrednote. Silvia Staub-Bernasconi (2011) je to prepletenost imenovala trojni mandat socialnega dela. Pomoč nedokumentiranim migrantom je v nasprotju z lojalnostjo državi, od katere imajo socialne delavke pooblastilo za delo in plačo (Andreetta, 2019). Socialne delavke različno interpretirajo zakonodajo, na njihove odločitve pa vplivajo tako strokovno znanje kot čustva do uporabnic.

Nekoliko drugače o problemih lojalnosti pisala Jessica H. Jönsson (2014). Identificirala je tri pozicije socialnih delavk na

Švedskem: 1) konformistična oziroma pasivna (krivda za brezdokumentnost je pripisana ljudem samim, socialne delavke se ne poglobljajo v vzroke); 2) kritična (socialne delavke izzivajo norme in pravila, uveljavljena v socialnem delu); in 3) pravnoimprovizacijska (socialne delavke pravzaprav ne vidijo konflikta med potrebami uporabnic in umeščenostjo državnega socialnega dela, saj se sklicujejo neposredno na mednarodne konvencije otrokovih in človekovih pravic). Primer Milijane Kostić Bjegović (v Rožman, 2024: 47) kaže obratno: prepuščenost otroka v stiski samemu sebi, brez sklicevanja na konvencijo o otrokovih pravicah in brez pravne improvizacije: »Vsi jedo kosilo, jaz pa čakam v učilnici ali grem domov ... Včasih imam prijatelje. Potem izvejo za izbris, Srbijo, Kosovo ... Postanem čefurka in potem nimam več prijateljev«.

Kot je ugotovila Jönsson (2014), so nekatere socialne delavke pripravljene kršiti zakon in zaobiti ustaljene načine pomoči – ne kot del redne prakse – temveč *kot opozorilo*, da praksa ni skladna z deklaracijami človekovih pravic. Avtorica zagovarja pravnoimprovizacijski pristop kot najbolj skladen z etiko socialnega dela, ob tem pa poudari, da socialnim delavkam pogosto manjka znanja o mednarodnih konvencijah in »luknjah« v zakonih. Zato področje socialnega dela z nedokumentiranimi migranti oziroma osebami brez pravnega statusa imenuje »globalni družbeni problemi« (ibid.). Izhaja iz *Izjave o globalnih standardih in etičnih načelih v socialnem delu* in opozori, da v socialnem delu ni smernic za delo z nedokumentiranimi osebami. Menim, da bi morala ena od smernic vključevati zavzemanje za prenehanje brezdokumentnega položaja, torej učinkovita pomoč pri pridobivanju dovoljenj za prebivanje in delo za vse, ki to želijo. Druga smernica pa bi bila socialno delo z ljudmi kot takimi onstran pravnih statusov. Tako bi socialno delo dejansko postalo poklic *človekovih pravic*. Ti dve načeli bi socialno delo tesneje povezali s protirasističnimi gibanji.

Smernice za socialno delo z osebami brez dokumentov obravnava na primer Aranze Torres (2014), ki se sklicuje na ameriško zvezo socialnih delavk (*National Association of Social Workers – NASW*). Po njihovem etičnem kodeksu je diskriminacija na podlagi pravnega statusa prepovedana. Tako v Sloveniji kot drugje po svetu (denimo v Kanadi, ZDA, evropskih državah) poleg državnih socialnih služb obstaja tudi socialna pomoč na lokalni ravni, v okviru občin in nevladnih organizacij, kjer pomoč navadno ni vezana na državljanstvo in

druge statuse, ki jih priznava država. V nevladnih organizacijah, kot so Slovenska filantropija, Mozaik, Društvo za nenasilno komunikacijo, Ambasada Rog, Delavska svetovalnica itd. osebam nudijo pomoč in storitve ter skupaj z njimi gradijo skupnost ne glede na pravni status iskalcev pomoči.

Marry-Anne Karlsen (2021) je nadzor migracij in dostop do socialnih in zdravstvenih storitev raziskala na Norveškem. Podobno kot zgoraj omenjena Sophia Andrettee (2019) je z etnografskim pristopom spremljala, kako se v zdravstvenih domovih in socialnih službah odločajo zaposleni, ko imajo pred sabo osebo brez statusa (denimo zavrtnjenega prosilca ali prosilko za azil). Njeno teoretsko izhodišče je Agambnovo pojmovanje (ne)vrednosti življenja in izjeme (ta se nanaša na vključevanje in izključevanje iz države oziroma družbe) ter Foucaultovo razumevanje vladnosti (*governmentality*). Vidik vladnosti se zdi skladen z zgoraj omenjenim študijem državnosti (*study of statehood*) pri Andrettee. Tudi Karlsen opazi raznolika in razpršena odločanja zaposlenih v javnih zdravstvenih in socialnih organizacijah o dostopu do pravic in s tem, teoretsko rečeno, (ne)vrednosti življenja različnih skupin prebivalstva. Osebe brez papirjev niso nujno zavrtnjene, temveč je njihov dostop do katere koli storitve otežen, delen, negotov. Pozneje bomo videli, da je »status uporabnika« socialnovarstvenih storitev osebo lahko zaščitil pred izbrisom, vendar zaradi nizkega števila intervjuvanih socialnih delavk nimamo vpogleda v pogostnost takega razvoja dogodkov.

Karlsen je ugotovila, da je odsotnost pravnega statusa pacientov del diagnosticiranja v zdravstvenih ustanovah. To pomeni, da je upravičenost do zdravstvenih storitev in posegov odvisna od njihovega pravnega statusa in ne od dejanske bolezni ali poškodbe. Kot je ugotovila že Darja Zaviršek (2018) glede Janusovega obraza države, sta nasilje in skrb prepletena. Pri brezdokumentnih osebah je ta ambivalenca poudarjena: skrb je namenjena preživetju, ne pa življenju. Iz tega sledi, da priseljenci in priseljenke brez statusa postanejo humanitarno vprašanje (Karlsen, 2021). Deležni so le tistih storitev, ki omogočajo preživetje njihovih teles, ne pa ohranjanje zdravlja. V taki konstelaciji so migranti videni kot žrtve, ne kot subjekti pravic. Minimalna skrb, katere so deležni, ima status izjeme, kar pogloblja njihov prekarni status bivanja v državi. Na področju socialnih pravic se opisana logika humanitarizma in viktimizacije

kaže v tem, da osebe brez statusa usmerijo na nevladne organizacije, o čemer so pripovedovale tudi socialne delavke glede izbrisanih. S tem se njihova izključenost oziroma, natančneje, njihova prekarna vključenost, institucionalizira. Podobno kot v Sloveniji po osamosvojitvi je tudi na Norveškem teritorialno pripadnost zamenjala pripadnost, ki izhaja iz pravnega statusa osebe. Tako je pravni status postal meja socialne države oziroma države blaginje, ne le v Sloveniji v primeru izbrisa, ampak v marsikateri evropski državi, ko gre za iskalce mednarodne zaščite in druge priseljene osebe z začasnimi dovoljenji ali brez njih.

Tako v absolutnem kot relativnem smislu v Združenih državah Amerike živi in dela veliko več prebivalcev brez papirjev kot v Evropi, in sicer jih je več kot 11 milijonov, kar predstavlja med 3 in 3,5 odstotkov celotne populacije (Kierans, Vargas-Silva, 2024: 31). Yoosun Park in Rupaleem Bhuyan (2011) sta opravila diskurzivno analizo o odnosu socialnih delavk do priseljencev v Združenih državah Amerike. Analizirala sta 198 komentarjev socialnih delavk, ki izražajo odnos do nedokumentiranih migrantov. Ti komentarji so bili del spletne raziskave, ki je vključevala 1124 socialnih delavk in delavcev.

Njuna vprašanja so podoba mojim: komu služimo oziroma, natančneje, komu naj bi služili? Kako v stroki osmisлити etične vrednote in poklicno identiteto v odnosu do zakonov in socialnih politik? Komentarji socialnih delavk v raziskavi so bili tako po dolžini besedila kot po vsebini zelo različni, tako da jih Park in Bhuyan nista mogla posplošiti. Nekatere socialne delavke so zagovornice oseb brez dokumentov in so podvomile o ustreznosti migracijske zakonodaje, spet druge so se strinjale z izključenostjo ljudi iz skupnosti. Omenjena avtorja pozivata k diskusiji z odprtimi nestrinjanji. Sklicujeta se na antagonistični pluralizem Ernsta Laclaua in Chantal Mouffe o konfliktu kot »radikalno demokratični politiki« (Park in Bhuyan, 2011: 36). Ta predlog glede pozitivnega vrednotenja konflikta je preveč ohlapen in pomensko odprt, da bi iz njega lahko izluščili praktične socialnodelovne predloge. Tudi v nadaljevanju ne predstavljam rešitev, temveč analiziram odnos socialnih delavk in delavcev do izbrisanih in izbrisa. Vključila sem odgovore tistih socialnih delavk in delavcev, ki so bili več desetletji zaposleni na centrih za socialno delo. Njihovi spomini na izbrisane se nanašajo večinoma na obdobje devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

Centri za socialno delo kot »obliž na rano«

Ena od socialnih delavk je opisovala naporno in dolgotrajno pridobivanje pravnih statusov. »Ustvarjala sem prostor za tiste, ki so izgubili pravice,« je opredelila svoje delo (socialna delavka Anka, intervju, 2021). Podrobneje je opisala dva primera, in sicer fanta, ki se ni mogel vpisati na fakulteto, in drugega, ki ni mogel na letovanje, oba sta živela v rejniških družinah in oba sta bila izbrisana. Oba otroka sta bila *uporabnika* storitev CSD-ja – to je bila tipična situacija pomoči izbrisanim na centrih za socialno delo. Socialna delavka Anka je v postopkih pridobivanja njunih dokumentov uporabila svoja poznanstva, pisala nešteta priporočila, pisma, pojasnila veleposlaništvom, ministrstvu za notranje zadeve ipd. »Hodila sem od institucije do institucije, pošiljala dopise, da je on to pravico dobil NAZAJ« (ibid.). Obenem pa je pri posameznih institucijah izpogajala pravice onstran statusov (denimo vpis na fakulteto). Šele naknadno je ugotovila, da je šlo za izbrisane, saj ta pojem v devetdesetih ni obstajal kot oznaka za sistematično kršenje človekovih pravic. »Tišina. Povsod. Zaprta vrata,« je bil njen opis odziva ustanov na področju izobraževanja, zdravstva in pri socialnih pravicah. Ministrstvo za notranje zadeve se ni odzivalo na njene zahteve in prošnje. »Mi, na centru smo naredili obliž na rano [...] tam, kjer smo lahko naredili neke svoje korake in so bili upoštevanji. V tem smislu smo bile močne, ampak nismo bile močne globalno, ampak lokalno smo pa bile.«¹⁰ O pridobivanju dokumentov za otroka v rejništvu je poročala tudi socialna delavka Vida:

Mi smo imeli primer fanta, ki je bil v rejništvu in si sploh nismo predstavljali, da bi lahko bile kakšne težave [...]. Želel je na letovanje rejniških otrok v tujino in takrat je potreboval pasoš. Mi smo mu ga šli delat in smo ugotovili, da ne more na letovanje, ker ni naš državljan [...]. Potem smo skoraj eno leto bili bitko z Ministrstvom za notranje zadeve in na koncu smo uspeli urediti status (socialna delavka Vida, intervju, 2021).

Podobno je poročala tudi socialna delavka Darinka, ki je poudarila, da je bil »status« uporabnice in uporabnika socialnovarstvenih storitev priložnost za pomoč pri urejanju razmer:

10 To pomoč lahko uvrstimo pod storitvi »prve socialne pomoči« in »osebne socialne pomoči« (12. in 13. člena Zakona o socialnem varstvu, 2007).

V varni hiši smo imeli ženske, ki niso imele urejenega statusa, ki niso imele državljanstva in to je pomenilo, da tudi niso imele finančne pomoči in finančne podpore s strani države. [...] Najprej smo žensko sprejele, potem smo se ukvarjale s statusnimi zadevami, iskale rešitve in možnosti, na kakšen način lahko pomagamo (socialna delavka Darinka, intervju, 2021).

Omenjena pomoč ženskam je skladna z 14a. členom Zakona o socialnem varstvu (2007), ki je bil dodan leta 2007. Ta člen je razširil krog upravičencev pomoči onstran državljskih statusov in sicer: »Ne glede na 5. člen tega zakona je upravičenec do storitve podpore žrtvam kaznivih dejanj lahko vsakdo, ki je žrtev kaznivega dejanja, storjenega v Republiki Sloveniji, ne glede na to, ali je kaznivo dejanje prijavil [...]«. Za raziskovanje mej socialnih storitev in socialnega dela je ta člen pomemben, saj v prvi plan postavi potrebe ljudi, ne glede na njihov pravni status.

Prevpraševanje lastne vloge

Socialna delavka Anka je v intervjuju izrazila svoje zaveznitvo z uporabniki in ob tem premišljevala svojo pozicijo, v kateri je bila kljub občutku nemoči nasproti drugim institucijam, še vedno v poziciji moči v odnosu do uporabnika: »Padla sem v isti sistem skupaj z uporabniki [...] no, ne morem se primerjat z njimi, saj sem imela vse varovalke v svojem zasebnem življenju, ampak, skupaj smo bili v tem.« Izbris je doživela kot krivico in se počutila »zlorabljeno od sistema«, čeprav je tudi sama delala znotraj državnega sistema. Med nasprotujočimi mandati socialnega dela je izbrala identifikacijo z uporabniki in zagovornitvo njihovih pravic. Kot strokovna delavka je na lastni koži občutila krivičnost in trdovratnost izbrisa. Iz njenega pripovedovanja izhaja razumevanje izbrisa kot kršitve človekovih pravic, poklic socialne delavke pa intervjuvanka vidi tudi kot delovanje na sistemskem nivoju, čeprav se v primeru izbrisa to ni zgodilo.

Da stroka problema izbrisanih ni obravnavala na sistemski ravni je razmišljala tudi socialna delavka Zala: »Na centrih se s tem nismo ukvarjali [...]. Ti ljudje so poniknili. Niso imeli pravic, vedelo se je, da jih nimajo, mi pa jih nismo nagovorili. [...] To je populacija, ki je bila v bistvu nevidna in je tudi iskali nismo« (socialna delavka Zala,

intervju, 2021). Socialni delavki Zala in Anka sta bili v svojih pripovedih kritični do take vloge centrov za socialno delo.

Eden od intervjuvanih socialnih delavcev je pripovedoval o izbrisu kot oviri pri svojem delu. Uporabniku – otroku, ki je doživljal nasilje v družini, ni mogel zagotoviti ustrezne zaščite. Ni mu uspelo, da bi otroka namestili v vzgojni zavod:

Takrat sem vse probal narediti, da bi ga s tistega družinskega zosa ven spravil [...]. Ni šlo tudi zato, ker ni imel državljanstva. [...] To je bila velika ovira. Tako, da je bila frustracija zame in za njega. Tudi zame je bila to frustracija. Človek hoče imeti rezultat. Če je vključen v neko obravnavo, rad vidi, da je tisti človek potem na boljšem (socialni delavec Samo, intervju, 2021).

Vsi zgoraj navedeni socialne delavke in delavec so poskušali pomagati izbrisanim otrokom in odraslim, vendar na individualiziran način. Takrat niso vedeli, da gre za sistemski problem. Protiustavnost in sistematičnost izbrisa so razkrili prizadeti sami, v svojih kolektivnih izmenjavah izkušenj, iz česar je izšlo gibanje izbrisanih. Socialne delavke in delavci so za izbris izvedeli iz medijev enako kot preostala družba, in ne skozi svoje izkušnje z uporabniki ali diskusije v svojih strokovnih krogih. Tudi zato se sprašujem, ali je upravičena opredelitev socialnega dela kot poklica človekovih pravic, saj problema izbrisa niso razvozlati in izpostavili socialni delavci in delavke, če pojem »človekovih pravic« razumemo v smislu mobilizacije za spremembo družbenih odnosov.

Istovetenje z državnimi argumenti: »Čprav so bili sami krivi, smo vsem pomagali.«

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja celo izbrisani sami niso vedeli, da so bili statusi odvzeti kolektivno in protiustavno, kot smo ponazorili že zgoraj s primeri. Za to strukturno nasilje ni obstajala beseda, kar je prispevalo k nadaljevanju in poglobljanju izbrisa. To je vodilo v obtoževanje izbrisanih za državno nasilje, ki so ga doživljali. Tak odnos ponazarja še posebej en od intervjujev s socialno delavko: »Smo imele tudi primere, ko niso želeli urediti statusa in niti niso želeli dati vloge za slovensko državljanstvo [...]. Ampak vsem smo pomagali, za vse smo iskali rešitve« (socialna delavka Vida,

intervju, 2021). Čeprav so jim pomagali, so po Vidinem mnenju za izbris odrasli ljudje sami odgovorni (ker niso dali vloge za slovensko državljanstvo), kar pomeni, da izbrisa tudi *danes* ne vidi kot sistematičnega kršenja temeljnih človekovih pravic in zato tudi ne kot problema strokovnega socialnega dela. Tako je socialna delavka Vida nadaljevala razlago: »So bili taki, ki niso želeli, in pri takih so bile dejansko posledice [...] na katere nismo mogli vplivati. Mi namesto njih nismo mogli odločati – govorim o odraslih, polnoletnih osebah, s poslovno sposobnostjo. [...] Za druge pa smo pač urejali to, kar je bilo potrebno« (socialna delavka Vida, intervju, 2021).

Iz te naracije izhaja, da so za izbris odgovorni izbrisani sami. Občutki krivde so bili ljudem vsiljeni v obdobju izbrisa, vendar pa jih mnogi predelujejo še danes. Ponazarjamo s citatom enega od izbrisanih:

Pomembno je, da smo ljudem, tudi nekdanjim prijateljem in znanecem, ki so menili, da smo sami krivi za izbris, dokazali, da to ni res. Sodbe slovenskega ustavnega sodišča in evropskega sodišča za človekove pravice, ki to potrjujejo, me navdajajo z zadovoljstvom (Mladen Balaban, razstava Amnesty International na Gallusovem nabrežju, 25. 2. 2022).

Obtoževanje tistih, ki so žrtve nasilja – enako kot obtoževanje revnih za revščino –, je izraz avtoritarnosti. To pomeni oddaljevanje od uporabniške perspektive (zagovorništva, opolnomočenja itd.), čemur botruje pomanjkanje refleksije družbenih odnosov, kot sta strukturno nasilje oziroma rasizem, o čemer sem pisala zgoraj.

Podrejenost Zakona o socialnem varstvu zakonom na področju nadzora priseljevanja: »Taka so bila pravila.«

Odgovori socialnih delavk in delavcev, ki sem jih uvrstila v to kategorijo, kažejo na to, da so socialne delavke normalizirale meje socialne države in jih ponotranjile ter se z njimi identificirale. To so argumentirale s spremembo družbeno-političnega sistema in Zakona o socialnem varstvu (Ur. l. RS 54/92) ter s spremenjeno vlogo socialnega dela. *Sistemske spremembe so izbris prepletle z drugimi problemi.* Novembra 1992 je bila sprejeta novela Zakona o socialnem varstvu (1992), na podlagi katerega so centri za socialno delo udejanjali

izbris. Zakon je v svojem 5. členu določil, da so upravičenci državljanji in tujci, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji. V 128. členu pa je zakon predpisal, da so centri za socialno delo »dolžni v roku treh mesecev od uveljavitve tega zakona po uradni dolžnosti ugotoviti, ali upravičenci, ki so družbeno denarno pomoč prejeli po dosedanjih predpisih, izpolnjujejo pogoje za dodelitev dajatev po tem zakonu«.

Z zgoraj navedenim 5. členom je zakon izključil tako izbrisane kot begunce brez statusa in prebivalce z dovoljenjem za začasno prebivanje zlasti iz možnosti pridobivanja socialne denarne pomoči in drugih denarnih pravic. 128. člen Zakona o socialnem varstvu (1992) pa je po mojem mnenju izrecno targetiral tiste izbrisane, ki so bili prejemniki denarne pomoči pred izbrisom (kar je bila zelo redka situacija, saj so bili večinoma zaposleni). V primerjavi s takratno novelo predhodni »socialistični« Zakon o socialnem skrbstvu (Ur. l. SRS 35/79) upravičenosti do socialne pomoči ni pogojeval z osebnim pravnim statusom.¹¹

Pristojnosti centrov za socialno delo so s 1. januarjem 1993 iz občin prešle na državo (Zakon o socialnem varstvu, 120. člen). Takrat se je zmanjšala diskrecijska pravica socialnih delavk pri odločanju o denarni pomoči.

Glede denarnih pomoči smo imeli vse manj diskrecijske pravice odločanja, skoz se je to zmanjševalo in zaradi tega se je zgodilo, da so nekatere skupine izpadle iz pomoči [...] kar se tiče denarja, jih ne moreš obravnavati. V tem smislu smo socialni delavci res državni uradniki, ker pač ne moreš, nimaš te možnosti (socialni delavec Sergej, intervju, 2021).

Podobno, a z drugimi besedami je situacijo pojasnila socialna delavka Darinka:

Tu ni bilo nobenega posebnega stika [z izbrisanimi], ker dejansko za javne službe je bila podlaga za to, da si sploh lahko karkoli počel in delal, prijava stalnega bivališča; in če ga nekdo ni imel, sploh nisi imel vzvodov in možnosti, da mu kar koli pomagaš, da kar koli napraviš. To je bilo težko človeško prenesti, ker si se zavedal stiske in situacije, nisi pa imel vzvodov, moči, da bi kar koli spremenil, da bi

11 Zakon o socialnem skrbstvu iz leta 1979 govori o ogroženih posameznikih, družinah, delovnih ljudeh, občanih ter uporabnikih storitev in programov.

kar koli naredil in odločal o denarni pomoči, da bi ljudje lahko kar koli dobili. Nevladnih organizacij pa še v tistem začetnem obdobju ni bilo, bil je Rdeč križ, ampak to je bilo daleč premalo (socialna delavka Darinka, intervju, 2021).

Sicer bi izbrisanim socialne delavke lahko pomagale na osnovi 12. in 13. člena Zakona o socialnem varstvu (1992), v katerih sta bili opredeljeni storitvi »prva socialna pomoč« in »osebna pomoč«. V 14. členu je namreč opredeljeno, da je »upravičenec do storitev iz 12. in 13. člena tega zakona [...] vsakdo, ki se znajde v socialni stiski in težavi«. Pri teh dveh storitvah na centrih za socialno delo pomoč ni (bila) omejena na državljane, tujce z dovoljenjem za stalno prebivanje in osebe z begunskim statusom. Ti dve storitvi bi socialne delavke lahko izkoristile tako za individualno pomoč izbranim pri pridobivanju dovoljenj za prebivanje kot za ugotavljanje systemske kršitve človekovih pravic. Vendar pa:

Tisti, ki niso imeli stalnega bivališča [...] preprosto niti niso prišli. Tako, da so bili v bistvu že vnaprej izrinjeni iz teh možnosti. [...] [niso prišli do centra za socialno delo, ker] so bili že prej informirani, da teh pravic nimajo [...] Na centrih se nismo ukvarjali s tem. Podporo tem skupinam so izkazovale predvsem nevladne organizacije (socialni delavec Sergej, intervju, 2021).

Podobno kot socialni delavec Sergej je tudi Vida rešitev za izključnost iz socialnih pravic videla v nevladnih organizacijah:

To je bilo obdobje, ko so se začele pojavljati nevladne organizacije – prej jih ni bilo – precej smo sodelovali pri problemih, ki se jih ni dalo rešiti po naši zakonodaji. Rdeči križ, Karitas, potem smo imeli še eno organizacijo, ki je bila prav za pomoč tujcem. Tako, da je dosti tega tudi šlo mimo sociale, bilo je povezovanje in *napotovanje na druge* (socialna delavka Vida, intervju, 2021, poudarek J. Z.).

Izbris je bil državno organiziran ukrep v obdobju intenzivnega spreminjanja družbenih odnosov, reguliranih z vedno več pravili glede dostopa do pravic in storitev. Tak kontekst je David Graeber (2017) poimenoval birokratski kapitalizem. Značilna je širitev menedžerskega diskurza iz zasebnih, v dobiček usmerjenih ustanov, v javne ustanove. Opozoril je na pošiljanje ljudi »od vrat do vrat« in na čedalje kompleksnejša pravila, ki zapletajo dostop do javnih storitev in ki

jih poznamo vsi, ne glede na izbris. O tej spremembi je v intervjuju razmišljala tudi socialna delavka Anka:

V mojih začetkih [v osemdesetih letih prejšnjega stoletja] je imel center za socialno delo ugled in moč. [...] To je bila tudi moč zavzeti se za posameznika in mu pomagati pri uresničevanju njegovih pravic. Danes pa se centri za socialno delo izgublajo v birokratskem kolesju. Kot da je stroka pokleknila pred birokracijo.

Drugi razlog za nevidnost izbrisa na centrih za socialno delo pripisujem tudi *množični brezposelnosti* v tistem času: problem izbrisanih se je »izgubil« v kriznih razmerah premnogih delavk in delavcev (izbrisanih in neizbrisanih). V začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja se je število prejemnikov denarne pomoči zelo povečalo zaradi zapiranja tovarn (Vodopivec, 2021):

Pri nas je bilo grozno. Vse te velike firme so šle v stečaj ena za drugo [...]. Na zavodu za zaposlovanje, kjer praktično niso poznali brezposelnosti, je bilo čez noč 5000 brezposelnih oseb samo v [našem kraju]. [...] Iz 100 pomoči edinega vira preživljanja, smo skočili na 1000, 1100. To je bilo ogromno ene birokracije, ogromno časa za reševanje materialnega položaja in tukaj se je spremenilo tudi socialno delo. [...] Nismo več poznali dejanskega življenjskega prostora, socialne mreže in posameznika. Takrat je prišel računalniški sistem, podatki so se vnašali v računalnik in to je bil bolj tekoči trak. Ni bilo več toliko časa za uporabnika (socialna delavka Nika, intervju, 2021).

Dejstvo množične brezposelnosti je morda vplivalo na to, da socialne delavke odvzema statusa stalnega prebivalstva niso identificirale kot posebnega družbenega problema. Poleg tega pa so se izbrisani le redko obrnili na centre za socialno delo:

[Do izbrisa je prišlo] pretežno pri ljudeh, s katerimi center neposredno v preteklosti ni imel obveznosti, izkušenj, nekih nalog, ker so bile to v bistvu družine, posamezniki, ki so solidno, normalno živeli, ne da bi jim kdor koli nudil kakršno koli pomoč ali da bi kogar koli kaj prosili (socialna delavka Darinka, intervju, 2021).

Delavska identiteta je nekdaj predstavljala antipod socialnim problemom (Zorn, 2010). Izbrisani so svoj problem primarno dojemali

kot administrativni, ne socialni in so ga poskušali reševati tam, kjer je nastal (na upravnih enotah in ne na centrih za socialno delo, kjer bi bili lahko ponovno zavrjnjeni).

Strinjanje z izbrisom: »Daš prst in zgrabijo celo roko.«

Za ponazoritev sovražnega obdobja po osamosvojitvi navajamo citat izbrisane Triva Damjanića:

Imel sem take probleme, da sem se že hotel obesit. Ko sem moral zamenjat [avtomobilske] tablice, se je začelo zbadanje: kdaj boš šel v Bosno, grožnje, naj se izselim, kaj tukaj iščem, da bodo prišli po mene. Zvonili so na vrata, menjal sem ključavnico. Na vhodna vrata so mi s sprejem napisali RAUS (Trivo Damjanić, za razstavo Amnesty International na Gallusovem nabrežju, 25. 2. 2022).

Skladno z nacionalistično osamosvojitveno klimo tistega časa je ena od intervjuvank priseljene osebe opredelila kot zahtevne do socialnih služb v smislu »daš prst in zgrabijo celo roko« (socialna delavka Jožica, intervju, 2021). Na jezikovni ravni ta izjava nakazuje razčlovečenje, animalizem, saj je ta »zgrabiti« bolj povezan z živalmi kot z ljudmi. Priseljence iz republik nekdanje Jugoslavije je videla kot tiste, ki so bili pozitivno diskriminirani pri pridobivanju družbenih stanovanj. Problem je videla tudi v njihovi pripadnosti dveh skupnostima, saj so »v svojem domačem kraju gradili vzporedno eksistenco« (socialna delavka Jožica, intervju, 2021). Argument pomanjkanja ekskluzivne lojalnosti je nekdanj služil opravičevanju izbrisa. V simbolnem smislu se je prošnja za slovensko državljanstvo tolmačila kot potrditev lojalnosti slovenskemu narodu oziroma državi (Beznec, 2007). Svoje zavračanje je intervjuvanka opravičila z nacionalizmom kot splošnim pojavom: »negativen odnos do prišlekov je povsod« (socialna delavka Jožica, intervju, 2021). Strinjanje z ideologijo (rasizmom, nacionalizmom), ki je vzdrževala izbris, je prepoznati tudi v intervjuju, v katerem je socialna delavka krivdo in odgovornost za izgubo pravnega statusa pripisala izbrisanim samim, o čemer smo pisali zgoraj.

Zaključek

Slovenski državljani [ima] vse, tu je velik razkorak. [...] kdaj se je to bolj pokaže, kdaj pa manj (socialna delavka Anka, intervju, 2021).

Bolj ko so družbeni pojavi normalizirani in naturalizirani, težje jih je problematizirati, saj so za tiste, ki imajo več družbene moči, nevidni. Eden takih pojavov je meja in z njo povezan rasizem v obliki omejevanja dostopa do socialnih in zdravstvenih pravic. Predpogoj pravic je določen odnos med individuumom in državo. Čeprav imajo socialne delavke mandat države, so državne prakse ministrstva za notranje zadeve doživele kot oviro, saj niso mogle izvajati storitev, vezanih na javna pooblastila. Nekatere so vse skupaj doživljale ne le kot oviro, temveč tudi kot krivico. Policijski podsistem (odločanje o pripadnosti skupnosti) in socialnovarstveni podsistem tvorita jasno hierarhijo. Kmalu po osamosvojitvi Republike Slovenije (1. januarja 1993) so se centri za socialno delo transformirali iz občinskih v državne ustanove, in to zato, da bi bile njihove storitve poenotene, enake ne glede na kraj bivanja ljudi, torej pravičnejše (120. člen Zakona o socialnem varstvu). Vendar pa jih je ta transformacija potisnila v nadzornike nedržavljanov.

Kot izhaja iz intervjujev, so socialne delavke na centrih za socialno delo pomagale osebam brez dokumentov, izbrisanim ali drugim, kadar so bili že prej njihovi uporabniki. To so bili, denimo, otroci v rejništvu in ženske, ki so prišle po pomoč zaradi nasilja partnerja.¹² Slednje so zaščitili kot »žrtve«, pomanjkanje statusa pa je bil eden od izzivov. »Vključenost v določene socialne storitve, kot so denimo rejništvo, bivanje v varni hiši ipd., je bila pot za pomoč pri pridobivanju statusa stalnega prebivalca oziroma prebivalke« (socialna delavka Anka, intervju, 2021). V omenjenih primerih je bil »status uporabnika socialnih storitev« nadrejen dejstvu, da osebe niso imele več jugoslovanskega državljanstva, status stalnega prebivalca pa jim je bil odvzet. Vsaj tri vprašane socialne delavke, ki so bile zaposlene na centrih za socialno delo, so pojasnile, na kakšen način so izbris »premagale« v posameznih primerih.

12 14.a člen Zakona o socialnem varstvu (2007) danes opredeljuje pomoč žrtvam kaznivih dejanj ne glede na določila 5. člena zakona o upravičencih, vendar je bil ta člen dodan šele leta 2007.

Drug značilen odgovor intervjuvanih socialnih delavk in delavcev pa je bil, da se z izbrisanimi niso srečevali: »Izbrisani so gotovo prišli, ampak ne veliko. Mislim, da ne veliko, ker se sama s tem nisem srečala, tudi ne v kakem timu« (socialna delavka Nika, intervju, 2021). Kot je pojasnjeno zgoraj, izbrisani na centrih za socialno delo pomoči večinoma niso iskali, saj so vnaprej vedeli, da pravic nimajo, poleg tega so težave reševali tam, kjer so prvotno nastale, torej na upravnih enotah.

Tudi v obdobju, ko je izbris postal javna tema (z bojem izbrisanih in po odločbah ustavnega sodišča leta 1999 in leta 2003) na centrih za socialno delo ali ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, za problem izbrisa kot odvzema socialnih pravic ter stigmatizacije, marginalizacije in revščine, niso iskali sistemskih rešitev. Niti boja izbrisanih niso izkoristili kot ogledalo ambivalentne, v več mandatih razpete vloge socialnega dela. Leta 2012 je zasuk v avtoritarno, birokratizirano vlogo centrov za socialno delo kritiziralo gibanje BojZa, ki je na odprtih diskusijah na trgu pred Bojzo izumilo direktno socialno delo (Flaker & BojZa, 2012). V tem gibanju so svoje mesto našli tudi aktivisti in aktivistke, ki so doživeli izbris. Direktno socialno delo ni institucionalizirano, kar pomeni, da je njegov domet simbolen, še vedno pa je za socialno delo pomemben način razmišljanja in združevanja ljudi onstran pravnih statusov in poklicih oziroma uporabniških vlog.

Tema ilegalizacije, nadzora nad priseljevanjem, izključevanja nedokumentiranih migrantov, zavrženih prosilcev za azil, izbrisa – s katerim koli terminom poimenujemo ta družbena razmerja – ni osrednja tema socialnega dela, čeprav je z vidika etike in poslanstva socialnega dela ključna, saj gre za vprašanja pravičnosti, enakega dostopa do javnih storitev in dostojanstva. Nakazuje postopen paradigmatični premik socialnega dela: od socialnega dela v poznem 19. stoletju, ki je nastalo kot odgovor na potrebe prebivalstva ob industrializaciji, množični selitvi v mesta in razpadu tradicionalnih skupnosti, ki niso mogle več skrbeti za otroke, ostarele, bolne itd., preko socialnega dela v času socializma, ko so pravice izhajale iz zaposlitve (in ne kraja rojstva) pa do razmer neoliberalizirane države z razvevano administracijo in kompleksnim državnim upravljanjem. Ob kreptitvi državnih administracij in poglobljanju varnostizacije je nadzor priseljevanja in pripadnosti vse bolj natančno reguliran. To regulacijo smo zgoraj, sledeč Andrette (2019), imenovali »študij državnosti«. Kot so bili nekdaj problemi, ki so izhajali iz družbenih učinkov

industrializacije gonilo socialnega dela, tako se pomikamo v obdobje, ko so migracije in s tem povezana vprašanja (formalne) pripadnosti eno od ključnih izhodišč opredelitve socialnega dela, ki ne more pustiti rasiziranih odnosov individuuum – država neproblematiziranih.

Človek brez državljanstva oziroma oseba, izbrisana iz registra stalnega prebivalstva, naturalizirane meje pravic *naredi vidne*. S tem postane razvidna tudi družbena umeščenost centrov za socialno delo (birokratiziranost, podrejenost socialnega varstva ministrstvu za notranje zadeve, strukturno nasilje). Kot smo pokazali, so bile socialne delavke v najboljšem primeru zagovornice, »obliž na rane ljudi«, v najslabšem (redkeje) pa aktivne zatiralke. Zakon o socialnem varstvu (1992; 2007) potiska centre za socialno delo v vlogo vzdrževalcev *mej* socialne države in socialnih pravic, saj upravičenec denarne socialne pomoči in drugih denarnih pravic ni več »delavni človek« niti »človek«, ampak »državljan« (oziroma tujec z dovoljenjem za stalno prebivanje, oseba s statusom begunca ali humanitarne zaščite). 12. člen (prva socialna pomoč), 13. člen (osebna pomoč) in 14.a člen (pomoč žrtvam kaznivih dejanj) Zakona o socialnem varstvu (2007) pa omejitve upravičencev glede na njihov pravni status nimajo. Meja socialnih storitev torej ni nepropustna, saj obstaja zakonska možnost sodelovanja, ki pa ni dovolj izkoriščena, v smislu, da bi praksa na podlagi omenjenih členov zakona vodila k skupnim akcijam spreminjanja družbenih odnosov. Nekdaj so bili tipično izključena skupina izbrisani, danes pa so to priseljeni delavci in delavke z dovoljenji za začasno prebivanje ali brez njih – njihove situacije je natančno popisala Katja Fidler (2024). Vzdrževanje meje se kaže v samokritičnih izjavah intervjuvanih socialnih delavk, da so »pravila pač taka« in da oseb brez pravnega statusa centri za socialno delo »ne vidijo« kot svojih uporabnikov. Posamezne socialne delavke so na izbrisane reagirale različno, vendar pa kot posameznice niso bile dovolj močne za sistemske spremembe. Socialno delo se deklarira kot poklic človekovih pravic, vendar, kot kaže primer izbrisa, centri za socialno delo niso zaznali izbrisa kot *sistematične* kršitve človekovih pravic. Kot so poročale socialne delavke, so pomagale le posameznim izbrisanim, in sicer tistim, ki so bili že prej njihovi uporabniki, preostalim pa ne. Iz vsega zgoraj navedenega sklepam, da trditev, da je socialno delo poklic človekovih pravic ni točna, saj socialne delavke na centrih za socialno delo večinoma pomagajo članom in članicam skupnosti, torej tistim, ki imajo državljanstvo, dovoljenje za stalno prebivanje

ali begunski status. To pomeni, da so meje socialnih pravic do neke mere tudi meje socialnega dela. Tako videnje socialnega dela sem v tem poglavju podprla z ugotovitvami tujih raziskav, pripovedmi izbrisanih in izjavami intervjuvanih socialnih delavk in delavcev o tem, kako se spominjajo izbrisa iz registra stalnega prebivalstva.

Zavedati se mej socialnih pravic pomeni zavedati se vpetosti v strukturno nasilje. Socialno delo kot stroka, utemeljena na vrednotah enakosti, solidarnosti, participacije, se mora v vsakem obdobju in političnem kontekstu na novo prepričati, koliko moči imamo za spremembe in če smo zadovoljni s tem, da so meje socialnih pravic pogosto tudi meje poklica. »Moje razočaranje je, da se ne znamo upreti,« je povedala ena od socialnih delavk v fokusni skupini (socialna delavka K, fokusna skupina, 23. 5. 2024), kar nakazuje na to, da vse socialne delavke niso zadovoljne z dodeljeno vlogo in da želijo bolj prispevati k družbenih spremembam. Ogromno ustvarjalnega in transformativnega potenciala so socialne delavke v devetdesetih izkoristile za razvoj novih programov in storitev, medtem ko izbrisani niso bili v njihovem vidnem polju. Po letu 2002 so družbene odnose spremenili izbrisani sami – prav gibanje izbrisanih predstavlja model emancipacije, kolektivne akcije, grajenja skupnosti, spreminjanja družbe – zahtevajo pravice od države, a so obenem proti njej, nekašen ideal radikalnega socialnega dela.

Viri

- Andreetta, S. (2019) Social workers, irregular migrants and fragmented statehood in Belgian welfare bureaucracies, *Journal of Legal Anthropology* 3: 2, 91–110.
- Amnesty International (2022). Razstava 30 let s(r)amote na Gallusovem nabrežju. Fotograf: Borut Kranjc, pridobljeno 25. 2. 2025 <https://www.amnesty.si/dogodki-30-let-izbrisa>
- Amnesty International (2024/25) Šola človekovih pravic, pridobljeno 25.2. 2025 <https://sola.amnesty.si/ponudba-predavanj-aktivno-drzavljanstvo>
- Agamber, G. (2004). *Homo sacer. Suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
- Arendt, H. (2003). *Izsvori totalitarizmov*. Ljubljana: Študentska založba.
- Baines, D. (2022). Soft cops or social justice activists: Social work's relationship to the state in the context of BLM and neoliberalism. *British Journal of Social Work*. 2984–3002.

- Balibar, É. In Wallerstein, I. (1991). *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London: Verso.
- Balibar, É. (2007). *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Benhabib, S. (2010). *Pravice drugih: tuji, rezidenti in državljani*. Ljubljana: Krtina.
- Beznec, B. (2007). »Nemogoče je mogoče«. Intervju z Aleksandrom Todorovičem. *Časopis za kritiko znanosti*, 35: 228, 34–45.
- Dedić, J., Jalušič, V. in Zorn, J. (2003). *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Davis, A. J. (ur.) (2017). *Policing the Black man: arrest, prosecution and imprisonment*. E-book. New York: Pantheon Books, a division of Penguin Random House, pridobljeno 15. 9. 2024, <https://ubalt.on.worldcat.org/oclc/972640090>
- Dominelli, L. (1997). *Anti-Racist Social Work*. UK: Macmillan.
- Evropsko sodišče za človekove pravice (2012) Sodba *Kurić in drugi proti Sloveniji*. Pritožba št. 26828/06, Strasbourg, 26. 6. 2012. Pridobljeno 25. 2. 2025 https://www.mirovni-institut.si/izbrisani/wp-content/uploads/2012/09/ES%4c4%8cP_sodba_izbrisani.pdf
- Feldman, G. (2020). Social work and the state: Perspectives and practice. *Social Policy and Administration*: 1–12. pridobljeno 20. 11. 2024 <https://doi.org/10.1111/spol.12667>
- Fidler, Katja (2024). *Etnografija strukturnega nasilja v vsakdanjem življenju družin s statusom dovoljenja za začasno prebivanje*, magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V. & BojZa (2012). *Direktno socialno delo*. Ljubljana: Založba cf*.
- Frevert, U. (2020). *The Politics of Humiliation. A Modern History*. Oxford University Press.
- Galtung, J. (1969) Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6: 3, 167–191.
- Goldberg, D. T. (2002). *The Racial State*. ZDA in VB: Blackwell Publishers.
- Graeber, D. (2017) *Utopija pravil*. Ljubljana: Beletrina.
- Humphries, B. (2004). An Unacceptable Role for Social Work: Implementing Immigration Policy. *British Journal for Social Work*, 34, 93–107.
- Isin, E. F. (2002). *Being Political. Genealogies of Citizenship*. University of Minnesota Press.
- Jönsson, J. H. (2014): Local Reactions to Global Problems: Undocumented Immigrants and Social Work. *British Journal of Social Work*, 44, 35–52.
- Karlsen, M. A. (2021) *Migration control and access to welfare. The Precarious Inclusion of Irregular Migrants in Norway*. Routledge.
- Keček, K. (2024). *Okupatorjeva hči*. Ljubljana: Založba KK.

- Kilomba, G. (2010). *Plantation Memories. Episodes of Everyday Racism*. Münster: Unrast Verlag.
- Kierans, D. in Vargas-Silva, C. (2024). *The Irregular Migrant Population of Europe. Working Paper No. 11/2024*, University of Oxford, pridobljeno 25. 2. 2025 <https://irregularmigration.eu/wp-content/uploads/2024/10/MIRREM-Kierans-and-Vargas-Silva-2024-Irregular-Migrant-Population-in-Europe-v1.pdf>
- Kogovšek, N., Zorn, J., Pistotnik, S., Lipovec Čebtron, U., Bajt, V., Petković, B. in Zdravković, L. (2010). *Brazgotine izbrisa. Prispevki h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kuzmanič, T. (2000). *Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, seksizem in šovinizem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Lipovec Čebtron, U. in Zorn, J., ur. (2011). *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Založba Sanje.
- Lukić, I. (2021). *Otroci izbrisanih*, magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- McLaughlin, K. (2019) Critical theory and social work: Historical context and contemporary manifestations. V: M. Payne in E. Reith-Hall, *The Rutledge Handbook of Social Work Theory*, London in New York: Routledge, str. 308–318.
- Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-284/94 z dne 4. 2. 1999.
- Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-246/02 z dne 3. 4. 2003.
- Olson, J. (2001). A democratic problem of white citizen. *Constellations*, 8: 2.
- Park, Y. in Bhuyan, R. (2011). Whom Should We Serve? A Discourse Analysis of Social Workers' Commentary on Undocumented Immigrants. *Journal of Progressive Human Services*, 23: 1, 18–40, dostopno na: <https://doi.org/10.1080/10428232.2011.605745>
- Payne, M., Reith-Hall, E. (2019) Social work, Knowledge and practice. V: M. Payne in E. Reith-Hall, *The Rutledge Handbook of Social Work Theory*, London in New York: Routledge, str. 7–17.
- Perić, T. (2024). *Črtice*. Novo mesto: Založba Goga.
- Phelps, M. S., Robertson, C. E. in Powell, A. J. (2021). »We are still dying quicker than we can affect change«: #BlackLivesMatter and the limits of 21-st century policing reform. *American Journal of Sociology* 17: 3, pridobljeno 25. 2. 2025 <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/717671>
- Pistotnik, S. in Brown, D. A. (2018). Race in the Balkans: The Case of Erased Residents of Slovenia. *Interventions*, 20(6), 832–852. pridobljeno 10. 4. 2024, <https://doi.org/10.1080/1369801X.2018.1492952>
- Pistotnik, S. (2021) *Ljudje brez države: primeri iz območja nekdanje Jugoslavije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, doktorska disertacija.

- Jones, R. (2017). *Nasilne meje*. Ljubljana: Zložba *cf.
- Rižnar, B. in Slavica (2011). Na koncu ostaneš sam. V: Lipovec Čebtron, U. in Zorn, J., ur. *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Založba Sanje, str. 101–109.
- Rožman, A. (2024). *Tega se ne da izbrisati*. Novo mesto: Založba Goga.
- Simončič, A. in Mezga, A. (2011). Sem tu, pa vendar me ni. V: Lipovec Čebtron, U. in Zorn, J., ur. *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Založba Sanje, str. 37–47.
- Sobočan, A. M. (2019) Poklicna identiteta in etika v socialnem delu v objavah v reviji Socialno delo. *Socialno delo*. 58: 3/4, 181–192.
- Staub-Barnasconi, S. (2011). Od poklicnega dvojnega do profesionalnega trojnega mandata. *Znanost in človekove pravice kot temelja strokovnega socialnega dela*. *Socialno delo*, 50: 3-4, 173–185.
- Stierl, M. (2019). *Migrant Resistance in Contemporary Europe*. London in New York: Routledge.
- Torres, A. (2014). Social Work Practise Issues: Working with Undocumented Clients, pridobljeno 14. 2. 2023 https://www.academia.edu/12875969/Social_Work_Practice_Issues_Working_with_Undocumented_Clients
- Videmšek, P. (2012). Uporabniško znanje kot produkcija znanja. *Socialno delo*, 51: 1/2 115–125.
- Vodopivec, N. (2021). Tu se ne bo nikoli več šivalo: doživljanje izgube dela in propada tovarne. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Vojnović, G. (2024). Bolečina amputiranega življenja. Spremnna beseda v: Tina Perić, Črtice, Novo mesto. Založba Goga, str. 157–163.
- Younge, G. (2020). video *Black Lives Matter and the Question of Violence*, pridobljeno 25. 2. 2025 <https://www.youtube.com/watch?v=dGFwxcjAbnM&rc=1>
- Zakon o socialnem varstvu (1992). Uradni list Republike Slovenije, št. 54/92, pridobljeno 25.2.2025 <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1992-01-2484/zakon-o-socialnem-varstvu>
- Zakon o socialnem varstvu (2007) Uradni list Republike Slovenije, št. 3/07, pridobljeno 25. 2. 2025 <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO869>
- Zaviršek, D. in Rajgelj, B. (2018). Anti-refugee sentiment without refugees: human rights violations and social work in post-socialist countries of Southeastern Europe in their social contexts. *Journal of Human Rights and Social Work*, 4(1): 5–16. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs41134-018-0083-2.pdf>
- Zaviršek, D. (2018). *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: Založba cf*
- Zdravković, L. (2010). Boj proti odrekanju državljanstva kot paradigma emancipacijske politike. V: Kogovšek, N. in druge, *Brazgotine izbrisa*.

- Prispevki h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije.* Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 251–269.
- Zorn, J. (2006). Od izjeme do norme: Centri za tujce, pridrževanje in deportacije. *Časopis za kritiko znanosti*, 34 (226), 54–73.
- Zorn, J. (2007). »Mi, etno-državljeni etno-demokracije«, - nastajanje slovenskega državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti*, 35 (228), 17–33.
- Zorn, J. (2010) Vpisani kot delavci, izbrisani kot Neslovenci: pogled izbrisanih na obdobje tranzicije. V: Kogovšek, N. in druge, *Brazgotine izbrisa. Prispevki h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije.* Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 19–45.
- Zorn, J. (2021). Nasilne meje, varnostnizacija in kriminalizacija solidarnosti. *Socialno delo* 60/2: 167–180.
- Zorn, J. (2023). Ali so meje socialnih pravic tudi meje socialnega dela? Refleksija socialnega dela ob spominjanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije. *Socialno delo* 62/2–3: 191–208.

Prihod bosanskih otrok. Kamnik, 14. december 1945.

Foto: Viktor Kramar, hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije,
inv. št.: FS2989/25.

Socialno delo, ta ženski poklic: od arhetipa do javne prepoznave

Irena ŠUMI

Pred leti sem objavila knjigo o izjemnih moških, ki so delovali na področju družbenih reform, in sem opazila, da so bili njihovi motivi bistveno drugačni od tistih pri ženskah reformatorkah. Moški so se v reformatorstvo vključili večinoma naključno, s svojim poklicnim ozadjem kot duhovniki, politiki in pisatelji, medtem ko so večino žensk družbene reforme že od otroštva zavestno ali nezavestno privlačile.

– ALICE SALOMON, CHARACTER IS DESTINY, 2004:19

Uvod

V času tega zapisa v eni od predavalnic na Fakulteti za socialno delo UL visi zanimiv, ročno izdelan t. i. miselni model¹ na več listih, ki lahko služi kot podlaga za vprašanja, postavljena v tem prispevku. Narisani model se namreč sprašuje o javni podobi poklica socialnega dela, ugotavlja, da je ta le napol pozitivna in predlaga, kaj bi bilo treba narediti za njeno izboljšanje. Kot problematična dejavnika navaja pomanjkanje samozavesti pri socialnih delavkah in slabo samopodobo, medtem ko prevladujočo javno podobo poklica označuje z opisnimi gesli: »nepoznavanje«; »slaba povezava s CSD«; »odvezemajo otroke«, in »nič ne naredijo«; kot rešitev ali izboljšanje položaja pa predlaga »samozavest« in »strokovno identiteto«.

V poskusu formulacije bolj niansiranih in natančnejših odgovorov na gornje iztočnice in oblikovanja uporabnih razrešitev bom

1 Zahvaljujem se neznani avtorici ali avtoricam in prilagam povezavo do slike:

v pričujočem poglavju orisala več glede na gornjo predlogo vzvratno soslednih tem: najprej, kaj je ženski/feminiziran poklic; drugič, kakšno je uporabno analitsko razumevanje tistega, čemur posplošeno rečemo patriarhat; in slednjič, kako oboje konspirira v javno podobo t. i. ženskih poklicev v človeških krajih in časih, ki jim splošno rečemo zahodni svet, in kakšni socialni mehanizmi to podobo podlagajo in perpetuirajo. Glede javne podobe, dojemanja in recepcije teh poklicev v javnosti lahko na tem mestu takoj zaostriamo sporočilo na opisani predlogi in ugotovimo, da so tipični tradicionalno ženski poklici in tisti, ki se v našem času pospešeno feminizirajo, v javnih zaznavah tako rekoč sinonim za vse neučinkovito, nestrokovno, delovno nezahtevno in torej hkrati fiktivno in nepotrebno, in v zadnji sekvenci celo izrecno družbeno škodljivo. Tretjič, premisleke bom povezala z nekaj empiričnimi podatki, pridobljenimi z anketiranjem v temeljnem raziskovalnem projektu leta 2020.²

Ženski in feminizirani poklici

Pravijo, da je to ljubezen. Me pravimo, da je neplačano delo.

– SILVIA FEDERICI, *WAGES AGAINST HOUSEWORK*, 1975

Najprej postavimo, da je med (tradicionalno) ženskimi in feminiziranimi poklici razlika: prvi so vsi po vrsti učinek kristalizacije delitve dela po spolu v 19. stoletju in se naslanjajo na ideologijo o tem, česa je generična ženska, torej ženska ne glede na kakršnekoli individualne atribute, starost, družbeni razred in sloj, etnično označenost ... sploh zmožna; potemtakem tistega, kar ne krši niti njene intelektualno inferiorne in fizično krhke »narave«, niti moralne formacije skromne, spodobne ženske, ki se podreja svoji prvenstveni družbeni vlogi žene in matere. Končna presoja 19. stoletja je bil takle katalog: ženska je zmožna vzgoje in poučevanja (zelo majhnih do največ predpubertetnih) otrok; vzgoje in poučevanja deklic in mladih žensk (znotraj lastnega družbenega razreda ali tistih pod njim); nege bolnikov in umirajočih; kuhanja, čiščenja in strežbe doma in v aristokratskih in premožnih meščanskih družinah; rutinskih tajniških del v trgovinskem in poslovnem svetu nižjega statusa; in dobrotlosti za vdove, sirote,

2 Projekt Socialno delo kot naprava družbene solidarnosti: izbrane problematike v zgodovinski in izkušenski optiki, št. J5-2566.

revne, ovirane, bolne, stare, obnemogle in »padle ženske«. To zadnje je bilo seveda rezervirano za ženske s premožnimi očeti in možmi.

Pionirke socialnega dela so se v, ali vzdolž okvirov boja za ženske pravice (splošna volilna pravica, pravica do nepremičnega imetja) uprle natanko dobrodelnemu upravljanju družbenih problematik, ki naj bi bilo posebej v skladu z milo in usmiljensko žensko naravo, in zahtevale družbeno odgovornost in organizirano skrb za deprivilegirane. Vendar je socialno delo vse od začetkov profesionalizacije na koncu 19. in začetku 20. stoletja (prim. npr. Kendall 2000; Bamford 2015; Pearson 2021) nastajalo in ostalo pretežno ženski poklic vsaj v svojem praktičnem delu; zaradi sinergije med programi socialnega dela, ki so jih ključno pobudile in oblikovale pionirke, in projekti izboljšanja položaja delavstva in revnih³ pred 2. svetovno vojno ter projekti države blagostanja še posebej po 2. svetovni vojni pa je bilo in ostaja v vseh svojih segmentih poseljeno tako z ženskami kot moškimi, zaradi česar imata poklic in veda socialnega dela poseben status v zgodovini profesionalizacij človeških početij (prim. Hering in Waaldijk 2003: 11).

Nekaj povsem drugega je feminiziran poklic, kar je naraščajoče vpeljevanje ženske delovne sile v poklice, ki so tradicionalno v domeni moških. Zdravništvo, sodna veja oblasti, vedno bolj izrazito tudi advokatura,⁴ akadema, še posebej v družbenih vedah in humanistiki so primeri procesov feminizacije poklicev, ki so se zgodovinsko začeli zlasti po 2. svetovni vojni. Družboslovna literatura ta proces naraščajoče prevlade žensk v nekdanje izključno moških poklicih in te poklice označuje glede na naslednje zaznavne vidike:

1. **Številčna razmerja** med ženskami in moškimi, ki poklic pose-ljujejo. Za poklic, ki je v 70 ali več odstotkih poseljen z ženskami, velja, da je feminiziran.

3 Na primer Jane Addams (1860–1935), ameriška pionirka socialnega dela in Nobe-lova nagrajenka za mir, je bila ključna svetovalka za socialno politiko predsednika Theodorja Roosevelta. Generacijo kasneje je Franklin Delano Roosevelt, poročen z Eleanor Roosevelt, ki je bila Theodorjeva nečakinja, v svoj kabinet kot ministrico za delo imenoval socialno delavko Frances Perkins (1880–1965), ki je bila avtorica osnutkov dobršnega dela socialne politike t. i. Nove pogodbe (*New Deal*). Prim. Miller 2016; Downey 2010; in spomine Frances Perkins, Perkins 2011.

4 Tako na primer za situacijo v ZDA konec leta 2024 poroča agencija Reuters: https://www.reuters.com/legal/legalindustry/its-decade-female-lawyer-aba-report-says-2024-11-18/?utm_source=chatgpt.com. Globalne trende obravnava tale prosto dostopen strokovni prispevek: https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/28507/16672121471697339236.pdf?sequence=2&utm_source=chatgpt.com.

2. **Ekonomske posledice** feminizacije poklica so znižanje povprečnih mezd v poklicu, znižanje statusa in ugleda poklica, in okrnjen ali zaustavljen notranji sistem napredovanja, oziroma nivelizacija delovnih mest (sploščenje poklicne hierarhije).
3. **Sociokulturne zaznave** feminiziranega poklica, ki populacijo v njem, vključno z maloštevilnimi moškimi, presojuje in etiketirajo v skladu z dehumanizirajočimi patriarhalnimi verjetji o ženskah in ženskosti: da poklic nima trdnih strokovnih in tehničnih osnov, temveč se osredinja na neoprijemljivosti, kot so posedovanje empatije, potrpežljivosti, socialne in verbalne okretnosti itd., kar se v vsaki modularni legi⁵ mizoginije spremeni v presojo, da je poklic smešen ali farsičen, neučinkovit in nepotreben, ali da je tak postal, ko in ker se je feminiziral. V skrajni legi gre za presojo, da sta zaradi feminizacije poklic in njegov ugled uničena.

Posebej v sodobni sociologiji korporativnih odnosov med spoloma in v aktivističnih ter zagovorniških organizacijah⁶ so različni vidiki diskriminacije žensk v kontekstu zaposlitev in karier označevani s serijo metafor, kot so »stekleni strop«, ki jo je skovala ameriška poslovna svetovalka Marilyn Loden (1946–2022) leta 1978, ključno dokumentirala pa ameriška sociologinja Rosabeth Moss Kantor (r. 1931) v prelomnem delu *Moški in ženske v korporaciji*; nadalje »steklene tekoče stopnice«, ki označuje kariere moških v tipično ženskih poklicih, ki se prej od množice kolegic povzpnejo na vodilne položaje.

Ključno študijo položaja med medicinskimi sestrami, učiteljicami in socialnimi delavkami v ZDA z naslovom *Še vedno moški svet* je napisala sociologinja Christine L. Williams (roj. 1959) leta 1995. Ekonomistka in ekonomska zgodovinarica žensk Claudia Dale Goldin, prejemnica Nobelove nagrade za ekonomijo leta 2023, je v letu 1990 prispevala ključno delo o prepadu med spoloma v zgodovini ekonomije žensk z naslovom *Razumeti prepad med spoloma*:

-
- 5 Več o dehumanizaciji kot krovnem konceptu za vsakršne razlikovalne ideologije in njihovi notranji horizontalni modularnosti gl. Šumi 2024, v: Šumi in Urek (ur.), 2014.
 - 6 Ena danes bolj prominentnih tovrstnih organizacij je Catalyst, ki prinaša vrsto analiz in komentarjev o položaju žensk na trgu dela, v poklicih in v sestavi vodstvenih struktur. Povezava: <https://www.catalyst.org>. Morda najbolj znana tovrstna organizacija v anglofonskem svetu je ameriški Inštitut za raziskovanje ženskih politik, ki ga je leta 1987 soustanovila ekonomistka Heidi Hartmann (roj. 1945): <https://iwpr.org>.

ekonomska zgodovina ameriških žensk. Ameriška sociologinja čustev in čustvovanja *Arlie Hochschild* (roj. 1940), ki je s svojo uspešnico *Drugi ših* leta 1990 spodbudila dolgoletne razprave in pustila neizbrisne sledi tudi v socialnem delu, je preučila učinke dvojnega bremena zaposlenih žensk, ki imajo po službi še en poln delovnik doma, na družino, širšo družbo in neenakostne odnose med moškimi in ženskami v gospodarstvu. – Poslovni guru in futurist John Naisbitt (1929–2021) je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v razprave o ekonomiji, poklicih, zaposlovanju ... prinesel tudi razlikovanje med *high-tech* in *high-touch* dejavnostmi in poklici: zadnje pomeni tiste poklice, ki ne morejo prebiti brez človeškega stika, kot so advokatura, medicinsko negovanje, socialno delo in podobno. Splošna ugotovitev je, da *high-tech* početje v povprečju prinaša veliko večje remuneracije in dobičke kot tisto, ki je *high-touch*, kar bi lahko brali tudi kot neizbežen, vnaprej zagotovljen poraz vseh tradicionalno ženskam pripisovanih zmožnosti.⁷

Pomembno je tudi vedeti, da so se mnoga tradicionalno ženska področja dela skozi zgodovino maskulinizirala. Najprej velja omeniti kuhanje in sploh pripravljanje hrane: opravek, ki zahteva verzatilna znanja in izmojstreno rutino, je bil stoletja, in je še vedno, prvenstvena zadolžitev in tudi še poklic žensk, vendar je že vsaj od zgodnjega 20. stoletja tudi ekstravaganten poklic za pretežno moške vrhunske kuharje, ki so v svojem početju menda ženskam nedosegljivo tehnično dovršeni, izvedensko ustvarjalni in umetniško prefinjeni, in katerih klientela so izbrani, elitni konzumenti. Ponarodela presoja, ki ilustrira enega od temeljnih trikov patriarhalne interpretacije dejstev je, da sicer veliko žensk res dobro kuha, ampak vrhunske kulinarike so pa zares zmožni samo moški. – Prav podobno velja tudi za babištvo in umetnost zdravilstva sploh: stoletja so se s rodničarstvom ukvarjale izključno ženske, v zdravilstvu jih je bilo tudi veliko, dokler ni bila obstetrika znotraj zahodne ustanove medicine profesionalizirana in specializirana in do nedavna poseljena večinoma z moškimi specialisti ginekologije in obstetrike. Podobno velja

7 Dilema o enem in drugem ter ambicija po uravnoteženju posebej v servisni ekonomiji je eno od večjih področij razprav, ki domnevno porajajo prebojne »inovacije«, kot se glasi ključna beseda neoliberalizma. Za vzorec tovrstne razprave gl. npr. https://dfdf.informatik.uni-hamburg.de/media/documents/High_Tech_Meets_High_Touch_-_English_Version.pdf. Čisto realno gre pričakovati, da bo tovrstna razprava stopila v ospredje tudi v skrbstvenem sektorju in bo govor ne le o e-medicini, ki ga že poslušamo, temveč tudi o e-socialnem delu.

tudi za proizvodnjo oblačil in hišnih tekstilij, ki je bila dolga stoletja pretežno ženska ustvarjalnost in ročno delo, dokler niso na začetku 20. stoletja nastopili moški modni kreatorji in risarji krojev in predlog za čipke, enako kot kulinarični *chefs* tudi v službi družbene elite. T. i. ženska ročna dela, pletenje, kvačkanje, vezenje, čipkarstvo, niso bila le večina in plod tehničnega in umetniškega genija nič koliko generacij žensk, temveč tudi pomemben vir dodatnega zaslužka za delavske in delavsko-kmečke družine po Evropi, ki ga je uničila mehanizacija.⁸ V vseh teh primerih sta bila žensko delo in znanje novo olastninjena, mehanizirana oz. tehničirana, profesionalizirana in predvsem radikalno monetizirna po tem, ko sta bila razvrednotena kot *a priori* drugorazredno, žensko, obrtno delo.⁹ Kot pravi avtorica

-
- 8 Imenitna knjiga avtorice Rozsike Parker (1945–2010), britanske psihoanalitičarke in umetnostne zgodovinarke, o umetnosti vezenja kot mediju ženskega družjenja, izobraževanja in subtilne subverzije patriarhata je sijajen, pionirski ekskurz v žensko zgodovino patriarhata.
- 9 Ne moremo tudi mimo precej nedavnejšega primera maskulinizacije ženskega dela: računalniškega kodiranja oz. programiranja. Ameriška vesoljska agencija NASA je v poznih 50. in v 60. letih prejšnjega stoletja zaposlila vrsto žensk, matematičark in računalniških znanstvenic, ki so izvedle bistvene naloge v pripravah za pristanek na Luni. Katherine Johnson, Dorothy Vaughan, Mary Jackson, Annie Easley in Christine Darden so bile pionirske Afroameričanke, katerih matematična strokovnost je oblikovala Nasine vesoljske programe. Katherine Johnson je izračunala ključne tirnice za misije Mercury in Apollo ter s tem zagotovila varno vrnitev astronautov. Dorothy Vaughan je vodila Nasino enoto West Area in uporabila Fortran programiranje, kar je omogočilo prehod na digitalno preračunavanje. Mary Jackson je bila prva temnopolta inženirka pri Nasi in izboljšala aerodinamiko vesoljskih plovil. Annie Easley je razvila kode za raketni pogon in energetsko pretvorbo, kar je pripomoglo k razvoju hibridnih vozil. Christine Darden je specializirala nadzvočne polete in raziskave zvočnih udarov, kar je prispevalo k aerodinamičnim inovacijam. - Margaret Hamilton (roj. 1936) je ameriška računalniška znanstvenica in sistemska inženirka, ki je vodila razvoj programske opreme za Nasine misije Apollo, vključno z Apollom 11, ki je leta 1969 uspešno izvedla pristanek prvih ljudi na Luni. Kot direktorica Oddelka za programsko inženirstvo v MIT je razvila programsko opremo za zaznavanje in odpravljanje napak, kar je računalniku, ki je vodil misijo, omogočilo, da je obvladal nepričakovane težave med poletom. Njeno delo je preprečilo odpoved misije, ko je le nekaj minut pred pristankom na Luni preobremenitev sistema s podatki sprožila alarm: zaradi njene kode je sistem prednostno izvajal ključne funkcije, kar je astronomom omogočilo varen pristanek. Hamilton je skovala izraz »programsko inženirstvo«, s čimer je poudarila pomen strogih standardov pri razvoju programske opreme. Njeni prelomni dosežki so postavili temelje sodobnemu programiranju. Leta 2016 je prejela predsedniško medaljo svobode za neprecenljiv prispevek k vesoljskim raziskavam in zgodovini računalništva. Komercializacija računalniške tehnologije v poznih 80. in 90. letih prejšnjega stoletja je računalništvo prelevila v eno od finančno

Parker (1984: 5) glede tradicije ženskega vezenja in zgodovinskim razločevanjem med obrtni in umetnostjo:

Hierarhija med umetnostjo in obrtjo nakazuje, da sta umetnost, ustvarjena z nitjo, in umetnost, ustvarjena z barvo, intrinzično neenakovredni: da je prva umetniško manj pomembna. A resnične razlike med njima so v tem, kje in kdo ju ustvarja. Vezenje so do časa razločitve med umetnostjo in obrtjo večinoma ženske izdelovale v domačem okolju iz »ljubezni«. Slikarstvo pa so večinoma, čeprav ne izključno, producirali moški v javnem prostoru, za denar. Profesionalna veja vezenja je bila, za razliko od slikarstva, od konca 17. do konca 19. stoletja večinoma v rokah žensk iz delavskega razreda ali prikrajšanih žensk srednjega razreda. Jasno je, da obstajajo velike razlike med slikarstvom in vezenjem: različni pogoji produkcije in različni pogoji sprejema. Toda namesto da bi priznali, da sta ročno delo z iglo in slikarstvo različni, a enakovredni umetnosti, se vezenju in obrtem, povezanimi z »drugim spolom« ali delavskim razredom, pripisuje manjša umetniška vrednost.

Ta hierarhija med obrtjo in umetnostjo, pojasnjuje avtorica, je bila v Britaniji viktorijanska reinvencija srednjeveškega vezenja, še posebej velikanskih skupinsko izvedenih tapiserij, del z nabožno ali historično slavnostno vsebino, katere primarni producenti so bili cehovsko organizirani moški in ženske in populacija v moških in ženskih samostanih; njihovi proizvodi so bili v srednjem veku vrednoteni kot enakovredni slikarstvu in kiparstvu. Viktorijanska reinvencija vezenja pa je nasprotno postala »zgolj« obrt in emanacija ganljive in nežne, četudi inferiorne ženske nravi. Zgodovinski vektor patriarhalizma je v 19. stoletju dosegel vrh z ideološko bipolarizacijo moškosti in ženskosti, ujeto v tesno prilegajoči se kalup zahodne družbe, ki je bila na vrhu svoje globalne kolonialne premoči in strme rasti materialnega bogastva:

najbolj donosnih industrij, pri čemer so tako programiranje kot trženje informacijske tehnologije prevzeli moški. – Prim. Rissman 2018; Margaret Hamilton: <https://www.lindahall.org/about/news/scientist-of-the-day/margaret-hamilton/>. – Tudi v našem sedanjiku so ženske, ki odločilno razvijajo elektronske tehnologije: Dr. Marion Rogers Croak (roj. 1955) je proslavljena pionirka in razvijalka VoIP tehnologije, ki omogoča prevajanje govora v elektronske signale, zaradi česar imamo aplikacije, kakršna je Zoom. Vendar je zunaj sveta elektronskega inženirstva tako rekoč neznana (prim. https://en.wikipedia.org/wiki/Marian_Croak).

Z naraščajočo močjo moških srednjega razreda v 19. stoletju so se materialne okoliščine žensk srednjega razreda izboljšale, vendar se je njihova pravna in finančna odvisnost še poglobila. Pritisk na mlada dekleta, da ostanejo doma in si pridobijo »spretnosti«, se je utrdil, pri čemer je dejstvo, da ženske v družini niso bile plačane delavke, postalo pomemben pokazatelj družbenega statusa. Ženske so na eni strani obravnavali kot ranljiv spol, nedotaknjen z intelektom, na milost in nemilost prepuščen svoji fizični šibkosti in nestabilnim čustvom. Na drugi strani pa naj bi predstavljale duhovni obraz svojega razreda in zasedale višjo, čistejšo sfero kot moški – moški, ki so priklenjeni na svoje živalske nagone in pokvarjeni svet trgovanja (Parker 1984: 17).

Tovrstni viktorijanski nastavki radikalne patriarhalne reglementacije zahodne družbe¹⁰ za potrebe velikega podjetja svetovne ekonomske in kulturne dominacije so brez dvoma tisti, ki se jih je v drugi polovici 20. stoletje skušalo dekonstruirati skozi specialne analize, na primer ženskih zgodovin, s pretresanjem in poskusi redefiniranja biološkega in kulturno konstruiranega spola, obsesivnimi analizami državnega nacionalizma in etnonacionalizmov, z radikaliziranim umetniškim početjem, uporniškimi gibanji, z analizo poskusov egalitarističnih političnih sistemov znotraj globalnega kapitalizma ..., in s katerimi se še vedno spopadamo tudi v prvi četrtini 21. stoletja. Zaradi temeljev patriarhalne družbene reglementacije 19. stoletja, ki se je v teku 20. stoletja globalizirala, o 19. stoletju govorimo kot o najdaljšem v človeški zgodovini:¹¹ vtis je, da nas model, ulit v 19. stoletju, noče izpustiti iz svojega tesnega

10 Ta zgodovinska reglementacija ne obsega le ideološkega dehumaniziranja žensk in neevropskih ljudi v obliki seksizma in rasizmov, temveč tudi vstop antisemitizma v politične programe, zgodovinsko kulminacijo ustanove suženjstva, znanstveni rasizem v porajajočem se profesionaliziranem družboslovju, nezdovoljeno (»znanstveno«) vero v linearni socialnoekonomski progresivizem na temelju podrejanja narave človeku, »izum« genocidnega modela uničevanja celih skupin človeštva, in še kaj.

11 Poveden je v tem smislu podnaslov imenitne, prelomne knjige slovenskega umetnostnega zgodovinarja, zgodovinarja in sociologa kulture Braca Rotarja (roj. 1942) *Odbiranje iz preteklosti: Okviri, mreže, orientirji, časi kulturnega življenja v dolgem 19. stoletju* (2007), v kateri raziskuje zgodovinsko konstrukcijo slovenske nacije in nacionalizma prav skozi nenehno spiralno vrtenje temeljev, postavljenih v 19. stoletju.

prijema, saj vsi poskusi osvoboditve iz njega grozijo, da nas bodo skupaj z modelom fizično uničili.¹²

Strukturni pogled na patriarhat: kaj je in kako deluje

Človek, ki si je prvi ogradil kos zemlje in oznanil: »To je moje,« in je našel dovolj lahkovernih ljudi, ki so mu verjeli, je bil ustanovitelj civilizacije.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU, DISCOURS SUR L'ORIGINE ET
LES FONDEMENTS DE L'INÉGALITÉ PARMIS LES HOMMES (1754)

Ameriška sociologinja Joan Acker (1924–2016) je v svojem članku iz leta 1990 o pospoljeni delovni organizaciji opazila nekaj posebnega: prvič, da so feministke tega časa le redko in nerade govorile o organizacijski teoriji, ker so delovne organizacije kot »vseprisotno človeško iznajdbo« (str. 140) gledale kot danost na sebi, kot objektiviziran in načelno brezspolen fragment sveta. V svoji kritiki pogledov politologinje in feministke Kathie Ferguson (1984), ki je pisala o birokraciji kot ustanovi, ki vso svojo klientelo feminizira na način podrejanja, Acker zapiše:

Vendar so s to teoretsko formulacijo težave. Njena trditev, da je feminizacija metafora za birokratizacijo, ne le uporablja stereotip ženskosti kot zatirane, šibke in pasivne, temveč z enačenjem izkušnje moških in ženskih strank, delavk in moških birokratov zamegljuje specifičnost ženskih izkušenj in povezave med moškostjo in močjo [...]. Ferguson gradi na Foucaultovi (1979) analizi moči kot široko razpršene in vzpostavljene skozi diskurz, težave v njeni analizi pa izvirajo prav iz Foucaulta, ki v svojo analizo moči ne privede spola. Rezultat je brezosebna in posledično spolno nevtralna birokracija kot zatiralec. To seveda ni nov pogled na birokracijo, vendar v njem spol nastopa le kot analogija, ne kot kompleksen sestavni del

12 Siloviti globalni pretresi, ki so jih privedla dvajseta leta našega stoletja, kažejo na to, da se je nekdanji kolonizirani neevropski svet desetletja po formalnem koncu klasičnega kolonializma naposled odločil za dejanski obračun z zahodno dominacijo. Nekoč nezaslišane politične in gospodarske povezave npr. med Rusko federacijo in LR Kitajsko, bližajoči se dejanski konec neokolonialnega gospodarstva na afriškem kontinentu, ekonomsko in socialno ter politično potapljanje zlasti Evrope in potekajoča, skrajno nasilna rekonfiguracija moči na Bližnjem vzhodu so dogajanja, ki grozijo tudi s strmo naraščajočo možnostjo jedrskega konflikta.

procesov nadzora in dominacije. Skratka, nekateri najboljši feministični poskusi teoretiziranja spola in organizacij so ujeti v omejevalne definicije iz teoretskega polja, ki organizacije prikazujejo kot spolno nevtralne in aseksualne. Te teorije ponujajo le polovično razumevanje globoke zakoreninjenosti spola v organizacijah. Na voljo je veliko empiričnih dokazov: zdaj vemo, da je spolna segregacija izredno vztrajen vzorec in da se spolna identiteta delovnih mest in poklicev vedno znova reproducira, četudi v novih oblikah [...]. Rekonstrukcije spolne segregacije so sestavni del dinamike tehnoloških in organizacijskih sprememb [...]. Posamezni moški in določene skupine moških v teh procesih ne bodo vedno zmagali, toda moškost vedno simbolizira samospoštovanje za moškega na dnu in moč za moškega na vrhu, ko hkrati obema potrjuje premoč njunega spola.¹³ Teorije, ki predpostavljajo, da so organizacije in birokracije spolno nevtralne, ne morejo ustrezno razložiti tega nenehno pospoljenega strukturiranja. Potrebujemo drugačne teoretske strategije, ki organizacije preučujejo kot pospoljene procese, pri čemer ima svojo vlogo tudi spolnost (Acker 1990: 144-5).

V nadaljevanju Acker obrazloži tudi, kako domnevno nevtralna »služba« v organizaciji osebo, ki je kandidatka, implicitno pospoli:

V logiki organizacij so tako delovna mesta kot hierarhije abstraktne kategorije brez zasedenih položajev, človeških teles ali spola. Vendar lahko abstraktno delovno mesto obstaja in se spremeni v konkretno obliko le, če obstaja delavec. V logiki organizacij je tisti, ki zapolni abstraktno delovno mesto, brezoseben delavec, ki obstaja samo za delo. Tak hipotetični delavec ne more imeti drugih življenjskih imperativov, ki bi učinkovali na delovno mesto, ker zunanji imperativi ne smejo biti vključeni v definicijo delovnega mesta. Preveč obveznosti zunaj delovnega mesta bi delavca naredilo neprimerne za položaj. Brezosebni delavec na abstraktnem delovnem mestu se resničnemu delavcu najbolj približa, če je moški, čigar življenje se osredotoča na polno zaposlitev za nedoločen čas, medtem ko za njegove osebne potrebe in otroke skrbi njegova žena ali druga ženska.

13 Naj na tem mestu dodam anekdoto izpred let: znanka, ki ji je bilo ponujeno mesto vodje pisarne nekega tedaj novoizvoljenega politika, s katerim je že prej delala, je ponudbo zavrnila. Na vprašanje, zakaj, je odgovorila z izkušnjo: ne glede na vodilni položaj, ki ga je imela, je »šefov sofer vedno več vedel o šefovih dogovorih in namerah kot jaz«.

Čeprav resničnost življenja v industrijskem kapitalizmu nikoli ni omogočila, da bi vsi moški živeli v skladu s tem idealom, je bil slednji cilj tako delavskih sindikatov kot tudi podoba delavca v družbeni in ekonomski teoriji. Delavka, za katero se predpostavlja, da ima poleg delovnih še druge legitimne obveznosti, se ni skladala z abstraktnim delovnim mestom. Koncept »delovnega mesta« je torej implicitno spolno oznamovan koncept, čeprav ga logika organizacij predstavlja kot spolno nevtralnega. »Delovno mesto« že vsebuje spolno delitev dela in ločitev med javno in zasebno sfero. Koncept »delovnega mesta« predpostavlja določeno spolno organizacijo domačega življenja in družbene produkcije. To je primer tega, kar je Dorothy Smith [...] imenovala »spolni podtekst racionalnega in brezosebnega.« [...] Delavec z »delovnim mestom« je torej isti »univerzalni« posameznik, ki je v dejanski družbeni resničnosti moški. Koncept univerzalnega delavca izključuje in marginalizira ženske, ki skorajda po definiciji ne morejo doseči lastnosti pravega delavca, saj bi za kaj takega morale postati podobne moškim (Acker 1990: 149-50).

Z zadnjima stavkoma je Acker zadela pregovorno žebeljico na glavico: namreč samo srž vsakega družbenopolitičnega sistema, katerega matrica je patriarhat. Patriarhalni vzorci razmerij med spoloma – tako zoženo je izraz patriarhat večinoma razumljen ne le v ljudskem, temveč tudi v dobršnem delu strokovnega vokabularja – se ne vzpostavljajo kot osnovni nosilni člen patriarhata, temveč to mesto zaseda moški sam, ki je regimentiran kot bitje, ki ga je najprej treba ustvariti, vzgojiti, matrikulirati v ideologijo moške hegemonije in oborožiti, da funkcionira kot temeljni, nosilni člen vertikalne verige reglementacije celotnega socialnega sistema. Bistveno je, da razumemo, da ne gre za tak ali drugačen tip mačizma, kar je posebna patriarhalna dramtizacija in performans moškosti, tudi ne prvenstveno za oblast nad ženskami in otroki, ampak predvsem za podrejanje hierarhiji med moškimi: kot namiguje Acker, je srž patriarhata v rekrutaciji moških v organizirano delovno hierarhijo za ceno izločitve, odtujitve moškega iz sveta zasebnosti, intimnosti, skrbstvenosti. Šele tak preobrat v organizaciji perspektive, ki presoja žensko zaprtost v zasebnost, intimnost in skrbstvenost, razkrije, da je prva, načrtna, sistemsko temeljna žrtev nasilne razločitve teh dveh sfer moški, ne ženska.

Nadalje moremo ugotoviti, da patriarhat ni le splošno, prevladujoče temeljno načelo organizacije človeških družb v našem času,

tudi ni nekakšno naravno stanje v človeških družbah, kot bi nas rade prepričale različne religiozne in politične ideologije, temveč je zgodovinska kategorija, dogajanje, katerega začetke postavljamo približno 10.000–12.000 let nazaj v preteklost. Tedaj, po koncu zadnje ledene dobe, so se namreč na različnih koncih sveta začele vzpostavljati družbe, ki so v spremenjenih klimatskih razmerah ugotovile, da lahko prevladujoč sezonsko migratoren način življenja zamenjajo s sedentarnim: da se jim torej ni treba premikati v prostoru zaradi sezonskega lova in nabiralništva, temveč lahko te vire hrane priselijo v bližino stalnih naselbin in jih kultivirajo: žitne in zelenjavne sorte, udomačene živali, sadno drevje in grmičevje. V evropskem svetu veljata za tovrstno »zibelko civilizacije« Bližnji vzhod in Sredozemlje. Ker sta tak način pridelovanja hrane in opuščeno premikanje po prostoru na dolge razdalje omogočila znatne rezerve pridelkov, so se naselbine zelo zgodaj tudi utrdile ne le v obrambi proti živalskim roparjem, temveč tudi proti roparskim napadom še vedno migratornih skupnosti sodobnikov, včasih celo pod zemljo, kot pričajo npr. arheološke ostaline okrog Črnega morja.¹⁴ Naselbine so se kaj kmalu razrasle v strukturirane urbane centre s politično in slojno presenetljivo zgodaj hierarhiziranim prebivalstvom, kot je to postuliral, na podlagi preučevanja obsežne arheološke evidence, avstralski arheolog V. Gordon Childe.¹⁵ Kot pričajo arheološka izkopavanja, je

-
- 14 Na širšem območju Črnega morja so številna paleolitska in neolitska arheološka najdišča, ki ponujajo ključne vpoglede v zgodnje človeško trajno naseljevanje, preživetvene strategije in kulturne prehode. Območje je služilo kot pomembno stičišče med Evropo, Bližnjim vzhodom in Kavkazom in je ena ključnih regij pri preučevanju prazgodovinskih migracij, tehnologije in širjenja poljedelstva. Med najznamenitejšimi najdišči so Çatalhöyük (Turčija, okoli 7500 pr. n. št.), ki med drugim vsebuje t. i. upravno palačo s prestolno sobo, po domnevah arheologov sedež oblastnika; Arslantepe (Turčija, okoli 4000 pr. n. št.), ki je primer posebej strnjene poselitve z bivališči, ki so imela vhode na strehah; Derinkuyu v osrednji Anatoliji (Turčija, cca. 2000 pr. n. št.), ki je v vulkansko kamnino izdelbeno mesto, segajoče do 85 metrov globoko, ki je imelo kakih 20.000 prebivalcev. Za pregled neolitskih najdišč v širši regiji okrog Črnega morja gl. Ivanova, 2015.
- 15 Vere Gordon Childe (1892–1957) je bil avstralsko-britanski arheolog, zgodovinar in jezikoslovec, ki velja za enega najvplivnejših arheologov 20. stoletja. Najbolj je znan po razvoju konceptov neolitske revolucije in urbane revolucije, ki sta spremenila naše razumevanje razvoja človeških družb. Childe se je osredotočal na prehod iz lovsko nabiralniških družb v poljedelske in na vzpon zgodnjih mest. Njegova ključna dela, kot sta *The Dawn of European Civilization* (1925) in *Man Makes Himself* (1936), poudarjajo vlogo tehnoloških in gospodarskih sprememb pri oblikovanju načinov življenja in t. i. civilizacij. Bil je tudi pionir marksističnega

mogoče domnevati, da prehod od lova in nabiralništva v poljedelske kulture in rejo živali ni zahteval dolgotrajnega učenja teh udomačitvenih metod, saj so lovci in nabiralci temeljito poznali in razumeli življenjske cikle in razmnoževanje rastlin in živali (Cummings, Jordan, Zvelebil, 2014).

Hiter vznik hierarhičnih družbenih struktur v zgodnjem sedentarizmu, ki je pomenil radikalen prelom z egalitarizmom lovno-nabiralniških skupnosti, je že Childe, in pred njim Rousseau, pripisal tedaj zgodovinsko novemu umisleku, individualni in/ali družinski lasti ozemlja. Izum privatnega lastništva nad zemljo je nosilni koncept-organizator vseh in vsakršnih patriarhalnih družb. Je t. i. pravna fikcija:¹⁶ ideja zasebne lastnine nad zemljo namreč ni neodtujljiva pravica, temveč dogovor, ki ga sklenejo in uveljavijo človeške institucije. Če naj na kratko orišemo več vidikov ali »dokazov« o fiktivnosti, torej družbeni umišljenosti lastništva nad zemljo, potem bi rekli takole: zgodovinsko gledano je bila zemlja skupna dobrina človeških skupin, ki so uporabo zemljišč prvenstveno gledale kot prostor izkoriščanja virov za življenje, kar je hkrati pomenilo dolžnost ohranjanja naravnega ravnotežja in obilja na takem ozemlju.¹⁷ S sedentarizmom se privatno lastništvo nad zemljo uveljavi kot privilegij, zavarovan s fizično silo. V modernih nacionalnih državah imajo analogno vlogo zagotavljanja lastništva nad zemljo državne oblasti, vendar hkrati

pristopa k arheologiji, saj je trdil, da so materialne razmere in razredne strukture ključni dejavniki družbenih sprememb. Več informacij na povezavah: <https://www.britannica.com/biography/V-Gordon-Childe>; in <https://adb.anu.edu.au/biography/childe-vere-gordon-5580>.

- 16 Britannica na primer pravno fikcijo definira kot »... pravilo, ki kot resnično predpostavlja nekaj, kar je očitno napačno. Fikcija se pogosto uporablja kot obvod določb ustav in zakonikov, ki jih zakonodajalci neradi spreminjajo ali obremenjujejo s posebnimi omejitvami. [...] Skoraj vsako pravno fikcijo je mogoče izraziti v obliki dejstva. Tako je na primer fikcija, da je korporacija v nekaterih pogledih oseba, razločena od svojih članov, enakovredna trditvi, da pravo za te namene obravnava skupino kot enoto, pri čemer namenoma spregleda posamezne člane skupine kot take.« Primer razlaga pojem, ki ga v slovenščini poznamo kot »pravno osebo« (za razliko od »fizične osebe«).
- 17 O načinih, kako so sezonsko nomadske družbe upravljale naravno okolje, da so ohranjale ekološko ravnotežje v njem, preprečevale požare, poplave, razrast podrasti itd., obstaja cela vrsta antropoloških študij. Dober primer je Anderson, 2005, ki zelo podrobno opisuje staroselske tehnike in tehnologije skrbi za okolje v Kaliforniji pred zgodovinskim stikom, kakor tudi že prej omenjeno temeljito znanje lovcev in nabiralcev o sezonskih ciklih, prehrabnih verigah in razmnoževanju rastlin in živali.

lahko lastnike npr. obdavčujejo ter regulirajo uporabo in namenskost zemljišč, vse to pa se lahko spreminja z razvojem pravnih in političnih okvirov. Ekonomsko gledano zemlja svojo vrednost črpa iz družbenih vrednotenj, in ne iz individualnega truda; filozofsko rečeno pa nihče ne more »naravno« imeti v lasti nečesa, česar ni sam ustvaril, in kar je obstajalo milijone let pred njim, in bo obstajalo milijone let za njim.

Fikcija lastništva nad zemljo je pomenila še en radikalen prelom z normami, ki so uravnavale rodnost pri lovsko-nabiralniških skupnostih, v katerih so imeli ljudje malo otrok, to pa iz več razlogov: prvič, skupina je morala biti nenehno v pripravljenosti glede možnosti, da bodo morali hitro podreti taborišče in se podati na pot, na primer zaradi lova na črede divjega goveda, ali zaradi take ali drugačne varnostne grožnje, zato so morali biti čim bolj mobilni. Kopica majhnih otrok bi predstavljala veliko tveganje. Mnoga teh ljudstev so odlaganje spočetja drugega otroka povzdignila v etični ideal in so ga pojmovala kot čustveno in spiritualno naložbo v prvega otroka, spolno vzdržnost do časa, ko prvi otrok prerase otroštvo, pa kot prakso, ki je paru prinesla spoštovanje. Drugič in deloma posledično so te skupnosti gojile posebno vrsto individualizma, ki je vsako posameznico/posameznika gledal in cenil kot edinstveno, avtonomno osebo z edinstveno življenjsko misijo in vlogo v skupnosti. Tretjič, vsak otrok je bil dojen praviloma vse tja do šestega leta starosti in je bil preživetveno v tem smislu odvisen od matere, saj način življenja ni zagotavljal zalog hrane za daljša časovna obdobja, marsikje pa so ljudje ciklično preživljali obdobja zelo pičle hrane in tudi lakote (prim. različne prispevke v Hewllet, Lamb, 2005).

S sedentarizmom so se stvari tako rekoč nemudoma obrnile na glavo: prisvojeno olastninjeno ozemlje je zahtevalo nenehno rast poceni ali zastonj delovne sile za zamudne in težaške agrikulturne opravke, zaradi česar so bile ženske pod prisilo nenehnega rojevanja otrok, prihodnjih delavcev in varuhov ter dedičev olastninjenega ozemlja. S tem so tudi ženske in otroci postali olastninjen subjekt reprodukcije nenehnega boja za vzdrževanje in širjenje privatizirane zemlje. Odrasli moški in dečki so se razporedili v hierarhijo, katere notranji smisel je služenje lastnini, njenemu kopičenju in tekmovanju z drugimi lastniškimi enotami. Socializacija moških je dečke izločila iz domačnega, skrbstvenega okolja žensk najkasneje okrog sedmega leta starosti in jih podredila tistemu, kar smo poimenovali

matrikulacija v hegemon hierarhični sistem: ideologije nasilne moškosti, nasilnega heroizma, seksualnega predatorstva kot tehnike rekrutacije žensk v plodni dobi, še posebej spolno nedotaknjenih, v vlogo strojev za rojevanje delovne sile v službi lastnine so od dečkov in moških zahtevale radikalno odtujitev ne samo od prostorov družinske in skupnostne intimnosti in skrbi, ampak tudi od lastnega čustvovanja in empatičnega človeškega socialnega čuta.

Če je namreč obligatorna gregaričnost¹⁸ in posledično razvita socialna empatičnost ena od potez človekove narave, je vzporedno z njo del človekove narave tudi zmožnost preobračanja vseh smislov in pomenov za natanko 180 stopinj, ki organizira paradoksalne, in pogosto uničevalne, ideološko zavarovane verige človeških socialnih realnosti: merimo na tisto, kar sta Marx in Engels označila za naturalizacijo eksploatacije, Gramsci kot konsenz glede dominacije, Marcuse kot enačenje potrošništva z (osebno) svobodnostjo, Foucault pa kot prisilo ideološko zavarovane moči, ki človeka prepriča, da je samodiscipliniranje v sistemu njegova/njena svobodna volja, itd. Skupno temu obratu dejstev v ideologijo za natanko 180 stopinj je, da ga ljudje dojemamo kot nekaj naravnega, kot naravo resničnosti same, ki je pri človeku vedno socialno konstruirana.¹⁹ Teoretiki te

18 S to formulacijo ne mislimo na kake družbene norme vljudnosti, temveč na eno temeljnih potez človeške narave, ki je tako rekoč patološka, prisilna gregaričnost: človeška vrsta je, če že ne najbolj izrazito socialna, pa vsaj na samem vrhu seznama obligatorno socialnih bitij na planetu. Človeški otrok se ne more uspešno socializirati, niti ne razviti celotnega repertoarja človeške nevrologije, če v prvih treh letih ni deležen varne navezanosti na ljubeče in skrbne odrasle. Človeško družbeno vedenje je v vseh vidikih odvisno od, ali prilagojeno tej vrojeni gregaričnosti in neodpravljivi medosebni soodvisnosti, od kognitivne formacije posameznika preko medosebnih, skupinskih in medskupinskih odnosov in diskurzivnih praks, do kulturotvorno utemeljenega transgeneracijskega prenosa znanj. O tej temeljni lastnosti človeške vrste je razpravljala vrsta filozofov, historiografov, antropologov in sociologov že vsaj od Aristotela dalje; naj na tem mestu napotim zgolj na prodorno pisanje o prisilnosti človekove socialnosti izpod peresa socialnega psihologa in humanista Ericha Fromma *Zdrava družba* (1955).

19 Na tem mestu je treba pojasniti nekatera popačena razumevanja te diagnoze: socialna konstruiranost človeškega sveta pomeni proces in nasledke socialnega in kulturotvornega procesa, ki je posebnost naše vrste. Gre za naravo, tvorjenje in funkcioniranje človeških socialnih realnosti, ki vključujejo razvejeno socialno grupiranje, kompleksne in kulturno oformljene medčloveške in medskupinske odnose, polja ideološko zavarovanih sistemov, kot so politični procesi, ekonomske verige, trgovanje, denarni sistemi, sistemi varovanja in solidarnosti, sistemi organiziranega medskupinskega nasilja, in podobno. Dejstvo, da so vse to izmisleki, ki urejajo človeško socialnost, ni v opreki z dejstvom, da so za ljudi ti namišljeni

kompleksnosti so predlagali različne interpretativne sheme, na primer sociolog Niklas Luhmann (1927–1998) tezo o *autopoiesis*, avto-referenčnih sistemih, ki se gradijo skozi komunikacijo, kot je za njim podobno povzel tudi filozof Jürgen Habermas (roj. 1929); sociolog in antropolog Pierre Bourdieu (1930–2002) s postuliranjem socialnih polj kompeticij, ki jih posameznik ponotranji kot *habitus*; sociolog Talcott Parsons (1902–1979) je s svojo aplikacijo sistemske teorije za desetletja preorientiral večino družboslovja.

Cela vrsta avtorjev dandanes nadaljuje razpravo o patriarhalni socializaciji moških, ki se je kot *mainstream* področje družboslovnih raziskav razmahnila tudi kot odgovor na vrsto provokativnih del, še posebej po objavi spogledljivo škandalozne knjige zdravnice in pisateljice Esther Vilar (roj. 1935), ki je bila splošno dojeta kot groteskna in celo fašistoidna kritika sočasnih feminističnih pogledov in pisanj o patriarhatu.²⁰ Manj komercialno izzivalna je bila neka druga, precej kasnejša epizoda iz zgodnjih 2000. let, ki je tudi sprožila val strokovnega in javnega zanimanja: Norah Vincent (1968–2022), novinarka in samoizjavljena lezbijka se je, preoblečena v moškega z imenom Ned Vincent, zblížala z združbami moških zaporedoma iz delavskega razreda; z moškimi v meniškem redu; z zaposlenimi v komercialnem oddelku nekega podjetja; in z moško klientelo v strip klubih in na trgu dogovorjenih zmenkov. Želela je na lastni koži izkusiti moško socializacijo in socialno življenje moških združb, zlasti sloge obnašanja in norme v prijateljstvih in tovariških skupinah. Izkušnja, ki jo je popisala v dveh knjigah, je po njenih navedbah resno

sistemi popolnoma otipljiva, v resnici edina realnost, v kateri so nerazumevanje in napake zlahka in pogosto tudi smrtno nevarni. Človeška socialna igra je zaradi kulturotvornosti, ki je tudi del človeške narave, tako zapletena, da jo v povprečju odrasel človek zadovoljivo funkcionalno razume šele okrog 40. leta starosti: proces socialnega učenja, ki ga z analitskega vidika nekoliko dezorientirano vpisujemo prvenstveno v domeno kognitivne razvojne psihologije, torej v posameznika, kot proces »odrašanja« in »ozrelitve«. Posebej popularne so t. i. neopiagetske teoretizacije. Za izčrpen vir avtorjev-protagonistov teh teoretizacij gl. Demetriou, Efklides, Shayer, 1994.

- 20 Vilar je moškost in moške predstavila kot žrtve zavestnih ženskih seksualnih, čustvenih in materialnih manipulacij, ki moškim zaradi patriarhalne zaslepljenosti z lastno domnevno superiornostjo ostajajo prikrite. Ključna javna razprava v nemščini, s podnapisi v več jezikih, med Vilar in njeno kritičarko, Alice Schwarzer, tedaj vidno popularizatorico feminističnih gledanj, je dostopna tule: <https://www.youtube.com/watch?v=m6OWA80zUkk&t=8s>.

načela njeno duševno zdravje,²¹ njena spoznanja o naravi moškega druženja pa niso bili nič manj kot pretresljivi: njena pričakovanja, po katerih so moški čustveno odtujeni, plitkih prijateljstev, nepripravljeni na pomenljive medosebne vezi, pozerji in na trgu erotičnih razmerij agresivci, ki hočejo (potencialne) partnerice nadzirati, ki so na delovnih mestih vpeti v moško igrišče, na katerem drug drugega podpirajo, ki zabavo razumejo kot objektivizacijo žensk v strip klubih, ki uživajo v svojem moškem privilegiju, so se sprevrgla v čisto drugačne izkušnje: moški, s katerimi se je kot domnevni moški družila, so izkazovali trdna, vendar cenzurirana prijateljstva, v katerih velja povezovanje skozi skupne dejavnosti, čustvenost in izkazovanje čustvenosti in govor o osebnih težavah pa so prepovedani, razen če so pazljivo oviti v humor in šaljivo tekmovalnost. V zmenkovanju in partnerstvih z ženskami so nenehno pod pritiskom strahu pred zavrnitvijo in nerealnih pričakovanj, ki vodijo v tiho osamljenost. Na delovnih mestih so nenehno izzvani v kompetitivnost in dokazovanje svojih zmožnosti ter delo preko delovnega časa, izražanje ranljivosti pa je nevarno. Za obiskovanje strip klubov je poglobljena motivacija boj z osamljenostjo in socialno nevidnostjo in prezrtostjo, ne spolnost. Svojega moškega privilegija ne vidijo kot privilegij, temveč kot nenehno potiskanje v vlogo poglobljenega družinskega hranitelja, ki nikakor ne sme podleči kakim čustvom ali izkazovati nemoč, izgorelost ali obup, in se nenehno počutijo zlahka zamenljive še posebej na delovnih mestih, kjer opravljajo težka in nevarna fizična dela. Vincent (2006 /2023/: 271-2) je takole strnila svoja spoznanja:

Moškost je svinčena mitologija, ki leži na ramenih vsakega moškega.

Res je. Toda kaj storiti glede tega? Te besede si komajda upam zapisati in zagovarjati: osvoboditev moških ni platforma, na kateri bi lahko gradili gibanje, četudi gre za poslednjo mejo novodobnih rehabilitacij: zatiralec kot zatirani. V našem času ne čutimo političnega sočutja do »moškega«, ker je bil osvajalec, posiljevalec, vojni hujskač, plutokrat, kolektivna nočna mora, ki nam sedi na prsnem

21 V avtobiografiji z naslovom *Voluntary madness* (2008) je Vincent predvsem naslovlila svoje bivanje v psihiatrični ustanovi, kamor je šla prostovoljno po tem, ko je, po lastnem pričevanju zaradi dolgotrajnega eksperimenta z življenjem kot moški in spoznanj s te izkušnje doživela hudo depresijo. Njena prezgodnja smrt je bila samomor z asistenco v Švici. O njenem socialnem eksperimentu je bil posnet tudi dokumentarec, dostopen na povezavi: <https://www.youtube.com/watch?v=l4x3ZvwQG10&rc=1>.

košu. Ne res? Res. »Šmrk šmrk,« odgovarjamo na njegove pritožbe. »Tiran joka.« Ko se razkrije, da rjoveča podoba Oza Velikega v resnici ni nič drugega kot zmeden homunkul, ki za zaveso vleče vzvode,^[22] je povsem razumljivo, da ne občutimo posebnega sočutja.

Ali, kot mi je nekoč dejal Paul, ki je dolga leta sodeloval v moškem gibanju in ga poskušal zagovarjati pred jeznimi feministkami: »Ženske so tiste, ki plačujejo najvišjo ceno za moško disfunkcionalnost. Sploh nismo v nasprotju z njimi.« In ima prav. Zdravljenje moških je v interesu žensk, čeprav to pomeni, da bodo na neki ravni morale sprejeti ne le dejstvo, da so moški — in to je beseda, ki se nas spravlja v grozo — prav tako žrtve patriarhata, temveč (in to bo najtežje pogoltniti) tudi dejstvo, da so tudi ženske sodoločevalke sistema in so včasih prav kot moški angažirane in zainteresirane pri oblikovanju in ohranjanju sistema. S feminističnega vidika to zveni najmanj kot izogibanje odgovornosti, lahkoten odpustek tistemu, ki je sistem ustvaril, v najslabšem primeru pa zbuja sveto jezo zaradi obtoževanja resnične žrtve. A s Paulove perspektive to pomeni, da se moški in ženske končno strinjajo v nečem: sistem je zanič.

Zato je moško gibanje ostalo večinoma skrito, omejeno na umike v naravo. Biti žrtev je politično veliko manj izvedljivo, če si hkrati tudi zatiralec in kadar si si jarem nataknil kar sam. Ali zares lahko paradiraš po ulicah in hkrati vpiješ: *obtožujem* in *mea culpa*? Ali je mogoče biti »pravi moški« in hkrati upornik?

Z drugimi besedami, preden sistem proizvede prave žrtve, ženske in otroke, se mora najprej osredotočiti na moške in jih formirati v izvajalce zatiranja. Socializacijska matrikulacija dečkov in moških v vlogo patriarhalnih zatiralcev od njih zahteva zelo visoko čustveno, intelektualno in fizično ceno. Če zanikujemo empirično vedno znova potrjena dejstva o tej ceni²³ brez prepoznave moških kot primarnih tarč in žrtev

-
- 22 Metaforično uporabljeni izvorni stavek »Kdo pritiska vzvode za zaveso?« je iz konteksta serijske zgodbe o čarovniku iz Oza pisatelja L. Franka Bauma (1859–1919), po kateri je bil leta 1939 posnet klasični film – muzikal. V pripovedki se izkaže, da je Oz Veliki in Mogočni navaden človek, moški, ki za zaveso skrivaj upravlja vzvode mašinerije, ki projicira njegovo iluzijo o lastni moči in avtoriteti.
- 23 Obče poznana statistika, ki ugotavlja, da je v t. i. razvitih državah na različnih stopnjah prihodkovne lestvice samomorilnost moških približno štirikrat višja kot pri ženskah (prim. npr. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9476842/pdf/WJP-12-1044.pdf> za podatke med letoma 2000–2019), se v analizah vedno pripisuje subjektivnim dejavnikom, na primer depresivnosti, mentalnemu stresu,

patriarhalne regimentacije, na kateri patriarhalna družbena reglementacija sloni, smo pač primorani v nemogoč interpretativni izhod, ki moške dehumanizira kot kongenitalne Druge, kot po naravi živalske, nasilne, nečlovečne, surove, skratka, jih subsumira v kategorijo, identično kolonialno rasiziranemu neevropskemu Drugemu, sliki in priliki »divjaka« in »primitivca«, kar je za analitično modeliranje patriarhalne strukture neresno, kot intelektualno stališče pa porazno, čeprav je žal del predvsem »piar« repertoarja ideološkega, populističnega feminizma, še posebej v legi kulpabilizacije »belega moškega«. Žal pravim predvsem zato, ker v kontekstu kateregakoli in kakršnegakoli družbenega realizma učinkuje kot krepitev, ne rušitev patriarhalnega sistema.

Vse opisano je povzročilo, da smo resnejše raziskave in analize položaja moških v patriarhatu dobili razmeroma nedavno, v 90. letih prejšnjega stoletja. Med prvimi avtorji, ki so pritegnili pozornost, sta bila ameriški sociolog Warren Farrell (roj. 1943), feminist drugega vala, borec za emancipacijo moških in pobudnik gibanja *Mens's rights movement*²⁴, avtor odmevne knjige z naslovom *The Myth of Male Power* iz leta 1994; in avstralska sociologinja in feministka Raewyn Connell (roj. 1944). V svoji knjigi *Masculinities* (1995, prva izdaja) je razloge za knjigo, potem ko je okrcala poplavo »poljudnega« čtiva o tej nenadoma zelo popularni temi, opisala takole (str. ix):

Prišlo je tudi do določene zaskrbljenosti zaradi trditev, ki so pritegnile medijsko pozornost. Najbolj priljubljene knjige o moških so namreč polne zmedenega razmišljanja, ki ignorira, ali pa izkrivlja izsledke vse številnejših raziskav na to temo. Val publicitete je ponovno obudil zastarele ideje o naravnih razlikah in pravi moškosti. Obenem je služil kot krinka za neokonservativno kampanjo, ki si prizadeva za odpravo sicer že tako pičlega napredka na področju odprave diskriminacije žensk in gejev v zadnjih dveh desetletjih.

V zadnjem desetletju je družboslovno raziskovanje moškosti impresivno napredovalo, pri čemer so zaključki teh raziskav povsem drugačni od tistih, ki jih ponuja najbolj prodajana popularna psihologija. Čeprav sem sama sodelovala v teh raziskavah, sem bila

predobstoječi suicidalni ideaciji itd., nikoli pa se vzrokov ne povezuje z družbeno-ekonomskimi problematikami v posameznih državah.

24 Dosegljivo na: <https://www.nextgenmen.ca/blog/mens-rights-movement-mra-anti-feminism>. Nastalo je iz skupnega jedra gibanja za moško emancipacijo, ki se je razcepilo na dva dela, profeminističnega in antifeminističnega.

zelo v dvomih glede pisanja še ene *knjige o moških*; že sam žanr namreč ustvarja lažno predstavo o enovitosti moških življenjskih izkušenj. Vendar konflikt, ki danes obstaja, zahteva novo ovrednotenje raziskav in teorij o moškosti ter nov poskus povezovanja znanja s strategijami za družbene spremembe (poudarek izviren).

Skozi serijo odmevnih publikacij v času od 1990. let do danes si je sloves vodilnega sociologa študij moškosti prislužil sociolog in feminist Michael Kimmel (roj. 1951). V eni od svojih najbolj znanih knjig z naslovom *Angry white men* je v predgovoru plastično orisal stanje vsesplošnega generaliziranega nezadovoljstva v ZDA, naraščajoče pomanjkanje potrpljenja in vse večjo jezo zaradi cele vrste sistemskih in osebnih frustracij, nato pa se je posebej osredotočil na jezne bele moške in svojo izhodiščno instigacijo za pisanje knjige opisal takole (pogl. *Introduction*, epub izdaja):

Jeza belih moških je »resnična« – kar pomeni, da jo doživljajo globoko in iskreno. Ni pa »pravilna« – kar pomeni, da ne ponuja natančne analize njihovega položaja. »Sovražniki« belih ameriških moških v resnici niso ženske ali moški drugačne barve kože. Naš pravi sovražnik je ideologija moškosti, ki smo jo podedovali od svojih očetov in njihovih očetov pred njimi – ideologija, ki objublja neomejeno materialno pridobitništvo, hkrati pa vodi v tragično osiromašeno čustveno inteligenco.

Sprejeli smo ideologijo moškosti, ki nas pusti prazne in osamljene, kadar jo pravilno udejanjamo, in še bolj obupane, kadar imamo občutek, da jo udejanjamo napačno. Najhuje pa je, kadar menimo, da smo jo pravilno udejanjali, a kljub temu nismo nagrajeni tako, kot verjameмо, da si zaslužimo. Takrat moramo nekoga okriviti. Nekoga drugega.

Kimmel torej pravilno opozarja, da patriarhalna moškost (in ženskost) ni le vsocializirana vloga, ki se demonstrira, denimo, kot neki osebni tip in določa neki repertoar družbenih odnosov, ampak je permanentno divizivna (a)socialna strategija, ki se močno izostril v nekaterih, zlasti stagnantnih in naraščajoče ekonomsko neenakostnih družbenih razmerah, torej v nekakšni durkheimovski anomiji. Pomembno je, da se lažnost in ideološkost patriarhalnega reda v takih razmerah posebej jasno izrišeta in razgalita in izgubljata vernike v atribut ideološke naravnosti, ki prikriva osrednji patriarhalni mehanizem: »materialno pridobitništvo«.

Zgodovina in sodobne socializacijske in socialne prakse patriarhata z vidika sistematične dresure moških v varuhe privatizirane lastnine, vključno z objektiviranimi ženskami in otroki, so še danes v samem jedru vsega, kar zaznavamo kot pereče družbene problematike, še posebej tudi v praksi socialnega dela. Socialno delo z družino je velikansko in hkrati osrednje delovno področje zlasti v centrih za socialno delo. Kimmel v citirani knjigi (4. poglavje z naslovom *Angry white dads*) preudarja zapletene in ločenim moškim nenaklonjene usode v boju za očetovske pravice, ki poteka med celo vrsto institucij od socialnega dela (*child services*), policije, družinskih sodišč, psiholoških in psihiatričnih izvedencev in advokatskih posegov, in vključuje vsakovrstna lažna obtoževanja med ločenima partnerjema, pristranost institucij in instanc v korist žensk pri dodelitvah otrok, ekonomsko nevzdržne alimente, naložene staršem, ki jim otrok ni bil dodeljen v oskrbo, in še kaj. Specifično ameriške razmere imajo seveda ustreznice tudi pri nas: poseganje socialnega dela v razmere v družinah v krizi ni le povod za senzacionalistično poročanje medijev (o tem več v sedmem poglavju te knjige), temveč tudi za doktrinarna strokovna ravnanja, ki patriarhalnem dojemanju socialnega dela signalizirajo status nizko vrednotenega ženskega poklica.

Ena od velikih dam teorije feminističnega socialnega dela Lena Dominelli v svoji knjigi iz leta 2002 z naslovom *Feminist social work, theory and practice* poglavje o delu z moškimi v socialnem delu uvede takole (str. 84):

To poglavje problematizira moškosti in njihov učinek na prakso socialnega dela z moškimi. Pri tem se opiram na Connell (1995), čeprav delo kritično obravnavam, da bi raziskala povezavo med moškostjo in identiteto moških v okviru socialnega dela, bodisi kot »strank«, sodelavcev ali partnerjev žensk in otrok, vključenih v socialno delo.

Vključevanje moških v feministično socialno delo odpira številna sporna vprašanja, na katera ni preprostih ali splošno sprejetih odgovorov [...]. V tem poglavju razmišljam o tem, ali bi feministične socialne delavke res morale delati z moškimi, pod kakšnimi pogoji, in na kakšen način. Prav tako zastavljam vprašanje, ali moški imajo kakšno vlogo kot strokovni izvajalci v profesionalnem socialnem delu.

Izhodišča za njena razmišljanja so torej, naj rečem, doktrinarno feministično stroga in neposredno insinuirajo inherentno kotrarnost

prisotnosti moških v feminističnem socialnem delu v kakršnikoli vlogi, četudi meni, da so feministično oformljeni moški kot sodelavci v feminističnem socialnem delu dobrodošli. O statusu moških kot primarnih tarč in žrtev patriarhata pa po daljši razpravi o moških gibanjih v podpoglavju z naslovom *Problematising masculinity* pravi takole (str. 92):

Klasificiranje moških kot »spola zatiranja« (...) ne pomeni, da moški niso zatirani vzdolž drugih dimenzij, zlasti v razrednem in rasnem smislu. Prav tako ne pomeni, da moški ne trpijo pod patriarhalnim sistemom, ki izkorišča tudi njih. Sama (...) sem dokumentirala sposobnost alžirskih moških in žensk, da kljub izkoriščanju s strani globalnega kapitalističnega patriarhalnega sistema oblikujejo ljubeče odnose. Ta sistem moške sili v nizko plačano delo, ki ne zadostuje za preživljanje njihovih družin, medtem ko ženske svoje energije porabljajo za neplačano delo, da zapolnejo vrzeli med moškimi plačami in sredstvi, ki jih družine potrebujejo za preživetje.

Kljub tej, sicer kaj skopi koncesiji moškim težavam s patriarhatom Dominelli poglavje zaključí s kategorično ugotovitvijo, da so nosilci, upravljalci in/ali najbolj zainteresirani varuhi patriarhalnega sistema bogati beli moški, kar je ideološka, zunajanalitska stanca, kot smo jo že označili.

Namesto zaključka: kako naslavljati problem prisilne patriarhalne akomodacije v ženskih poklicih

Obravnavanje posameznika v njegovih ali njenih družbenih okoliščinah ali kontekstu je sestavni del prakse socialnega dela, kar bi moralo strokovnjakinje navesti v obravnavo sistemske neenakosti kot normalnega elementa svojega dela.

– LENA DOMINELLI, FEMINIST SOCIAL WORK
THEORY AND PRACTICE, 2002

V citiranem delu Dominelli zapiše v gornjem podnaslovnem motu prineseno misel, ki poziva k interpretativnemu izidu poklicnih izkušenj socialnih delavk: razumemo ga tako, da Dominelli pravi, da bi se tak izid moral, skozi evidenco obravnav osebnih zgodb uporabnic, uporabnikov urejati, ovrednotiti, objavljati in uveljavljati kot na empiriji utemeljeno razgrinjanje in presoja strukturnih

neenakosti, ki so hierarhičnim patriarhalnim družbam inherentne (in nosilne), in zahtevati korektive, ki presegajo inkrementalno »socialno spremembo«. Z drugimi besedami, Dominelli meni, da bi kopičenje empiričnih socialnodelovnih evidenc o uničevalnih učinkih patriarhalne socialne igre (v katerikoli zgodovinski emancipaciji) na posameznike in skupnosti moralo privedi do analize temeljne strukture družbe, ki bi bila sposobna ne le interpretacije, temveč tudi argumentirano, v polju organizirane politike, zahtevati temeljitejšje strukturne spremembe od tistih, ki so obsežene v socialnodelovni metodologiji postopnih, delnih, ozko ciljanih »družbenih sprememb«.

Če se vrnem k izhodiščem tega besedila: kaj, in zakaj, je socialno delo v sedanji patriarhalni družbeni konstelaciji dojeta (in upravljano) kot dohodkovno nizek, »ženski poklic« nekakšne specializirane, efemerne birokracije z ubornim družbenim ugledom, in kaj ga zaznamuje kot takega? Navsezadnje, v socialno odmevnih historičnih legah so socialno delo poseljevale protagonistke, ki so s pozicij formalizirane oblastne moči oblikovale nič manj kot zgodovinske načrte socialnih politik, kot npr. Addams in Perkins; se aktivirale kot državnim aparatom in »elitam« sovražne borke za civilno statusno izenačitev žensk z moškimi, kjer je znamenitih imen nič koliko; se zoperstavljale opresivnim ubijalskim režimom kot junakinje in reševalke življenj, kot npr. Irena Sendler²⁵ med 2. svetovno vojno. To zgodovino lahko razumemo kot pričevanje o tem, da so se ženske, izobražene v socialnodelovno vokacijo, imenitno odrezale v raznovrstnih kriznih razmerah, npr. v ZDA v času Velike depresije, na kolektivnem Zahodu v boju za volilno pravico, med 2. svetovno vojno

25 Irena Sendler (1910–2008) je bila poljska socialna delavka in humanitarka, znana po reševanju judovskih otrok med holokavstom. Kot članica poljskega odporiškega gibanja *Żegota* je med drugo svetovno vojno pomagala rešiti okoli 2.500 judovskih otrok iz varšavskega geta. S pomočjo ponarejenih dokumentov in po skritih poteh jih je tihotapila v krščanske družine, sirotišnice in samostane ter skrbno zapisovala njihova prava imena, da bi jih po vojni lahko ponovno združili z družinami. Leta 1943 jo je gestapo aretiral in mučil, a ji je uspelo pobegniti ter nadaljevati svoje delo. Po vojni je ostala skromna, večini nepoznana; njenega junaštva povojna socialistična država ni pripoznala, ker ni bila komunistka, in je priznanje za svoje junaštvo prejela šele pozno v življenju, med drugim naziv Pravične med narodi, kar je častni naziv, ki ga izraelski spominski center Jad Vašem podeljuje posameznikom Nejudom, ki so med holokavstom tvegali svoja življenja, ko so Jude reševali pred nacističnim preganjanjem. Za vire o njenem življenju in delu gl. Mayer, 2011; Vaughan, 2018.

kot odpornice proti zločinskemu okupacijskemu režimu. Lahko bi nadalje spekulirali, da mirnodobni in stabilnejši časi ta potencial potisnejo, prav mogoče tudi zaradi zavezanosti državni oblasti, ki ga je Silvia Staub-Bernasconi znamenito označila kot del »trojnega mandata« socialnega dela, torej zavezanost uporabnicam, uporabnikom, stroki in njenim načelom, in državi.

Vendar bom v razpravo pritegnila še drugo že pregledano mejno družbeno dogajanje: namreč maskulinizacijo tradicionalnih ženskih dejavnosti in poklicev. V vseh pregledanih primerih smo lahko ugotovili, da se je poprej žensko delo industrializiralo in monetiziralo in se uveljavilo kot bistvena panoga znotraj svojega sektorja: moda znotraj tekstilne produkcije, elitna kulinarika znotraj živilstva, informatika v tehnološkem polju. Seveda mi ne more priti na misel, da bi predlagala industrializacijo, še manj monetizacijo socialnega dela, temveč opozarjam na ključne manevre, ki oboje, industrializacijo in monetizacijo, s tem pa družbeni ugled in visoko dohodkovnost moških dejavnosti in poklicev šele omogoči: to sta namreč popularizacija in načrtna kampanja o vitalni potrebnosti, prednostih in koristih panog za najširšo populacijo in kot priložnost tako za javne kot zasebne investitorje.

Preden to nit razpredem dalje, je koristno pogledati, kaj o družbenem položaju poklica socialnega dela menijo prakticirajoče, prakticirajoči sami. Obsežna anketa, ki smo jo opravili v sklopu navedenega temeljnega raziskovalnega projekta financerja ARIS zgodaj v letu 2020,²⁶ je vsebovala več sklopov vprašanj na temo (samo)zaznavanj o poklicu, in je pokazala takole sliko:

26 Anketa sicer ni bila del prijavljenega raziskovalnega načrta, vendar smo jo šteli za potrebno glede na to, da se je priprava raziskovalnih korakov umestila v čas naraščajoče grožnje epidemije covid-19, anketa pa izvedla in zaključila pa v času prvih karantenskih ukrepov in po njih. Zavedali smo se učinkovanja izrednih razmer, zato smo z anketo, ki je vrnila 23 validnih respondentk in respondentov, ki so vsi zaposleni v centrih za socialno delo, somerno razporejenih po regijah, vključili kot posnetek stanja, kar je bilo v pomoč pri oblikovanju vsebin sledečih raziskovalnih korakov.

Slika 1:

Prepoznavnost poklica in javna podoba

Povzetek:

- Poklic socialnega dela ni visoko cenjen v skupnosti (povprečna ocena = 2,0, večinoma ocenjen kot »Redko«).
- Medijska podoba socialnega dela je zelo slaba (povprečna ocena = 1,16, večinoma ocenjena kot »Ne«).
- Politična podpora poklicu je nizka, pri čemer je odnos lokalnih oblasti nekoliko boljši (povprečna ocena = 2,21) kot odnos državne politike (povprečna ocena = 1,47).

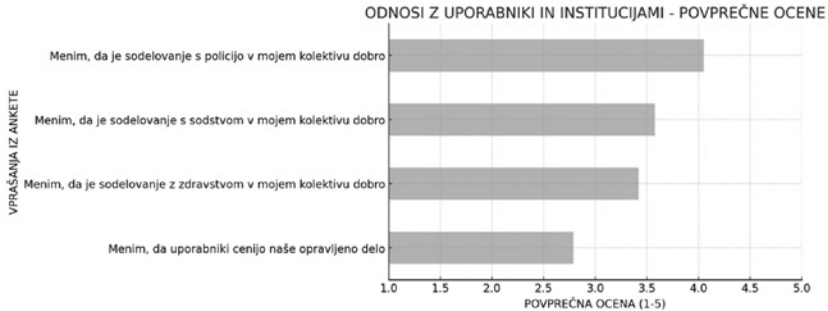
Slika 2:

Strokovni razvoj in delovni pogoji v poklicu

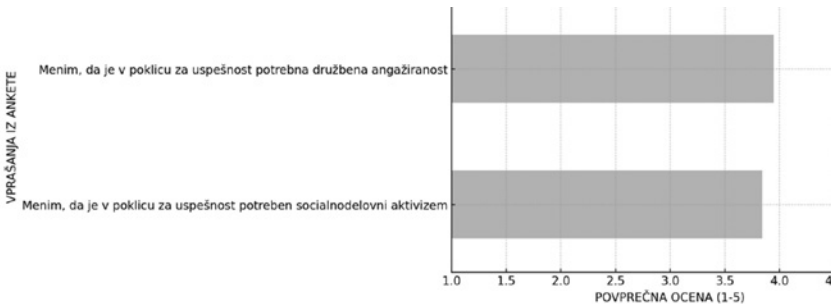

Povzetek:

- Obstajajo možnosti za strokovno rast, vendar niso posebej velike (povprečna ocena = 3,28).
- Stalno izobraževanje je delno omogočeno, a ne v zadostni meri (povprečna ocena = 2,89).
- Plačano nadurno delo je redkost (povprečna ocena = 2,21).

Slika 3:**Odnosi z uporabniki in institucijami****Povzetek:**

- Socialne delavke menijo, da uporabniki cenijo njihovo delo (povprečna ocena = 2,79).
- Najboljše sodelovanje je s policijo (povprečna ocena = 4,05), sledi sodelovanje s sodstvom (povprečna ocena = 3,58) in zdravstvom (povprečna ocena = 3,42).

Slika 4:**Družbena angažiranost in aktivizem****Povzetek:**

- Socialni delavci močno verjamejo, da je za uspeh v poklicu nujna družbena angažiranost (povprečna ocena = 3,95).
- Socialnodelovni aktivizem je prav tako ocenjen kot pomemben za uspeh (povprečna ocena = 3,84).

Dodajmo še izjave, ki so jih korespondentke lahko dodale na koncu ankete, če so želele; pet jih je to možnost izkoristilo. Izjave prinašam brez lektorskih posegov:

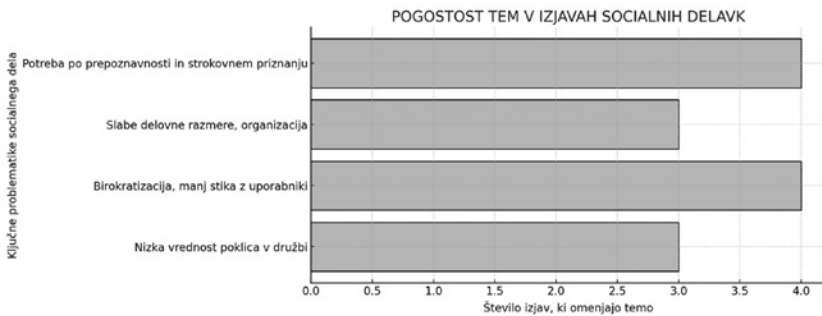
1. Socialno delo je v SLO močno podcenjeno: ugled, zaupanje, plača; pomen in obseg svetovalnega dela vedno manjši, administracija, npr Krpan, več kot polovica strokovnih delavcev se ukvarja s prejemi, večina prejemkov nima nobene zveze s socialnim delom. Skratka stroka: neposredno sodelovanje z uporabniki izginja iz CSD-jev. Z reorganizacijo je vse naštetu še slabše in ne obratno. Sem socialna delavka očitno »starega kova«; se še skušam občasno upirati in boriti za stroko, vendar na dolgi rok izgubljam; žalosti me to!
2. Meni se samo zdi, da bi bilo potrebno socialno delo na nek drugačen način približati ljudem, sploh v ruralnem okolju. Na način preko primerov dobrih praks. Npr. socialno delo so oskrbovalke Pomoči na domu, ki prihajajo k vašem očetu vsakodnevno in je zaradi tega lahko še doma. Socialno delo so strokovne delavke, ki pomagajo pri reševanju težav, ko ste v hudi stiski, itd. Na poklic socialnega delavca se gleda kot na »nebodigatreba« v naši družbi, predvsem pod trenutno vladajočo oblastjo (to se vidi po njihovem diskurzu, že vseskozi je slab položaj v plačnih razredih, itd.). Nikjer nismo omenjeni, če pa že, pa izključno takrat, ko je kaj narobe. V času epidemije ni nihče izpostavil socialnih oskrbovalk, ki so vseskozi na terenu in oskrbujejo ljudi na njihovih domovih, v drugem valu oskrbujejo tudi okužene s COVID-om.
3. Na CSD kot strokovna delavka nimam podrejenih, tako da je eno vprašanje s tem povezano irelevantno. Ne spomnim se NO-BENE bele, vijolične ali črne oz. drugačne stavke/bojkotov ob uvedbi te noro slabe reorganizacije, ki služi samo nadzoru nad nami ... Srečujemo se z nenormalnimi načini organizacije vodenja, neprepustnostjo informacij in predlogov za izboljšave, nimamo supervizij, čeprav so nujne in res potrebne za strokovno vodeno delo ... in še in še. Najhujša se mi zdi prepoved komuniciranja z mediji, ki smo jo že 2x prejeli s strani vodstva CSD Ljubljana. Zaposleni na CSD Lj. smo pogosto šikanirani s strani vodstva, če v kolektivu (npr. Bežigrad!) pride do (zaradi slabega vodenja pomočnice vodje enote) nevzdržnih razmer in se vrstijo odpovedi ki jih podajajo zaposleni kot po tekočem traku in ali gredo na daljše bolniške ipd se to rešuje le, če se vodja CSD znajde v medijih ipd ipd ...
4. Problem počutja socialnih delavk - sama se počutim nekoristno, ne opravljam dela, za katerega sem se šolala (torej pomoč

ljudem), temveč delo ministrstva oziroma delo »detektiva«, ki more na podlagi papirjev in podatkov iz uradnih evidenc ugotovljati kdo je upravičen do denarne pomoči in kdo ne. Konkretnega socialnega dela, torej odhoda na teren in pomoč ljudem ena na ena, reševanje njihovih težav ne samo z odločbo, temveč s kompleksnejšim pristopom, sama v skoraj dveh letih na CSD-ju še nisem doživela. Strokovnim delavkam se postavlja norme za reševanje vlog. Socialnemu delu se NE MORE in se NE BI SMELO postavljati normativa. Vsaka situacija je zgodba zase, vsak človek in vsaka družina je v svoji situaciji in dejstvo, da smo strokovne delavke ocenjevane po tem, koliko vlog na mesec rešimo, je nesprejemljivo.

5. Predvsem se izboriti in dopovedati širši strokovni in laični javnosti, da je socialno delo veda in da si kot taka zasluži pravo mesto v skupnosti.

Slika 5:

Pogostnost sporočil v izjavah socialnih delavk – proste izjave

Povzetek:

- Birokratizacija in manj stika z uporabniki ter potreba po prepoznavnosti in strokovnem priznanju sta najpogosteje omenjeni temi (4 izjave).
- Nizko vrednotenje poklica v družbi in slabe delovne razmere sta prav tako pomembna, vendar nekoliko manj izpostavljena (3 izjave).

Če povzetku sporočil prostih izjav dodamo povzetke anketnih vprašanj, pri katerih so bili odgovori oblikovani po Linkertovi lestvici,

posebej izstopa rezultat pri vprašanju, predstavljenem v sliki 4, o pomembnosti družbene angažiranosti in socialnodelovnega aktivizma. Očitno je, da je bilo vprašanje (pravilno) razumljeno kot nanašajoče se na oceno splošnega pomena teh dejavnosti, ne na oceno lastnega angažmaja v teh dejavnostih. Zato menim, da je rezultat mogoče interpretirati kot izrecno podporo takim oblikam dela, ki so po svoji naravi izrazito usmerjene v javnost in v politično sfero.

Respondentke so torej v celoti potrdile simptomatiko, značilno za družbeni položaj ženskega poklica, in hkrati posredno artikularale smeri izhoda, ki se v vsem skladajo z navedenim razmislekom o bistvenih razlikah med ženskimi in moškimi/maskuliniziranimi poklici, ki jih narekuje patriarhalna akomodacija: potrebna je organizirana komunikacija o vsebinah, metodah in ciljih poklica, usmerjena v javnost in v politično sfero, vključno z angažiranim in aktivističnim, se pravi ciljno reformativnim poseganjem prav tako v javnost in v politično sfero, ki sta po učinkih analogni temeljnima metodama doseganja prestiža in ugleda v maskuliniziranih in moških poklicih: industrializaciji in monetizaciji, ki sta tudi metodi informiranja javnosti o potrebnosti, celo nepogrešljivosti kake panoge, in posledično visokega družbenega vrednotenja panoge, ki se odraža v visoki finančni evaluaciji. Razlika je pač v tem, da je to pri zadnjih eden temeljnih mehanizmov vzdrževanja patriarhalne hierarhije, pri prvih pa tovrstno promoviranje ni zaželeno, ker imajo vsebine ženskih poklicev tako rekoč vse po vrsti potencial disruptivnosti za patriarhalno reglementacijo; slišnost teh poklicev in ljudi, ki jih naseljujejo, je torej sistemsko nujno držati v materialni revščini in obskurnosti, kar znotraj imaginarija patriarhalne ideologije postane enačba brez preostanka med patriarhalno podobo ženske, ki je manj inteligentna, manj racionalna, bolj čustvena in manj sposobna uveljaviti sebe in svoje delo kot moški, vendar »naravno« nagnjena k skrbi za sočloveka. Če je tak izid sicer pričakovan, je pa podložena enačba očitno ideološka perverzija dejstev: zgoraj orisane zgodovinske prilastitve ženskega dela, izumov, tehnologij, ustvarjalnosti v maskulinizirane dejavnosti in poklice jasno kažejo, da gre za še enega od že označenih obratov smisla in pomena za 180 stopinj v prepoznavno patriarhalnem slogu.

Javne ustanove socialnega dela v Sloveniji sicer objavljajo svoja letna poročila, na primer centri za socialno delo, ki jih izdelujejo, skladno z zadnjo reorganizacijo, po regionalnem principu. Če si ogledamo

nekaj arbitrarno izbranih tovrstnih poročil,²⁷ ki so naslovno označena kot poslovna poročila, so tam sicer statistike o obravnavanih primerih po delovnih področjih, zelo malo ali nič pa je informacij o primerih samih, ki bi skozi naracije predstavljale obseg področij, tipologije problematik in metode socialnega dela pri reševanju primerov. Morda bi se centri za socialno delo lahko zgledovali po letnih poročilih, ki jih pripravlja urad Zagovornika enakih možnosti, ki poleg letnih poročil s kratkimi orisi izbranih zadev pripravlja tudi Posebna poročila o zaznanih problematikah. Vrh tega pa ima Zagovornik na svoji spletni strani tudi iskalnik vseh obravnavanih primerov z opisi in izidom. Varuh človekovih pravic o obravnavanih zadevah v letnih poročilih²⁸ zbirno predstavlja ugotovitve po zvrsteh problematik.

Seveda bi bilo mogoče tukaj pripomniti, da ima socialno delo, ki je dualno organizirano kot veda ali stroka v družboslovju in kot družbena praksa pod okriljem države, že svoje raziskovalne ustanove: fakulteto – članico Univerze v Ljubljani in Inštitut za socialno varstvo. Mogoče bi veljalo razmisliti, kako dopolniti ali nadgraditi sodelovanje med centri za socialno delo, fakulteto, inštitutom in drugimi producenti relevantnih podatkov in analiz, da bi se zagotovila načrtna, javna, poljudna promocija problematik, vsebin in metod socialnega dela, in fleksibilen in uspešen reformativno kampanjski angažma, ki ga oblasti in »eliti« ne bi bilo mogoče zlahka prezreti.

Viri

- Acker, Joan (1990). Hierarchies, jobs, bodies. A theory of gendered organizations. *Gender and Society*, Vol. 4, No. 2, 139-158.
- Anderson, M. Kat (2005). *Tending the Wild: Native American Knowledge and the Management of California's Natural Resources*. Univ. of California Press.
- Bamford, Terry (2015). *A contemporary history of social work. Learning from the past*. Policy Press.

-
- 27 Npr. Poslovno poročilo CSD Osrednja Slovenija-Vzhod za leto 2022, https://www.trzin.si/assets/meetings/Mandatno_obdobje_2022-2026/4._redna_seja_19._4._2023/porocilo-csd-za-letno-2022.pdf; Poslovno poročilo CSD Zasavje za leto 2022, https://www.hrastnik.si/uploads/www.hrastnik.si/files/meetings_tabs_documents/58119894068_2.1poslovnoporocilocsdzasavjezaleto2022.pdf; Poslovno poročilo CSD 2023, https://www.csd-slovenije.si/assets/documents/csd-ljubljana/ijz/1-_poslovno_porocilo_2023.pdf.
- 28 Npr. poročilo za leto 2023, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/LP_2023/Letno_porocilo_VCP_RS_za_letno_2023_a.pdf.

- Childe, V. Gordon (1925). *The dawn of European civilization*.
- Childe, V. Gordon (1936). *Man makes himself*.
- Connell, Raewyn (1995). *Masculinities*. Univ. of California Press.
- Dale Goldin, Claudia (1990). *Understanding the gender gap: an economic history of American women*. Oxford Univ. Press.
- Demetriou, Andreas, Anastasia Efklides, Michael Shayer (1994). *Neo-Piagetian theories of cognitive development: Implications and applications for education*. Routledge (new edition).
- Dominelli, Lena (2002). *Feminist social work theory and practice*. Routledge.
- Downey, Kirstin (2010). *The woman behind the New Deal: the life and legacy of Frances Perkins, Social Security, unemployment security and the minimal wage*. Anchor books.
- Farrell, Warren (1994). *The myth of male power: why men are the disposable sex*. Fourth Estate Ltd.
- Federici, Silvia (1975). *Wages against housework*. Falling wall Press.
- Ferguson, Kathy E. (1984). *The feminist case against bureaucracy*. Temple University Press.
- Fromm, Erich (2021 [1955]). *The sane society*. Routledge.
- Hering, Sabine in Berteke Waaldijk (ur.) (2003). *History of social work in Europe (1900–1960). Female pioneers and their influence on the development of international social organizations*. VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hewlett, Barry S., Michael E. Lamb (2005). *Hunter-Gatherer Childhoods: Evolutionary, Developmental, and Cultural Perspectives*. Aldine, Routledge.
- Hochschild, Arlie (2012 [1990]). *The Second Shift*. Working Families and the Revolution at Home. Penguin Books.
- Ivanova, Mariya (2015). *The Black sea and the early civilizations of Europe, the Near East, and Asia*. Cambridge Univ. Press.
- Kendall, K. A. (2000). World-wide beginnings of social work education. *The Indian Journal of Social Work* 61(2):155-156.
- Kimmel, Michael (2013). *Angry White Men. American Masculinity at the End of an Era*. Nation Books.
- Mayer, Jack (2011). *Life in a Jar. The Irena Sendler project*. Long Trail Press.
- Miller, Stephen Paul (2016). *The New Deal as a triumph of social work: Frances Perkins and the confluence of early twentieth century social work with mid-twentieth century politics and government*. Palgrave Macmillan.
- Moss Kantor, Rosabeth (1977). *Men and women of the corporation*. Basic books.
- Parker, Rozsika (2019 [1984]). *The subversive stitch. Embroidery and the making of the feminine*. Bloomsbury Visual Arts.
- Pearson, John (2021). *A new history of social work*. Routledge.
- Perkins, Frances (2011). *The Roosevelt I knew*. Penguin.

- Rissman, Rebecca (2018). *Hidden women: The African-American Mathematicians of NASA Who Helped America Win the Space Race*. Capstone Print.
- Šumi, Irena (2024). Dehumanizacija, nato diskriminacija: struktura, soslednost in vpetost v socialne procese. V: Irena Šumi in Mojca Urek (ur.), *Od dehumanizacije do diskriminacije. Vztrajne socialne problematike v Sloveniji*. Založba Univerze v Ljubljani.
- Vaughan, Marcia (2018). *The story of World War II hero Irena Sendler*. Lee & Low Books.
- Vincent, Norah (2023 [2006]). *Self-made man: My year disguised as a man*. Grove-Atlantic.
- Vincent, Norah (2008). *Voluntary madnes. My year lost and found in the looney-bin*. Penguin (epub izdaja).
- Williams, Christine L. (1995). *Still a man's world. Men who do women's work*. Univ. of California press.

Demonstracije Za izbiro. Ljubljana, 11. december 1991.

Foto: Tone Stojko, hrani: Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije,
inv. št.: TS910121718/68.

Kakšno bi bilo pa moje socialno delo? K razpravam o uporabi vinjetne metode v kratkem intervjuju

Irena ŠUMI

Kritično, še bolj pa radikalno socialno delo razodeva, da ima prevladujoče socialno delo, še posebno tisto, ki je vraščeno v organizacije države blaginje, en sam odgovor na trpljenje in probleme, s katerimi se srečujejo posamezniki in skupine: namreč nadzor in represijo skladno z od zgoraj navzdol monomandatno pomoči kot nadzora.

SILVIA STAUB-BERNASCONI, SOCIAL WORK AND
HUMAN RIGHTS. LINKING TWO TRADITIONS OF
HUMAN RIGHTS IN SOCIAL WORK, 2016

Uvod: izhodišča, konteksti, metode raziskave

Temeljni raziskovalni projekt, v sklopu katerega je nastal pričujoči članek, daje posebno težo izkušnjski optiki prakticirajočih v socialnem delu, posebej v državnih centrih za socialno delo (CSD) v Sloveniji – v zgodovinski in sinhroni optiki. Že v zasnovo projekta smo vključili premisleke o zgodovinskih, socioloških in kulturoloških specifikah socialnega dela v Sloveniji, za katere smo domnevali, da so idiosinkratične v sklopu zaznanih univerzalnih napetosti znotraj poklica, ki je vsaj v evropski tradiciji pretežno del državnega aparata in ki ga avtorica Staub-Bernasconi znamenito opisuje kot trojni mandat: zavezanost koristim, človekovim pravicam in zagovorništvu uporabnikov, zavezanost državnim socialnopolitičnim normam in zavezanost stroki. Zadnja zaveza po tej predlogi predstavlja korektiv, ozemljitveno točko za prakticirajočo socialno delavko v napetem odnosu med (deprivilegiranim) posameznikom ali skupino in državo (prim. Staub-Bernasconi 2016: 44ff). V majhnih državah, v katerih

je populacija zgodovinsko socialno organizirana pretežno na lokaliziran, srenjski način, pa lahko domnevamo, da je zavezanost tem lokaliziranim skupnostim in njihovim socialnim in moralnim mejam četrti dejavnik, ki ga je mogoče interpretativno razumeti kot dodatno, neprizivno zavezanost socialnega dela v praksi.¹ To je bila podložena domneva, ko sem v sklopu navedenega projekta izvajala kratke intervjuje, v katere sem vključila vinjetno metodo v obliki vprašanja/sugestije: »Če bi bili vi na odločujočem položaju o zgradbi in delu socialnega dela Sloveniji, kako bi ga organizirali in izvajali?«

Besedilo na podlagi izbranega empiričnega gradiva s projekta začetno preverja validnost te domneve. Prinaša del evidence, nabrane v pilotni anketi s projekta, ki jih lahko razumemo kot podporo domnevi o srenjski orientaciji prakticirajočih.² Članek nadalje prinaša tudi izseke iz gradiva, pridobljenega z metodo vabljenih dnevnikov (*solicited diary*) in z intervjuvanjem. V zaključku je strnjena interpretacija predstavljenih podatkov.

Srenjska družba: konture

Teoretski model srenje sem posebej razgrinjala v besedilu Šumi 2011: 194–231, posebej v kontekstu primerjave med postsocializmi in postkolonialnimi družbami; in v Šumi 2012: 153–181 v kontekstu postsocialistične tranzicije. Postavila sem, da je srenjskost mogoče najbližje priličiti klasičnemu weberjanskemu pojmu *Gemeinschaft*,

- 1 Razprava o medijski podobi socialnega dela v Sloveniji, prinesena v poglavju Nikjer nismo omenjeni ... v tej knjigi kaže, da se pretežno negativna javna podoba poklica v največji meri generira iz posegov socialnega dela v družine, kadar gre za odvzem otrok. V slovenski javnosti je to redno prvi razlog za javno razburjanje, medtem ko se npr. v anglofonskem svetu, zlasti v ZDA, največ negativne publicitete zgodi, kadar socialnodelovne službe otrok ne odvzamejo iz toksičnih družinskih okolij. Primeri takih reakcij v nedavnih tovrstnih dogajanjih so: <https://nypost.com/2024/12/02/opinion/nyc-admin-for-childrens-services-failing-families-source/> v ameriškem kontekstu; <https://www.standard.co.uk/news/london/failures-of-uks-unscrupulous-and-abhorrent-child-protection-services-laid-bare-in-report-9556591.html> v britanskem kontekstu; <https://www.abc.net.au/news/2022-03-28/child-protection-system-failing-vulnerable-kids-australia/100768482> v avstralskem kontekstu itd.
- 2 Za ta metodološki korak, ki v prijavi projekta ni bil najavljen, se je projektna skupina odločila zato, ker je začetek dela na projektu (zgodaj v letu 2020) sovpadel s pandemijo covid-19 in omejevalnimi ukrepi. V teh razmerah smo utemeljeno domnevali, da bo nabor podatkov s sogovorniki s kvalitativnimi metodami odločilno obarvan z akutnimi kriznimi razmerami tako, da bo generalizirana slika razmer orientirana okrog krize, zato smo se odločili za anketo kot posnetek stanja, ki je vključeval tudi vprašanja o epidemiji.

družbi, ki v nasprotju z *Gesellschaft* kohezijo gradi na neposrednih, medosebnih, rodbinskih in teritorialno zamejenih »tradicionalnih« odnosih; *Gesellschaft*, ki jo obvladujejo posredovani, hierarhični, disperzni, individualizirani in anonimizirani odnosi.

V nadaljevanju je kratko povzeto klasično razumevanje obeh pojmov pri Webru in Tönnisu, ki je pojma *Gemeinschaft* (skupnost) in *Gesellschaft* (družba/združenje) privedel v znamenitem delu *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887), v katerem ju je opredelil kot dve idealnotipski obliki družbene organizacije. Max Weber je ta pojma prevzel in razširil v sklopu svoje širše sociološke analize družbenega delovanja, racionalizacije in avtoritete. V Weberjevi interpretaciji *Gemeinschaft* označuje družbene strukture, za katere so značilne tesne, osebne in tradicionalne vezi, pri čemer odnose usmerjajo čustva in skupne vrednote, sorodstvene povezave ali verska pripadnost. Ta oblika družbene organizacije je običajno povezana z ruralnimi okolji, v katerih družbena kohezija vztraja v okvirih kolektivnih tradicij in običajev ter moralnih obveznosti, ne pa iz individualnih interesov. Oblike avtoritete v *Gemeinschaft* so pogosto karizmatične ali patriarhalne, temelječe na medosebnih odnosih, ne na neosebnih pravnih strukturah, kot je to Weber formuliral v klasičnem delu *Ekonomija in družba* (1922).

Gesellschaft v Weberjevi analizi označuje obliko družbene organizacije, za katero so značilni neosebni, razvejeni in racionalno strukturirani odnosi. V nasprotju z *Gemeinschaft* so interakcije predvsem instrumentalne in usmerjene k ciljem, temelječe na pogodbah, tržnih transakcijah in birokratskih sistemih, ne pa na tradicionalnih ali afektivnih vezeh. Ta tip družbene ureditve prevladuje v industrializiranih in urbanih družbah, v katerih posamezniki delujejo v sklopu izračunljivih izmenjav, gospodarskih dejavnosti in birokratskih institucij, ki dajejo prednost učinkovitosti in formaliziranim pravilom pred skupnostno lojalnostjo. Weber *Gesellschaft* povezuje s svojo širšo teorijo racionalizacije, pri čemer poudarja prevlado legalno-racionalne avtoritete, ki tradicionalne in karizmatične oblike vladanja nadomešča s strukturiranimi, na pravilih temelječimi birokracijami, kot je zapisal v delu *Teorija socialne in ekonomske organizacije* (1947).

Medtem ko je Tönnies *Gemeinschaft* in *Gesellschaft* obravnaval kot dihotomna in medsebojno izključujoča se idealna tipa, ju je Weber videl kot soobstoječa elementa na kontinuumu, pri čemer je prepoznal, da moderne družbe vsebujejo skupnostne in tudi racionalizirane strukture. Pojma je vključil v svojo analizo prehoda iz

tradicionalizma v modernost, s čimer je prikazal, kako procesi racionalizacije čedalje bolj oblikujejo sodobne družbene institucije, odnose in strukture upravljanja v delu *Ekonomija in družba* (1922).

Če naj te klasične opredelitve priredim za opisani namen v tem besedilu, koncept srenje opisuje tele prepoznavne poteze in obnašanja:

- Naturaliziran in ponotranjen etnični nacionalizem, ki »slovenstvo« gleda kot psevdobiološko, ne kulturno kontinuiteto. Nekoliko kontraintuitivno se tako konstruiran nacionalizem ideološko in organizacijsko opira na artikulacijo distinktivnih prostorskih, lokalističnih identitet (»lokalpatriotizem«).
- Ideološki in politični binarizem na premici levo-desno, konservativno-progresivno, privatno-javno itd., venomer brez tretje opcije. Vsaka opcija, pa celo stališče ali mnenje, ki krši binarizem, je zaznana kot amoralna in »protislovenska« celo do te mere, da je (znanstveno, družboslovno) analitsko početje zaznano kot protislovensko, amoralno, kot kršitev moralne meje srenje.
- Pervertni etični ekskluzivizem v spoju s socialnim fatalizmom (»narod hlapcev«; »tragična zgodovina podjarmljanja«), utrjuje temeljni socialni mehanizem srenje, sovražnost do vsakršnih družbenih/nazorskih/političnih sprememb (»nič se ne da narediti«) in decidirano patriarhalno strukturo.
- Mehanizem udomačevanja, »ponašanja« vseh tujih (strokovnih, političnih, družboslovnih, kulturniških, ekonomskih ...) idej tako, da so konformne s strukturo srenje in je ne presegajo ali ogrožajo; mehanizem je v službi temeljnega principa srenjske socialne mobilnosti, ki je podrejen
- načelu večnivojskega nepotizma (»negativna selekcija«) kot temeljnega družbenega razmeščanja personala. Nepotizem preči vse družbene institucije, vse lokalne in nacionalno populacijo, vse ekonomske sloje, pa tudi vse notranje srenjske nazorske ločnice. Pri tem ne gre le za promocijo sorodstva, prijateljev in znancev: gre tudi npr. za preferiranje personala lokalne proveniencie. Čeprav gre za enega javno najboljše prepoznanih fenomenov, o katerem se nenehno govori in piše kot o temeljnem problemu slovenske družbe in države, do časa tega zapisa nimamo nobene raziskave, ki bi sistematično osvetlila dejansko notranje delovanje in mehanizme srenjskega nepotizma, nikoli ne pride do izrecnih predlogov npr. v političnem polju, da bi bilo treba zadeve spreminjati, ali pa vsaj uporabno analizirati.

- V srenjski socialni organizaciji so močno razširjeni problematika nasilja, zlasti medosebnega in družinskega v vseh oblikah, razširjena raba substanc, še posebej izbrane kultne, legalizirane in v kulturno vraščene substance (npr. alkohol), in visoka stopnja samomorilnosti.

Brez velikih dvomov lahko domnevamo, da je socialno delo v CSD kot temeljni obliki državno sponzoriranega socialnega dela pri svojem strokovnem delu s posamezniki in skupnostmi tako rekoč nenehno vstavljeno tudi v te in take srenjske procese, ki določajo formo patriarhalne organizacije v družbah, kot je Slovenija.

O vinjetni metodi

Metoda vinjet ali vinjetna metoda (*vignette method*) izvira iz psihologije, v kateri so jo sprva uporabljali za preučevanje dojemanja, stališč in procesov odločanja v eksperimentalnih okoljih. Zgodnje psihološke raziskave so vinjete uporabljale za ocenjevanje moralnega presojanja (Kohlberg, 1981) in kognitivnih pristranskosti pri odločanju (Tversky, Kahneman, 1974). Pozneje se je metoda razširila v sociologijo in druge družboslovne discipline, zlasti v raziskave etike, zdravja, socialne politike in organizacijskega vedenja (Finch, 1987; Hughes, 1998).

Vinjete so običajno hipotetični, vendar realistični scenariji, s katerimi raziskovalci merijo vrednotenje, stališča ali vedenjske orientacije (Alexander, Becker, 1978). Metoda omogoča nadzor nad kontekstualnimi spremenljivkami, kar je posebno uporabno za preučevanje normativnih sodb na področjih, kot so spolne vloge, diskriminacija in socialne politike (Barter, Renold, 2000; Rahman, 1996). Poleg tega je etično sprejemljivejša pri raziskovanju občutljivih ali kontroverznih tem, saj udeležencev ne izpostavlja resničnim tveganjem (Schoenberg, Ravdal, 2000).

V sociologiji so vinjete pogosto del kvalitativnih in mešanih raziskovalnih metod, saj dopolnjujejo etnografske raziskave in ankete (Hughes, Huby, 2004). Omogočajo tudi primerjalne analize, saj raziskovalci s sistematičnim spreminjanjem elementov vinjet prepoznavajo vzročne mehanizme v presojah in odločanju (Wallander, 2009). Pri raziskavah socialne politike je zelo razširjena faktorska anketna metoda, različica metode vinjet, ki se uporablja za merjenje

družbenih norm in preferenc glede politik (Rossi, Anderson, 1982). Nenehno prilagajanje in razvoj vinjetne metode sta omogočila, da je postala pomembno orodje v interdisciplinarnih raziskavah, ki povezujejo psihologijo, sociologijo in uporabne družboslovne vede. Njena ključna prednost je v uravnoteženju med realizmom in eksperimentalnim nadzorom, kar omogoča zanesljivo preučevanje odnosa posameznikov in skupin do kompleksnih družbenih pojavov.

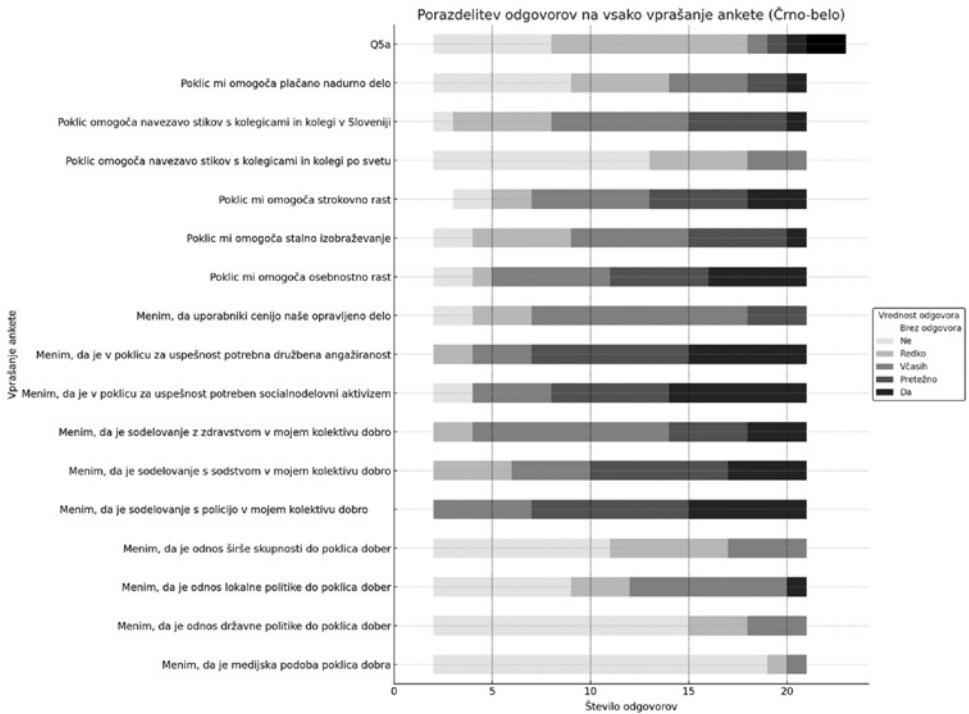
V naši raziskavi sem vinjetno metodo uporabila s premislekom, da sta za prakticirajoče v socialnem delu v zgoraj označenih okoliščinah (socialno delo kot specialna državna birokracija, ki deluje lokalistično) ustanova in napetosti v poklicu, kot jih doživljajo prakticirajoči, velikanski in zapleten skupek stroke, zakonodaje, večšin medosebnega poklicnega dela, vmešavanje in reševanje tragičnih človeških situacij, nenehen pritisk v birokratizacijo ... hkrati nepregleden in frustrirajoč. Pogovori o posameznih vidikih se, kot smo izkusili, tudi vedno iztečejo v krožen opis situacij, katerega poglobitveni iztek je frustracija, četudi velikokrat pospremljena s pripombo, na primer, »vendar naredimo tudi veliko dobrega«, kar signalizira stališče privajenega vztrajanja v sicer frustrirajočem početju. Vinjetna metoda sogovornico, sogovornika povabi, da hipotetično zapusti svojo dejansko pozicionalnost in na svojo živo poklicno izkušnjo pogleda z distance, ki je hipotetično pozicionirana kot pogled s samega vrha: »Če bi bili vi na odločujočem položaju ...«. Tako organizirana perspektiva sogovornico povabi, da svoj pogled začne pri tematiki, ki je zanj, zanjo bistvena, osrednja, na primer: »Najprej bi zaposlil(a) veliko več ljudi ...« ali »Spremenil(a) bi zakonski položaj ustanov socialnega dela.« Ta primera kaže, kako je potem mogoče voditi pogovor o vinjetnem scenariju horizontalno, od »prvih, »bistvenih« sprememb, kot jih zaznava sogovornica, navzdol po premici problematičnih vozlišč.

Izseki iz pilotne ankete

V opisani pilotni anketi je kar nekaj sklopov vprašanj in vprašanj, pri katerih za odgovore lahko tentativno menimo, da izkazujejo odnos in razumevanje lastne osebne in poklicne vstavljenosti v odnose patriarhalistične srenje in v strukturo poklica samega. V nadaljevanju prinašam, zaradi prostorskih omejitev, grafične predstavitev najbolj povednih izmed teh sklopov vprašanj.

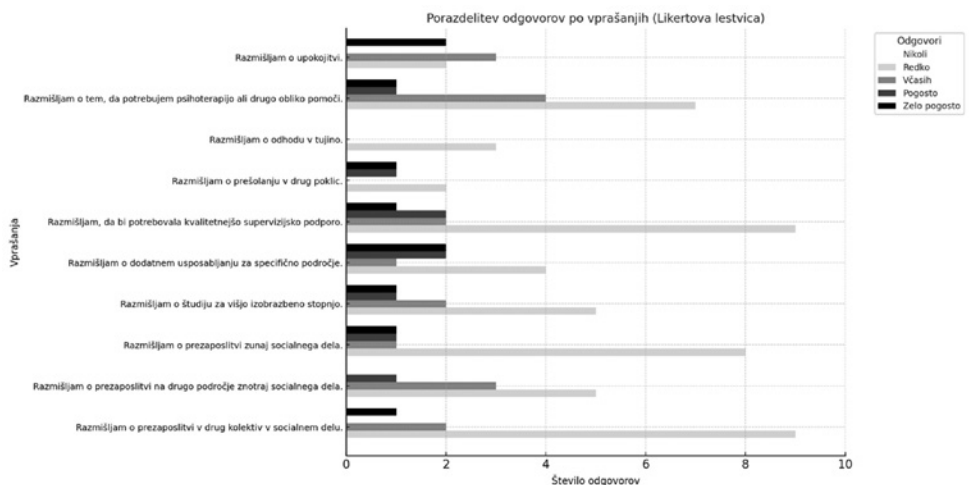
Slika 1:

Sklop vprašanj »Prosimo, preberite spodnje trditve in označite, v kolikšni meri po vašem mnenju in izkušnjah veljajo za poklic socialnega dela.«

Slika 2:

Sklop vprašanj »Prosimo, pozorno preberite spodnje trditve in označite, v kolikšni meri veljajo za vas v vaši trenutni poklicni situaciji.«

Če čisto na kratko in zbirno še z besedami sumiramo rezultate: Da poklic socialne delavke ni družbeno cenjen v skupnosti, v kateri živijo, je prepričanje večine respondentk: ena sama kategorično meni, da je, večina pa, da redkokdaj (13) ali nikoli (6). Na vprašanje, ali poklic omogoča navezovanje stikov s kolegicami in kolegi v Sloveniji, je prav tako samo en odgovor pritrdilen, en kategorično nikalen, vsi drugi pa, ponovno, da gre za redkost ali občasnost. Na vprašanje, ali poklic omogoča stike s kolegicami in kolegi v mednarodnem prostoru, so bili odgovori pretežno kategorično zanikalni (11); »redko« 6 in »včasih« 3. Odgovori torej kažejo na samozadostnost delokroga vsakega regionalnega CSD, kar posredno potrjuje trdno vstavljenost v izključno lokalizirane skupnosti. Korelacijsko ustrezni so tudi odgovori na vprašanje, ali poklic omogoča osebno rast: pritrdilnih odgovorov je 6, zanikalna sta 2, »pretežno« 5, »včasih« 7: z znatno stopnjo verjetnosti in glede na sosledje (pod)vprašanj bi lahko sklepali, da so respondentke pojem »osebne rasti« razumele kot zrenenje v sklopu poklicnih izkušenj, ki pa so spet izrazito lokalistične in imajo iztek v (redni, konsistentni) frustraciji: medijsko podobo poklica so vsi vprašani označili kot decidirano slabo, razen dveh, ki sta se odločila za »včasih« in »redko«.

Če to na kratko koreliramo z izbranimi vprašanji iz drugih sklopov, dobimo tole: Medtem ko vprašani dopuščajo, da je odnos lokalne politike včasih ali redko pozitiven (12), jih 7 meni, da je negativen, samo 1 pa, da je pozitiven; slika je natančno obratna pri odgovorih na vprašanje, ali je odnos državne politike pozitiven do poklica socialnega dela: 12 jih decidirano meni, da ne, nihče pa, da je pozitiven. Primerljiva je ocena odnosa širše skupnosti do poklica v primerjavi z odnosom lokalne skupnosti: ta socialno delo v pretežno ali včasih ceni (15), širša (nacionalna) skupnost pa odločno ne (9) oz. »redko« (7). Vsa vprašanja o reorganizaciji CSD (uveljavljeni z dnem 18. oktobra 2018) so naletela na izrazito odklonilne odgovore glede smiselnosti, potrebnosti, povečevanja ugleda stroke, uspešnosti, prijaznosti uporabnikom, zmanjševanju administrativnega bremena, zmanjševanju hierarhije odnosov itd.: centralizacija dela regionalnih CSD se respondentom izrazito ni zdela pozitivna.

Če zadnja slika kaže hkrati na lokaliziranost delokroga zaposlenih na CSD in njihovo pozitivno vrednotenje takšne lokalne zamejenosti v delovnem, izobraževalnem in organizacijskem smislu, ob hkratni zaznavi, da so državni nivoji in mediji tisti, ki so socialnemu delu izrazito nenaklonjeni, na drugi strani respondenti kažejo veliko

odločenost ostati v poklicu in razen v dveh primerih ne razmišljajo o opustitvi, prešolanju, odhodu v tujino in veliko strinjanje z oceno, da je družbena angažiranost in aktivistična nastrojenost za prakticirajoče socialne delavke vitalnega pomena. To se, najbrž ne čisto naključno, sklada z opažanjem Alice Salomon, ki sem ga v petem poglavju v knjigi navedla kot moto: ženske, ki se karierno ukvarjajo s socialnim reformatorstvom (ali se vsaj trudijo za socialne spremembe), kažejo veliko, vsocializirano zavzetost za tako početje. Verjetno zato, ker v zahodnem svetu tako rekoč ni ženske, ki ne bi imela patriarhalistične izkušnje; zelo verjetno pa je tudi, da so socialne delavke vendarle večinoma ene izmed tistih ljudi, ki imajo posebno, v osebnost vraslo nagnjenje k empatiji, kar spet potrjuje anketni rezultat, ki pravi, da si respondentke ne predstavljajo in ne želijo spremembe poklica.

Spomnimo še, da je, kot sem navedla v petem poglavju te knjige, na koncu ankete 5 respondentk izkoristilo možnost podaje znakovno neomejenega pisnega mnenja o stanju socialnega dela na CSD. Najbolj izčrpen zapis se (tokrat v lektorirani različici) glasi:

Meni se samo zdi, da bi bilo treba socialno delo na neki drugačen način približati ljudem, sploh v ruralnem okolju. Na način prek primerov dobrih praks. Npr. socialno delo so oskrbovalke pomoči na domu, ki prihajajo k vašemu očetu vsakodnevno, zaradi česar je lahko še doma. Socialno delo so strokovne delavke, ki pomagajo pri reševanju težav, ko ste v hudi stiski, itd. Na poklic socialnega delavca se gleda kot na »nebodigatreba« v naši družbi, predvsem pod trenutno vladajočo oblastjo (to se vidi po njihovem diskurzu, že vseskozi je slab položaj v plačnih razredih itd.). Nikjer nismo omenjeni, če pa že, pa izključno takrat, ko je kaj narobe. V času epidemije ni nihče izpostavil socialnih oskrbovalk, ki so vseskozi na terenu in oskrbujejo ljudi na njihovih domovih, v drugem valu oskrbujejo tudi okužene s covidom.

Mnenje potrjuje rezultate zaprtih vprašanj v anketi, ki so naslavljala področja dela respondentk in respondentov: prevladovanje administrativnih del in ravno toliko »pravega« socialnega dela, da se ohranja frustracijski krog ritma smiselno-nesmiselno; z besedami ekonomskega antropologa Davida Graeberja (2018: pogl. 4),³ ki

3 Ta članek uporablja elektronsko izdajo, v kateri paginacija variira in je citirane pojme/odlomke mogoče identificirati zgolj z oznako poglavij.

citira sociologinjo A. R. Hochschild⁴, bi lahko rekli, da imajo socialne delavke dvojno obremenitev »čustvenega dela«: prvič, kadar so v neposrednem stiku z uporabnikom in dejansko opravljajo svoj poklic, v katerem so usposobljene tudi, da uravnavajo in ozaveščajo svoj empatični stres pri delu z uporabniki; in drugič, ko jih sistem prisiljuje v verjetje, da je izpolnjevanje tipskih odločb tudi smiselno delo, kar vsaj občasno zahteva tako ali drugačno čustveno in intelektualno pretvarjanje.

Zaprošeni dnevnik: nekaj zapisov

Gradivo, pridobljeno od sogovornic, ki so po navodilih pisale dvotedenski vabljeni dnevnik, potrjujejo to temeljno, frustrirajočo shizmo: ena piska je za 9 zaporednih dni lahko zapisala samo en stavek: »Izdajam odločbe ZUJPS.« Druga piska dnevnika navaja:

Danes je bil dan za položnice. Koliko časa in energije mi vzame, predno to spravimo v red. Čas mi vzame nekaj, kar sploh ni moje delo. Hecno. Ampak nekako je obveljalo, da vedno na koncu preletim skozi. In valda ... nikoli ne štima. Tri dni prej se jezim, na koncu pa naredim, kar je treba in to je to. Sicer pa se večino svojega delovnega časa ukvarjam s stvarmi, ki so daleč od strokovnega dela. Organizacija, računovodstvo, pravne zadeve ... Včasih sem na terenu, v hiši uporabnika in padem kar v stisko, ker se mi tako zelo mudi naprej. V njem pa vidim, kako zelo potrebuje družbo, nekoga, kogarkoli. Meni se pa tako zelo mudi.

Frustracijski krog časovne stiske pri delu z uporabniki, prezaposlenost z opravili, ki nimajo zveze s poklicem, mešanico formaliziranih in neformalnih odnosov v kolektivu ista piska dnevnika označi takole:

4 V članku z naslovom *Emotion work, feeling rules, and social structure*, American Journal of Sociology 1979, 85/3, str. 551–575. Hochschild kot *emotion work* označuje prisilno vedrino in kooperativnost uslužbencev, na primer v odnosu do strank v poslovalnici, ki sta zaigrani, vendar ju delodajalec zahteva. Graeber sam to rabo širi na vsakršen trud, da bi zaposleni v *bullshit jobs* (slovenski prevajalec Graeberjevega dela se je odločil za slovenjenje »bulšihiti«, prim. <https://www.bukla.si/knjigarna/druzbene-vede/ekonomija/bulsihti.html>) lahko konstruirali svoje preživetveno početje kot smiselno in izpolnjujoče, kar je raba, ki sem jo v tem prispevku uporabila.

In kaj je najbolj žalostno? Gledam kake svoje sodelavke, brez občutka za ljudi, popolnoma. Kljub temu da so formalno soc. delavke. Počasi obupujem. A hkrati nimam pojma, kaj bi sicer počela v življenju. Pa se načeloma resnično ne sekiram ... ampak potem pa pride kak dogodek, ki te popolnoma iztiri. In potem se resnično vprašam, ali je še vredno. A po drugi strani, kot piše zgoraj, ni dela, ki bi si ga v življenju bolj želela opravljati.

Anketna vprašanja, ki naslavljajo zadnji problem, namreč lastno pozicijo in odnose v kolektivu, so med tistimi, ki so povrnila najbolj ambivalentne odgovore: vse projicirane stalnice razmer v delovnem kolektivu (možnost izražanja lastnega mnenja; delovna avtonomija; hierarhičnost odnosov v kolektivu; podpora vodstva pri delu itd.) decidirano kažejo na to, da te relacije niso stabilne, konsistentno negovane in samoumevne: večina odgovorov na celo serijo teh podvprašanj je vrnila večinske odgovore »pogosto«, »včasih«, kar kaže na to, da je stalnost in stabilnost teh relacij v percepciji respondentk in respondentov podvržena znatnim nihanjem; z nekaj humorja bi rekli, da je ta stalnost priložnostna. Prav taka gibljivost temeljnih razmerij, ki utelešajo smisel in namen kolektiva je znamenje, da gre za odnose in vzdušje, ki v temelju funkcionira na način srenje, ne delovnega kolektiva.

Poklicna samouresničitev in idealna organizacija poklica: vinjetna metoda

Na podlagi orisanih domnev in nastavkov za interpretacije smo nato zastavili serijo kratkih (enournih) intervjujev s prakticirajočimi socialnimi delavkami, ki vključujejo vodstveni kader na različnih stopnjah hierarhije ustanov socialnega dela v Sloveniji. V intervjuje smo sistematično vključili dve projektivni postavki, ki sta bili intervjuvanki, intervjuvancu ponujeni kot možen scenarij izhoda iz sicer obče zaznane »brezizhodnosti«, ujetosti v spiralne kroge, v mentaliteto »nič ni mogoče narediti«:

- Če bi ustanovo državnega socialnega dela (sistema CSD) ločili od ministrstva za delo in socialo tako, da bi mu zagotovili večjo operativno in finančno razpolagalno pravico, na primer v obstoječi pravni obliki javne agencije,⁵ menite, da bi bila to rešitev?

5 Zakon o javnih agencijah (ZJA) iz leta 2002 določa javno agencijo kot statusno obliko osebe javnega prava (Čl. 1), ki se ukvarja s specialističnim področjem družbenega življenja v javnem interesu, pri čemer je potrebna posebna

- Če bi zaznani razkorak med »teorijo« socialnega dela in »prakso« v poklicu, ki je prepoznana kot relativna neuporabnost in nerelevantnost znanja, pridobljenega na fakultetnem študiju socialnega dela, reševali s posebnimi usposabljanji o lokalnih socialnih razmerjih, ali bi to prakticirajoče socialne delavke boljše opremilo za poklic? Sedanja zaznava je, da prakticirajoče socialne delavke z leti izdelajo lastno, okolici prilagojeno metodologijo in pristop k uporabnikom.

S tema vprašanjema, kontekstualno različno ubesedenima v posameznem intervjuju, smo torej sogovornici, sogovorniku ponudili razmislek o dveh izmed nabora zaznanih temeljnih problemih funkcioniranja ustanove socialnega dela v Sloveniji tako, da smo jima v presojo ponudili možne obstoječe alternative/rešitve. Tako smo zadovoljili metodološkemu pogoju, da vinjeta ne sme vključevati fantastičnih ali neobstoječih scenarijev, in da sogovornica, sogovornik svoje videnje problematike, razmišljanje o njej in proaktivno stališče izrazi s pretehtavanjem ponujenega hipotetičnega scenarija.

Ena od oseb – sogovornic z dolgoletno prakso v CSD (ki je tam začela delati pred kakimi 20 leti) se je z nostalgijo spominjala tedanjih CSD kot središč ustanove socialnega dela in svojih starejših kolegic in mentoric, ki da so bile vir bogatih izkušenj in znanja. Menila je med drugim, da bi bilo treba administrativno delo ločiti, ali celo dislocirati iz CSD, in dati v roke ljudem, ki so zaposleni kot administratorji; v povezavi s tem je na prvo vinjetno vprašanje odgovorila takole:

Če bi izhajali iz tega, da forma lahko spremeni vsebine, potem bi bila neka neodvisna javna institucija, agencija, na mestu. Že tako socialno delo ne čuti nobene povezave z ministrstvom; kjer jo čuti, je v tistem delu, kjer gre za imenovanja direktorjev CSD, in podobno. ... /Socialne delavke/ ministrstvo občutijo samo kot nekakšno grožnjo. ... Na ministrstvu si želijo ohranjati status quo. Država ima interes, da socialno delo nadzoruje ... gre za začaran krog. Če bi bilo mogoče, da bi bilo socialno delo neodvisno, ne agent države, bi bilo smiselno /spremeniti organizacijsko formo ustanove socialnega dela/.

neodvisnost od politične sfere (npr. javna agencija za atomsko energijo, javna agencija za knjigo, javna agencija za znanstveno raziskovanje), področje dela pa se uredi s specifičnim zakonom. Smisel agencije kot pravne oblike je torej zagotovljena strokovnost in politična neodvisnost. Dostopno na: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO2024>.

Vendar je sogovornica izrazila tudi pomisleke glede uspešnosti take povečane institucionalne neodvisnosti socialnega dela, kar je utemeljila s kulturnozgodovinskimi in mentalitetnimi argumenti: omenjala je zgodovinsko utrjeno katoliško mentaliteto, utrjene mreže poznanstev in funkcioniranja takih poznanstev, mentalitetno neprebojnost in posledično ogroženost vsake pozicije neodvisnosti ustanov, torej svoje iz prakse izvirajoče videnje srenjskih odnosov

Druga vinjeta je bila ubesedena kot problem nizke prostorske mobilnosti v Sloveniji iz razloga zaposlitve. Iz podatkov je razvidno, da se socialne delavke večinoma zaposlujejo v domačih krajih ali krajih nedaleč od doma in da predvsem zaradi odsotnosti podpore za selitve (stanovanjska politika, kadrovska/slужbena stanovanja, pomoč pri zagotovitvi stanovanja za geografsko premeščen kader) niti ne iščejo zaposlitev nekje daleč od rojstnega kraja/kraja bivanja. Kot kontrast je bila omenjena policija, ki izvaja politiko prostorskega rotiranja kadra prav zato, da policistka, policist nimata predznanja/predsodkov o ljudeh, med katerimi delata zato, ker jih poznata, in da ne pride do koruptivnega ravnanja. Odgovor je bil takle:

Mogoče ni vedno najbolj pametno poklicno delati /kot socialna delavka/ v domačem kraju. Vsaka se sama pri sebi odloči, kaj to zanj pomeni. ... Sama sem se enkrat v karieri odločila za zaposlitev stran od doma zato, da ne bi delala v domačem kraju, da ne bi poslušala težkih zgodb svojih sosedov. Na nekaterih področjih /socialnega/ dela je bolje delati zunaj svojega domačega kraja, kjer vse poznaš. ... Da imaš bolj strokovno držo, da si manj vpleten, da ne poznaš zgodovine družine za tri generacije. V majhnih krajih je poznavanje zgodovin družin pomenilo oviro za tako družino. ... Kot socialna delavka si kontaminirana, če poznaš od prej neke zgodbe. Mogoče bi bilo treba kaj reševati zakonsko, ker /profesionalna/ etika očitno ni dovolj močan okvir.

Čisto vse osebe – sogovornice, prakticirajoči socialne delavke in delavci, s katerimi smo opravili pogovore, so jasno artikulirali navedeni frustracijski krog: poskusi, da bi se kaj spremenilo, so obsojeni na neuspeh, včasih se ustavijo daleč pred vrhom hierarhije, včasih pa izzovejo škandal in terjajo visoko profesionalno in osebno ceno za pobudnico, pobudnika. Vse osebe – sogovornice so poročale o periodični izgubi »vseh iluzij«, o trenutkih, ko kaka zamisel, kak premik znova obudi upanje na spremembe in ponovno izjalovitev. Vsi tudi

jasno prepoznavajo, da gre za ohranjanje *statusa quo*. Na vprašanje, kdo *status quo* ohranja in komu je to v interesu, večinoma menijo, da gre za splošne, utrjene družbene odnose in mentaliteto: »Slovenci smo taki«, pač, »nič se ne da storiti«.

Druga stalnica v teh kratkih intervjujih je bilo entuziastično omenjanje »čudovite mentorice«, ki so jo vprašane, vprašani imeli, ko so v poklic vstopali. Da jim je ta personalna metoda predaje izkušnjskega strokovnega znanja pomenila najbolj bistveni del usposabljanja za praktično socialno delo, zelo prepričljivo kaže na to, da so razmere v poklicu organizirane na način, tipičen za ženske oz. feminizirane poklice, kot sem jih orisala v prvem prispevku v tej knjigi, v katerih je tesno sodelovanje para delavk enota prenosa znanja, tehnik in veščin, ki v tem smislu ohranjajo strukturo transmisije znanja, zgodovinsko tipičnih za predmoderne cehovske obrtne poklice.

Nekaj provizornih zaključkov

Projekt, katerega rezultate sem nujno shematično in po vsebinskem in interpretativnem obsegu omejeno predstavila z nekaj izseki iz naberanega gradiva in nekaj metodološkimi prijemi, ki smo jih uporabljali, seveda v nobenem smislu ni izrecno aplikativen. Vendar so prav tematsko definirani izseki iz raziskovalnega procesa tisti, ki navajajo k premisleku o možnih aplikativnih zaključkih, čeprav provizornih.

Vprašanje, ali je znamenita triada zavez do uporabnika, države in stroke še relevantna, je mogoče zastaviti v drugačnih in širših okvirih od tega, ki sem ga izbrala v pričujočem prispevku. Vendar je mogoče zapisati kot opombo, da trend iliberalizacije zahodnih demokratičnih držav (pregledno o tem gl. Shafir, 2021) vsaj drugo zavezo postavlja v povsem nove okvire, za katere ni več samoumevno, da je razvito in učinkovito socialno delo še vedno v interesu države in njenih političnih in kapitalskih elit. Se pa kljub temu postavlja vprašanje, kako bi bilo mogoče vsaj v sklopu okleščene socialne države optimizirati delo na CSD-jih (na katere se naša raziskava večinoma omejuje), da bi se premostili ali odpravili procesi birokratizacije, usihajočega časa in priložnosti za socialno delo s posamezniki in skupnostmi po strokovni metodologiji in bi se prekinil opisani krogotok frustracij.

Če nekoliko konkretiziram zaključke nekega drugega poglavja v tej knjigi in ga podvržem projekciji vinjetne metode, bi bila na primer vzpostavitev analitske službe na ravni regionalnih CSD, ki bi

iz obravnavanih primerov, ki jih že tako registrirajo v računalniških bazah, sestavljala sistematično sliko socialnodelovnih problematik in posegov v letnem okviru: s tako sistematično bazo podatkov, ob vsem dolžnem spoštovanju do zakonskih in strokovnih meril anonimizacije in varovanja zasebnosti, bi mrežo CSD skozi zbirne podatke osmislili, omogočili finančno in delovno planiranje in mrežo opremili z dolgoročnejšim družbenim smislom. Na ta način bi bilo mogoče na podlagi akumulacije podatkov tudi oblikovati lokalne in regijske ter nacionalne, večletne akcijske programe, ki bi kako identificirano razširjeno problematiko posebej naslavljali. Ideja meri na dejstvo, da profesionalna avtonomija v primeru socialnega dela ne pomeni le avtonomnega odločanja in ukrepanja v vsakem primeru uporabnikov, temveč sistematično opremljenost za sinhronizirano ciljno akcijo, katere namen je organiziran napor za doseg kake specifične socialne premene.

V povezavi s tem je tudi problematika lokalnega kadrovanja v CSD. Tiste socialne delavke, ki izvirajo iz nemudnega ali širšega bližnjega domačega okolja, in tudi tiste, ki pridejo od drugod, imajo problem na isti premici: prve imajo problem familiarnosti z okoljem, druge pa z njegovo tujostjo, kar enim in drugim ponuja enak izhod, zgolj z izkušnjami pridobljeno, na osebni ravni izvedeno prilagoditev, tj. usvojitev improviziranih, idiosinkratičnih metod vzpostavljanja in vzdrževanja profesionalnih odnosov z uporabniki, ki so v večni ogroženosti, da bodo meje profesionalnosti tako ali drugače prestopili. Veljalo bi razmisliti o dodatnem področju izobraževanja socialnih delavk in delavcev v sklopu fakultete, strokovnih izpopolnjevanj ali obojega, ki bi slušateljstvo seznanil s sociologijo lokalitet, sociologijo srenjske skupnosti in morda še s splošno kulturno zgodovino lokalitete, v kateri delajo.

Viri

- Alexander, C. S., & Becker, H. J. (1978). The use of vignettes in survey research. *Public Opinion Quarterly*, 42(1), 93-104.
- Alok, Swati. *Vignette methodology: an illustration form conflict research*. V: Gupta, Shaheen (ur.), 2019.
- Azman, Hazita in Mahanita Mahadhir. Application of the vignette technique in a qualitative paradigm. *GEMA online Journal of Language Studies*, 2017, 17/4, str. 27-39.

- Finch, Janet. Research note: The vignette technique in survey research. *Sociology*, 21/1, str. 105-114.
- Greaeber, David. *Bullshit jobs*. Simon and Schuster, 2018.
- Gupta, Manish in Mussrrat Shaheen (ur). *Qualitative techniques for workplace data analysis*. Business Science Reference, 2019.
- Hughes, R. (1998). Considering the vignette technique and its application to a study of drug injecting and HIV risk and safer behaviour. *Sociology of Health & Illness*, 20(3), 381-400.
- Hughes, R., & Huby, M. (2004). The construction and interpretation of vignettes in social research. *Social Work & Social Sciences Review*, 11(1), 36-51.
- Kohlberg, L. (1981). *Essays on moral development: The philosophy of moral development*. Harper & Row.
- Puzanova, Zh.V. in A. G. Tertyshnikova. The study of social representations by the vignette method: a quantitative representation. *RUDN Journal of Sociology*, 2017, 17/3, str. 306-316.
- Rossi, P. H., & Anderson, A. B. (1982). The factorial survey approach: An introduction. *Measuring Social Judgments: The Factorial Survey Approach*, 1-24.
- Schoenberg, N. E., & Ravdal, H. (2000). Using vignettes in awareness and attitudinal research. *International Journal of Social Research Methodology*, 3(1), 63-74.
- Shafir, Michael. Illiberalism and antisemitism under post-communism. *Holocaust — Studii și cercetări*, 2021, XIII/14.
- Staub-Bernasconi, Silvia. Social work and human rights—linking two traditions of human rights in social work. *J. Hum. Rights Soc. Work* (2016) 1:40-49.
- Šumi, Irena. Znanost v Butalah: prigodna vektorizacija slovenske postkolonije. V: Kolšek, Katja (ur.), Gregorc, Tomaž (ur.). *Prihodnost znanosti: neoliberalizem, univerza in politika sodobnega znanstvenega raziskovanja*. Novo mesto: Goga, 2011. Str. 194-231. Zbirka Anagoga.
- Šumi, Irena. Unable to heal: debate on the national self in post-socialist Slovenia. V: Hudson, Robert (ur.), et al. *After Yugoslavia: identities and politics within the successor states*. Houndmills; New York: Palgrave Macmillan, cop. 2012. Str. 153-181.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124-1131
- Wallander, L. (2009). 25 years of factorial surveys in sociology: A review. *Social Science Research*, 38(3), 505-520.

Dom za socialne delavce v Mostah. Ljubljana, junij 1962.
Foto: Edi Šelhaus, hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije,
inv. št.: DE1161/11.

»Nikjer nismo omenjeni, če pa že, pa izključno takrat, ko je kaj narobe«: medijska podoba poklica socialnega dela v Sloveniji

Irena ŠUMI

Utrinek iz preteklosti: nemoč socialnega dela

Leta 1975 je v številki 7-8 revije Naša žena socialna delavka Jelka Škorc priobčila prispevek, naslovljen *Meje socialnega dela*,¹ v katerem je v tonu, ki niha med obupom in ogorčenjem, najprej orisala povod za članek:

Pogosto med ljudmi slišimo očitke, da socialna služba podpira le pijance in lenuhe, štiti huligane in barabe, obenem pa pušča v nemar resnične socialne probleme, ki jih porajajo neurejene življenjske razmere, starost, bolezen in revščina. Posebno radi ljudje posežemo po časopisih in revijah, ki nam postrežejo s senzacionalnimi članki o tem, kako je neka starka teden dni ležala mrtva v svojem stanovanju, preden so jo odkrili, kako so v bolnišnico sprejeli podhranjenega otroka, ker so ga starši grobo zanemarjali, kako je pijani mož ubil ženo in so štirje otroci postali sirote, in podobno. Skoraj vedno je na koncu takih sestavkov podčrtan očitek – kje je bila »sociala«, da se take stvari dogajajo.

V svojem prispevku želim z nekaj primeri iz prakse prikazati tudi nemoč socialne službe, katere poslanstvo je v Ustavi (Ur. l. SFRJ št. 9/74) ter Zakonu o socialnem skrbstvu (Ur. l. SRS št. 39/74) tako jasno zapisano, vendar tako težko izvedljivo.

Avtorica v nadaljevanju prinaša kratke opise primerov iz prakse: prvi govori o možu in očetu, ki je neznano kam odpeljal svoje tri

1 Zahvaljujem se kolegici mag. Tanji Buda, ki me je opozorila na članek in mi ga posredovala.

male otroke. Izkazalo se je, da »gre pri možu za psihopatsko osebnost«. Socialne delavke so posredovale, zakon se je razvezal, vendar sta ločenca ostala skupaj v stanovanju, ki je po ločitvi pripadlo ženi, ker žena »ni mogla razvezanemu možu priskrbeti najpotrebnejšega prostora, kot to določa zakon«. Nasilje se je nadaljevalo, dokler moža niso odpeljali v psihiatrično bolnišnico, vendar so ga tam že naslednji dan odpustili »z utemeljitvijo, da je psihopatska osebnost, ki ne pride v poštev za zdravljenje«, čeprav je dan pred tem preiskovalni sodnik menil, da mož ne spada v zapor, ampak »kot bolnik v bolnišnico, ne more pa mu odrediti zapora brez kazenske ovadbe«:

Tako čakamo vsak dan na katastrofo, ki ga bo morda z velikimi žrtvami spravila za zapahe. In kaj lahko tu stori socialna služba drugega, kot da ženi daje moralno oporo, možu najde primerno službo, če jo bo pripravljen sprejeti, mu pomaga ustvariti take življenjske razmere, da bo čim bolj umirjen. Naj /socialna služba, op. I. Š./ odda otroke v varno okolje v rejniško družino ali zavod, s tem pa oropa urejeno ženo za nekaj najlepšega v življenju – za materinstvo in vzgojo, otroke pa za dom, ki ga nihče ne more nadomestiti?

Sledijo še druge zgodbe: o mladem moškem, starem 23 let, ki je zaradi »duševne prizadetosti invalid 1. kategorije«. Zaposliti se ne more, Demonstracijski eksperimentalni center v Ljubljani je poln, »kako naj Marku povemo, da je odrinjen na rob družbe in mu nimamo česa ponuditi«?

Sledi zgodba o veliki družini, ki ne more pridobiti stanovanja, večjega od 14 kvadratnih metrov, ker so iz neznanih razlogov vedno na dnu liste solidarnostnega stanovanjskega sklada. Starejši otrok ima vedenjske in čustvene težave, žena pričakuje tretjega otroka: »Kmalu bo prijokal na svet tretji otrok (prekinitev nosečnosti zaradi zdravstvenega stanja žene ni bila dovoljena), ki v lastnem domu ne bo našel prostora zase.« – Sledi zgodba o šestletni Urški, ki je

izvenzakonski otrok duševno prizadete matere, ki živi na majhni kmetiji s svojimi prav tako prizadetimi starši in sestro. Otrokov oče je očetovstvo priznal in se kasneje z materjo poročil, živi pa še vedno ločeno od nje v precej oddaljenem kraju, ker ga ženina družina noče sprejeti medse.

Družina živi v nepopisni nesnagi, Urška je nekomunikativna, ob nagovoru »samo apatično zija vate. Po zunanjem videzu je sicer zdrav, normalen,

celo lep otrok, nemogoče pa je ugotoviti njegove mentalne sposobnosti, ker ne kontaktira.« Angažirala se je tudi že patronažna služba, a brez uspeha. Socialne delavke so poskušale animirati Urškinega očeta, a zaman, ker »ne zna uveljaviti svoje volje«. Potem so otroka poskusno peljale v šolo, a »Ko je vstopila v razred, je dobila pravi histerični napad in se oklenila matere tako, da je bila edina možnost spustiti jo domov.« V dilemi, ali naj sprožijo postopek odvzema starševskih pravic in otroka odvzamejo, so se socialne delavke obrnile na psihiatre, ki so zdravili Urškino mater, toda »dobili smo odgovor (citiram dobesedno): glede vzgojne sposobnosti matere se načeloma ne bi mogli opredeliti«. Še več:

Pred dvema mesecema pa se je Urški pridružil še novorojen brat, kajti noben zakon ne preprečuje rojevanja otrok, ki nimajo najosnovnejših pogojev za življenje in razvoj. Koliko takšnih bratov in sestra bo Urška še dobila?

Petletna Irena živi v rejniški družini že od šestega meseca starosti, njena mamica, ki je odraščala v »hudo neurejeni družini z očetom alkoholikom, materjo, ki je bila težak nevrotik, v velikem pomanjkanju«, je imela komaj 16 let, ko jo je rodila:

Ne da bi končala osnovno šolo, se je zaposlila, se po malem vdala alkoholu in zahajala v moško družbo, kjer je iskala nadomestilo za izgubljenega očeta. Nasedla je enemu od neodgovornih moških in rodila Ireno, ki svojega očeta ne bo nikoli poznala.

V sklepnem razdelku članka Škorc obžaluje, da »ena organizacija dela mimo druge«, in ponovi izhodiščno misel: iz predstavljenih primerov je razvidno, kje so omejitve socialne službe, kaj lahko stori, »kje pa je nemočna,« in dodaja:

Socialno delo ni rutinsko delo, ki se ukvarja z dodeljevanjem denarnih pomoči, kot si marsikdo predstavlja, pač pa je reševanje najbolj zapletenih človekovih osebnih in družbenih problemov, zahteva osebno zrelost, razsodnost, elastičnost, strokovno usposobljenost in odgovornost delavca, ki ga opravlja. /.../ Moj namen ni bil v tem članku opravičevati premajhno uspešnost socialne službe ali braniti se pred očitki javnosti na račun našega dela, temveč opozoriti bralca na kompleksnost problematike, načine reševanja in na ovire, ki nas onemogočijo, kakor tudi na to, da vseh neuspehov ne bi pripisovali malomarnosti socialnega delavca.

Od časa tega zapisa je minilo pol stoletja. Ne gre dvomiti, da bi maršikdo, ne le socialne delavke, te zgodbe zdaj prepoznal kot na moč podobne tistim, s katerimi se socialno delo ukvarja tudi zdaj, vključno s frustracijo, ki veje iz članka. Z nekoliko humorja bi lahko celo rekli, da problemi uporabnic, uporabnikov socialnega dela očitno ostajajo v okvirih železnega in nepreseženega repertoarja, da pa je morda najbolj vidna sprememba v besedišču, ki ga je Škorc uporabila pri zapisovanju jedrnatih, grozovitih zgodb, ko ga primerjamo z današnjo politično korektno, v evfemizme zavito strokovno govorico o duševnem zdravju, zasvojenostih ter medpartnerskem in družinskem nasilju.

Še ena opazna razlika je med tedaj in zdaj: Škorc je namreč živel in delala v času, ko je bilo mogoče tak članek popolnoma pričakovano, upravičljivo skleniti s samozavestno moralno jasnostjo in vrednostno klenostjo, četudi na račun senzibilnosti do »barab, pijancev in občinskih revežev«, kar je v socialistični moralni shemi pomenilo delomrzneže in alkoholike:

Odgovornost za človeka je odgovornost družbe in posameznika, zato je dolžnost vsakega izmed nas izpolnjevati jo. Osvojiti moramo miselnost, da socialna služba dela za človeka v stiski, ne pa za barabo, pijanca ali občinskega reveža, in da smo kreatorji in soustvarjalci socialne politike in družbenih razmer vsi ljudje. Šele s tako miselnostjo bodo senzacionalni članki v revijah izgubili vrednost, socialna služba pa bo dobila svoje pravo mesto v družbi in somišljenike, ki se bodo ob branju takih člankov vprašali: ali tudi jaz lahko storim kaj dobrega za sočloveka?

Zadnje vsekakor priča, da je bila zgodovina napadov na socialno delo, ko je Škorc napisala svoj časopisni prispevek, že utrjena praksa, ne pa morda kako redko in izjemno dogajanje. Struktura tega dogajanja, kot jo razberemo iz frustrirano jeznega tona zapisa, je bila obremenjena s paradoksom: v zaključku avtorica svoje bralstvo opomni: »odgovornost za človeka je odgovornost družbe in posameznika, zato je dolžnost vsakega izmed nas izpolnjevati jo«, s čimer svoje bralstvo opomni na brezprizivni socialistični moralni imperativ, po katerem so vsi ljudje odgovorni za dobrobit vseh, hkrati pa kot predstavnica ene državne ustanove izraža frustracijo zaradi drugih državnih ustanov – policije, sodišč, bolnišnic, solidarnostnih stanovanjskih skladov, ki delajo »ena mimo druge«. Tik pred citiranim sklepnim odstavkom Škorc namreč takole zapiše svojo racionalizacijo jedra težav:

Socialno službo danes še vedno tarejo veliki kadrovski in prostorski problemi (posebno v manjših občinah), preobremenjenost, kar še dodatno zmanjšuje njeno učinkovitost. Ne smemo pa mimo dejstva, da je bilo s pomočjo te službe rešenih že ogromno število takih in drugačnih socialnih problemov, ki pa jih kaj radi prezremo.

Menim, da je socialno delo v današnjem času še vse premalo upoštevano in povezano z drugimi dejavnostmi, ki skrbijo za človeka. Potrebno bi bilo večje sodelovanje s šolami, zdravstvenimi ustanovami, sodišči, delovnimi organizacijami ter skupno dolgoročno načrtovanje dela, da se ne bi dogajalo tako kot danes, da ena organizacija dela mimo druge.

Škorc torej razgrinja način (dis)funkcioniranja družbene strukture, ki jo še zdaj zlahka prepoznavamo; razlika je pač v tem, da zdaj družba in država nimata vgrajene doktrine o obvezni solidarnosti, na katero je bilo tedaj mogoče apelirati, in da razmere, ki povzročajo težave klienteli socialnega dela, niso več v lastniški in nadzorni kontroli države, ampak so večinoma privatizirane, na primer podjetja, ki so v zasebni ali pretežno zasebni lasti, ali sistemsko osamosvojene, kot so sodni sistem, ki ima normativno zagotovljeno neodvisnost od državnega izvršilnega aparata. Kar zlasti ostaja enako, pa je prepoznavna državnih ustanov socialnega dela kot krivcev za neustrezno reševanje razmer. Škorc glede primera male Urške navaja, da »Na center dobivamo anonimna pisma o nemogočih razmerah in z vprašanji, zakaj ne storimo ničesar za tega otroka«; dandanes se to okrivljanje izraža v veliko manj inhibiranih, *ad personam*, izrazito mizoginih formulacijah: če je bilo socialno delo pred pol stoletja kot ustanova države obtoženo premalo učinkovitega dela, je zdaj v delu, ki je še vedno ustanova države, deležno zaničevanja predvsem zato, ker je pretežno naseljeno z ženskami.

Izbor, metode in cilji medijske analize

Ni naključje, da je Škorc v svojem prispevku iz leta 1975 kot prvi primer v članku opisala nasilje v družini, v kateri je kot realistična razrešitev situacije, ki jo je sprožil nasilen mož in oče, grozil odvzem otrok. Očitno so to natanko tiste situacije, ki so tedaj, in še zdaj, izzovejo največ škandaliziranja javnosti po tem, ko mediji take zgodbe senzacionalizirajo v zavedanju, da jim bodo prinesle večjo branost, večjo gledanost, več klikov, več denarja.

Tako situacijo smo kot pomembno okoliščino umeščanja socialnega dela v družbi zaznali, ko smo načrtovali projekt, v sklopu katerega je bil opravljen nabor medijskih prispevkov o socialnem delu, ki ga to poglavje predstavlja. To besedilo prinaša analizo izbora tega materiala, ki odgovarja na nakazano vprašanje: Kako je strukturirana javna (ne)naklonjenost do socialnega dela, ki določa t. i. javno podobo poklica? In drugič: V kolikšni meri gre za mizoginijo, ker je socialno delo pretežno poseljeno z ženskami, v kakšnih kontekstih se izkaže in kaj razkriva o družbenem funkcioniranju? V razpravi bom nadaljevala in povezala nastavke premislekov, ki so v tej knjigi predstavljeni v poglavju *Socialno delo, ta ženski poklic*.

V raziskavi smo izvedli kliping za obdobje 10 let pred začetkom empiričnega dela na projektu, torej za okroglo obdobje 2010–2020. Izbrali smo zlasti tiskane medije, ki imajo v zajetem obdobju že vsi po vrsti tudi spletne izdaje, in sicer proporcionalno glede na lokacije, ki jih prvenstveno pokrivajo (lokalno vs. nacionalno), in tip žurnalizma, ki jih določa: dnevno časopisje velikih naklad, lokalno časopisje dnevniškega tipa, revije-periodike, ki so večinoma tedniki, in za potrebe kontrolnega fonda vpogled v objave na družbenih medijih (FB, X – bivši Twitter). Kliping smo naredili v aplikaciji OneNote.

Za osnovne informacije o ustroju medijske pokrajine v Sloveniji smo vzeli celo vrsto ekspertnih in statističnih virov o lastniški strukturi, nakladah, branosti in prodajnosti, še zlasti poročilo Državnega zbora RS iz septembra 2020, naslovljenem Mediji v Sloveniji – tržni deleži in lastništvo.² Temeljne konture poročila navajajo:

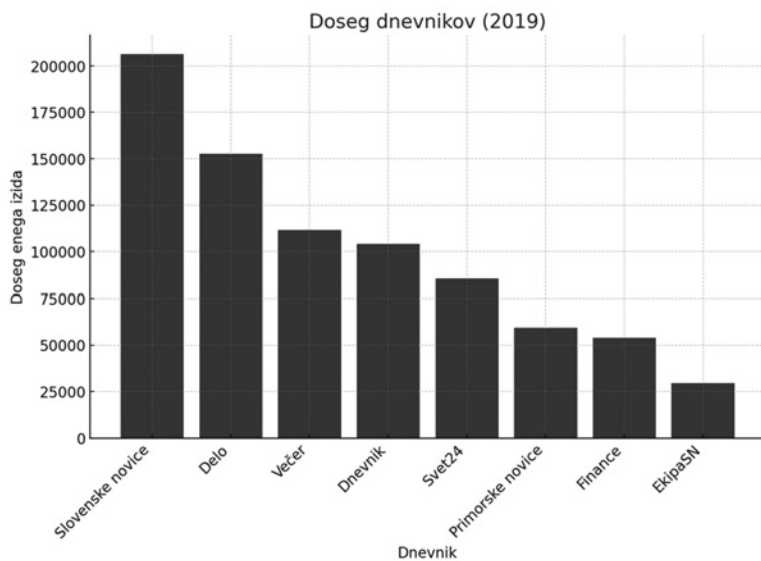
Raziskava branosti in bralcev leta 2019, ki jo izvaja Valicon, je pokazala, da tiskane izdaje vseh dnevnikov dosežejo 421.700 bralcev v populaciji od 15 do 75 let. Toliko jih prebere vsaj eno tiskano izdajo dnevnikov v času izida. Priloge vseh dnevnikov in časopisov dosežejo 632.600 bralcev, ki v času enega izida v roke vzamejo vsaj eno prilogo. Časopisi in revije dosežejo skupaj 1.213.700 bralcev vsaj enega časopisa ali revije (brez prilog) (STA). Po podatkih Mediane 65 % bralcev v starosti od 15 do 75 let bere tiskano ali digitalno izdajo dnevnih časopisov (Mediana). (str. 2)

2 Avtorja sta Nina Zeilhofer in Benjamin Zajc, poročilo je dostopno na: https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2020/Mediji_v_Sloveniji_-_trzni_delezi_in_lastnistvo.pdf.

Podatke iz poročila o dosegu posameznih tiskanih medijev, dnevnikov in tednikov, smo ekstrapolirali v naslednja grafa:

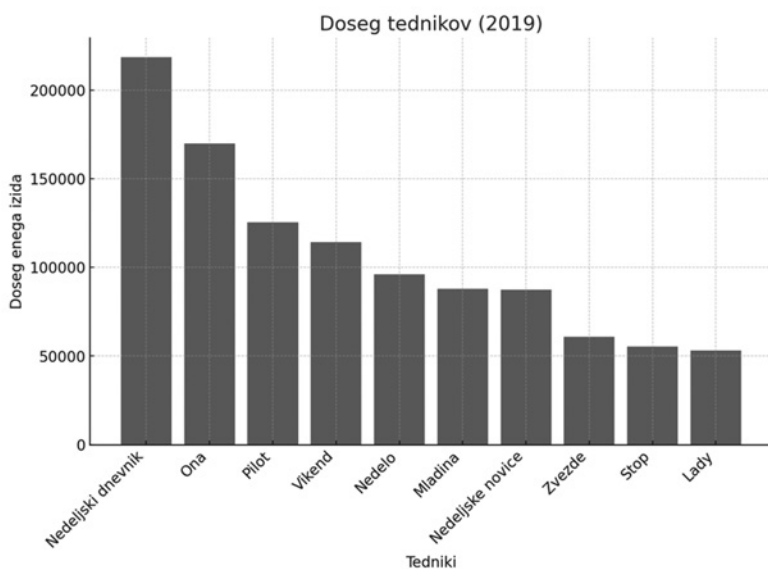
Slika 1:

Doseg dnevnikov (2019). Vir: Poročilo DZ RS, sept. 2020

Slika 2:

Doseg tednikov (2019). Vir: Poročilo DZ RS, sept. 2020

Vse te časopisne publikacije ne glede na naklade/branost seveda s svojimi uredniškimi politikami in podloženimi nazorskimi in političnimi stališči targetirajo različne populacije. Zaradi namena medijske raziskave v našem projektu, ki ni bil v ugotavljanju največjih naklad, pa tudi tržnih deležev in lastništva ne, ampak v ugotavljanju razpona nastrojenosti glede ustanove socialnega dela, smo se odločili za naslednji razpored:

- dnevniki: Dnevnik in Delo. Oba dnevnika sta v medijskem prostoru dojeta kot »resna časopisa«, ne nazadnje tudi zaradi svoje dolge tradicije, in se tudi samopredstavljata kot privrženca visokim standardom faktografske natančnosti in novinarske objektivnosti;
- tedniki: Mladina, Demokracija. Medtem ko Mladina velja za odločno »levi« tednik, ki goji javno podobo kritičnega, celo prebojnega novinarstva, je Demokracija konservativen medij, ki je po zvrsti v razvedrilnem žanru, vendar goji določeno kritično zaskrbljenost o različnih družbenih tematikah;
- regionalni/lokalni časopisi: Dolenjski glas, Večer. Oba v svojih regijah, na Dolenjskem in na Štajerskem, dosejata široko branost in sta orientirana predvsem k sporočanju lokalnih novic in tematik, ki zadevajo velike družbene skupine v regiji: podeželsko kmečko prebivalstvo, novice iz lokalnega trgovinskega, proizvodnega, kulturnega sektorja, in to materijo organizirata prvenstveno po občinskem ključu.

Poročilo DZ RS 2020 o regionalnem tisku ne govori, vendar smo ga v raziskavi dodali v vednosti, da so centri socialnega dela lokalno pomembna in javnosti močno izpostavljena ustanova države. Medtem ko so podatki o nakladi, tržnih deležih in lastništvih prav gotovo pomembni za razumevanje formacije različnih nazorskih/političnih perspektiv na katerokoli družbeno tematiko, nam v sklopu našega namena ne bi bilo mogoče branosti tega ali onega medija neposredno prevajati v kakršenkoli pomenljiv izid glede odnosa tega bralstva do javne podobe ustanove socialnega dela. Nismo tudi želeli količinsko preverjati odnosa tega bralstva po kaki vrednostni lestvici od pozitivnega do negativnega, kot to lahko ugotovljajo medijske analize na podlagi reprezentativnih ali holističnih vzorcev. Nasprotno, iskali smo vrste in sloge poročanja in mnenj o ustanovi socialnega dela in povode, upravljanje in ciljno sporočanje o dogajanjih okrog

socialnega dela, ki sproža t. i. medijske senzacije in valove močno angažiranih odzivov bralstva in javnosti sploh na take dogodke, ki so jim pač dostopni skoraj izključno prek medijskega posredništva. Z drugimi besedami, način, kako medijsko sporočanje odjemalcem sporoči faktografijo in potek kakega takega dogodka in kako jim implicitno ali eksplicitno ponudi interpretacijsko pot in končno presojo o dejstvih in akterjih v dogajanju in njihovih deležih odgovornosti za potek in razplet dogodkov, je tisto, kar smo se namenili dokumentirati in analizirati.

V nadaljevanju bom izbor iz tega gradiva, omejenega na objave dnevnika Delo, predstavila v treh interpretativnih kategorijah:

- poročanje o rutinskem delu ustanov socialnega dela, predvsem centrov za socialno delo, pri čemer je težišče zgodb redna, nizkokrizna interakcija med centrom za socialno delo, uporabniki in drugimi akterji;³
- poročanje o srednje- in visokokriznih dogajanjih znotraj ustanove socialnega dela v kakršnemkoli kontekstu;
- poročanje o visokokriznih dogajanjih, pri čemer je socialno delo eden od akterjev in dosežejo medijsko senzacijo v kategoriji reševanja težav v družinah.

Omejitev na en medij, Delo, last korporacije, ki ima ob častitljivo starem dnevnem časopisu tudi celo vrsto prilog in revijalnih publikacij in najbolj obširen arhiv tiska v Sloveniji,⁴ sem se za potrebe tega zapisa omejila zato, ker sem pri prebiranju in sortiranju naborov iz vseh naštetih medijev opazila, da je v obseženem desetletnem obdobju prispevkov iz druge kategorije približno enako kot tistih iz tretje. Omejila se bom na obdobje med letoma 2010 in 2019: prvi

3 Projekt je že v prijavi najavil, da se bomo pri zbiranju gradiva po vseh najavljenih metodah držali omejitve na delo in personal, pretekli in sedanji, zgolj centrov za socialno delo, ker so bili v časovnem okviru, ki ga je raziskovalni načrt postavil (desetletje pred slovensko osamosvojitvijo do 2020), in so še vedno osrednja institucija socialnega dela pod okriljem države.

4 Te publikacije so: Nedelo, Slovenske novice, Nedeljske novice, Onaplus, Sobotna priloga, Ona, Odprta kuhinja, Delo in Dom, 50 Plus, Vikend, Suzy, Polet. Ima tudi sekcijo podkastov in spletno stran ter arhiv v angleščini. Delov arhiv obsega okrog 10 milijonov enot časopisnih izrezkov iz svojega in drugega časopisja in revij. Spletni arhiv dLib ima arhivirane vse številke dnevnika Delo od leta 1959 v RIS, ki so berljive v aplikaciji EndNote. Pri zbiranju gradiva smo se omejili na spletne objave na podlagi mesečne naročnine.

datum ustreza projektno določeni startni časovni točki, drugi pa ima dva mejnika: dne 15. aprila 2019 je začel veljati družinski zakonik, sprejet leta 2017, v celoti, kar je pomenilo, da se je na ta dan pristojnost centrov za socialno delo (dalje: CSD) pri odločanju o odvzemu otrok prenesla na sodišča, CSD-ji pa morajo po novem zagotoviti strokovno navzočnost pri odvzemih:

CSD bodo morali urediti tudi delo zunaj uradnih ur. Potrebovali bi tudi dovolj specializiranih izvršiteljev, posebej strokovno usposobljenih za prisilne izvršbe, v katerih so vključeni otroci, saj so to zanje grozljive izkušnje in je zato nujno, da imajo ljudje, ki jih izvajajo, ustrezno znanje za varovanje njihovih interesov, da se prizadetost ublaži.

Sodišča naj bi starše, proti katerim se izreče ukrep, napotila v brezplačne terapevtske programe za izboljšanje starševskih kapacitet, ki naj bi jih vodili CSD. (Barbara Hočevar, 15. 4. 2019)⁵

Konec leta 2019 je prinesel tudi pričakovanja o skorajšnjih ukrepih glede pandemije covid-19. Od leta 2020 do zdaj sta najpogostejši tematiki v dnevniku Delo, vezani za socialno delo, dolgotrajna oskrba in osebna asistenca.

Kaj centri za socialno delo počnejo vsak dan

Leta okrog letnice 2010 so zaznamovale posledice svetovnega finančnega zloma, ki se je v ZDA dogodil pozno v letu 2007, izbruhnil pa v letu 2008. Arhivski prispevki v Delu potrjujejo splošne in strokovne zaznave in analize (gl. npr. Perko, Tršelič Selan, Kajzar, 2014; Damjan, 2013), da so se občutne socialne posledice, še posebno brezposelnost, v Sloveniji pokazale leto do dve za tem in se omilile šele okrog leta 2015. To, kar so zaznali in reševali CSD, je bila predvsem množična brezposelnost; ob vsem pa se je začelo tudi uvajanje nove računalniške programske opreme za obračunavanje in nakazovanje socialnih transferjev, kar je povzročilo veliko preobremenjenost centrov in precejšnje nezadovoljstvo med prejemniki. Leta 2011 se je kriza brezposelnosti še stopnjevala. Direktorja CSD-jev Radovljica in Jesenice sta komentirala takole:

5 Ta format navajanja citatov iz časopisa Delo bom uporabljala v celotnem besedilu, ker gre vedno za isti vir: avtor/ica, datum.

Za območje zgornje Gorenjske je značilen tudi visok delež starejšega prebivalstva (nad 65 let), pri čemer še posebej izstopa Bohinj, pravi Miloša Kos Ovsenik, direktorica CSD Radovljica. Pogosto opažajo, da družine minimalno presegajo cenzus za pridobitev denarne socialne pomoči in se znajdejo v finančnih težavah, ko je treba kupiti šolske potrebščine, ozimnico ali kurjavo.

Prejemniki denarnih socialnih pomoči so brezposelne osebe, vse bolj pogosto tudi zaposleni, ki jim plače ne zagotavljajo socialne varnosti, in upokojnenci z nizko pokojnino, ki zlasti pozimi ne zmorejo poravnati vseh stroškov, pravi Božo Pogačar, direktor CSD Jesenice in dodaja, da za zdaj ne kaže, da bi se razmere v kratkem času izboljšale. Vzporedno s povečevanjem števila denarnih socialnih pomoči se povečuje tudi druga problematika: spreminjajo se moralne norme, več je nasilja na vseh nivojih, alkoholizma, narkomanije, našteva Pogačar. (Blaž Račič, 28. 4. 2011).

Tedanji krizni minister dr. Ivan Svetlik je uvedel preživitve za otroke v rejništvu, ki so se nakazovale na posebne, na novo odprte račune:

Novo Celje pri Žalcu – Poleg nove določbe, da bo odločanje o odvzemih otrok in njihovi namestitvi v rejniške družine preneseno iz centrov za socialno delo (CSD) na sodišča, predlog za starše otroka rejenca uvaja obvezno preživitvo ter s tem vsaj delno poplačilo za izvajanje rejniške dejavnosti v proračun, je pred približno 700 udeleženci sedmega srečanja rejniških družin Slovenije v Novem Celju pri Žalcu včeraj pojasnil minister za delo, družino in socialne zadeve Ivan Svetlik. Preživitva, ki jo bosta plačevala starša otroka v rejništvu, bo prihodek državnega proračuna, iz katerega bodo razlika do določene višine oskrbnine za rejenca nakazovali na poseben otrokov račun. Za ta namen ga bo odprl otrokov skrbnik. Prenos odločanja o odvzemih otrok in njihovi namestitvi v rejništvo na sodišča po besedah Ivana Svetlika pomeni, da bodo CSD tudi od zdaj lahko odločali o nujnem odvzemu in namestitvi otrok v rejništvo, vendar za največ šest dni. Takoj po uvedbi takega ukrepa bodo morali sodišču v 48 urah predlagati izdajo začasne uredbe, drugače bo ukrep prenehal veljati. (An. B., STA, 28. 9. 2010).

Kriza s programsko opremo in sestavljanjem baz podatkov vseh prejemnikov socialnih transferjev se je začela leta 2012, že leto prej pa kriza z varstvenim dodatkom, ki so se mu upravičenci začeli množično

odpovedovati, ker je bil spremenjen v posojilo, ki je bremenilo dediče upravičencev. Dne 23. novembra je Delo objavilo članek z alarman-tnim naslovom »Socialni prejemki«:

»Z reformo skačemo v bazen brez vode.« Centri za socialno delo so tudi kadrovske neopripravljeni, a o tem javno ne smejo govoriti. Ljubljana – Na ministrstvu za delo zagotavljajo, da priprave na uveljavitev nove socialne zakonodaje potekajo po načrtih. Na 62 centrih za socialno delo, ki bodo od novega leta edini naslov za uveljavljanje socialnih prejemkov, povedo nekaj popolnoma drugega, zgolj neuradno.

Na centrih za socialno delo (CSD) uradnih izjav o zamudah pri pripravah ne dajejo, neuradno pa ne skrivajo zaskrbljenosti, celo panike. »Če bi javno povedal, kar mislim, bi se hudo zameril nadrejenim na ministrstvu,« je dejal eden naših sogovornikov. /.../ Na ministrstvu za delo v zapletih ne vidijo težave. Centre bodo do januarja prihodnje leto okrepili s 152 na novo zaposlenimi, pojasnjujejo. Večino od 92 sporazumov o prevzemu občinskih delavcev so že podpisali in prvih dvajset jih bo prišlo na centre decembra, preostali januarja. (Nevenka Žolnir, 25. 11. 2011).

Nekaj mesecev nato je tedanja informacijska pooblaščenka Nataša Pirc Musar javno zagotovila oster nadzor nad varnostjo baze:

Na ministrstvu za delo so ob današnji predstavitvi informacijskega sistema za odločanje o pravicah iz javnih sredstev zagotovili, da si bodo prizadevali za to, da bo težav čim manj. Gre za velik sistem, ki povezuje 37 podatkovnih virov in 22 institucij.

Prihodnji teden bodo na CSD opravili prvo inšpekcijo in preverili, kako sistem deluje. Pirc Musarjeva je pojasnila, da bodo preverili, ali je spoštovano načelo sledljivosti in ali so v sistemu res tisti podatki, ki jih dopušča zakon.

Kot informacijska pooblaščenka bo, kot pravi, nadzirala pravice do dostopa do podatkov in nelegitimne vpogleda v bazo podatkov. »Ne bom dovolila, da se po bazi pase firbec,« je zagotovila.

Kot pravi, si ne dela utvar, da se to ne bo dogajalo. »Vendar naj se vsi javni uslužbenci zavedajo, da bom redno pregledovala sledljivost v bazah,« je opozorila. Kot dodaja, je baza namreč zgrajena tako, da bo vsakdo, ki bo vanjo vstopil, pustil za sabo tudi sled. (Ni. Č., 12. 1. 2012).

Že teden dni nato je nastala kriza:

130.250 novih vlog na centrih za socialno delo. Centri izvajajo prednostno obravnavo vlog prosilcev, ki prvič uveljavljajo pravice na področju socialnega varstva. Ljubljana – Sekretarka na Skupnosti CSD Darja Kuzmanič Korva je povedala, da so delavci na centrih preobremenjeni. Veliko dela imajo tudi s spoznavanjem novega informacijskega sistema, ki je zaradi svoje kompleksnosti zelo zahteven projekt.

Z računalniško aplikacijo, ki so jo dobili šele prejšnji teden in na podlagi katere bodo socialni delavci odločali o dodeljevanju socialnih pravic, imajo na centrih še vedno težave, zato nalog ne morejo izvajati tako, kot si želijo, je povedala Darja Kuzmanič Korva.

Na ministrstvu za delo zagotavljajo, da bodo pomanjkljivosti odpravili in zagotovili nemoteno delo centrov. Od tega je odvisna tudi hitrost odločanja in ažurnost pri izdajanju odločb.

Če bi sistem deloval brezhibno, bi centri odločbe lahko izdali takoj, ko bi iz sistema prejeli podatke. Novi sistem je pod drobnogled vzel tudi informacijski pooblaščenec, ki preverja, ali so podatki v aplikaciji dovolj zavarovani, da ne bi nastale zlorabe.

Namestnica informacijske pooblaščenke Rosana Lemut Strle je za STA povedala, da so z rezultati zadovoljni. »Kar smo videli doslej, je solidno,« je dejala in dodala, da bo končna ocena znana konec januarja.

Na CSD so samo decembra prejeli 130.250 novih vlog, o katerih je treba odločiti po novi zakonodaji. Centri so vloge pregledali in v skladu z navodili resornega ministrstva določili prednostno obravnavo vlog prosilcev, ki prvič uveljavljajo pravice na področju socialnega varstva. /.../ Do konca lanskega leta je Zpiz prejel približno 9700 zahtevkov za odpoved pravice do varstvenega dodatka (približno 20,8 odstotka) in približno 1800 zahtevkov (13 odstotkov) za odpoved pravice do državne pokojnine.

Da ne bi nastajali večji zaostanki, delajo zaposleni na centrih čez polni delovni čas, direktorji pa so prerazporedili več strokovnih delavcev na začasno izvajanje nalog po novi zakonodaji.

Na vseh 62 CSD po Sloveniji so zaposlili tudi 81 »prenesenih« delavcev iz občin, hkrati poteka izbor za zaposlitev tako imenovanih informatorjev. Predvidoma jih bo 64, zaposlovali pa jih bodo od februarja dalje. (Erika Repovž, 20. 1. 2012)

Slab mesec zatem je Delo poročalo, da »Na centrih za socialno delo vladajo izredne razmere:«

Socialni delavci se vse glasneje pritožujejo, da so pritiski nanje preveliki in da v takšnih razmerah vse težje delajo. V uredništvo smo prejeli številne anonimne klice prestrašenih in prizadetih delavcev, ki so nam zaupali, da od njih zahtevajo nemogoče in da kljub čezmernemu delu ne bodo mogli izdati odločb (po nekaterih ocenah jih je okrog deset tisoč) v predvidenem času. Proces vnosa in pridobivanja podatkov z aplikacijo ISCS2 je namreč izjemno zamuden, saj aplikacija v delu, kjer se povezuje z Gursom, ne deluje.

Perica Radonič, predsednik sindikata centrov za socialno delo, je pojasnil, da socialni delavci dobivajo izpise iz Gursa o lastništvu nepremičnin in potem morajo to ročno vnašati nazaj v sistem, saj aplikacija sama tega ne naredi. Na nekaterih področjih imajo teh izpisov za eno osebo tudi do deset strani, kar vzame izjemno veliko časa. »Nesprejemljivo je, da se odgovornost za nastale razmere in za zamude, ki so nastale pri izdajanju odločb, prenašajo na zaposlene, ker smo na probleme že od oktobra lani opozarjali tudi na ekonomsko-socialnem svetu in dobili zagotovilo ministra Svetlika, da bodo problemi do konca januarja odpravljeni. (Erika Repovž, Anže Voh Boštic, 15. 2. 2012).

Še leta 2014 so se CSD-ji borili s posledicami finančne krize: Septembra so v Ljubljani ugotovili, da imajo denar za socialne transferje, vendar jih vsaj 1400 ljudem ne morejo izplačati:

Približno 1500 prejemnikom denarne socialne pomoči so banke zaradi dolgov, izvršb in drugih razlogov zaprle bančne račune, zato jim centri za socialno delo nimajo kam nakazovati ta denar, ki večini med njimi zagotavlja osnovno preživetje. Pri pristojnem ministrstvu so že pred enim letom napovedovali rešitev, a te še zdaj ni. /.../ Na MDDSZ so nam odgovorili, da še iščejo ustrezno rešitev za ureditev problematike tistih, ki prejema denar z uveljavljanjem pravic iz javnih sredstev in imajo izvršbo na svojih računih. /.../ Proučujejo več možnosti – izplačevanje prejemnikom na dom, možnost dviga sredstev na pošti ali pa predplačniške kartice. Vsekakor pa bo treba rešitev izbrati v postopku javnega razpisa. Kar zadeva »socialne račune«, še iščemo najustreznejšo možnost, ki bi bila tudi finančno najbolj sprejemljiva. Dokončne odločitve glede tega še nismo sprejeli,« še pojasnjujejo na MDDSZ. (29. 9. 2014).

Kot je razvidno iz prinesenih odlomkov, so pri teh problemih z rutinskimi deli avtorji/uredništva prispevkov dosledno naklonjeni CSD-jem in tam zaposlenim, celo tako, da izpostavljajo opresivne direktive, ki so jim zaposleni podvrženi – prepoved komuniciranja z javnostjo –, in da z novinarji govorijo pod pogojem anonimnosti, na primer. Dosledno se namreč izkaže, da so zagate in domnevne napake v delu CSD v resnici napake te ali one višje državne instance. Le v enem primeru iz novembra 2014 se je novinarka Erika Repovž izrazila nekoliko nenaklonjeno o vseh vpletenih instancah: šlo je za odločbe o štipendijah polnoletnih dijakov, ki so jih izdajali CSD-ji, v njih pa so bile v utemeljitvi dodelitve navedene vse podrobnosti finančnega stanja staršev. CSD-ji so pri pisanju odločb sledili zakonu, kar je potrdil tudi urad informacijske pooblaščenke, vendar so bile napake tudi v postopkih na CSD. »Ko morajo starši otrokom polagati račune« je naslov prispevka:

Brez privoljenja staršev dobijo otroci kar po pošti vpogled v vse njihove prilive v tekočem letu, vključno s plačo, regresom, honorarji, ipd., natančno pa je navedeno tudi stanje na tekočih in varčevalnih računih ter vse premično in nepremično premoženje v lasti roditeljev. /.../ Da so natančni podatki o finančnem in premoženjskem stanju navedeni zato, da lahko osebe preverijo, ali odločba temelji na pravih podatkih, so nam povedali tudi na ministrstvu za delo, kjer se očitno zavedajo, da se CSD-ji večkrat zmotijo. Zmotili so se tudi v primeru naše bralke, kjer so za dva njena otroka, v dveh različnih odločbah, ki sta jih sicer podpisala dva različna referenta, izračunali različni povprečni dohodek na osebo v (isti) družini. (Erika Repovž, 9. 10. 2014).

Zmeda, politična čudaštva in kazniva dejanja znotraj CSD

Kot rečeno je ta vsebinski segment prispevkov o socialnem delu v CSD približno enako obsežen in pogost kot tretji, ki obravnava krize v družinah in odvzeme otrok. Dogodki, ki jih opisuje, so po svoji razpoloženi do socialnega dela kot ustanove v različnih legah, kot bo videti iz odlomkov. – Najzgodnejša peripetija, ki je zaznamovala začetek obseženega obdobja in se vlekla vse v leto 2017, je bilo razkritje, da je uslužbenec CSD Šiška Ljubljana svoje

starejše uporabnice in uporabnike goljufal tako, da jih je prepričal, da so mu prepustili v upravljanje svoje premoženje, preden so šli v dom za starejše. Saga o M. O., pozneje identificiranega kot Matjaž Ogorevec, je v javnosti izbruhnila v septembru 2010, novica pa je podana v celoti:

Huda kršitev ljubljanskega socialnega delavca. Socialna inšpekcija je ob notranjem nadzoru Centra za socialno delo Ljubljana-Šiška ugotovila, da je uslužbenec M. O. zlorabil uradna pooblastila in na nezakonit način prišel do stanovanja, ki je bilo prej last njegovega varovanca. Primer je bil prijavljen policiji, uslužbenec pa odpuščen.

Ljubljana – Kot v sporočilu za javnost navaja direktor CSD Ljubljana-Šiška Miha Rotar, je center ukrepal 6. aprila, ko je prejel zapisnik socialne inšpekcije, iz katerega je bil razviden sum kaznivega dejanja. Takoj zatem so bila zaposlenemu odvzeta vsa pooblastila. Po postopku, izpeljanem glede na določila zakona o delovnih razmerjih, mu je 24. aprila iz krivdnih razlogov prenehalo tudi delovno razmerje.

CSD Ljubljana-Šiška trenutno pregleduje še druge strokovne zadeve, ki jih je M. O. vodil v času svoje 15-letne zaposlitve na CSD Ljubljana-Šiška, navaja direktor. Ob tem poudarja, da bo center tudi v prihodnje tesno sodeloval z organi pregona in socialno inšpekcijo, »saj ne sme biti nikakršnega dvoma o tem, ali je bil oškodovan še kateri uporabnik«.

O primeru je sicer danes poročal Žurnal24. Po navedbah časopisa je omenjeni uslužbenec delal na področju skrbništva, kar pomeni, da je delal z otroki in starejšimi, ki jim je delno ali stalno odvzeta pravilna sposobnost. Uslužbenec naj bi varovancu odvzel manjše stanovanje v Šiški, njega pa poslal v socialno varstvo. (Am.B., 8. 9. 2010)

Čez dve leti je Delo lahko poročalo o razvoju zadeve pred sodiščem:

Ljubljana – Ženski je center za socialno delo (CSD) Ljubljana Šiška pred leti postavil skrbnika, a je ta namesto v njeno korist, kot kaže, ravnal v svojo. Ker je najemnino od oddajanja njenega stanovanja menda pobasal v svoj žep, skuša ženska do svojega denarja priti po sodni poti.

Potem ko sta okrožno in višje sodišče zavrnila njeno tožbo zoper CSD in skrbnika, je tožničina pooblaščenka odvetnica Lucija Šikovec Ušaj zoper sodbi vložila revizijo. Kot je poudarila v njej, tožbeni zahtevek, s katerim zahteva 5007 evrov najemnine, ni klasični odškodninski zahtevek, temveč zahtevek zaradi neupravičene obogatitve. /.../ Šišenski CSD je duševni bolnici brez staršev in sorodnikov februarja 2001 za skrbnika postavil (zdaj že nekdanjega) socialnega delavca Matjaža Ogorevca za urejanje vseh njenih finančnih zadev, tudi oddajanje njenega stanovanja.

Dva meseca kasneje je kot skrbnik sklenil najemno pogodbo in oddal stanovanje družbi Prvi graden /.../ in med 2. februarjem 2001 in 21. oktobrom 2002 za varovankino stanovanje pobiral najemnino.

Najemnik mu je plačeval na roke, od tega pa ženska menda ni dobila niti (takratnega) tolarja. Oktobra 2002 je skrbnik stanovanje prodal zakoncema Zenkovič in v kupoprodajni pogodbi za prejem kupnine navedel kar svoj osebni račun, navaja odvetnica. /.../ Sicer pa proti Ogorevcu teče več (pred)kazenskih postopkov. Na ljubljanskem okrožnem državnem tožilstvu so zoper njega v letih 2010 in 2011 prejeli štiri ovadbe.

Leta 2015 je Delo poročalo o sojenju in nato obsodbi Ogorevca v tretjem primeru ter zaporni kazni. V tem primeru piske in pisci člankov niso napadali institucije socialnega dela, niti CSD; vztrajno so poudarjali hitro reakcijo inšpekcije. – Naslednja zgodba, ki se je tudi vlekla več let, se je odvijala v CSD Slovenj Gradec in okoli nje, zadevala pa je dolgotrajno in mučno izbiranje novega direktorja: kandidat, v povezavi s katerim so se dogodili zapleti, je bil najprej obtožen, da se je za direktorovanje po strankarski liniji kar dogovoril, še preden je bil prvi razpis. Svet zavoda je nato prvi razpis razveljavil:

/.../ Po neuradnih podatkih je med petimi kandidati za direktorja tudi vsaj ena kandidatka iz vrst zaposlenih na CSD, ki ima podporo sodelavcev ter izpolnjuje vse zahtevane pogoje. Vendar Balant pravi, da pri izbiri kandidata strokovna izobrazba, poznavanje in izkušnje s področja socialnega dela ne bodo odločujoči. »Strokovne zadeve opravljajo zaposleni strokovni delavci na CSD,« meni predsednik sveta zavoda CSD in ocenjuje, da mora biti direktor »predvsem dober vodja in motivator«, zato ni nujno, da je strokovnjak s področja socialnega dela. »Prav je, da se spozna na organizacijske zadeve

(Šumečnik je po izobrazbi diplomirani upravni organizator), na pripravo pravnih aktov, na pripravo načrtov dela in da pozna finančno poslovanje ter da zna ravnati z zaposlenimi.«

Razpisni kriteriji vsebujejo tudi strokovni izpit za socialnega delavca, ki pa ga Šumečnik ob objavi prvega (pozneje preklicanega) razpisa za direktorja še ni imel. Opravil ga je 13. decembra, še isti dan pa je bil objavljen ponovljen razpis za direktorja CSD. Če bo izbran Šumečnik, morebitne pritožbe neizbranih kandidatov Balanta ne skrbijo: »Prav gotovo bomo imeli takšno obrazložitev, da bo stala.« (Mateja Celin, 27. 1. 2014)

Poleti istega leta je v zgodbo vstopil slovenjegraški mestni svet. Kandidat Šumečnik, ki je bil v mestnem svetu »hkrati tudi predsednik komisije za volitve in imenovanja«, je na komisiji bizarno postal tarča ocenjevanja svoje osebnosti, kot poudarja naslov prispevka: »Soglasje Šumečnikovi osebnosti«:

Slovenj Gradec – Mestni svetniki so svojemu kolegu Juriju Šumečniku izrekli soglasje k imenovanju za direktorja CSD. Kot je pojasnila podpredsednica komisije, jih ni zanimalo ali in kakšne pogoje izpolnjuje, pač pa so »ocenjevali njegovo osebnost«. Ministrstvo je medtem od CSD zahtevalo celotno Šumečnikovo dokumentacijo, na osnovi katere bo izdalo soglasje za direktorja. /.../ Peter Slemenik (SD) je opozoril, da je svet zavoda že izbral direktorja in čeprav zaposleni temu nasprotujejo, si ne morejo sami izbirati, koga želijo za direktorja. »Tako v gospodarstvu, kot drugje, direktorja izbira lastnik.«

»Mi ocenjujemo, ali je Šumečnik kot oseba primeren za direktorja ali ne, o pravnih zadevah pa naj odločajo pravniki. Mi odločamo politično,« meni Aleksander Camlek (PS). »Podpiram kandidaturo prijatelja Jureta, ki ga dolgo poznam. Če bi o vseh kandidatih, ki smo jih imenovali ali jim podeljevali soglasje, toliko razpravljali, bi morda imeli tudi boljše direktorje,« je dodal Jože Vrabič (SD). Župan Andrej Čas pa je dejal, da je prav, da CSD čim prej dobi direktorja z vsemi pooblastili. Svetniki so nato soglasje izglasovali z le enim glasom proti. Z ministrstva so medtem zahtevali celotno Šumečnikovo vlogo, ki jo bodo preučili, preden ga potrdijo. Tako se bodo končno morali izreči tudi o njegovem izpolnjevanju pogojev, čemur so se doslej kljub več zahtevam vedno izognili.

Kandidat je bil 2. oktobra izbran, pristojni pa so pred tem pozabili imenovati novega v. d. direktorja do časa, ko bi izvoljeni kandidat nastopil direktorovanje, ker se je medtem prvonastavljeni v. d. direktorice mandat končal. Za Delo je povedala:

»Danes smo obglavljeni in očitno je svetu zavoda, ministrstvu in ustanovitelju vseeno. To je brezbrizni odnos do institucije. Pustiti jo brez vodstva, brez opozorila ali dogovora je nezaslišano.«

Zamenjava odgovorne osebe vključuje številne birokratske postopke, ki jih ni mogoče izpeljati v dnevu ali dveh. Glede postopka Šumečnikovega imenovanja se Čuješ Plešejeva pridružuje mnenju kolektiva: »Gre za degradacijo stroke, kar pa se ni zgodilo prvič.« (Mateja Celin, 2. 10. 2014)

Tik po koncu te zgodbe se je podobna kriza, le da z zapletenejšim obratom, dogajala v CSD Trbovlje. Februarja 2015 je Delo poročalo, da svet zavoda že tretjič v devetih mesecih po dveh neuspeših poskusih zaseda, da se odloči med prijavljenimi kandidati, vendar o prispelih vlogah noče nič povedati:

Da se je svet CSD po slabih izkušnjah z dosedanjih dveh razpisov za direktorja, ki sta sprožila burne odzive v javnosti, tokrat zavil v molk, je razumljivo. Znašel se je namreč pred težko preizkušnjo: o novem direktorju morajo odločiti isti svetniki, ki so si pred meseci že prislužili obtožbe o nepravilnosti v postopku izbire direktorja CSD, bili deležni obiska kriminalistov, se po drugem razpisu znašli v prijavi protikorupcijski komisiji, nato pa imeli še nesrečno roko z izbiro kandidatke za direktorico. Podprli so Barbaro Žgajner, bivšo poslanko SNS, Lipe in PS, sicer tudi članico sveta CSD, ki pozneje ni dobila podpore resorne ministrice Anje Kopač Mrak. (Polona Malovrh, 10. 6. 2015)

Čez manj kot dva meseca, 11. avgusta, je svet novega direktorja izbral že četrtič. Naslov prispevka je zelo poveden: »Center za socialno delo talec lokalne politike in molka oblasti. Četrti poskus imenovanja direktorja. Brez vodstva že slabo leto. Dvomi o strokovnosti svetnic. Ministrica za delo ne ukrepa: «

/.../ Vlogi za direktorja CSD, ki na direktorja s polnim mandatom čaka že slabo leto, sta, kakor sta potrdila za Delo, oddala oba

favorita za to funkcijo: Nasta Doberlet Bučalič, gimnazijska profesorica sociologije in znana okoljska aktivistka z opravljenim strokovnim izpitom, ter sedanji v. d. direktorja CSD Rok Zupanc. »Kar smo dosegli v času vedejevstva, me je le še utrdilo v prepričanju, da ponovno kandidiram. V tem času nam je spet uspelo povezati kolektiv in ustvariti tudi nekaj prihrankov,« je povedal Zupanc. Barbara Žgajner, tretja kandidatka, ki se je doslej dvakrat potegovala za direktorico, se na naše klice ni odzvala. Tako nismo mogli iz prve roke preveriti neuradne informacije, po kateri ji je menda novo zaposlitev, zdaj še za štiri ure, pomagal iskati strankarski kolega, ljubljanski župan Zoran Jankovič. (Polona Malovrh, 11. 8. 2015)

Presenetljiv obrat se je dogodil novembra istega leta:

Leto dni po odhodu direktorice trboveljskega Centra za socialno delo (CSD) Irene Grošelj Košnik v poslanske klopi SMC je Furs ugotovil, da ima CSD 27.000 evrov neporavnanih posojil in 46.000 evrov neplačanih socialnih prispevkov zaposlenim. Poleg tega so tri zaposlene na skrivaj zadolžile CSD.

Na kreditnih pogodbah in pod bilancami so tri imena delavk CSD, ki o skrivnostnih poslovnih odločitvah vedo več kot novi v. d. direktorja Rok Zupanc. Zupanca je namreč presenetilo obvestilo Fursa, da CSD bremenijo neplačani prispevki za nazaj, neplačani krediti in še drugi stroški. Čeprav je v CSD zaposlen že leta, ni vedel za tri kredite pri Delavski hranilnici po 40.000, 47.000 in slabih 38.000 evrov v času od 2012 do 2014. Na dveh kreditnih pogodbah sta podpisa Košnikove, ki je CSD vodila skoraj četrt stoletja, preden je kot popolna politična novinka kandidirala za poslanko SMC, in računovodkinje Nataše Perme Guzej. Tretji kredit je CSD najel lani s pooblastilom takratne v. d. direktorice Nataše Pavlovič. Obe sta še vedno zaposleni v CSD. /.../ Ministrica Anja Kopač Mrak je zgrožena: »Če drži, da niso plačevali prispevkov ali so prirejali bilance, gre za zlorabo pooblastil in zaupanja in kaznivo dejanje.« Na vprašanje, ali bo zamenjala članice sveta zavoda, ki jih imenuje MDDSZ, ni odgovorila. (Polona Malovrh, 15. 11. 2015)

Dodajmo, da so obtožbe o nepravilnostih po letu 2020 doletele še dve vodilni delavki CSD-jev: v maju 2022 je bila odstavljena direktorica CSD Ljubljana zaradi odpustitve zaposlenega predstavnika delavcev v svetu zavoda po glasovanju. Julija 2023 je bila odpuščena

pomočnica direktorice CSD Maribor, ki je nezakonito pomagala svojim sorodnikom do enkratne pomoči.

Eksplzivno: odvzemi otrok in prevpraševanje odločitev socialnih delavk

Februarja 2011 je Delo objavilo daljši članek Barbare Hočevar z naslovom »Preprečevanje nasilja v družini«, ki prinaša statistiko nasilja v družini za leto 2010:

Centri za socialno delo (CSD) so lani obravnavali 1928 primerov nasilja v družini, v katerih je bilo 2975 žrtev. Te so največkrat trpele psihično in fizično nasilje, ki so ga v več kot polovici primerov (1082) povzročili partnerji. /.../ Največ obravnavanih žrtev je bilo v starostnih skupinah od 26 do 45 let (1031) in od 45 do 60 let (526), prav tako je iz teh starostnih skupin največ nasilnežev. Vendar so bili med storilci tudi štirje otroci, mlajši od 14 let, 21 je bilo starih od 14 do 18 let. Nimamo jasnih rešitev, kako ravnati v teh primerih, saj pri njih ne moremo ukrepati enako kot pri odraslih. Ne moremo jih napotiti v krizni center, kjer so žrtve nasilja, je še povedala Darja Kuzmanič Korva. Ena od pomanjkljivosti zakona je prav to, da ni ustreznih rešitev za določene skupine ljudi, kot so invalidi in starejši ali mladoletni povzročitelji nasilja. Druga pomanjkljivost se kaže ob intervencijah, ko je treba ukrepati hitro, a se pri namestitvi otroka v varno okolje zatakne pri pridobivanju začasne odločbe. (Barbara Hočevar, 18. 2. 2011).

Že razhajanje pri prvih dveh številkah kaže na to, da v vseh primerih ni šlo za medpartnersko nasilje, ampak da so bili očitno vpleteni tudi otroci, saj je razlika med številom primerov in številom žrtev kar 1047. Kakšni so bili izidi teh primerov, koliko smrtnih žrtev, koliko izdanih ukrepov, v članku ni zapisano. Leta 2010 je novinar Matjaž Albreht za javnost identificiral še en problem pri reševanju posledic toksičnega družinskega okolja: institucionalni mlini pri reševanju situacije odvzetih otrok meljejo prepočasi. Opisal je primer, ki je nastal leta 2003, pa se je razrešil šele čez sedem let:

Leta 2003 je bila zaradi različnih razlogov, ki jih je ugotovil center za socialno delo (CSD), izdana začasna odločba o odvzemu otrok in namestitvev v rejniško družino. Ker vzroki za odvzem otrok niti

po dveh letih niso bili odpravljeni, je bila leta 2005 izdana dokončna odločba o odvzemu in prepoved stikov staršev z otroki. Temu je sledil predlog CSD o odvzemu roditeljske pravice.

Sodišče je v zadevi razpisalo sedem narokov, med njimi pa je bilo vloženih tudi več pripravljalnih vlog, ki jih je moralo sodišče posredovati predlagatelju v odgovor. Na predlog staršev je sodišče junija 2008 izdalo sklep o postavitvi izvedenca in zahtevalo plačilo predujma. Po skoraj štirih mesecih je sodišče ugotovilo, da predujem ni bil plačan, zato dokaza z izvedencem ni izvedlo, ampak je zahtevalo dopolnitev mnenja, ki ga je posredoval sodišču CSD. Potem ko je CSD mnenje dopolnil, je sodišče razpisalo nov narok januarja 2010. Na tem naroku je sklenilo, da se v postopek pritegne nov izvedenec, pooblaščenec CSD pa se je zavezal, da bo plačal predujem. Ker niti CSD predujma ni plačal, je sodišče razpisalo nov narok junija 2010, na katerem je sklenilo, da se dokaz z izvedencem ne izvede, in istega dne izdalo sklep o odvzemu roditeljske pravice.

/.../ Postopek se je zavlekel tudi zaradi ravnanja Centra za socialno delo Ruše, ki ni plačal predujma za izvedenca, s čimer se je postopek za odvzem roditeljske pravice podaljšal za skoraj pet mesecev. Sporna pa je tudi odločitev sodišča, da je izvedbo dokaza z izvedencem vezalo na plačilo predujma. Če je sodišče ocenilo, da je izvedba tega dokaza v otrokovo korist, potem bi ga bilo treba izvesti po uradni dolžnosti. Če pa izvedba dokaza za ugotovitev in opredelitev otrokove koristi ni bila potrebna, so bili vsi postopki imenovanja izvedenca in pozivanja k plačilu predujma nepotrebni in so pomenili le dodatno nepotrebno zavlačevanje sodnega postopka.

V enem primeru jeseni leta 2010 je šlo za sum spolnega nasilja nad triletno deklico, v nadaljevanju pa so se sprli kar delavci v socialnem delu med seboj. Ob razvezi sta se starša strinjala, da deklica ostane pri očetu, nato pa jo je mati, domnevno na spodbudo zaposlene na CSD Ravne na Koroškem, s tožbo zahtevala nazaj in jo tudi dobila. Oče je temu nasprotoval in trdil, da je dokumentiral poškodbe otroka, ki kažejo na spolno zlorabo. V tej točki sta v dogajanje posegla Matic Munc in njegova sodelavka Natalija Markač, zaposlena v zasebni svetovalni organizaciji. Munc, psiholog in bivši socialni delavec, je zaposlene v CSD Ravne na Koroškem obtožil nestrokovnega in pristranega dela:

»Že marca 2010 pa je tudi mati sporočila, da domneva sum spolne zlorabe, kot storilca pa navedla svojega očeta. Preiskava policije se je takrat končala v enem dnevu,« je na včerajšnji tiskovni konferenci povedal Matic Munc in dodal, da sta tako CSD kot policija prikrižila, da sta bila s sumom zlorabe seznanjena že tedaj. Markačeva pa je izpostavila, da je policijska preiskava 3 mesece stala. Decembra je slovenjegraško okrožno sodišče zavrnilo očetovo zahtevo po začasni odredbi, naj do zaključka policijske preiskave hči ostane pri njem, tudi na mariborskem višjem sodišču ni uspel. Čeprav je dokumentiral poškodbe, mu nihče ne dovoli predstaviti dokaze, verjamejo materi na besedo, sta poudarila predstavnika svetovalnice Akcija!

Med utemeljitvami sodišča, za zavrnitev začasne odredbe in torej, da se deklica lahko vrne k materi, pa se zdi Muncu sporna navedba, da je ženska zdaj v varni hiši, torej ne živi več z domnevnim storilcem. »V varno hišo namestijo žrtve nasilja. S strani koga je ona žrtev nasilja? Pred kom se je umaknila? Varna hiša je finta, da bi oče punčko predal. Nobena odločba ji ne preprečuje, da ne gre že naslednji dan nazaj domov,« je kritičen Munc. Zavrača trditve, da oče materi preprečuje stike z deklico, pristal je nanje pri njem doma ali na CSD, vendar se ona s tem ni strinjala.

Matic Munc in Natalija Markač zahtevata od politike, da se odzove, posebej od Katarine Kresal in Janka Gorška, sicer bosta objavila točno povezanost, kdo trguje z informacijami. Po njunih besedah je »krog znotraj policije sprivatiziran, obstaja sprega med CSD in policijo, isti ljudje spravljajo zadeve v predale«. (Barbara Hočevnar, 25. 1. 2011)

Čez dva dni je ista novinarka ponovno objavila članek o zadevi: odvetnik dekličine matere je Munčeve navedbe odločno zanikal:

Miran Kos, ki ostro zanika Munčeve navedbe, da je vplival na medije in razširjal neresnice o koncu zadeve, je v imenu svoje stranke proti dekličinemu očetu vložil več kazenskih ovadb: zaradi sumov kaznivih dejanj podajanja krivih kazenskih ovadb, odvzema mladoletne osebe in spolnega napada na osebo, mlajšo od 15 let. Hkrati je slovenjegraško sodišče pozval, naj izvrši že od junija 2010 pravnomočno sodbo o dodelitvi deklice materi.

Uvodoma je novinarka zapisala tole:

Zgodba triletne deklice iz Mislinje, ki jo je sodišče dodelilo v skrbništvo materi, oče pa je noče izročiti, ker sumi, da jo je dedek spolno zlorabil, je pretresla javnost. Zlasti obtožbe – najprej dekličinega očeta, potem pa še psihologa Matica Munca in Natalije Markač iz svetovalnice Akcija! – o slabem delu ravenskega centra za socialno delo, policije in sodišča so vzbudila veliko zgražanja. (Barbara Hočvar, 27. 1. 2011)

Nejasno je ostalo, nad čim natanko se je javnost zgražala: nad vsebino obtožb ali nad izrekalci obtožb. Tudi ni jasno, po čem je bilo sklepati, da je bila javnost ogorčena; res pa je, da je na spletu najti precej objav o primeru v vsakovrstnih medijih. Je pa Sonja Merljak februarja 2011 v Sobotni prilogi Dela napisala sestavek, v katerem je zavzela stališče, da dedek spolne zlorabe ni kriv. Očitno ji je odgovoril Munc, ki jo je obtožil, da je »salonska mrhovinarka«. V odgovor je napisala zelo prizadet spis, v katerem je Munca med drugim obtožila nelojalnosti do kolegic in kolegov:

Matic Munc je v članku Radi nas ne bodo imeli nikoli, ki je bil objavljen v Sobotni prilogi Dela 15. decembra 2007, izjavil: »Prijava, da nekdo zlorablja svojega otroka, moram resno vzeti. Sam vsakemu prijavitelju dam v podpis zapisnik, s katerim ga seznanim, da mora v skladu z zakonom govoriti resnico in da v primeru krive izjave kazensko in materialno odgovarja. Če CSD kasneje odloča na podlagi krive izjave, je stranka lahko kaznovana z zaporom do dveh let.« Tedaj je bil še zaposlen na centru za socialno delo Moste Polje; bil je tudi predsednik sindikata socialnih delavcev.

Takrat je, ko je govoril o kolegih iz CSD, tudi dejal: »Eni svoje delo opravljajo rutinsko, drugi so cinični. Nekateri strokovni delavci so pozabili biti ljudje.« (Sonja Merljak, 4. 2. 2011)

V letu 2014 so na Gorenjskem obravnavali kar dva medijsko zaznana primera odvzema otrok. V prvem primeru je šlo za komaj 16 mesecev staro deklico. Izredni inšpekcijski nadzor je ugotovil, da je strokovna delavka naredila

... hujše strokovne napake v postopku preverjanja sposobnosti in pripravljenosti družine, da na ustrezen način spremeni neposredno skrb in odgovornost za otroka. Strokovna delavka bo morala ponovno opraviti strokovni izpit in se vključiti v individualno supervizijo,

do takrat pa ne bo smela izvajati nalog s področja obravnave nasilja v družini in obravnave ogroženih otrok, je dejala Trčkova in dodala, da se obravnava družin na centru za socialno delo nadaljuje.

Po mesecu dni je bila deklita vrnjena materi, s položaja pa je odstopila direktorica CSD Radovljica, ker se je počutila objektivno odgovorno. – V Škofji Loki pa je inšpekcijski nadzor ugotovil, da CSD Škofja Loka v decembru 2013 ni naredil nobene napake v postopku odvzema sedmih otrok staršema, ki sta bila opisana kot nezaposlena, ki sta sebe in otroke držala na hudo omejeni dieti in bila zelo verna. Primer družine Šavli je postal medijsko slaven:

Odvzem vseh sedmih otrok družini iz Škofje Loke je lokalno okolje zelo pretresel, v širši javnosti pa se je, tudi zaradi pomanjkljivih informacij, ustvaril vtis, da je Center za socialno delo Škofja Loka (CSD) posegel le zaradi pretirane vernosti staršev. Vendar iz 12 strani dolge odločbe izhaja, da je CDS tako ravnal, ker so menda bili otroci ogroženi, saj bi se starši, če bi bili seznanjeni z možnostjo odvzema, lahko odzvali tako, da bi ogrozili življenje otrok. »Takšen očitek ni nikjer konkretiziran,« je že takrat za Delo povedal /odvetnik družine, op. I. Š./ Bošnjak. (Mitja Felc, Iva Ropac, 4. 2. 2014)

Po komaj mesecu dni so bili otroci spet doma:

Potem ko je ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve prejšnji četrtek razveljavilo odločbo škofjeloškega centra za socialno delo o začasnem odvzemu sedmih otrok, starih od dve do 13 let, je bil postopek njihovega vračanja v matično družino bliskovito izveden.

Neuradno je bilo določeno, da bi se otroci domov vrnili danes, vendar se je po usklajevanju staršev in CSD Škofja Loka to zgodilo že včeraj – vseh sedem otrok so iz treh rejniških družin starši s pomočjo starih staršev že pripeljali v domači kraj.

Novica o vrnitvi otrok je razveselila tudi bližnje sosede v Škofji Loki, kjer družina Šavli živi, in nekaj od teh je sedmerici pripravila dobrodošlico – pozdravni plakat na vratih njihove hiše.

O vrnitvi otrok je obveščena tudi njihova osnovna šola, ki so jo začeli obiskovati šele septembra lani – prej se je namreč pet šoloobveznih

otrok izobraževalo na domu –, nato pa šolanje nadaljevali na šoli, ki je bila najbližje rejniškim družinam, v kateri so ju namestili: starejše tri v eno, dvojčici v drugo, medtem ko sta najmlajša dva skoraj tri mesece preživela pri rejnikih v enem od gorenjskih mest. (Z. L., 5. 3. 2014)

Če je primer škofjeloških otrok sprožil pravi medijski vihar, to še vedno ni bilo prav nič v primerjavi z zgodbo t. i. velenjskih dečkov, imenovanih tudi koroška dečka, ki je v medijih in javnosti eksplodirala zadnje dni marca 2016, ko se je razkrilo, da je velenjski CSD, očitno brez vednosti starih staršev, dva otroka, stara tri in pet let, iz šole odpeljal k rejnikom. Mater otrok je v decembru 2015 ubil njen oče; po tem sta živela pri starših umorjene matere:

Dva dni po tem, ko je velenjski center za socialno delo iz vrtca v Slovenj Gradcu brez vednosti starih staršev in brez pojasnila v rejniško družino odpeljal tri in pet let stara dečka, sinova decembra umorjene matere, je v javnosti zavrelo.

Na družbenih omrežjih na več naslovih ljudje od vsepovsod podpisujejo peticije v podporo starim staršem, Mariji Otorepec in Ivanu Škrateku, ki sta za vnuka skrbela od tragičnega družinskega dogodka.

Njuni sovaščani iz Pameč pri Slovenj Gradcu, s predsednikom vaše skupnosti Andrejem Breznikom na čelu, so napovedali proteste, če odgovorni svoje odločitve nemudoma ne bodo spremenili v korist starih staršev.

V podporo babici in dedku pa se je danes pred slovenjegraškim centrom za socialno delo zbrala tudi peščica mamic, ki družino in razmere v njej dobro poznajo. Dve uri so z otroki vztrajale pred stavbo in čakale na izid pogovora med vodstvom centra in starimi starši, ki so mislili, da so jih v center povabili zato, da se bodo tam srečali z vnukoma. /.../ Odločitev o oddaji otrok v rejništvo so v centru sprejeli po tem, ko je slovenjegraški CSD odločil, da stara starša nista najbolj primerna za rejnika. Vnukoma sta omejevala stike z očetovimi sorodniki, odklonila sta tudi strokovno pomoč. S tem, da bodo za otroka poiskali rejniško družino, sta bila seznanjena. Izrazila sta željo, da želita biti o vsem obveščena in pomagati, da bo namestitev za otroka kar najmanj boleče. Rejniško družino sta želela spoznati, a sta si tik pred srečanjem premislila. Sledila je

odločitev centra, da premestijo otroka iz vrtca v rejniško družino, s pojasnilom, da stara starša nista pripravljena sodelovati. (Mateja Kotnik, Sonja Merljak, 1. 4. 2016)

Teden dni za tem odrejeni inšpekcijski nadzor v CSD Velenje ni pokazal nobenih nepravilnosti. Tedanja ministrica za delo in družino Anja Kopač se je v zadevi oglasila v trenutku, ko so se lokalni prebivalci organizirali v proteste (ki so se potem 11. aprila tudi zgodili in je okrog 200 zbranih med drugim zahtevalo odstop ministrice), in med drugim povedala:

Po besedah ministrice v nobenem primeru pristojni ne smejo razkrivati vseh podatkov. Ključno je vprašanje zaupanja javnosti v strokovne odločitve. »Vem, da je to osnovni problem, ampak moramo se zavedati vloge vsakega od nas. Prav je, da se razkrivajo nepravilnosti, prav pa je tudi, da se takrat, ko se ugotovi, da je stroka ravnala prav, stroko tudi zaščititi.«

S političnega vidika bi bilo ob vseh teh pritiskih javnosti njej najlažje reči, da je center ravnal napačno. A to bi bilo narobe, ker to ne bi bilo odgovorno.

Tu gre za stroko socialnega dela in jo je treba zaščititi, ker socialnim delavcem ni lahko. »Če mislite, da gre kdorkoli zvečer spat in se odloči, da bo vzel otroka, tega ni, to odločitev so sprejemali več mesecev. Socialni delavci so to družino spoznali še pred rojstvom teh dveh otrok, o katerih danes govorimo, in odločitev socialnih delavcev in vseh vpletenih je bila po njihovih zagotovilih strokovno premišljena. Zdaj je tudi socialna inšpekcija, ki ima distanco do konkretnega primera, ugotovila, da je bila strokovna in zakonita. Ne moremo drugega, kot da stojimo za to strokovno odločitvijo. So tudi druge instance in postopki in stari starši imajo možnost tudi na sodišču zahtevati, da se otroke dodeli njima. Nihče ne želi izključiti starih staršev, a pomembno je tudi, da stari starši ne izključujejo nikogar.«

Poudarila je, da stroka ni delala iz fotelja, kot je bilo slišati, in da so bili v proces iskanja rešitev vključeni tudi številni drugi strokovnjaki. »Strokovna delavka mi je zagotovila, da če ne bi bila tisočodstotno prepričana na podlagi strokovnega znanja in izkušenj, da je to v največjem interesu otrok, tega nikoli ne bi storila. Veliko je kritik nad

delom vseh institucij v državi, ampak počasi bomo morali graditi zaupanje, ker drugače ne bomo prišli nikamor. Centri imajo z zakonom opredeljene pristojnosti in posežejo, ko res ne gre drugače. Ne ugrabljajo otrok. Ampak situacija je taka, kot je. Želeli bi si, da bi bilo takih situacij, ko mora center poseči v družino, čim manj. Če ne bi bilo nobene, bi bilo najlepše vsem.« (Sonja Merljak, Mateja Kotnik, De. P., STA, 6. 4. 2016)

Čez dva dni se je mnenju, da CSD ni zagrešil napak, pridružila tudi tedanja varuhinja človekovih pravic. Njen namestnik je medijem razložil, da je imel CSD dve možnosti: za soglasje o oddaji otrok v rejo vprašati očeta dečkov, ali pa ugotoviti, da sta pri babici in dedku ogrožena. Poudaril je, da s tem očetu roditeljska pravica ni bila ne omejena ne odvzeta; to lahko stori le sodišče. In nadaljeval:

V tem delu predlagamo centru, da prouči, ali obstajajo pogoji za odvzem, ni na nas, da to ugotavljamo, vendar ocenjujemo, da obstajajo, ker je oče odvzel mater otrokom,« je dejal Dolčič.

»Po moji oceni ni primerno, da oče še naprej izvršuje roditeljsko pravico, zato bomo v nadaljevanju skrbno spremljali, kako se nameravajo vzpostaviti stiki. Iz dokumentacije smo namreč razbrali namige, da jih v centru hočejo vzpostaviti. To je sicer bolj strokovno kot pravno vprašanje, a menimo, da je treba najprej razčistiti pravna vprašanja in se o strokovnih odločati potem.«

Otroka sta bila po njegovih besedah ogrožena v situaciji, v kakršni sta se znašla, brez matere, z očetom, ki je v zaporu, pri starih starših. »Otroka se vzame samo takrat, ko je ogrožen njegov razvoj: to določa zakon. Otroka ne moreš vzeti kar tako. Kateri so razlogi za takšno odločitev? Tega vam tudi jaz ne bom povedal, čeprav lahko potrdim, da smo našli v dokumentaciji tehtne argumente, zakaj nista bila otroka dodeljena v rejništvo starim staršem. To vam lahko potrdim, ne bom vam pa povedal, kateri so to. Naj še to dodam: ni to starost in niso bivanjske razmere, kjer živita, to lahko potrdimo. Ne skrivamo, veste, ničesar. Skrivamo samo tisto, kar moramo skriti.« (Sonja Merljak, Š. P., STA, 8. 4. 2016)

V mesecu maju je upravno sodišče odločilo, da je bila babici otrok kratena pravica do družinskega življenja, hkrati pa izrecno poudarilo, da zakonitosti odvzema in ravnanja CSD niso obravnavali. CSD se

je na odločitev pritožil z argumentom, da otrok niso odvezli babici, temveč očetu.

Dne 14. junija se je Sonja Merlak odločila napisati nekaj pravnih pojasnil in odgovorov o zadevi, ker so se »v javnosti ... porodila številna vprašanja«. Očitno pojasnila niso zalegla; škandal se je razplamteval naprej, vrstile so se spletne peticije in nabiranje podpisov; dne 5. julija je direktorica velenjskega CSD odstopila s položaja po tem, ko je upravna inšpekcija ugotovila, da je CSD v postopku odvzema otrok kršil pravila upravnega postopka. Že maja je odstopil tudi direktor CSD Slovenj Gradec, ker CSD ni pravočasno obravnaval vloge za rejništvo, ki sta jo podala stara starša otrok. Njune tožbe so dosegle vrhovno sodišče, ki je junija 2016 dosodilo, da dečka ostane v rejništvu. Na ustavno sodišče sta vložili ustavni pritožbi obe strani v sporu, CSD in stara starša dečkov; obe je ustavno sodišče februarja 2017 zavrglo. Odvetnik starih staršev je napovedal vlogo na Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourgu, ki je tožbo v maju 2018 zavrnilo. Leta 2019 je ustavno sodišče ponovno prejelo pritožbo odvetnika starih staršev dečkov, ki je bila tokrat sprejeta v obravnavo, in odločilo dečkoma postaviti kolizijskega skrbnika. Oktobra istega leta pa je ustavno sodišče še razveljavilo odločitev upravnega sodišča glede skrbništva in celo zgodbo vrnilo v sojenje na prvo stopnjo. – Oče dečkov, ki je bil od leta 2015 v priporu, je bil na sojenju za umor žene v marcu 2017 »nepravnomočno obsojen« na 13 let zapor, kot je Delo poročalo dne 8. marca 2017 (Špela Kuralt). Javna tožilka se je pritožila na višje sodišče in ji je uspelo. V marcu 2018 je bil Romeo Bajde obsojen na 25 let zapor.

Epilog: nekaj premislekov

Naj najprej nanizam nekaj splošnih ugotovitev o medijskih tehnikah in slogih senzacionalizma (prim. Kalin Golob, 2003), ki jih je v prinesenih orisih in odlomkih mogoče identificirati, še posebej v opisanih medijskih viharjih okoli posredovanja socialnega dela v primerih, ko so bili otroci odvzeti staršem ali sorodnikom in nameščeni v rejniško oskrbo:

1. **Personalizacija kot tehnika reduciranja problematike.** Zgodbe, ki se medijem zdijo vredne objave, se najraje osredotočajo na posamezne primere, kar jih naredi čustveno nabite, namesto

da bi jih ustrezno kontekstualizirali s strukturnimi težavami in omejitvami možnosti reševanja situacij. V primeru velenjskih/koroških dečkov je nekaj pojasnil o zakonodaji in procedurah, kot smo pokazali, prišlo šele, ko so se okoličani v kraju dogodka organizirali za proteste.

2. **Čustvena dramatizacija:** Dogodki so učinkovito predstavljeni kot kriza ali škandal tako, da uporabljajo sentimentalno-poetične formulacije sporočil in variante besed, ali pa posebej ganljive, navadno »simbolične« slike. Teh seveda v poglavju nismo mogli reproducirati.
3. **Ostra polarizacija:** Novinarji zgodbo pogosto oblikujejo kot nekakšen boj med socialnimi delavci in drugimi državnimi ustanovami ter starši/sorodniki, namesto da bi raziskali in predstavili kompleksnost situacije. Vtis, da se nemočni posamezniki bojujejo proti mogočnim ustanovam pri bralstvu, sproža solidarizacija iz ogorčenja, socialne delavke, še posebej, če so ženske, pa so zaznane kot neusmiljene birokratke, ki razdirajo družine. Zaradi obče patriarhalne mizoginije je taka reakcija še potencirana, če gre za ženske socialne delavke, kajti seksistična dehumanizacija žensk se giblje na modulaciji med popolno idealizacijo (ženska – angel) in popolno demonizacijo (ženska – hudič) (prim. Šumi, 2024). Druga forma seksistične dehumanizacije žensk je v teh primerih vtis, da je socialna delavka zabita in nesposobna; enako ukrepanje moškega socialnega delavca z enakimi izidi nikoli ne bi bilo dojeno kot zabitost in nesposobnost. V primerih, opisanih v 3. kategoriji, novinarsko poročanje o otrocih nikoli ne poda niti kratkega povzetka o tem, kako je do situacije sploh prišlo, in zlasti nič o tem, kaj in kako se dogaja storilcu dejanja, ki je tragedijo povzročil: o tem so vedno napisani ločeni članki, čisto tako, kot da gre za dve povsem nepovezani zgodbi.

Naj rečem še, da je razburjenje javnosti v opisanih primerih, ki sem jih razvrstila v 2. in 3. kategorijo, močno potenciralo očitno resnici ustrezajoče poročanje novinarjev o tem, da socialne delavke in delavci niso smeli dajati izjav za javnost in da so bile javne izjave predstavnikov oblasti, kadar so jih podali, tako rekoč uničujoče nespretno in neprimerne. Izjem je v našem izboru v Delu samo nekaj člankov. Prvi med njimi je povzetek pogovora med novinarko Barbaro Hočevar in Darjo Kuzmanič Korva, sekretarko Skupnosti centrov za socialno

delo Slovenije, objavljen dne 29. marca 2011, z naslovom Ustanove ne morejo same rešiti težav ljudi. Uvodni odstavek se glasi:

Ob tako rekoč vseh družinskih tragedijah, ki so pretresle Slovenijo v zadnjih letih, so prizadeti, njihovi sorodniki ali sosedi slejkoprej s prstom pokazali na centre za socialno delo (CSD), češ da so vedeli za razmere v družini, a niso ustrezno ukrepali. Sami CSD opozarjajo, da bi si želeli imeti boljšo mrežo za zagotovitev varnosti žrtev nasilja v družini, vendar številnih pristojnosti, ki jim jih laiki pripisujejo, nimajo.

Sekretarka SCSD v nadaljevanju obrazloži, kaj socialne delavke lahko ponudijo odrasli žrtvi nasilja, če si to želi, in kaj otrokom, ki so bodisi sami žrtve ali so mu priče. Posebej pojasni, da socialno delo nima nobenih orodij prisile, ki se tičejo storilca:

Povzročitelji so različno odzivni. Na primer, na pogovor, na katerega jih povabi CSD po tem, ko jim policija že izreče ukrep prepovedi približevanja določenemu kraju ali osebi, se odzove večina. »Takrat jih CSD napotijo v programe, kjer bi jim pomagali, da se njihovo nasilno vedenje ustavi oziroma da se začnejo odzivati drugače. Vendar se jih naprej vključuje izjemno malo. Mehanizma prisile pa ni!« je poudarila sekretarka SCSD in dodala, da si želijo, da bi imeli boljšo mrežo za zagotovitev varnosti žrtev in več programov za delo s povzročitelji nasilja.

»Že več let opozarjamo, da bi bilo treba sprejeti ukrepe, s katerimi bi povzročitelja in žrtve usposobili za reševanje stisk in težav brez uporabe nasilja,« je dejala Darja Kuzmanič Korva. Po njenih besedah manjkajo tudi programi za reševanje težav z odvisnostmi od alkohola, drog in tudi od odnosov. »Ti programi so se pred časom že dobro razvijali, a na terenu opažamo, da jih je vedno manj, težave pa so vedno večje. Pomembno bi bilo, da bi sodišče lahko z ukrepom naložilo vključitev v določen program.«

Če te navedbe primerjamo zaključki, ki jih je v svojem revijalnem prispevku davnega leta 1975 v Naši ženi zapisala socialna delavka Škorc, ne moremo mimo vtisa o izredni podobnosti ocene sistemskih ovir, ki jih ima socialno delo pri svojem javnem ugledu in podobi, pa tudi v sestavi sistemov in ustanov, ki naj delujejo kot preventiva in sanacija vsakovrstnega nasilja v družini. Problem zgolj prostovoljne

udeležbe storilcev v programih socialnega dela po tem, ko je nasilje, ki je redkokdaj enkratno dogodek, zaznano in so posledice za žrtve dejstvo, pa kaže na neprebojno patriarhalno formacijo družbe, ki insinuira, da nasilje v družini ni razumljeno kot nedopustno in stvar ničelne tolerance, temveč zgolj nekakšna zapletena in tragična intimna dinamika med ljudmi v partnerskih in družinskih razmerjih. Sekretarka Kuzmanič Korva je imela še kako prav, da na tem področju hudo manjka uredbenih ali celo zakonskih premen.

Hkrati ponavljam misel iz uvoda: prispevki o dogajanjih v ustanovah socialnega dela sicer gotovo niso izzvali tako burnih reakcij bralstva kot tisti v 3. kategoriji, vendar so ravno zaradi tega pri bralstvu in v javnosti sploh učinkovito ustvarjali prepričljivo stabilno predstavo o tem, da je v ustanovah socialnega dela na kupe korupcije različnih vrst. V teh primerih odzivov predstavnikov oblasti v glavnem sploh ni bilo, kar postavlja vprašanje o tem, ali je napačno oblikovano in nespretno komuniciranje bolj ali manj škodljivo kot sploh nobeno komuniciranje.

Na dlani je torej, da bi socialno delo pridobilo bolj uravnoteženo podobo v javnosti, če bi vzpostavili naslednje:

- Proaktivno komuniciranje socialnih služb z mediji, tudi socialnimi na spletu, kar bi omogočilo ozaveščanje javnosti o njihovem delu zunaj kriznih trenutkov.
- Krepitev strokovne avtoritete socialnih delavk skozi vidnejšo javno navzočnost in ozaveščanje o njihovih kompetencah in omejitvah na delovnih področjih.
- Izobraževanje javnosti o zgodovini, vlogi in pomenu socialnega dela, da se zmanjšajo nerazumevanje in napačne predstave o poklicu.

Viri

Perko, Mitja, na Tršelič Selan, Alenka Kajzer (2014). Prilagajanje trga dela v Sloveniji v obdobju 2008–2013. *Ib Revija* 2-4/2014, str. 21–32.

Damjan, Jože P. (2013). Kriza Sloveniji odnesla že za 22 milijard evrov. *Damjanblog*, 22. 8. 2013. Dostopno na: <https://damijan.org/2013/08/22/kriza-sloveniji-odnesla-ze-za-22-milijard-evrov/>.

Kalin Golob, Monika. Stil in novinarski škandal (2003). *Teorija in praksa*, 40, 202003, str. 220–244.

Citirani in konzultirani časopisni članki po letih objave

2010

Šp.K. »Policija preiskuje domnevno zlorabo triletne dekllice.« *Delo*, 27. november 2010.

An.B./STA. »Huda kršitev ljubljanskega socialnega delavca.« *Delo*, 8. september 2010.

Damjana Stamejčič. »Rejencem po novem preživnina.« *Delo*, 28. avgust 2010.

2011

Barbara Hočevar. »Kdo skrbi za interes otroka?« *Delo*, 27. januar 2011.

Barbara Hočevar. »Neusmiljen boj za dekllico.« *Delo*, 25. januar 2011.

Erika Repovž. »Država bo lahko terjala lastnike za dano pomoč.« *Delo*, 21. november 2011.

Barbara Hočevar. »Šele januarja do socialne pomoči z enotno vlogo.« *Delo*, 10. maj 2011.

Blaž Račič. »Revščina je postala življenjski slog.« *Delo*, 28. april 2011.

Barbara Hočevar. »Ustanove ne morejo same rešiti težav ljudi.« *Delo*, 29. marec 2011.

Sonja Merljak. »Salonski mrhovinarji.« *Delo*, 4. februar 2011.

Nevenka Žolnir. »Socialni prejemki: 'Z reformo skačemo v bazen brez vode'.« *Delo*, 25. november 2011.

2012

Erika Repovž, Anže Voh Boštic. »Na centrih za socialno delo vladajo izredne razmere.« *Delo*, 15. februar 2012.

Erika Repovž. »130.250 novih vlog na centrih za socialno delo.« *Delo*, 20. januar 2012.

Ni.Č. »Pirc Musarjeva: Redno bom pregledovala sledljivost v bazah CSD.« *Delo*, 12. januar 2012.

Iva Ropac. »Nekdanji delavec CSD skrbel za svoj žep?«, 8. januar 2012.

2014

Mateja Celin. »Soglasje Šumečnikovi osebnosti.« *Delo*, 10. julij 2014.

Mitja Felc. »Hčerke ugrabil, da bi dobil socialno pomoč.« *Delo*, 20. maj 2014.

Mateja Celin. »Na strokovno presojo se v CSD ne ozirajo.« *Delo*, 8. april 2014.

J. Z. »Dobrodošlica sedmerici, ki je spet pri starših.« *Nedelo*, 5. marec 2014.

Mitja Felc, Iva Ropac. »Zakonca Šavli še vedno čakata, da jima vrnejo otroke.« *Delo*, 4. februar 2014.

Ni.Č., STA. »Inšpektor ni ugotovil nepravilnosti pri odvzemu otrok Šavli.« *Nedelo*, 3. februar 2014.

Mateja Celin. »Direktor CSD po strankarski liniji izbran vnaprej?« *Delo*, 27. januar 2014.

Blaž Račič. »Materi 16-mesečnega otroka odvzeli brez opozorila.« *Delo*, 15. januar 2014.

Jana Zupančič. »Odvzeti otroci: Domov se jih ne vrne prav veliko.« *Nedelo*, 11. januar 2014.

2016

Sonja Merljak. »Miti in resnice o primeru dečkov, babice in dedka.« *Delo*, 14. junij 2016.

Ma. F., STA. »CSD Velenje s pritožbo nad sodbo upravnega sodišča.« *Delo*, 24. maj 2016.

Sonja Merljak, Š. P., STA. »Varuh našel tehtne argumente za namestitev v rejništvo.« *Delo*, 8. april 2016.

Sonja Merljak, Mateja Kotnik, De. P., STA. »Inšpekcijski nadzor na CSD Velenje ni pokazal nepravilnosti.« *Delo*, 6. april 2016.

Mateja Kotnik, Sonja Merljak. »Odvzem dveh dečkov starim staršem razburil javnost in zdramil pristojne.« *Delo*, 1. april 2016.

2019

Barbara Hočevar. »Z zakonikom novi izzivi tudi za centre za socialno delo.« *Delo*, 16. april 2019.

Barbara Hočevar. »Pristojnosti se s CSD selijo na sodišča.« *Delo*, 15. april 2019.

S. S., STA. »Šarec o kadrovskih okrepitvah na CSD in zaposlovanju čistilk v državni upravi.« *Delo*, 28. januar 2019.

Recenziji

Knjiga z naslovom *Socialmodelovne skupnosti v Sloveniji 1955–2025: izbrane tematike*, predlagana za financiranje ARIS, je izvirna znanstvena publikacija, ki osvetljuje razvoj discipline in analizira fenomene, ki so bili do sedaj le redko predmet analize. Urednici Darja Zaviršek in Sara Pistotnik in v knjigi zbrane znanstvene analize štirih raziskovalk osvetljujejo dogajanje na socialnem področju in ga umeščajo v širši svetovni kontekst v obdobju od konca druge svetovne vojne, ko je bilo treba v povojni državi vzpostaviti učinkovit sistem socialnega varstva in socialnega dela ter odgovoriti na številne izzive tedanje družbe, do danes. Vzpostavilo se je kontinuirano izobraževanja za socialno delo, odprle so se nove socialnovarstvene institucije na področju ljudi z ovirami in starih, nadaljevalo se je že vzpostavljeno rejništvo in razširila institucionalna skrb za otroke. Reproduktivne pravice žensk, s katerimi se posebej ukvarja poglavje Sare Pistotnik, so bile v tedaj ruralni državi, ki je bila v povojih modernizacije, še prav posebno pomembne. Prva avtorica zbornika, ki je na tem področju objavila številna dela in je vodilno ime na področju zgodovine socialnega dela v Sloveniji, reflektira tudi obdobje pred začetki profesionalizacije. Opozori na to, da so prav ženske med vzpostavljanjem sistema tedanje socialne zaščite opravile na tisoče ur neplačanega dela. V monografiji je nadalje opozorjeno na zgodovinski prelom leta 1991, ki je na eni strani obremenjen z naraščajočo revščino in brezposelnostjo, na drugi strani pa s krajšim obdobjem razcveta na socialnovarstvenem področju, ko se razvile nevladne organizacije in socialni programi, ki jih pred tem obdobjem ni bilo. Siva lisa tedanjega obdobja je izbris ljudi iz registra prebivalstva nove države, s čemer se v ukvarja razprava Jelke Zorn. Avtorica opravi analogijo z današnjim ravnanjem do pribežnikov in pokaže, da so se – tako nekdaj kakor tudi danes – navkljub globalni etiki socialnega dela in nacionalnim etičnim kodeksom institucije socialnega dela ukvarjale zgolj z ljudmi, ki so imeli formalne državljanske ali dopolnilne statute, ne pa z vsemi, ki so potrebovali in danes potrebujejo pomoč. V zadnjih desetletjih je mogoče v medijskih podobah, pa tudi s strani javnosti in politike opazovati okrepljeno zavračanje socialnega dela, kar v svojem

prispevku analizira Irena Šumi. Zgodovinski revizionizem, sredinska mentaliteta in demonizacija poklica zelo obremenjujejo javno podobo socialnega dela in vplivajo na vsakdanjo prakso socialnih delavk. V sedmih poglavjih knjige so pregledno predstavljene metodologije in uporabljene raziskovalne metode, ki so del »zgodovinjena« socialnega dela, kot je to poimenovala prva urednica zbornika.

Znanstveni zbornik je ustrezno opremljen s seznamom avtoric v slovenskem in angleškem jeziku, povzetkom razprav v slovenščini in angleščini in s stvarnim ter imenskim kazalom. Menim, da gre za izjemno pomembno znanstveno delo, ki osvetljuje še neraziskana področja discipline.

Prof. dr. Renata Salecl
Inštitut za kriminologijo

* * *

V nadaljevanju podajam recenzijo za knjigo, ki je financirana s strani Javne Agencije za znanstvenoraziskovalno in inovativno dejavnost RS in nosi naslov *Socialnodelovne skupnosti v Sloveniji 1955–2025: izbrane tematike*.

Knjigo sta uredili avtorici Darja Zaviršek in Sara Pistotnik. Poleg njiju sta avtorici posameznih poglavij še Jelka Zorn in Irena Šumi; vse omenjene znanstvenice so tvorile jedro temeljnega raziskovalnega projekta, ki ga je financirala ARIS med letoma 2020 in 2024 z naslovom: »Socialno delo kot naprava družbene solidarnosti: izbrane problematike v zgodovinski in izkušenski optiki« (št. J5-2566).

Knjiga pokriva časovno dve politično ločeni obdobji, ki ju zaznamujejo kontinuitete in diskontinuitete na socialnovarstvenem področju. Prvo obdobje obsega obdobje socializma med 1950 in 1991 in drugo obdobje postsocializma med 1991 in 2025. Knjiga je razdeljena na sedem poglavij. Prvo poglavje se ukvarja z metodo zgodovinjena socialnega dela in podrobno analizira vlogo spominjanja v zgodovinskem raziskovanju, sprašuje se o »avtoritarni naravi« zgodovine in predlaga koncept »odprtega arhiva«. Drugo poglavje uvaja novo področje v disciplini socialnega dela, študije vojne in miru in pokaže, kako je bila tematika vtkana v same korenine in v razvoj socialnega dela od konca 19. stoletja. Predstavi mednarodne pionirke in njihovo naravnost do vprašanja vojne ter poudari, kako vojne na hitro spreminjajo družbene strukture in mentalitete. Takšen družbeni prelom predstavlja prav zgodovina šolanja za socialno delo v Jugoslaviji in Sloveniji; spodbudila ga je poveljna situacija v tedanji skupni državi. To velja še danes za evropsko izjemnost. Tretje poglavje je pomembno ne le iz vidika družbene medicine, temveč tudi socialnega dela; vprašanje splava in načrtovanj rojstev, ki so bila v tedanji natalitetni politiki pomemben ukrep za zaščito žensk in povečanje njihove avtonomije, je bila pomembna državna politika pa tudi mednarodna usmeritev, ki jo je Jugoslavija soustvarjala in jo implementirala doma. Četrto poglavje se ukvarja z etičnimi dilemami na področju prosilcev za azil in izbrisanih prebivalc in prebivalcev nekdanje Jugoslavije ter slovenskega registra stalnega prebivalstva. Peto poglavje tematizira

ospoljenost socialnega dela in vpliv feminizacije na status poklica. Šesto poglavje se ukvarja z vprašanjem, kako socialne delavke same dojemajo in upravljajo svoj poklic ter vsebuje teoretske premisleke o tem, kaj tvori vsebino poklicne kulture, kako socialne delavke v praksi razrešujejo napetosti med akademsko disciplino in realnostjo poklica, ki jo zaznamujejo predvsem krčenje pristojnosti in avtonomije, in vse večji socialni problemi, za reševanje katerih imajo socialne delavke na voljo vedno manj virov. Sedmo poglavje predstavlja vprašanje upadanja javnega ugleda poklica, katerega posledica je erodiranje prakse, kar vse vpliva na samopodobo socialnih delavk in celotnega poklica. Knjiga prinaša tudi zanimiv zgodovinski vizualni material, ki služi za zgodovinenje discipline. Avtorice znanstvene publikacije uporabljajo bogat raziskovalni nabor metod in tehnik, kot so arhivska dokumentacija o okoliščinah nastanka izobraževanja (1945–1955), dokumente, pisna gradiva s področja specifičnih tematik, strokovne razprave o socialnih vprašanjih iz tedanjega obdobja v Sloveniji, časopisne vire, ki so v zadnjih desetletjih (pa tudi prej) poročali o nastanku šolanja in praksi socialnega dela ter besedila iz študijske literature, ki so jo študentke in študentje socialnega dela uporabljali med letoma 1960 in 1980. Knjiga bo potemtakem predstavila najpomembnejše historične podatkovne vire s področja socialnega dela v Sloveniji, ki je že delno kolekcijiran. Namen je predvsem podpreti in kontekstualizirati pridobljene empirične rezultate s faktografsko zgodovino ustanove socialnega dela, organizirano po zgodovinskih prelomnicah, od začetkov profesionalizacije do preloma v letu 1991 in do t. i. postsocialističnega tranzicijskega časa. Knjiga je izjemna, pomembna za študijske in raziskovalne namene.

*Prof. dr. Duška Knežević Hočevar
Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU*

Stvarno in imensko kazalo

A

Afganistan 42, 56
Afrika 40, 57, 89
Andolšek Lidija 120, 123, 125–134,
151
Antifašistična fronta žensk 46, 47
antimilitarizem 40, 87, 95, 96
Arendt Hannah 167, 178, 179,
180
Arko Nika 48, 50, 52, 54, 55
Arlt Ilse 43
Avstrija 43, 111, 184

B

Barnes Julian 7, 28, 34
Black Lives Matter 181, 182
Bosna in Hercegovina 42, 64, 68,
69, 72, 77, 82, 87, 90, 172, 196,
140–142

C

center za socialno delo, CSD 52,
189, 194, 195, 207, 233, 234,
241, 245, 248–255
CSD Jesenice 268, 269
CSD Maribor 279
CSD Radovljica 268, 269, 283
CSD Šiška, Ljubljana 274
CSD Škofja Loka 283
CSD Trbovlje 277
CSD Velenje 284, 285

Č

čefurka, čefurji 165, 178, 186

človekove pravice 33, 40, 41, 57,
80, 81, 89, 91, 93–96, 108, 135,
139, 142, 144, 147, 167, 171,
178, 179, 180, 186, 189–192,
194, 199, 236, 286, 287

D

dehumanizacija 56, 58, 88, 214,
225
seksistična 210, 288
domicid 42, 57
državljanstvo 33, 166, 168, 170,
172, 174, 175, 180, 187, 190–
192, 196, 197, 199

E

ekocid 42, 57
etični ekskluzivizem 244
Evropa 27, 40, 45, 72, 74, 77, 78,
83, 86, 171, 183

G

Gaza 42, 57, 82, 88
Gemeinschaft 242, 243
Genocid 42, 57, 69, 91, 214
Globalna izjava o etičnih načelih
v socialnem delu 90–96
Graeber David 72, 194, 249
Gruzija 41, 72, 73, 78, 82

H

Halbwachs Maurice 33, 40
Hering Sabine 27, 54, 209
holokavst 56, 229

Hrvaška 52, 64, 72, 87, 181
Hull House 42, 80

I

IASSW 40, 54, 73, 81, 82, 90
Illegalizacija 32, 171, 173, 181, 183,
198
Informbiro 46, 53
Irak 68, 88

J

Jančar Marija 48, 54
Josip Broz Tito 46–49

K

Kodeks poklicne etike socialnih
delavcev 30, 293
komisija 110–117, 121, 148, 152
Kopač Anja, ministrica 277, 278,
285
Kosovo 50, 70, 72, 77, 78, 82, 87,
90, 186
kriminalizacija 42, 68, 112, 176,
180, 181
Kržišnik Anton 54
kulturotvornost (pri človeku) 221
Kuzmanič Korva Darja, sekretarka
SCSD 271, 279, 288, 289, 290

L

ljudje z ovirami 45, 51, 52, 54, 60,
61, 67, 68, 85, 86, 96, 114, 169

M

mandatorna gregaričnost (človeko-
ve narave) 221
Masaryk Alice 43, 80, 81
materinstvo 47, 49, 68, 118, 260

Maurer Susanne 28, 29
mediji 31, 32, 79, 233, 248, 263,
264, 266, 267, 290

meje

socialnih pravic 172, 199, 200
socialnega dela 184, 199, 200,
259
socialne države 166, 172, 188,
192

metoda vabljenih dnevnikov 242
mizoginija 210, 288

Munc Matic 280–282

N

načrtovanje družine 113, 118, 135–
137, 139–145, 148
nasilje v družini 58, 70, 132, 182,
191, 197, 260, 263, 279, 281,
283, 289, 290
Naša žena 46–52, 55, 289
Nobelova nagrada za mir 44, 68,
93, 209

O

obiskovalke (otrok) 28, 46, 51–53
odvzem otrok 242, 261, 263, 268,
269, 279–283, 286, 287
Organizacija združenih narodov
40, 53, 91, 118, 141
ospoljenost 25, 60, 67, 95, 296

P

Palestina 41, 89
patriarhat, patriarhalno 51, 69,
70, 91, 92, 108, 147, 171, 208,
210–212, 215, 217, 219, 222,
224–229, 235, 243–246, 249,
288, 290

- patriarhalna matrikulacija dečkov 224
- patriarhalna regimentacija 225
- patriarhalna reglementacija 214, 225, 235
- posilstvo v vojni 69–71, 83
- Potočari, Srebrenica 91, 92
- pravice
- človekove 41, 57, 80, 81, 89, 91, 93, 94–96, 135, 140–142, 144, 167, 171, 179, 186, 189–194
 - pravica do pravic 178
 - socialne 33, 166, 172, 187, 194, 198, 199, 200, 271
- pravna fikcija (lastništva nad zemljo) 219, 220
- prostovoljno delo 30, 35
- R**
- rasizem 32, 91, 167, 171, 172–174, 176, 178, 181, 182, 192, 196, 197, 214
- razseljeni ljudje 62, 63, 67, 83, 95
- Rdeči Križ 48, 194
- rejništvo 59, 189, 197, 269, 283, 284, 286, 287
- Ruanda 57, 63, 64
- S**
- Salomon Alice 42, 43, 54, 80, 207, 248
- sedentarizem 219, 220
- samoodločba 61, 93, 94
- sholasticid 42, 57
- socializem 26, 27, 30, 31, 34–36, 41, 44–47, 53–55, 107, 113–116, 124, 137, 146, 156, 168, 193, 198, 229, 262, 295
- socialna indikacija 34, 109–112, 114–117, 119, 122, 123, 125–127, 132–136, 148
- socialna politika 30, 35, 36, 49, 51, 52, 55, 108, 118, 119, 157, 188, 209, 229, 245, 262
- socialni fatalizem 244
- socialno delo
- kritično 35, 57, 72, 79, 89, 94, 95, 168–170, 241
 - trojni mandat 34, 185, 230, 241
 - državno 33, 166
- socialno politična šola 28, 52
- socialno skrbstvo 36, 43, 45, 47–49, 51, 80, 193, 259
- sodišče 65, 110, 111, 171, 192, 198, 227, 262, 268, 269, 275, 280–282, 286, 287, 289
- Somalija 57, 58, 64
- Splošna deklaracija človekovih pravic 40, 142, 180, 186
- spol 30, 46, 47, 50, 51, 65, 137, 210, 214–217, 228
- spolno nasilje 55, 65, 68, 70, 84, 87, 182, 280–282
- spomin, spominjanje 29, 31, 33–35, 56, 70, 72, 73, 80, 85, 87, 89, 188, 295
- Srbija 41, 77, 87, 90, 92, 176, 186
- srečanja solidarnosti in podpore z ukrajinskimi učiteljicami socialnega dela, študenti in socialnimi delavkami 60, 76, 81–83, 85, 86, 95
- srenjska družba 242, 244–246, 251, 255
- strukturno nasilje 167, 171, 176, 177, 191, 192, 199, 200

- Svetina Mira 53
 Svetlik Ivan, minister 269
 Svetovna zdravstvena organizacija
 118, 137, 139–141, 143
 svobodno odločanje o rojstvih
 otrok 107, 108, 118, 136–138,
 142–144, 147, 149, 151, 157
- Š
- Škorc Jelka 259, 261–263, 289
 šola za socialno delo 28, 43, 45,
 50–52, 55, 81, 84
- T
- Tomšič Vida 48, 49, 121, 137, 144
 travma 40, 60–62, 66, 75, 82, 83,
 96, 181, 183
- U
- Ukrajina 41, 42, 56, 57, 60, 66–68,
 72–74, 76–79, 80–84, 85–87,
 90, 93, 183
 Ustanovna listina Združenih naro-
 dov 40
 Ustava RS, 55. člen 146, 147, 149
- V
- velenjska dečka/koroška dečka
 284–288
 vinjetna metoda 26, 241, 245, 246,
 251, 254
 Vode Angela 44, 54
 Vodopivec Katja 53, 54
- W
- Waaldijk Berteke 27, 209
 Wald Lilian 44
 Weber Max 242, 243
- Z
- zagovorništvo 42, 62, 89, 108, 188,
 190, 192, 199
 Zagreb 28, 43, 50, 52, 55
 Zakon o socialnem varstvu 166,
 182, 193, 199
 Združene države Amerike 27, 44,
 53, 54, 64, 80, 88, 140, 157,
 186, 188, 209, 210, 226, 229,
 242, 268
 Zgodovinjence 25, 26, 28, 29, 31,
 32, 35, 96
 Zupančič Ela 52
 Ženske v črnem 41, 87, 89, 92
- Ž
- Ženski svet 54
 žrtev nasilja 111, 279, 289

Znanstveni zbornik obravnava vsebine, ki so iz refleksije o socialnem delu velikokrat izločene. To velja tako za socialnodelovne študije vojne in miru, razprave o vlogi socialnih delavk na področju reproduktivnega zdravja, za vprašanje socialnodelovnega pogleda na izbris ljudi iz registra stalno naseljenega prebivalstva v Republiki Sloveniji, za tematike ospoljenosti v socialnem delu in ospoljenosti, ki jih socialno delo proizvaja in reproducira, in ne nazadnje za razmišljanje o medijskih podobah socialnega dela.

FSD

UNIVERZA V LJUBLJANI
Fakulteta za socialno delo